

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગાજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૩૮-૧ તારીખ

પુસ્તકનું નામ વિધવા દુ:ખ નિવારણ

વિષય સી ૧૩૫:૪૩૬:૬

No.

4115

Received on

1 2

17

M. M. M. M.

**Huzar Deputy Collector,
Surat.**

૧૯૩૯-૪ ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી ગ્રંથોના અધિકારીશ્રીઓ

વિધવા દુઃખ નિવારણ

રચનાર

શ્રી ૦ મ૦ દેસાઈ.

This is the consolation on which we rest in the darkness of the future and the afflictions of to-day, that the government Of the world is moral, and does forever destroy what is not. Emerson.

દિલાસો.

આપણા ભવિષ્યના ભયના અંધકારમાં અને આજના ચાલુ દુઃખોમાં આપણને આ એક જ દિલાસો, દુઃખમાં શાંતિ, મનનું સમાધાન, સહ્યારો, સાંતવન, સંતાપહરણ, અને આશ્વાસન આપે છે કે, જગત્નો આ સઘળો કારભાર તથા વ્યવસ્થા એ તો ન્યાયપૂર્વક નીતિમય નિયમસરનો એક નાટક જ છે.

અને જે चीजની हस्ति जेवुं कांइ છે જ નહીં તેનો તે સર્વદા સંહાર એટલે નાશ કરે છે.

આ પુસ્તક સુરત બરાનપૂરી ભાગોળ ભાણવાળી પાલમાં આવેલા
“શ્રી અનાવિહ બન્ધુ” પ્રિ. પ્રેસમાં ગોર્લીદાસ ડાહ્યાભાઈ નાયકે
નવસારીવાળા મી. સોરાળદાસ મનચેરદાસ દેશાઈને માટે છાપી.
કર્તાએ નવસારીમાં પ્રગટ કર્યું છે.

મહારાં માતાજીને—

તે મહારાં અતિ બહાલાં માતાજી
બાઈ આવાંબાઈ મેહરજીબાઈ શેઠનાના
આત્માની ખુશનીદી થાય,
તે બહાલાં માતાજીનું અશો ફરેહર
શાંતનું ઉચ્ચ સ્થળ મેળવી
પોતાનું પ્રકટીકરણ આગળ વધારવાને
લાયક થાય,

તે બહાલાં આત્માના આશીર્વાદો
સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર ઉતરે,
અને તે સાથે

મહારા જેવી દુઃખી વિધવાઓને ઘણા નહીં ને
થોડો પણ દિલાસો મળે એવી આશામાં
આ પુસ્તક તેમની યાદગીરીમાં
અર્પણ કરું છું.

જરબાનું બલ વકીલ.

જન્મ-મુંબઈ.

રોજ ૬ માં અમરજી. માહ ૪ થી તીર.
ચ. સ. ૧૯૩૫. તા. ૨૮ ડીસેમ્બર
ઈ. સ. ૧૯૧૫. પાંચ મુદી ૧૧
પાર મળે. સંવત ૧૯૨૨.

મરણ-મુંબઈ.

રોજ ૬ માં અમરજી. માહ ૩ થી અર્ધમિહર.
ચ. સ. ૧૯૩૧ તા. ૧૮ અપ્રિલ
ઈ. સ. ૧૯૨૧. આસા પરી ૨
પાર મળે. સંવત ૧૯૧૭.

દર્શનિકા.

“Widow! how sincerely do I lament with you! There is but one way to make amends for all your sufferings, and were I a law-giver, this perhaps you would obtain. Freed from all servitude, you should be **sacred** wherever you appear.”

એ તમેજી હિરેસ્તા, દેવતા, અને પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા હોય, હે બહેનો અને બહેનો! તો તમે વિધવાની બહારે ધાવ. હે મનુષ્યો! એ તમારે જન્મનાં સર્વ પુન્ય એકલાંએ પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો વિધવાઓનાં દુઃખ ટાળવાનો સેવા-ધર્મ સ્વીકારો. બ્રિટિશ સરકારનો વાવટો વિજયથી ઉઠેલો રહેવાનું એક શુભ કારણ, તે તેની વિધવા દુઃખ નિવારણ કરવાની પહેલે સપાટેની રાજ્ય-નીતિનું મહા પુન્ય છે. એક મનુષ્યને જીવતાં જીવત અગ્નિની ધગધગતી પથારી ઉપર ધીમી અગ્નિ બાળી મુકવાથી ત્યેને જે મહા કષ્ટ વેઠવું પડે છે તે કષ્ટની આગળ બીજાં આરે કષ્ટ કોઇ નથી, છતાં વિધવા દિલ્લાનીઓ આ કષ્ટ એક કાળ કાળમાં ભોગવતી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૨૧ માં ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ સમક્ષ હિન્દની વિધવાઓનાં દુઃખો બ્યારે રૂઝામાં આવ્યાં ત્યારે, પોતાના ધણી મરણ પામવાથી વિધુરાવસ્થાના સતાપ નહીં કરાવવાના હેતુથી અમુક નવ પ્રતિભાં ઈ. સ. ૧૮૧૫ માં ૩૭૮; ઈ. સ. ૧૮૧૬ માં ૪૪૨; ઈ. સ. ૧૮૧૭ માં ૭૦૯, અને ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં ૮૩૯ વિધવાઓ પોતાના મરનાર ધણીની ખડકેલી ચિત્રા ઉપર ફૂટી પડીને બળી મર્યા હતી! પોતાના ધણી મરી ગયા પછી રિજાઇ રિજાઇને જીવવાનો પિસાર કરીને, હિન્દુ-રથાનમાં ગાળે વિધવાઓ પતિની સાજગેલી ચિત્રામાં નંખાવી દઇ પ્રાણ ત્યાગ કરતી હતી; તેમજ પગલે ચાલતાં અટકાય નાંખીને અંગ્રેજ સરકારે બીજી સાળે વિધવાઓના પ્રાણ ઉગાથાનું પુનઃ જીવણવાથી એ રાજ્ય અમર તથે છે અને તપતુ રહેશે. માત્ર અંધશ્રદ્ધા ક્રિયા બહેમી ધાર્મિક માન્યતાથી જ સતી થવાનો રિવાજ નોતો પડેલો; પરંતુ જે દિવસથી પતિનું મરણ થયુ તે દિવસથી તેની સ્ત્રીએ જાણે કે પરાણે પોતાનાં સુખોને અને આનંદને તિલાંજળી આપવાનું દરજિયાત હોય તેમ ખેડાક તજ દેશે પડેલો, પાન સોપારી કે બીજાં એકલાં બચ્સનેનો પથ ત્યાગ કરવો પડેલો, બીનાં છુપાં પહેરી, જમીન ઉપર પડી આજોડીને અવધેલે હુંદવા પડતા, સાથુ સસરા, દીપર કે જેઠો અને નણુંદોનો મજે મોઢે માર આલો પડેલો, મહેલ્લાવાસીઓનાં આજુ પહેંણાંથી વિધાવું પડતું, અને જીવતું દોઝખ ભોગવવું પડતું, એ સર્વ મહા દુઃખોનો એક સપાટે ધાર્મિક-આપ-ધાતમાં છેડે લાવવો તેને “સતી થવું” એવું ધાર્મિક નામ આપવામાં આવ્યું હતું. હિન્દુ વિધવાઓ ઉપર એવાં તે કેવાં નહીં તામેશ કરી સકાય એવાં દુઃખો પડવાં હશે, કે તે દુઃખો ભોગવવા કરતાં તો જીવતી આમડી સાથે અગ્નિના બજુકામાં બળી મરવું તેઓ પસંદ કરતી હતી, તેનું ખૂબ વિચારીને મનન કરે. ચિત્રા ઉપર જીવતે બળી જતી વિધવાની ચિત્રિધારીઓ અને હૃદયભેદક કષ્ટોત્તમ પડવા કાન ઉપર ન પડે એટલા માટે ધર્મને નામે વાળાં અને દોશ પુઝળ વળગાવીને

વિધવાનાં દુઃખો સાંભળવાને કાન બહેરા રાખવાનો આ નિર્દય જીવસમ, જે પુનઃપ્રાણી અંગેજ સરકારે દાખો તેનું જ તપ હજી સુધી તપે છે. કોઈક જ દહ અહાવાળી વિધવા સામી સતી થતી હતી. જ્યેતી એક સતીને સુરતમાં નબરે દોડેલીનું દ્રશ્ય બરનિષરે આપ્યું છે. આવો કમકમાટ ભરેલા દિલ પિગળાવનારા દેખાવ તેણે કહિયે દીઠો નથી. ધણી ગંભીરતાથી એક વિધવા પોતાના નૈમત ધણી માટે ખડકેલી ચિંતા ઉપર ચઢતા હતી. “બહેરા પ્રિય પતિ મહને કદી પણ વેગળી મૂકવાનો નથી.” એમ કહી તેના હાથ પોતાના જોળામાં લીધા. ચિંતા ઉપર ચઢતી વેગળે પોતાના સગાં બહાણાં, સહી મિત્રીઓને વળગી પડી, પોતાના ધરેણા ઉતારી સર્વ રોહીઓને વહેંચી આપ્યાં, સગીઓ દોષ દોષને દિશાસે દેતાં તેા તેણી તેમનું ચાંતવન કરતી, અને મૂળે રામ-રામ ઉચ્ચારતી. શૂરવીર સિંધાદની દ્રવ્યથી પોતાના ધણીની પાછળ સતી થવામાં તેણીની એક જ નેમ જણાતી, કે પરસોડમાં ધણીને સહાય થઇ પાપમુક્ત કરવો, અને તેના ઉપર ભવિષ્યની છાંડગીમાં પડનારાં સંકટોમાંથી લેને ઉગારવો. મી. ફ્રાન્સે પણ એવા કેટલાક દાખલા આપ્યા છે.

જે રાજ્યે વિધવાઓને પરાણે બાળી મૂકવાનાં મહા દુઃખમાંથી ઉતારી પોતાના નાવારસ બચાવ્યોને રખડતાં રજળતાં મૂકીને સતી થવાનું નિર્દય કૌતક અટકાવ્યું, તે જ રામ-રાજ્ય, અને તે જ ભર્મ-રાજ્ય કહેવાય.

હિંદુઓમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરણવાનો ચાલ (Polygamy) હોવાથી, ધણી સ્ત્રીઓ પૈકી માત્ર એક વિધવા મરનાર ધણીની પાછળ સતી થવાનો રિવાજ હતો. કુસિન બ્રાહ્મણને તેા તેની ઇમ્કામાં આવે એટલી સ્ત્રી પરણવાનો જન્મ-સિદ્ધ હક્ક ગણાતો હોવાથી, જ્યેતી એક કુસિન બ્રાહ્મણ ૬૨ વર્ષની વયે ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં મરણ પામ્યો. તેને ૧૨ પરણેલી સ્ત્રીઓ હતી, તે પૈકી ત્રણ વિધવા સ્ત્રી તેની પાછળ સતી થઇ; જેઓ ધણી ત્રહ હતી; પરંતુ જેઓ અધાર હતી તેઓ કોઈક વર્ષો સુધી અન્નને અને દાંતને વેર ચર્મ લાગેલી અનાથ અવરથામાં હડસેલા અને હાડમારીના થકેલા આઠ આઠને દહાડા પસાર કરતી જણાઇ. બાલ્યુપરના અન્નનું નામક એક કુસિન બ્રાહ્મણને ૧૦૦ કરતાં પણ વધુ બાવડીઓ હતી. ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં ત્યારે તે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાછળ રેહતા પોકારો કરતી ૨૨ સ્ત્રીઓ બળી મૂક હતી. ત્રણ દિવસ સુધી આ ચિંતા બળતી રહી, અને ૨૨ પ્રાણુ હાંતાનો પુવ્વરી ઉત્પન્ન કરતો દેખાવ ત્યાં રજી કરતો હતો. ૧૬ઠે દહાડે ૩ જણી સતી થઇ. તેમનું દેખીને બીજે દિવસે ૯ અને ત્રીજે દિને ૧૦ સ્ત્રીઓ વિધવા અવરથાનાં દુઃખોની વાતો જ માત્ર સાંભળીને રોતે રોતે બળી મૂક હતી. એ પૈકી કેટલીક ૪૦ વરસની ઉંમરની હતી, અને કેટલીક તેા માત્ર ૧૬ વર્ષની હતી. ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં કલકત્તા તરફ ચુનાકલી ગામમાં એક બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યો, જેને ૨૫ સ્ત્રીઓ હતી. આ પચીસ પૈકી ૧૩ તેા તેણી હયાતિમાં જ મરણ પામી હતી, પરંતુ તેના મરણ પ્રસંગે બાકી રહેલી ૧૨ બાવડીઓ ૩૦ નિરાધાર રહતાં ટળવળતાં બાળકોને પડતાં મૂકી ધણીની પાછળ સતી થવાના ધખારોને લીધે ચિંતા ઉપર દુરનિવાત સળગી રહી હતી. તેમનાં નિરાધાર બાળકો ટગર ટગર પોતાની માતાઓને જોઈ રહ્યાં હતાં, અને મુસળધાર આંસુઓ પાડતાં તેઓ સાવજ જેવાં ઉમાં હતાં ! આવા મહા બનાવો બનતા જે સરકારે અટકાવ્યા તે જ સરકાર ઉપર મથરના આશીર્વાદો ઉતર્યા છે; બીજી નિર્દય સરકારે ઉપર પ્રભુના આશિર્વો કેમ જ ઉતરે ! સીરામપુરથી ૩ માઈલ દૂર આવેલાં સૌકાચુરા ગામે ૧૮ વિધવા મૂકીને એક બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યો. તેની ચિંતા ૧૨ વાર જેટલી લંબાઈની જતાવવામાં આવી, અને તેની ૪૦ સ્ત્રીઓમાંથી મરતાં બાકી રહેલી ૧૮ સ્ત્રીઓ ૪૦ કરતાં વધારે બચાવ્યોને પુવ્વતાં અને કષ્ટાન્ત

કરતાં પડતાં મુશ્કેલી ધણીની સાથે અગ્નિથી જિજ્ઞાસેથી એકઠી પથારીએ બળી મઠી હતી. આ ફેલ લોકપ્રચારને લઈને ફરજિયાત નહીં ને મરજિયાત પણ હોડાપીને હિંદુ કાયદા કામમાં પ્રથમ તો એટલી જ આત્મ આપવામાં આવી કે, “એક માતાએ પોતાનાં બાળકના સંરક્ષણને સાર કરી પણ ચિતા ઉપર પોડવું નહીં.” ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં પાર્લામેન્ટને થયેલા રિપોર્ટમાં એવું પણ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હતું કે: બ્રુસ્ટોટ રામોસા નામની ૮૦ વર્ષની એક ડોસીના ધણી ૧૫ વર્ષથી દેશ બહાર જતો રહેલો હોવાથી, તે મરણ પામવો જ જોઈએ એમ માની લઈને, આ ડોસી સતી થવા નિકળી, સતી થતી વેળાએ પોતાના ધણીનો હાથ તો પકડવો જ પડે, એટલા માટે ધણીની ગેરહાજરીમાં તે ધણીની કાંઈ વસ્તુ હાથમાં લઈને આ ડોસી છાવતી બળી મઠી હતી. હિંદુ વિધવા ઉપર પાછળથી પડતી વિધિઓ અનુભવીને લોકો સતીના રિવાજને ધાર્મિક અઢાલો તરીકે માન્ય રાખવામાં પણ કદાચ સમજતાં, અને પાછળ આવતાં મહા કંપોમાંથી મુક્ત થવાથી આનંદ પામતાં.

વિધવાવરણમાં દુઃખો કેવાં કરવાં હોય છે તે તો એક હિંદુ વિધવા જ જાણે છે. હું જો કામદા-ધડનારો હોત તો વિધવાઓની સેવા બળવવાનું ફરજિયાત કરાવવાને ન મુક્ત. હું જો લોકોધિકારી હોત તો એક વિધવા દરિયાગર થતાં જ લેને પવિત્ર સાધી ભેળે સાક્ષાત્ત નમસ્કાર કરવાની આજ્ઞા કરત. જોકે વિધવા એ એક સાધી જ છે, તોપણ જો દુઃખનું સ્વરૂપ જોવું હોય તો એક હિંદુ વિધવાને જ જોવી. લેની મુદ્રા અને લેનો અવતાર જ કહી દેશે કે, કલકલ દુઃખોનો તેમાં કોઠાર બરેલો છે. મહાભાઈ કહે તેમ હિંદુ વિધવા તો દુઃખોની પ્રતિમા છે. તેણે જ સંસારના દુઃખોનો ભોળો વહેલી લીધેલો છે. તેણે દુઃખને સુખ કરી મેલ્યું છે. દુઃખને લઈ કરી મુક્યો છે. શબ્દગાર માન્યો ત્યાગ; તબોળગી ત્યાગ; પદવાનેતો ત્યાગ; માંસ મતાસખનો ત્યાગ; તેને તો કેવળ ધણીનું જ ધ્યાન; કેવળ પરમાત્માનું જ ધ્યાન. ત્યારે આવી દુઃખની મૂર્તિની વહેરે ધાનાર પુનઃશાળી અને બાગ્યશાળી કેમ ન ચાય ? વિધવા તો એટલું જ સમજીને મનને વાળે છે, કે હિંસને ધર રાત પરાણી છે. સૂઈને ત્યાં રજની મુસાફર છે. સવાર પડતાં તો દુઃખની રાત તે સુખનો દિવસ થશે. સુખને ત્યાં દુઃખ કયાં સંધી પરાણું રહેશે ? પાછી પેરે લઈમાં વસી, શોકે ન રોધ ન દર્પે ઢસી. પૂર્ણી બસેને બળીને બચુકાથી જળે, તેમાં આકાશને શું સેવા ને દેવા ? આકાશ છે જ કયાં કે તેને અગ્નિની કાળ લાગે ! વિધવામાંથી “હું” જતું રહ્યું, એટલે પછી લેને દુઃખ સુખ સી સરખાં જ છે. જોઈ મહાસાગરમાં જ ડૂબી મઠી લેનો ભોલવાનો કે સાંભળવાનો સંભવ મયો જ. એટલે જો વિધવા સર્વજ પરમાત્મા રૂપી સૃષ્ટિ સમજીને દર્પે તેમાં જ બૂડી ગઈ હોય તે અભોક્ષી મૂડી મૂર્તિને તો કાંઈ જ ભોલવા કે સાંભળવાનું રહ્યું નથી. પરંતુ જો અગ્નિ વિધવાઓ દુઃખના દરિયામાં જ ડૂબી રહી છે, તેમને ઉગારનારને જ બન્યો છે. વિધવાને દિલાસો દેનારને જ પ્રભુ ગઢાયો છે. માટે જો મનુષ્યથી કાંઈની પણ કાંઈ સેવા કે બરહસ્ત રખાતી હોય તો એક વિધવાની રાખવી. એ સેવાનું પુનઃ બારે છે. આ સુત્ર ધ્યાનમાં રાખીને પ્રભુ ત્રેલોકીયી પ્રેરકને જ આ પુરતક તૈયાર કર્યું છે, એટલા માટે હું પરમેશ્વરનો બેઠોટો પાઠ માનું છું. “વિધવા દુઃખ નિવારણ” માત્ર વિધવાએ જ વાંચવાનું નથી, પરંતુ સંધવા સુવાસણો અને પુરુષોએ પણ જરૂર વાંચવાની હું બલામણુ કરું છું.

કલમ ચોથી.

આ પુસ્તક પ્રથમ “દિંદી આશી” માં છપાયું ત્યારે સુવાસણેએ તે સુમીને વાંચ્યું જ નહીં. પરંતુ જે સંપ્રવાને પ્રભુ યોગ્ય વખત પછી વિષવા કરવાનો હતો, એવી ફેટલીક સ્ત્રીએને પ્રભુ પ્રેરણા થવાથી તેમણે વાંચવાનું મન કર્યું, જેથી કારમા દિવસો માટે તેણીએ આગમયથી તૈયાર રહી, અને તેમને જ વિષવાપણના દુઃખોનો બાર એણે જાણ્યો.

આ પુસ્તકને જાતાની પેટ્રેનેજ આપી પ્રગટ કરાવવા માટે અસીલ, લોકપ્રિય, અને દિરેશ્તા સ્વરૂપ ડૉ. જનલ વર્ણનનાં વિષવા મણીઆથી, બહેનશી જરખાનુ જનલ વદીલે ઉત્તેજન દીધાથી આ પુસ્તકની એછી કિંમત રાખી સકાઈ છે, જેથી ગરીબ વિષવાએને પણ ખરીદ કરવાનું ફાવી શકે. આ ઉત્તેજન માટે બહેનશી જરખાનુને મહેરો ઉપકાર માનું છું. આ કામ માટે આંગળિયેા ધન સેનારાં મહારાં સાહિત્ય ઉત્તેજક બહેનશી સીખાઈછ રૂસમજ મહેલાનો પણ મહારાથી ઉપકાર બહી સકાતો નથી. વળી મહારા પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં મહારા પ્રિય બાઈઓ રૂસતમજ બેજનજ રતનજનો મહારા ઉપર માત્ર ઉપકાર ચહે છે. તેમજ મહારા ખરખાદ મિત્ર દીનસાદ મહેરવાન હરાનીનો અને બહેનજ બાઈબાઈ. લી. પાલમકાટનો પણ એવાં જ ઉત્તેજન માટે આભાર માનું છું.

છેવટે, મહારાં કમીના પુસ્તકો માટે વખતો વખત ઉચ્ચ શબ્દો લખી મદને સાહિત્યની શોખ-સેવામાં ઉત્તેજન આપનારા સાક્ષરશી વડોદરા રાજ્યના નામય દિવાન સાહેબ મહેરમાન રાવ બહાદુર ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈજનો હું અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનું છું.

નવસારી.

તા. ૪ ગુલાઈ ૧૯૨૫

સંવક,

શ્રી ૦ મ૦ દેસાઈ.

વિધવા દુઃખ નિવારણ.

૧ હું દુઃખ નિવારણ.

ઉદાસી ન થા, - માથે શ્રી ભગવાન.

"In the Hebrew tongue, the word for a widow signifies TO MIND and TO BE SILENT,—intimating, so to speak, that their hands are tied, and that they must needs suffer much injustice, and yet hold their peace."—SCHUYER.

વિ

ધવાનો અર્થ એટલો જ થાય છે, કે ધણીથી છુટાં પડવું. વિ=છુટાં પડવું. ધવ=પોતાના ધણીથી. હિજામાં વિધવાનો એવો અર્થ થાય છે કે, બાંધવું અને શાંતિથી છાતું રહેવું. અર્થાત; વિધવાના હાથ બંધાયેલા રહે છે, અને તેમણે ફરજિયાત અન્યાય તથા ગેરઇનસાફ સહન કરવાનો છે; અને તેમ છતાં તેઓએ શાંતિ રાખવી એમ છે. હું આજે વિધવાઓનાં મંડળમાં

ઉભો છું. દુઃખ શબ્દ શેતાનનો ઘડેલો છે, એ જો એવું હોય તો એક વિધવાને જઈને મળો. જેણીએ પોતાનું શીરછત્ર ગુમાવ્યું છે, જેણી છાંયડામાંથી નિકળીને તડકે જઈ પડી છે તેને જુઓ.

વિધવા દીકરી:—"અરે! માથેનું છત્ર ઉડી ગયાથી તડકે જ પડી રહી, હોત તો દીક; પરંતુ એક ગમથી કૂતરું કરડે છે ને બીજી ગમથી ખાસડાંના માર પડે છે, તે અવર્ણન્ય દુઃખો કેને કહીએ? હવે કેમ જીવાય? ધણી આજ્યા ગયા પછી જીવવામાં લાભ શો?"

હે દીકરી! તેં સુખના દહાડા પંજી દીકા છે, અને હવે દુઃખના દહાડાને પજી ત્હારેજ એવાના છે. મોટાં મોટાં સંકટો વખતે જ તું ત્હારા પરમેશ્વરની હવે સેવા કરી શકીશ. ન્હાનો ધણી ઉઠી ગયો પજી હવે મોટો સાહેબ ધણી ત્હારે માથે વાંસે છે એ ત્હને મોટો સધિયાશે છે. મનુષ્ય અવતારના છેવટના દહાડા જ ઇશ્વરને યાદ કરવાને સરભયલા છે. વિધવાપણાની વેદનાઓ જ ત્હારી ઉચ્ચ લાયકાતોને પ્રદર્શિત કરશે. ધીર ધર. વિધવાપણાની સ્થિતિ જ ત્હારામાં છુપાયેલા સદ્ગુણોને હવે બહાર લાવશે. ત્હારે સંસાર ચલાવવાનો ઉત્સાહ ને ઉમંગ ચાલુ રાખી હિમ્મત પકડ. ત્હારી ઇદ્રિયોના વેગમાં તણાવી હવે તું બંધ પડે, અને ત્હારી વાસનાઓને હવે

તું કળજમાં રાખતી થાય, તેને માટે ત્હને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. ત્હારી સહનરીક્ષતા અને શાન્તિ ટકાવી રાખજે. ત્હારી શુભશ અને ત્હારાં સાધનોના પ્રમાણ પ્રમાણ હવે તું ઉદાર દિલની થઈશ. સી ભતિને પુરૂષ ભતિનો અનુભવ મેળવવાને જ રંડાપો સરભવસો છે. હવે તું પરમાર્થમાં લાગી ભ. હવેનું જીવન એવી રીતે માળજે, કે મરતી વખતે ત્હારા જીવને દિલગીરી કે દુઃખ લાગે નહીં. એમ કરતે કરતે ત્હારા આત્માની ઉન્નતિ બેઠેલી બેઠેલી થશે. મનુષ્યમાં ઉન્નતિ તો એકલી આત્માની જ ઉન્નતિ છે; એ સિવાય ધન દોલનની કે સંસારની ઉન્નતિ નકામી છે. સંસારમાં કદાપિ હવે ત્હારે દરજ્જે ઉતરી ગયો હશે, તોપણ ત્હારી આત્મિક વૃદ્ધિમાં હવે જ તું ઉંચે દરજ્જે થઈશ. જે સી બર ચિતળ પહેરેલી દોષમે થડે છે કે ચિતા ઉપર પાડે છે, તેને ભાવ્યશાળી ગણવાનો એ કે આપણામાં ચાલ પડેલા છે, તોપણ વિધવા અવસ્થા ભોગવીને, રંડાપાના રગડા ઉઠાવીને, છત્ર વગરનાં દુઃખો સહન કરીને જે રંડાએલી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાણ અર્પણ કરે છે, તેને તો હું વધારેમાં વધારે ભાવ્યશાળી લેખું; કેમકે તેણી ધૃતિચાલી મટીને ધૃતી થઈને, ધૃતીપણના અનુભવો લઈને જ મરે છે; એટલે પુરૂષના અનુભવો મેળવવા તેણીને જન્મ જન્મ ધારણ કરવા મટી જાય છે.

પ્રત્યેય સુખ દુઃખ ચક્રમ નિર્ગન્ધનાં પરા વર્તતે ।

કુલેસજિ જિતે સુખે ચ વિગતે વિન ગ્રથ ક્લિપ્યતે ॥

નવ્યુએત્સુદ્ધો વિશાલ મન સસ્ત સિમ્મપ્રસન્નઃ તદા ।

વધા દાશ્વસનં સદાયમ યવા તસ્મૈ નિરા કાયકઃ ॥

દરેક આદમીના ઉપર સુખ દુઃખનું ચક્રર તો હમેશાં ફર્યા જ કરે. સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પછવાડે સુખ તો લાગેલું જ છે. પુણ્યનો ફિરસો જ્યારે પૂરે થાય ત્યારે સુખનો ભોગ પણ પૂરે થાય, અને દગિદ્રતા, દુઃખ તથા વિપત્તિ પણ એની મેળે જ આવીને ઉભાં રહે. આવા પ્રસંગે માણસને અકળામણ તો લાગે જ. આવા પ્રસંગે જ આપણી યેનપણીઓ, સખીઓ અને સહી મિત્તિઓની જરૂર જણાય છે. એ શાણી સખીઓ સુખના વખતે સંઘરી રાખી ન હોય તો દિલાસો કે આશ્વાસન આપનાર કોઈ મળતું નથી. સંકટ સમયે, રંડાપા પ્રસંગે ઘરનાં તો ધણીવાર શત્રુ થઈ બેસે છે, અને બેઠપણીઓ જ કામ આવે છે. આવી શુભ-ભણું અને દુઃખ-ભણું સહીઓ આગળ પેટ ખોલીને ત્હારાં સંસારી દુઃખો ખુલ્લાં કરી દે. સુખમાં ટેવાયલી હોવાથી દુઃખ તો ત્હને કાળા કાળા પહાડ જેવું ગિયાબાન જન્મલ લાગે છે, પરંતુ દુઃખની કસોટી ઉપર થઈયા સિવાય ત્હને આત્માનો અનુભવ થવાનો નથી. સૌલોભન જેવો ડાહ્યો પુરૂષ સુખમાં જ રહેવાતું વધારે પ્રસન્ન કરતો હોવાથી તેને આત્મિક જ્ઞાન નોતું થયું. પોતાના ભતભાઈઓમાં રેવીસફિયર વખણાયો નહીં, કાંકે દેશની સેવા અને પ્રજાની સ્વતંત્રતા કરતાં તેણે પોતાની જ સગવડ અને સ્વતંત્રતા તરફ જોયા કીધું. **આવિહલે** કોઈનોએ પ્રેમ જીત્યો નહીં, કેમકે બીજાનાં દુઃખની તેને પરવા ન હતી, પણ માત્ર પોતાની જ અગત્યતા વધે

અને પોતે દુઃખી ન થાય એટલું જ તેણે તપાસ્યા કીધું. એ બધાએ દુઃખના સંબંધન વિના આત્મિક વૃદ્ધિ મેળવી કીધી.

હે દીકરી ! તું કાળી સાડી પહેરીને શોકમાં ને શોકમાં રહે, તો તારાં બન્ધાં હેખતાં જશે. તું વૈદ્યાનાં વિસરામણમાં તારાં દુઃખ કયાં કેડું કર. ઘણો ઘણો તો તારે પણ હઠાડા શોક પાળવો જોઈએ. આપણાં ઉકમણું કરવાનો રિવાજ એ જ ધોરણ ઉપર રચાયેલો છે કે; “ગમ તથા શોકમાંથી ઉઠી જવાનો દિવસ,” તેને ઉકમણું કહેવામાં આવ્યું. હઠાડા જતાં તું આ દુઃખને પણ બંધાવેલી થઈ જશે. ઉકમણું બરખાસ્ત થતાં વાર જ તું આપણાં ઘરડાંઓ અટ અટ પાથરણાં વાળી દે છે, તેનો હેતુ એ જ છે, કે ઘરનાં લોકો શોકમાંથી હવે ઉઠી ગયાં છે. થોડા વખતમાં તું તારા ધણીની જૂઠાઈથી પણ ટેવાઈ જઈને બોલશે કે:—

અચ કલક ! જો જો દીખાઈ દેખ લી;

વરલ બી દેખા, જુઠાઈ દેખ લી.

એ કરતા આશ્વાન ! તેં મ્હને જે જે સુખ દુઃખ દેખાડ્યાં તે તે મેં જોઈ લીધાં. વ્હાલાંનો મેલાપ અને પાછી તેની જૂઠાઈ એ સઘળું મેં હવે જોઈ લીધું. ઔસ્થસે મરતી વેળાએ પોતાની હવે રંડાતી સીને કહ્યું હતું કે, “હવે ગંભીર થઈ જાવ.” શોકમાં રહેવાની તારી મરણ નહીં હશે દીકરી, તો બીજાં કોઈની મગદુર નથી કે તારી શાંતિમાં ખલલ પહોંચાડી શકે. તારા શોકને વધારનારો તારા સિવાય બીજો કોઈ તારો શત્રુ નથી. તું જ્યારે તારી છાંદગીના નિયમોનો ભંગ કરીશ ત્યારે જ તારા ઉપર દુઃખો દોડી આવશે. તું કહેશે કે, પાસેની પટાસણ પીરોજ પાકતું છે, સદાયરણી છે, છતાં રંડાપાનાં દુઃખ ઉપરાંત બીજાં નહીં ઉતાં દુઃખો ખુદા તેના ઉપર કાં પાડે છે ? તત્તું બધું જોજ છે કે, તેણી રાત ને હઠાડો પોતાના મનના ભલા નિયમોનો ભંગ કરીને માઠા જ વિચારો કયાં કરે છે. ચિંતાતુર મન, અને ગમગીન વિચારો જ દુઃખોને જન્મ આપે છે. માટે, “હવે તો રંડાપો લાગ્યો !” એવું ભાન કરીને જેમ જેમ તું આકુળ વ્યાકુળ બોલી કરશે તેમ તેમ તારી પાસે દુઃખોતું આવવું પણ બંધ પડશે. જન્મે તે મરે. પરણે તે રંડાય. ચાલે તે ઉતરશે જ. પૃથ્વી પર દર રોજ દર મિનિટે ૬૯ માણસો મરે છે, અને દર મિનિટે ૭૨ માણસો જન્મે છે. જન્મ મરણનો એક મિનિટનો તફાવત ગિસાહ વગરનો લાગે છે, પણ વરસે હઠાડે મરણ કરતાં જન્મની સંખ્યા ૧૨,૦૦,૦૦૦ જેટલી વધી પડે છે. એટલે મરતાં પણ ભલાં ને જન્મતાં પણ ભલાં. આવું ચક્ર આખી દુનિયાં ઉપર ફરે છે, નવાઈતું તારે એકલીને ખાતર જ એવું ચક્ર ફરતું નથી; માટે એકલી અટૂલી એકાંતવાસમાં પડી રહેવાની તારે જરૂર નથી. **બટનની** “એનેટમી ઓફ મેલંકલી” માં વિધવાઓને અનુસરતું એટલું જ મંત્ર કહ્યું છે કે; Give not way to solitariness and idleness. Be not solitary, be not idle. વિધવા સ્થિતિમાં એકાંતવાસ અને અવાચીપણને કદિએ શરણ થતી ના. દુઃખના પ્રસંગે કદિ પણ

એકલાં ને આગસુ બેસી રહેતું નહીં. નવે દહાડે નવું નવું નિકળ્યા જ કરવાનું છે. આ સંસાર પ્રેમરૂપ, તેમજ માયાનાં પલ્લવો નિત ઉઠીને ખિલવ્યા કરનારૂં વૃક્ષ છે. તું જામે એટલી કોરીશો કરીશ, પરન્તુ સંસારનાં બીજ અને પલ્લવો નવે દહાડે નવાં નવાં કુટયાં ને ખિલ્યાં જ કરવાનાં. જેમ ઘંટીનો નીચલો પથ્થર, જે એકલો અથાસી પડી રહે છે, અને જરાએ હાલતો કે ખસતો નથી, તેને હીધે તે ઉપલા, હમેશાં ફર્યાં કરનારા ભારે પથ્થરનો બધો બોલો સહન કર્યો જ ભય છે; તેમજ આગસુ પડી રહેનારાંનું છે. નવસારીમાં બેઠેલી બેઠરામ જીવરાની ધણીઆણી, જેણીનું હજી પણ જાહેર નામ-ચહુષ્પમાં નામ લેવાય છે, તે માલબુખારી નામની એક પારસજી જ્યારે વિધવા થઈ ત્યારે તેણીએ, પોતાના ધણીની હયાતિમાં જેટલું વૈતું કરતી હતી, તેના કરતાં પણ વધારે વૈતું રંડાયા પછી કરવા માંડ્યું હતું, અને રંડિયો કાંતી કાંતીને ભેગી કરેલી ફોલતમાંથી પોતાના કબીલાનું પોપણ કીધું તો કીધું, પણ બળી નવસારીની વડી દરેદમેહેરમાં પોતાના ઘરની પાસેની જમીન ધર્માદા આપી કેટલાક હિંડોળા સુકાવ્યા હતા. એટલુંજ નહીં, પણ નવસારીમાં ઇંટનું એક હોખમું પણ બંધાવી સવાળ હાંસલ કરવાને તે વિધવા ગાંધ શક્તિવાન થઈ હતી. (ઈ. સ. ૧૫૩૧ પહેલાં.) હે દુઃખધારી ! જે સ્થિતિ આવી પડી તે સંતોષ વગર સહેવાતી જ નથી; માટે તું કહે તે સંતોષના કિશ્તોને, કે હે સંતોષ ! તું મૂકને તારા સંતોષમાં જ સુખી ને તાલેવંત કર ! તારા સિવાય આ સંસારમાં બીજી કોઈ પણ ન્યામત અધિયાતી નથી. સર્વથી ડાઘા લુકેમાન હકીમ કે ઇન્સપનો ખત્તનો સજુરી અને સંતોષથી જ ભરેલો દેખાતો હતો.

અઈ કનાઅત ! તવાનગરમ ગરહાન;

કે વરાય તુ હીમ નેઆમત નીસ્ત.

જન્હે સખર અખત્યારે લુકેમાનસ્ત;

હરકેરા સખર નીસ્ત, હીકમત નીસ્ત.

એટલે જેનામાં સજુરી હોતી નથી તેનામાં હીકમત કે ડહાપણ કાંઈએ હોતું નથી. જેને તું રંડાવાનું દુઃખ સમજે છે, તે કાંઈ નિલ્લ નુકશાનકારક હોતું નથી. આ નવું સંકટ ખામુખા લહેને સાવધ કરતું આવ્યું છે; એ સંકટ લહેને અભિધનાં મહાન સંકટોમાંથી ઉગારનારૂં થઈ પડશે. જીને જે રંડાવાનું દુઃખ જાણવામાં ન હોત તો તેણી હમેશાં ગાફિલ ને નબરવશ રહેત; અને પોતાના દીકરા દીકરીઓ જોડે સજીકાઈથી વર્તવાને જાહેલ, ચાલતાં ચલણમાં તુંડાઈથી જ વર્તત. જાણે કે અજાણે આપણે કાંઈ નરસું નજળું કામ કરીએ છીએ, કે કાંઈ નહીં ને કાંઈ નવું સંકટ આપણી આગળ આવીને ઉભું જ રહે છે; જેથી આપણે સાવધ થઈ જઈ નેકીને રસ્તે લાગી જઈએ છીએ. તનનાં કે મનનાં દુઃખો આદમ જાત ઉપર ઉપકાર કરવા શાફ જ આવે છે, જેમ સમજીને, હે દીકરી ! તું ચેઈ ધર, રડ નહીં.

૨ જી દુઃખ નિવારણ.

વૈધવ્ય-જન્મે જન્મના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત.

જાનકીબાઈ:—“હે પંડિતજી ! હું જે દહાડેથી વિધવા થઈ છું તે દહાડેથી એક પણ કલાક રોવા સિવાય મેં કાંઈયે નથી. હું કદરૂપી શ્યામવર્ણની છતાં મ્હારા ધણી મ્હારા ઉપર બહુ વફાલ રાખતા; ને કોઈને તુંકારે પણ મ્હને સાંભળવા હેતા નોંતા. હું એકલી પડી હોત તો હીકજ હતું; પરંતુ આ ન્હાનો છોકરો તે શું સમજે, કે બાપાનો વેપાર શી રીતે ચલાવવો ! મરનાર તો બહુ અધુરું મૂકીને ચાલ્યા ગયા; બધો બાર હવે મ્હારે અબળા જાતિએ શી રીતે ઉપાડવો ? મ્હારા ધણીની જૂદાઈમાં હવે તો રડતાં રડતાં મ્હારો પણ પ્રાણ નિકળી જશે ને આંસુઓની નદીમાં જ મ્હારું મડદું પણ તણાઈ જશે ! આ અનાથ બાળકનું શું થશે ! હાય !”

હે જાનકી ! સમજુ થઈને તું પણ કેમ આમ કરે છે ! મીનજહેવી કાળી કદરૂપી હતી તોપણ તેના પતિ રાજ કરણુ તો તેના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખતો હતો. તે રાજ કહેતો હતો કે, તેણી રૂપાળી તો નથી, તોપણ તેનામાં ધૈર્ય અને સંતોષ જેવા રૂપાળા ગુણો ધણા છે. તેણી બહુરુચત હતી, પણ તેનેજ પેટે સિદ્ધરાજ જયસિંગ નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર જન્મેલો હતો. સુખ દુઃખના ચક્રમાં મીનજહેવી બહુ પિળાઈ હતી; કેમકે હીકરો ૧૦ વર્ષની વયનો ચતામાં તો તેણી રંડાઈ હતી. એક તો રાજપતિ મરણ પામ્યો, અને હીકરો માટેના ચતાં સૂપી, સંસારની જાળો ઉપરાંત રાજ્ય ચલાવવાની જાંસરી પણ માથે પડી; તે પણ તેણીએ ધીરજથી ઉપાડી; અને આખા રાજ્યમાં હીકરાને સાથે લઈને રજળી. પણ આપણે જાણે છીએ કે પથ્થરમાંથી જ હીરા નિકળે છે; અને કાળી કાળી નાગજની ફેણમાંથી જ પારસમણિ પેદા થાય છે. કાળી કદરૂપી સ્ત્રીઓએ તો ચળકતા હીરા જેવા પુત્રોને જન્મ આપ્યો છે. અચ્છી મુરત કયા કરે હુમ, અચ્છી ખરલત ચાહીએ. રંડાયલી હાલતમાં પણ શાન્તિની જ વાતો કરવી. ઘર સંસારમાં અશાન્તિ, કલેશ, કે કુસંપ જશે ત્યારે પણ વિધવાએ તો શાન્તિ તજવી નહીં જ. કલ્યા કંકાસને હાંકી કાઢવા માટે શાન્તિ એ જ બળવાન હથિયાર છે. આફત વખતે જ સ્ત્રી જાતિની વફાદારી અને હિમ્મત દુઃખી પુરૂષોનો આધાર છે. આફત સામટી આવી પડી ત્યારે જ કેટેરાઈન કેમલાસ જેવી સ્ત્રીએ સ્કેટલ'ડના રાજા જેમ્સ બીજાનો મહેલ બચાવી લીધો, અને તેનો પ્રાણ બચાવવા સાફ પોતાના હાથોનો ઉપયોગ લેખ'ડના શળિયા તરીકે લીધો હતો ! પોતાનો ધણી મરતાં, ઘરમાં જશક કલેશ કંકાશ કે કુસંપ કલ્યાથી અશાન્તિનું

કારણ ઉભું થતાં જ એ સ્ત્રીઓ તે વીશે ઘરેઘર ફરીને બળાપાની વાતો કરવા માંડે છે, તેમને પાછળથી સમજાઈ જાય છે, કે તે કન્યો દરરોજ પોતાનાં મૂળિયાં ઉંડાં ને ઉંડાં જ જડ થાલતો જાય છે. એવા પ્રયત્ને એારતની તદખીર અને હિંમત ઘણી કામ લાગે છે. ચાલોંટી ડી લા ટ્રેમોઈલી જેવી વિધવાએ લેધમ હાઉસનો બહાદુરીથી બચાવ કીધો હતો; અને તે વેળાએ પોતાના રંડાપાતું દુઃખ કયાં કેડું કરી દીધું હતું. જ્યારે એક વિધવા કલેશનો જ વિચાર કયો કરે છે ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં કીના, કપટ અને કંકાશ જ વ્યાપી રહે છે; પણ જ્યારે તે શાન્તિના વિચારો કરવા માંડે છે ત્યારે તેને પેટે ટાકક વળે છે, અને હૃદયમાં શાન્તિ જ ફેલાઈ રહે છે. મહાન ફ્રેન્કલીન પોતાની દરિયાપારની જ નહીં, પણ દુનિયા બહારની શોધખોળ કરવા માટેની સુશઠેલીઓમાં જ્યારે આવી પડયો હતો, ત્યારે વિધવા માતા ફ્રેન્કલીને બાર બાર વરસ વેર સુશીળતો ને વિપત્તિઓ વેહીને, હીકસતું બવિષ્ય ઘડવાને બહાદુરીથી દેવી કમ્મર કરી હતી તેનો વિચાર કરો જન ! હે જાનકી, મ્હારું કહ્યું ત્હારા દિલમાં ઉતરે છે કે નહીં જન ?

“હાય ! દુનિયાએ કોઈ સુજસા દીલ અફગાર નહીં;
જે કસી કે સીવા આર કોઈ મદદગાર નહીં.
પૂછતે હો કયા ચેહ મેરા હાલ તુમ અપ દીલકે સહીદ ?
હોતી હાલત ચેહ મેરી કયા તુમ્હે ઇજકાર નહીં.
યા એલાહી ! મેરે માનીન્દ જેહાંમે હરગીઝ;
હામે ચે બલામે હો કોઈ ગીરફતાર નહી !”

ઘણીના અણાવે સારાહ માટીને અનેક દુઃખો વેહીને, જંદીખાનામાં વરીકે દાખલ થઈને, દુઃખી કેદીઓનાં સંકટો ટાળી, મંડળીના કાયદા પ્રમાણે નીતિ રીતિથી ચાલવાને દુઃખી લોકોને દિલાસા દઈ દઈને એવાં તો સુંદર વળણ ઉપર મૂકવામાં શેકાઈ ગઈ હતી, કે તેને છાંદગી બર ઘણીના છત્રની પજુ જરૂર જણાઈ ન હતી. વિધવાને તો સજુરી એજ મોટો સાથી છે. Patience is the finest and the worthiest part of fortitude, and rarest too. આદમીનાં ઘણાંખરાં બધાં દુઃખ સુખ કલ્પનાથી જ વધેલાં હોય છે. આદમીનાં ચાલુ રોકાણો કરતાં દુઃખ સુખનું પ્રમાણ તો કમી જ છે. જેમ અંદ્રમાના અમૃતરસ કિરણો સઘળાં એસડો ઉપર સમાન અમૃત વરસાવે છે, પરંતુ એસડોના ઝુલુ કે સ્વાદ તો જૂદા જૂદા સ્વભાવને લીધે જૂદી જૂદી વૃદ્ધિ પામે છે; તેમ સઘળાં જગત ઉપર પરમેશ્વરની કૃપાદ્રષ્ટિ તો એક સરખી જ હોય છે, પરંતુ પોત પોતાના સ્વભાવે કરીને તે માલીકની મહેરબાની જૂદાં જૂદાં આદમીને જૂદી જૂદી જણાય છે. કમળ પોતાના ધણી સૂર્યને દેખીને આનંદમાં રહે છે; અને સૂર્ય અસ્ત થતાં જ કુમળાઈ કરમાઈ જાય છે, તો જો કે ધણી સૂર્યને તો તેના પ્રેમની જાગી દરકાર પણ હોતી નથી, તોપણ કમળની વક્ષ-

દારીમાં જરાએ ખતો પડતો નથી. જેવો સૂર્ય ધણી પાછો જીવતો જાણાય છે, તેવો જ કમળ પ્રકુલિત થાય છે. 'પતંગિયુ' પોતાના ધણી દીપકને દેખીને પોતાનો પ્રાણુ પણ અર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે, અને હીવો હોલાઈ જતાંમાં જ તે પોતાનો દેહ પણ નાંખી દે છે, તથાપિ હીવો પાછો સળગે છે, કે તે પતંગ તૂટી ટટાર થઈ જાય છે; તો જો કે ધણી દીપકને તો તે પતંગના ખ્યારની તમા કે તથા હોતી પણ નથી. વરસાદ એ આતક પક્ષીનો પતિ કહેવાય છે. મેઘ વરસતો જોઈને તેને બેઠક હર્ષ થાય છે; અને મેઘ વિના તે સુકાઈ જાય છે; પણ જેવો મેઘ પાછો આવે છે કે તૂટી પાછું સજીવન થઈ તે આતક નાચવા ફરવા માંડે છે, તો જો કે મેઘને તેનાં વહાલની કરીએ કાંસા હોતી નથી; તેમજ ગુરૂપ પોતાની પ્રિયા ઉપર પ્રેમ રાખેો વા ન રાખેો, તે વીશે તેની સ્ત્રીને લગારે કાંસા હોતી નથી. ગમે એવો પણ ધણી જીવતો રહે, એ જ દરેક સ્ત્રીને મનથી આશિર્વાદ હોય છે; વિધવા યવાતું પસંદ હોતું નથી. આમ છતાં રંડાપો ભોગવવાનો વખત આવવે, નહીં તેવી માઠી કલ્પનાઓ કરીને વિધવાઓ પોતાનાં દુઃખો જાણી જોઈને વધારે છે. ધણી ગયા તો દીકરાને ધણી તોલના ઉપમાનથી ચઢાતાં શિખવું, ને તેની ઉપર આશા બાંધવાથી રંડાપા રૂપી કડવા કટોરામાં મિકાસ આવી જશે. જે પ્રમાણે ચેપી રોગ એક ઘરમાં બોલ બોલતાંમાં પંથરાઈ જાય છે, તે જ રીતે આશાનો ચેપ આખા કુટુંબમાં ફેલાઈ જાય છે, અને આસપાસનાં હેખતાર્થ ગએલાં શોકાતુર, નિરાશ અને નાઉમેદ થએલાં સઘળાં વહાલાંઓમાં નવી ઉમેદ આવી જાય છે. દુઃખના નકારા પ્રસંગો પર આશાનો ગરો દરેક દુઃખીના અંતઃકરણમાં વહેતો થયો જ જોઈએ.

૩ જીં દુઃખ નિવારણ.

દુઃખ જેવો ગુરૂએ નહીં, ને વિધવા જેવી સેવકી પણ નહીં. ખમણી:—“હે પંડિતજી! આપ તો અમ વિધવાઓનાં જીંડમાં ઉભા રહી દિલાસો આપવા માંગો છો, પરંતુ પેટે પ્રભુએ એકાદ પૂત્ર પણ આપ્યો નથી, તો હું અભાગ્યિને પૂત્ર પર પણ આશા રાખી જીવવાતું ક્યાંથી મળે? શું કોઈના છોકરાને ઉંચકી આણું? ધણીની જીવણથી દર રાતે ને દર દિસ ઉગે મ્હારાં દિલ ઉપર એવી તો ભયાંક અસર થઈ રહી છે, કે શેજીંદા નવા નવા જખમ અને તાજ તાજ ધાને આમ તે કાંઈ રૂઝ આવે વાઈ? હવે તો હું વહેલી મરું તો જ સાઈ?”

ના, જોન ના; આમ દીકરા વગરની વિધવાએ સંતાપ કરવાની જરૂર નથી. જોન! અકુદ્રતી સુખ ઠગાઈ છે. કૃત્રિમ રીતે બાંધેલી આશાનો પડદો જ્યારે ઉંચ

કાંઈ જાણ છે ત્યારે ઉલટું દુઃખ વધે છે. રાજા જેમ્સ જીભની રાણી મેરી ડી એસ્ટેનાં બધાં જ છોકરાં મૂએલાં જન્મતાં હતાં. રમેને રાજા મરી જાય, અને દીકરા જે એક પણ જીવતો ન રહેતો તો કમળખતી થયે; એવી ચિંતાને લીધે છેલ્લાં મૂએલાં જન્મેલાં છોકરાંને બદલે, કેાઈ ગરીબ બાઇએ તુર્તનાં જણેલાં બાળકને કસાવી દેવામાં આવ્યું. રાજા રાણી બન્ને ખુશાલીમાં આવી ગયાં હતાં; પરંતુ તેજ બાળક કહેાડું નિવડ્યું, અને બન્નેનાં દુઃખનું કારણ ઘડ પડ્યું હતું. તેણે રાજા રાણીને હેરાન હેરાન કર્યાં, અને છેવટે વિધવા રાણીને બોલવું પડ્યું કે:—“નહીં હોત તો એકજ નામ, કે પેટે ફરજાંદ નથી; પણ આ તો બિલમાંથી નિકળી ચૂલમાં પડી. પ્રભુ જે માફ કરતો હતો તે સારાંને જ કાજે હતું, આમ સમજીને સજુરી રાખવાને બદલે કુદ્રતને કગવા જતાં હુંજ કગાઇ.”

હમે નીકુર્પણા જે સઠાં જુઆદ;

કસીરા કુળ બખત બન્યાં જુઆદ.

કેાઈ ઇનશાનનું એકબાલ એટલે નસીબ ખીલવા પર આવે છે ત્યારે ખુદા પણ તેને સર્વ બલાઇ ને મેદી જ સુઝાડે છે. પૃથ્વી પર એટલી વાત તો ઉલટી જ છે, કે જે હર્દનો ઉપાય છે જ નહીં, તે હર્દને માટે ઉપાય શોધી, આપણા કિસ્મતમાં લખ્યા કરતાં વધારે વખત વધારે સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા કરવી. જે રોજ અસાધ્ય છે તે મોત જ છે. ખીજ અઘ્ઘલથી ઝલતી વાત તો મોતનો દિવસ આવી લાગે તે અમાઉ મરવા માગતું એ જ છે. દેવગતિ આગળ ખીજ ગતિ હોય જ કેમ ? શોઠ ધોંકા ખમી જાણનારને આર ધોંકાની બિસાદ શી ? પેટના પૂત ઉપરની પ્રીત આગળ ખીજ પ્રીતની મણત્રિ જ શી ? સત્યવાદી અને સતી સ્ત્રીની કીર્તિ આગળ ખીજ કીર્તિનો હિસાબ જ શું ? મોતના નક્કીપણા આગળ ખીજું નક્કી હોય જ શું ?

કળા હીગર ન શવહ ગર હબ્દર નાલે એા આહ;

બ શુકે યા બ શોકાયત બર આરદ અઝ દેહને;

ફરેસ્તએ કે વફીલ અસ્ત બર ખાલનાએ બાદ;

એ ગમ ખુરદ કે બે મીરદ ચરાગે બી વઝને ?

આફતાની ખમનારી કેાઈ પણ દુઃખી એસ્ત હબ્દર પોકાશે અને હાય અફસોસ સાથની ચુકચુલરી પોતાની જુબાનથી ગમે એટલીએ બહાર કાં નહીં કાઢે, તોપણ પરમેશ્વરનો હુકમ પાછો ફરતો જ નથી. પવનના ખમના ઉપર ફિરેસ્તાને મુકર કરી તેની એખમહારી ઉપર વાલુને એ કે સોંપેલો છે પ્રભુએ, તોપણ અધારમાં એટલી એક બુદિયા વિધવાનો દીવો જુલવી નાખતાં તે ફિરેસ્તાને એટલીએ હયા નથી આવતી, કે અરે ! આ જંગલમાં અધારે પડેલી બુદિયાના દીવાને હું કાં જુલવી નાખું વાડું !

૪ થું દુઃખ નિવારણ.

જીવનનો શોખ રાખો.

"There are two ways of escaping from suffering; the one by rising above the causes of conflict, the other by sinking below them; for there is quiet in the soul whenever all its faculties are harmonized about any centre. The one is the religious method; the other is the vulgar worldly method."—BEECHER.

મને પહોંચેલી સી વિધવા થવા પામે તેને જેટલું દુઃખ થતું નથી, જેટલું જીવન અવસ્થામાં રંડાવાતું દુઃખ હશ માત્ર ભારે હોય છે. વળી એક બે હીકરા હીકરી પ્રાપ્ત થયા પછી રંડાપો આવે તે દુઃખ ખમીલું ખમી શકાય, પરંતુ પેટે કાંઈ પણ ફરજાંદ અવતરું ન હોય, કિંવા અવતરેલાં બચ્ચાં જીવવા પામ્યાં ન હોય, અને જો વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય તો એવડાં યોગડાં દુઃખ કરે છે. વિધવા જેને આશરે પટેલી હોય તે જ જો શત્રુ ઘર્ષ લાગે તો તેનું દુઃખ કોને કહેવાય ? જે યોદ્ધાદાર વિધવાતું રક્ષણ કરવા નિમાયલી હોય તે જ તેના ધણીતું લૂટી ખાય, તો વિધવા જીવશે જ કેમ ? રૂંધત ઉપર રાજ જ રૂંઠે, વિધવા ઉપર જો સસરા જ રૂંઠે, અને રંડાપલી વહુની દુશ્મન જો તેની સાસુ જ ઘર્ષ લાગે તો તે બાપડીને બીજો આશરો કોનો મળે ? જેઠ કે દિયર જ જો વિધવા ઉપર તોહમતો મૂકશે તો તેની ફરિયાદ કોણ સાંભળશે ? વળી વિધવાનાં માતૃપિતા તેણીને તરછાડશે તો તેણીનાં પૂરાં પાપ સમજીને સહાય થવા કોણ આવશે ? પરમેશ્વર જ તેની લાજ રાખશે.

યાદ રાખો; જે મનુષ્યો એક લાચાર બેચાર વિધવાને દુઃખ ઉપર ડામ મૂકી, તેણીનાં ઘોડાંક બાકી રહેલાં સુખ ઉપર જો કાપ મૂકશે, તો તેના જીવને કહી પણ રાહત કે શાન્તિ મળનાર નથી. તે દુઃખનાં દેનારાં પોતાની જુરી નેમમાં અંતે પરતાશે જ. વિધવાના આપ જેવા બીજા આપ નથી. તે આપો ગુપ્તપણે સામેવાળાં નિર્દયનાં કાળજાં કોતરી ખાશે. અને જ્યારે તે પાપી અંતઃકરણનાં જીવનગારો પોતાનાં પાપોની ક્ષમા માગશે ત્યારે પ્રભુ તેમની તે ક્ષમા સ્વીકારનાર નથી. ખરું છે કે, એક વિધવાને માટે સખુરી અને સતોષ પકડવાતું કામ બહુ કઠિન છે, અને દુર્જનોના પ્રસંગ પડતાં, તથા દુરાચરણીઓને બસ વશ પડતાં, પોતાના મનનું સમતોલપણું રાખી શકાતું નથી, તોયે દ્રઢ નિશ્ચયવાળી, પ્રભુના જ આશ્રય ઉપર ગેઠેલી વિધવા માટે આ કામ કાંઈ નહીં બને એવું નથી. જે હવેલીમાં નિત શેજ કળ્યા કુસંપ ચાલુ હોય, અને વગર વાંકે વિધવા વિષે શંકાઓ લેવાતી રહે, તે હવેલીમાં રહી પકવાનો ખાવા કરતાં સુલેહ શાન્તિવાળી ઝુંપડીમાં રહીને સુકો શેટલો ખાવો તે વિધવા માટે વધારે

આવકારદાયક થઈ પડે છે. પરંતુ વિધવાઓ માટે સોનેરી શિખામણ એજ છે, કે તેણીએ પોતાના ઘર કાર્યમાં અને ઇશ્વર ભક્તિમાં હમેશાં શકાયલાં રહેવાથી જ વૈધવ્ય વિસારે પડે છે. શ્રી કૃષ્ણ કહો કે શ્રી રામ કહો, એઓ કેવળ સોળે સોળ આના ભે કે પરમેશ્વર સ્વરૂપ અવતારી પુરૂષો હતા, રાધાજી અને સીતાજી ભેકે પૂર્ણ પવિત્ર હતાં, તેઓ તેમના ઉપર પણ આજ આખ્યા સિવાય રહ્યાં ન હતાં; જેથી તેઓએ કર્મનો ત્યાગ નોતો કીધો. વશિષ્ઠ મૂનિ, ચાણક્ય, રાજ જનક, અનસુયા માતા, અને મૈનાવતિ કેવળ શુદ્ધ હતાં, અને ભેદભાવ વિનાનાં હતાં, છતાં પણ તેઓ આકરી કરીને ચોર થયાં છતાં, કર્તવ્ય કર્મનો કે ક્રિયા કર્મનો તેમણે ત્યાગ નોતો કર્યો. તેઓએ માત્ર ઇશ્વરનો જ યોગ્ય ધર્મો હતો.

“રાજી રત્નજો ચાર પે, હો જાં નિસારીએ;
જેસી કે ઉમ્ર ગુજરે હય, વેસી ગુજારીએ.
આતશકો કોલ મુનીએ, ન ગમકો ઉભારીએ;
સર શખાસા કરાઇએ, પર દમ ન ખારીએ;
મંજીલ હજાર સજત હો, હિમ્મત ન હારીએ.”

રમાબેન:—તરૂણ વયની ઉછળી રહેલી ઉમિઓને સમાવવાનું કામ એક યુવાન ઉમિલા વિધવા માટે કેટલું બધું વિકટ છે, તે પુરૂષો શું સમજે? સંસારનાં લોકાવનારાં આકર્ષણોની વચ્ચમાં રહીને પવિત્ર રહેવું એક રંડાપટ્ટી રમાબાઈ માટે કેવું કઠણ છે, તેની પડિતોને કયાં ખબર હોય છે? મૂર્ખતા આગળ હિંમુપણની ગણત્રિ જ શી? માતાના ઘાતની આગળ બીજી ઘાતનો હિસાબ જ કેવો? નરકનાં દુઃખની આગળ બીજાં દુઃખની ગિસાહ શી? વિધવાની છાતીમાં જે અંતઃકરણ દુઃખના જ દહાડા દેખે છે, તેના જેવો ભયાનક શાક્ષી, અને તેના જેવો બધંકર આજ મૂકનાર બીજો કોઈ નથી. અમે વિધવાઓના બધ અને ચિંતાના ધસારાથી એ અંતઃકરણ તો છાલાર્ધ ગયું છે, તેને તમે શું કરશો? દિલાસા તે કેટલાક દેશો? તાજો ધા કદી સુકાવાનો નથી જ.”

હે રમા ! ધણી જીવતો હોય ત્યારે તરૂણીને કે વૃદ્ધને ધણી એ જ ઇશ્વર છે, પરંતુ ધણી ઉઠી ગયા પછી પ્રભુને ધણી કરવાનો વિધવાઓને માતામાં માટો લાભ મળે છે, તે તું કેમ વિસરી જાય છે? બલે મા-બાપ તણ દે, બલે સહી મિત્તીઓ નિવારી બેસે, બલે સાસુ સસરાનો મન ઉતારો શાય, તોપણ એકલા એક પરમેશ્વર ઉપર જ ભે તું ત્હારી યકીનદારી ને શખા રાખીશ તો ત્હારો વાંકો બાલ થવાનો નથી. વિધવા શાફજરી ટાઇમિન્સને દુઃખ નહીં લાગવાનું કારણ, તેણીએ ઇશ્વરને ધણીની જગ્યાએ ગર્યો એ જ હતું. ધણીની હયાતિમાં ધણી ઉપર જ હરણદાદ રહી; અને તેના ગયા પછી તેણી પરમેશ્વર ઉપર જ બેઠી હતી. ભે કે કોઈ પણ અનિ ખર્ચ દુઃખ લાગવું ભેઈએ તો તેણીને જ લાગવું હતું. કેમકે બાદશાહ આંદરસે આરમિન્યાના રાજાને, તેના રાજપુત ટાઇમિન્સને, અને એ બન્નેની સ્ત્રીઓ તથા

બાળકોને કેદ પકડ્યાં, ત્યારે એઓની હૃદ બહાર આગેજી અને તાબિહારીને લીધે, ન ધારેલી રીતે આઈરેસે તેમની નમ્રતા એમને જ્યારે સઘળાંને છોડી મૂક્યાં, ત્યારે પાછાં તેઓ પોતાને વતન આવતાં બરાબર જ, કોઈ આઈરેસના બળની સ્તુતિ કરવા લાગ્યું, કોઈ તેની ભતની, તો કોઈ તેની દયાવૃત્તિનાં વખાણ ગાવા લાગ્યાં. આ વેળાએ પોતાની પ્યારી બાહોરદારને મૂળી મંત્ર દેખી દાઇએન્સે પૂછ્યું:—“આઈરેસ વિષે તો શું ધાધુ?” તે એક ખરેખરો રૂપાળો અને શુધ્ધ માણસ છે. તેનો કેળા-વ જ બાદશાહી છે; નહીં વાઈ?” પાકદામન પતિએ કહ્યું:—“એ તો ખરું હશે; પરંતુ તે કેવી વર્તણૂકનો માણસ છે તે હું બાજતી નથી. મેં તો તે કાળો છે કે ધોળો છે એ કાંઈએ કહ્યું નથી.” “કેમ વાઈ? આમ કેમ?” ધણીએ પૂછ્યું; “ત્યારે આટલો વખત વેર ત્હારી નજર ક્યાં હતી? ત્હાઈ? ધ્યાન ક્યાં હતું?” તેણી બોલી:—“ત્હાઈ? ધ્યાન ધક અને નજર તો એકલી ત્હારા તેજ વ્હાલા તરફ હતી, જેને મેં આઈરેસને કાકલુડીથી કહેતાં સાંભળ્યો હતો કે; ત્હારી પ્રિયાના છુટકારા માટે હું ત્હારી જીંદગીનો પણ ભોગ આપવા તૈયાર છું! મ્હને મારી નાખ, ને તેણીને બચાવ!” શું આવા પતિથી પુત્રયલી પુત્રીને પતિ શૂભાચ્ચાનું દુઃખ બોણું લાગ્યું હશે, કે વિધવાવસ્થામાં ઇશ્વર ઉપર જ પ્રેમ રાખવાને બધી વિધવાઓને તેણી કહેતી ગઇ! એબની માફક જ તેણી બોલી હતી કે; “હિ પ્રભુ! ગમે તો તું મ્હને જાનથી મેળન કર, મગર હું તો ત્હારા ઉપર જ આધાર રાખી શ્રદ્ધાથી રહીશ!” ભાગવત પુરાણમાં શ્રી કૃષ્ણ આમ કહે છે કે; “જેઓ ઉપર ત્હારી અતિશય પ્રીતિ અને કૃપાદષ્ટિ છે, તેમના આ સંસારનાં સર્વં સુખો હું જ ખૂંચવી લઉં છું. તેમના સર્વં દુઃખાદારીના વેલવો, આરામ કે વિશ્રામ સર્વં હું છિનવી લઉં છું, અને તેમાં જે ટકશે તે જ પ્રાણી ત્હાઈ? વ્હાલું થઇ શકશે.” વાદળી ચઢી આવે પણ વહેલી, અને ઉતરી પણ બાય વહેલી; માટે વિધવાપણાનું વાદળ પણ ક્ષણવારનું જ સમજીને જીવ કેરવીને રહેવું. તેને શું, એ દહાડા પણ વહી જશે.

દુઃસ્વેપ્નનુશિષ્મનાઃ સુસ્વેપુ વિગત રપદઃ ।

ચીતરાગ મય ક્રોધઃ સ્થિત ધીમુનિરુચ્યતે ॥

મોટાં દુઃખના સમયે પણ જેનું હૈયું હાય હાય કરતું નથી, સુખોના પ્રસંગે પણ કાંઈ ઈન્છા હોતી નથી, અને જે દ્રેષ, ક્રોધ, તથા લય વિના રહે છે, તેને જ સ્થિર બુદ્ધિવાળું મનુષ્ય કહેવું. “ત્હારે માથે હવે ઇંધર ધણી છે, અને તે જ ત્હારો નિભાવશ કરશે; પછી છેને? જાનવરે ત્હારાં ચરીરને કરડી ખાશે, પરંતુ જો હું ત્હારા આત્માને ત્હારા ધણી લેણે ગણી તેને જ જો હું પાક પવિત્ર રાખીશ, તો હું તે આત્માની મારફતે જ પરમાત્માની દરબારમાં શુભાર્થ ઉઠી રહેવાને શક્તિમાન થઇશ!” આ વચનો વિધવાપણામાં હિંમત આપનારાં અને ખરજતી છે. ખડેન! સર્વ અવસ્થામાં સુખના પ્યાલામાં દુઃખ તો ભેળેલું જ છે. નરે દુઃખ કે નિતું સુખ તો કોઈ પણ સરજતમાં સરખાયતું નથી.

પ મું દુઃખ નિવારણ.

તમારો પ્રભુ વેરી નથી; મરણ પામેલાં
કીનો રાખતાં નથી.

ઇસ્ટ સાહેબના માતૃશ્રી મેરીને સાત સાત મોટા જખમ, મોટા શોક, અને બારે સંતાપ જેમ જોવા પડ્યા હતા, તેમ સાત સાત બલતની ખુશાલી અને સાત સાત પ્રકારના આનંદ વૈભવ પણ તેણીને અનુભવવામાં આવ્યા હતા.

૧. ઇસ્ટ ક્રાઇસ્ટ તમારે પેટે જન્મ લેશે, એવી દેવદૂતે તા. ૨૫ મી માર્ચે મરિયમ (મેરી)ને વધામણી કહી ત્યારે તેણીના આનંદનો પાર રહ્યા નહીં.
૨. જ્યારે એ કુંવારી મરિયમને જોનની માતા એલેક્ઝાન્ડ્રેથી મુલાકાત લીધી, તે વેળાએ તેને આખી જગતનું એવું સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું.
૩. ઇસ્ટ ક્રાઇસ્ટનો જન્મ થયો ત્યારે હઠ બહાર આનંદમાં માતા મેરી ઉછળી રહી હતી.
૪. જ્યારે મગીઓએ ક્રાઇસ્ટની પુજા, અર્ચન અને આરાધના કરી નમસ્કાર કીધા ત્યારે મેરીને લાગ્યું હતું કે, આથી વધારે ખુશાલી થીજી મળવાની જ નથી.
૫. ક્રાઇસ્ટને દેવાળયમાં દેવાર્પણ કરતી વખતે તેણી હર્ષયેલો થઇ ગઇ હતી.
૬. મહાન ધર્માધ્યક્ષ (ડાક્ટરો) માં ક્રાઇસ્ટને જ્યારે પહેલ વહેલો જોવાયેલો દીઠો ત્યારે તેણીને બારે મોજ મળી હતી. અને
૭. જ્યારે કુંવારી મરિયમને સ્વર્ગારોહન વેળાએ સ્વર્ગનો અનુભવ કરાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેણીને લાગ્યું કે, હવે સુખની હદ આવી છે.

આ રીતે મરિયમ માતાને આનંદોત્સવોનો લહાવો જેવો મળ્યો, કે, તુર્તજ તેની પનેાતી બેઠી. ઘણી જ એકાગ્રતાથી આદમીનું મન જ્યારે એકનું એક જ ચિંતન કર્યા કરે છે, ભય અને ચિંતાથી પણ એક ને એક વાત મનમાં લાવ્યા કરે છે, ત્યારે તે વાત આકર્ષણના કાયદા મુજબ તે આદમી તરફ ખેંચાઈ જ આવે છે. જો મરિયમ સુખોના વખતે દુઃખોની શંકા ન રાખી હોત તો તેણીનાં સુખો સફળ થાત; પરંતુ તેના મનમાં જ ખત્રો પેઠો, કે જેવાં ૭ મહા સુખો દીઠાં તેવાં જ ૭ મહા દુઃખો રહેને જોવાં પડે ! થયું પણ તેમ જ. જેને અમુક તમુક સુખ જેવું જણાય છે, તેને તેના વિચારોનું સ્વરૂપ સુખરૂપ જ દેખાય છે, અને જેને ફલાણી પીની થીજ દુઃખરૂપ જણાય છે, તેને તેના સત દિવસના ધખારાનું સ્વરૂપ દુઃખરૂપ જ દેખાય છે. અર્થાત, જે મેરીએ સાત પ્રકારનાં મોટાં સુખો દીઠાં, તે પછી ભવિષ્યમાં

રખેને તેવાં જ સાત બતનાં દુઃખો દેખવાં પડે, એવા ધખારાને લઇને તેણીને નીચે મુજબનાં ૭ મઠા દુઃખો દેખવાં જ પડ્યાં.

- ૧ કાઇસ્ટને દુઃખો આવી મળવા વિષે જ્યારે સીએચોને નહારી આગાહી તેણીને કહી ત્યારે અરિયમને શોકમાં ફૂગવું પડ્યું.
- ૨ કાઇસ્ટને જ્યારે ઈજીપ્તમાં નાસી જઈ સંતાવું પડ્યું ત્યારે અરિયમ ભર ભર રોવા લાગી.
- ૩ કાઇસ્ટ ગ્રમ થઈ ગયો, એમ જ્યારે તેણીએ સાંભળ્યું ત્યારે તેણીને મોટો સંતાપ થયો.
- ૪ જ્યારે કાઇસ્ટનો વિશ્વાસઘાત થયો ત્યારે તેણી ભર ભર રડી.
- ૫ જ્યારે પોતાના બેટાને શુળીએ ચઢાવી તેનો પ્રાણ લેવામાં આવ્યો ત્યારે તેણી બેભાન બની બાવરી થઈ ગઈ.
- ૬ કાઇસ્ટનું મુઠકું શુળી ઉપરથી ઢળ ઢળે છેડે જમીન ઉપર પડ્યું ત્યારે તેણી બેશુબ્ધ થઈ ગઈ.
- ૭ અરિયમની જ્યારે એકલી અટુલી નિરાધાર સ્થિતિ થઈ પડી ત્યારે આશ્રેણી પ્રસંગે તે શુળી માતાના દુઃખોનો અંત આવ્યો. છેવટ માટે શ્રીરુદ્રી કહે છે કે;

મસીહાએ હીનહાર અગર કરતેહ શુદ્ધ;
ન ફરે જેહાંહાર અહુ ગરતેહ શુદ્ધ.
સુએ પાક ચઝાં શુદ્ધ અઝ ખાકે પાક;
ખુલંદી શુઝીદ અંદરીન તીરેહ ખાક.

પવિત્ર થકીનવાળો ઇસુ જે કે શુળીએ લટક્યો ને પ્રાણ ખોવો પડ્યો, તે પણ તેનામાંથી ખુદાઈ પ્રકાશ (ખુદાઈ ખોરેહ) કાંઈ જુદો પડ્યો નોતો. આ ધરતી ઉપરથી તે તો પવિત્ર પ્રભુની આગળ પાછો ગયો, અને ખુદાઈ તખ્ત આગળ તેને તો એથી પણ વિશેષ ચઢિયાતો ફરજો મળ્યો. કહેવાનો સાર એ છે કે, દુઃખ પછી સુખ અને સુખ પછી દુઃખની વારી આવ્યા વગર રહેતી નથી. સુખ દુઃખનો ઘટો ધનશાનને આપવા થકી જ અરિયમ માતાને જુદે જુદે રૂપે ચિતારવામાં આવે છે. કુમારિકાની સુખી અવસ્થા બતાવવા સાફ, તેણીને છુટા બાલ સાચનું તેનું કુમાર-પણું ચિતારી સ્ત્રી ભતિને કુંવારી હાલતનું સુખ જણાવવામાં આવ્યું છે. એવરત બતને શોકના પ્રસંગોનો દેખાવ દેખાડવા સાફ મેરીને કડૂણા ઉપજવનારી બાનુ લેખે મોટી ઉમ્મરની, શોક સાગરમાં ડૂબેલી, વચ્ચાભૂખલાળી દુઃખી ચિતારવામાં આવે છે; અને કાઇસ્ટના સખ આગળ રડતી બેસાડવાનો અર્થ પણ એજ છે કે, દરેક માતાએ શોકના પ્રસંગ માટે અરિયમની માફક જ તૈયાર રહેવું. લેડી એફ ડોલસ, એટલે શોક સંતાપ અને ખેદથી નરી તળભોર થઈને ગમખાર બેઠેલી, સાત સાત

તલવારો જેણીની છાતીમાં મારેલી છે એવી, અને તેના સાત સાત મહા સંતાપ અને શોકના પ્રસંગો બતાવનારી અરિયમને ચિતારવામાં આવી છે. અને આટલે આટલાં દુઃખોમાં છતાં દૃષ્ટાની બાબત તરીકે દુઃખી વિધવાઓને દિલાસો દેવા સાઠ લાંબા હાથ કરીને સચુરી રાખવા સુચવતી હોય એવી, તેમજ અઘ્નો પાથરીને કાકલુદીથી દયા માગતી હોય એવી, તથા પાપી સ્ત્રીઓને પોતાનાં પડખાંમાં લઈ દુઃખી બાઈઓને દિલાસો દિલસોઝીને છાંયે આપતી હોય એવી પણ ચિતારવામાં આવી છે. જાહેજલાલી ભોગવેલી મેટોના લેખે તેણીને તાજ તથા રાજદંડ સાથે અથવા દડા અને કોસ સાથે ઉભો અઘ્નો પહેરીને ફિરેસ્તાઓની પાંખમાં તેણીને જાહે કે લેવામાં આવી હોય નહીં છું એવી, છવટે ખુદાઈ સુખ મેળવતી ચિતારવાનું કારણ જ એ છે કે, સુખ પછી દુઃખ, અને વળી પાછું સુખ ભોગવવાનું દરેક સ્ત્રીને મળે છે, એવું બતાવીને દુઃખી અબળાઓને ખુદાની કુદ્રતનું બાન કરાવવું. એક જુવાન રંડાયર્સ કે અધોર વિધવા બે આ સંસારનાં લલચાવનારાં આકર્ષણોથી દૂર રહી પોતાનું શીદ સાચવીને રહે, બીજાનાં પાપમાં ન પડે, પરાઈ નિંદા ન કરે, અને ઇશ્વરનાં ભજનને જ પકડી સખી કુષ્ટ ભાવના ન કરે, તો તેણીને સ્વર્ગ મેળવવું કાંઈ કઠણ નથી પોતાના શીલને ઠાપ નહીં લગાડતાં બીજી વિધવાઓનાં છિદ્ર ભોવાની કુટેવ ન રાખે તો ઇશ્વર તેણીને દુઃખી થવા દેશે જ નહીં. એથી ઉલટાં આચરણ કરવાથી જ નરકમાં પડાશે.

૬ ડું દુઃખ નિવારણ.

દુઃખ સુખક પ્રભુ-પહાકે, વિધવાનું વહાણું વહેલો ખેંચે.
રાં કાં અને વાંકાં નામની બે જુવાન વિધવાઓને મૈત્રિ હતી. બન્ને જણી
 ઓના ધણી સાથે ગયા પછી લાચાર અવસ્થા આવી પડવાથી બન્નેને
 ભૂખમરો પણ વેઠવો પડ્યો. રાંકાં માત્ર ઇશ્વર ભજન કરવા ઉપર લક્ષ
 રાખીને રહી. વાંકાંએ પેટ ભરવાને કાંઈ પણ ધંધો શોધવા માંડ્યો.
 બન્ને કાંઈ સુઝ ન પડયું ત્યારે વેશિયાનો ધંધો લીધો. તેણીને ત્યાં કૃતિયા પુરૂષે
 આવવા લાગ્યા. આ કુષ્ટ વહેવાર તરફ રાંકાંનું ધ્યાન રોકાવાથી તેણીએ ઇશ્વર
 ભજન ઓણું કરીને, પોતાની આગળ એક હાંદણું મૂકી, જેમ જેમ લક્ષ્મી પુરૂષે
 વાંકાંના ઘરમાં આવતા જાય તેમ તેમ અકેકો કાંકરો તે હાંદણાંમાં નાંખતી જાય
 અને દરેકજ કેટલા પુરૂષો વાંકાંને ત્યાં આવ્યા તેની ગણત્રિ કરીને મોંઘ રાખવા
 લાગી. તેણીનું ધ્યાન હવે ઇશ્વર ભજનની ગણત્રિ કરવાને બદલે સામેના ઘરનાં
 સખીનાં પાપો ગણવામાં જ રોકાયું. પોતે પાપી કર્મો ન હોતી કરતી છતાં પાપ કર્મોનું

આગિયેજી થઇ, અને વાંકાં સખી પાપી કર્મો કેમ કરતી હશે, તેના વિચારે વિચારે પાપ કર્મોના દોષ તેણીને શીર ચઢવા લાગ્યો. આ તો સત્ય સિધ્ધાંત છે કે, ખીન્ના પાપ દોષનું હરહમ ચિંતન મનન કરનારાં લોકો પોતાનાં મનને પાપવાળું કરતાં હોવાથી પોતે જ દુઃખી થાય છે; કાંકે પારકાના દોષો ગણવા એ પાપની જ ક્રિયા હોય છે. જેઓ આવી પાપી ક્રિયામાં મન્યાં મંડ્યાં રહે છે તેઓ પવિત્ર નહીં પણ પાતકી થાય છે; અને પાતક એ જ દુઃખનું કારણ છે. પારકાના અવશુભોનાં છિદ્ર કાઢવામાં તે અવશુભોની જ છાપ મન ઉપર પડે છે, અને જેવી દોષવાળી સ્થિતિ મનની થાય છે, તેનું જ તે પોતાના દોષ તરફ વળજી લે છે.

પેલી તરફ વાંકાં એ કે નહારો વહેવાર કરતી હતી તોપણ, પોતાની દુગ્ધ કમાઇ વીશે સંતાપ કર્યો કરતી. તેણીનું ધ્યાન ધક રાંકાંની પવિત્રતા અને પ્રતિનતા તરફ ખેંચાયજી રહેતું. સર્વદા તેણી રાંકાંની ઉત્તજવળ, ધન્યર પરાયણ, અને પાક જીવંતીનું જ ચિંતન કર્યો કરતી. રાંકાંના જેવી હું કેમ નહીં થઇ; એના વિચારમાં ને વિચારમાં તેણીને વ્યભિચારનો આનંદ તુચ્છ લાગતો હોવાથી પોતાના ધંધામાં તેણીને રસ પડતો ન હતો. પેટને ખાતર પાપ કરે છે, એવો તેણીને આહુ સંતાપ, પરિતાપ અને પશ્ચાત્તાપ થતો રહેા.

બુદ્ધિયા બ હુદ્દો બ ધનઆંમે ખીશ;

મરા ધન શુનેહગારે આસી ઝે ખીશ !

હે પ્રભુ ! ત્હારી આ પાપિણી શુનેહગારને મહેરબાની અને બહેશની રાહે ત્હારી આગળથી હડસેલીને હાંકી ન કાઢીશ !

અગર પૂર શુનાહમ મને શર્મસાર;

ઝે અહેસાન બરમ આમે રહેમત બેબાર !

હે બગવાન ! અગર એ હું પોતાના શુન્દાઓથી શર્મભીંટી છું, તો પણ તું મહેરબાનીના રાહે રહેમત અને રૂપાનું પાણી મ્હારા ઉપર છાંટીને તું મ્હારા ઉપર દયા લાવ !

ખીજની દુર્બળતામાં, દુઃખ અને દોષમાં સમભાવ નહીં રાખતાં તેના આત્મામાં રહેલા ઉચ્ચ શુભોમાં સમભાવ રાખ્યા ક્રીધાથી તેવી ઉચ્ચ બુદ્ધિ પોતાનામાં પણ ઉત્પન્ન થવા લાગે છે; જેથી પોતાનાં પાપ અને દુઃખ આછાં થવા માંડે છે. એટલા માટે એક વિધવાએ ખીજ વિધવાના સુખે સુખી રહી, સામેવાળીના આત્મામાં જે સુખ, જે પુન્ય, અને જે ધાર્મિક વૃત્તિઓ જણાય તેનું જ મનન કર્યો ક્રીધાથી પોતાનાં પાપ કર્મો કપાય છે, અને તેવા જીવંતી ગતિ સ્વર્ગમાં જ થાય છે.

ત્યારે રાંકાં ને વાંકાં બન્ને મરણ પામી ત્યારે જુએ છે તો વાંકાં જે વાંકી ખશનુમનવાળી હતી, તે સ્વર્ગમાં બધું; અને રાંકાં જે રાંક સ્વભાવની હતી, તે નરક કહેતાં દોઝખમાં ગઇ. આપો ન્યાય બોધને રાંકાંએ દેવદૂતને પૂછ્યું કે:—

“આમ કેમ ? હું શિયળ સાચવીને પવિત્ર રહી તેને નરકમાં; અને વાંકાંએ શીલ સાચવું નહીં તેને સ્વર્ગમાં કેમ ? પ્રભુને ત્યાં આવેા અવળેા ન્યાય શા માટે !” દેવદત્ત કહે:—“વાંકાંને પેટ ભરવા માટે જો કે પાપી પેશેા અખત્યાર કરવેા પડયેા, તેા પણ તેણી સર્વદા પચ્ચાતાપ કરતી, ને ત્હારાં પુન્યમાં ભાગિયેણુ રહી તેણીએ શત ને દહાડેા બસ ત્હારાં ધર્મ આચરણેા જ વિચાર કર્યા ક્રીધથી તેણીને ત્હારું સંપૂર્ણ પુન્ય પ્રાપ્ત થયું; બ્યારે તેણીનાં પાપેાની ગણત્રિ કરવાને, તેં ઇશ્વરી મંત્રેા ગણવાનું મૂકી દઇ પાપના પચ્ચરા ગણ્યા ક્રીધાથી તેના પાપેા ત્હારે શીર ચઢયાં. ઇશ્વરનેા ન્યાય અવળેા નહીં પણ સવળેા જ છે ! શીર સીઝહેમે, જ્યાર મન બદીએમે, તેા ઇશ્વર પ્રસન્ન કેમ થાય ? ઇશ્વરની બક્તિમાં જ જો હરદમ વિધવાતું મન શેાકાયકું રહે તેા તેણીને વિપત્તિ કે વેવળાં પડે જ કયાંથી ?”

ઈંગ્લંડના રાજા હેનરી ૩ બના વખતમાં લીન્કનના બીશપ રોબર્ટ ઓસ્ટેટે શિખામણના લગભગ ૨૦૦ શ્રેયેા રચ્યા હતા, પણ તેને પોતાને ધાર્મિક વૃત્તિઓમાં દોષપાત્ર લેખીને તેના ઉપર મેલી વિદ્યા ભણવાનો, બહુ ક્રોધ કરવાનો, અને મોટો દગારો હોવાનો આક્ષેપ આપ્યાથી પોપે ઈંગ્લંડના રાજા ઉપર એક પત્ર લખાવ્યેા હતો કે; “હૃદયથી બહા હઠાપણવાળા કહેવાતા આ બીશપનાં હાડકે હાડકાં છૂટાં પડાવવાં, અને તેના શબને બાળીને તેની સખેાડી કરાવી મેળવી, કે જે ધર્મી હોવાનું ડાળ ધાલીને લોકોને શિખામણ આપે છે, અને પોતે તેા અધર્મી રહે છે !” આ રીતે ૨૦૦ શ્રેયેા રચી લોકોને પુન્યાઇનેા માર્ગ બતાવનાર પોતાની લાયકીને લીધે પોતે જ પાપી હયેા, ને હુઝ વેઠયું. લોર્ડ બરલીએ ચેકયું કહ્યું હતું કે; “જે મનુષ્ય પોતાનો ધર્મ નહીં પાળે, અને પ્રભુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ન રાખે તેવાં માણસ ઉપર હું તેા બીલકુલ ભરોસેા રાખતો નથી. જે માણસ પોતાના પેલા કરનાર પ્રત્યે ના-વફા હોય, જે પોતાના ધર્મને દિણે, તે ચ્હાશ પ્રત્યે વફાદારી કેમ જ રાખે ?”

જ આસાયશેા નેકનામી ગીરાય;

શુરીયાં શવ અઝ મહે નાપાક રાય.

હે આદમ ! તું યુલેહ શાન્તિ અને બલાં નામ માટેની જ ઇચ્છા કરતું રહે, અને પાપ કર્મ કરનારાં વિષે નાપાક વિચારોથી યુક્ત થા. મીત્રીસ એશદ્રિફ્ટ પોતે પવિત્ર રહેવાને ગરલે પોતાની પાટાસણુ મીત્રીસ અન્ડીની ખોડ ખાપણુ કાઢી તેણીની અદેખાઇમાં તેનાં છિદ્રેા જ શેાધવા ઉપર રહી; જેથી હુઝી થઇને પોતાનાં કામકાજમાં પણ સર્વદા “મીત્રીસ અન્ડી ! મીત્રીસ અન્ડી !” કહી કરીને બડબડયા જ ક્રીધાથી, વગર હેવે દેવે અન્ડીનાં પાપ પોઇ, તેણીના પાપમાં ડગ્રી મારીને પોતે જ હુઝી થઇ, છેવટે ગાંઠી પણ થઇ ગઇ હતી. માટે જો એક વિધવાએ હુઝી ન થવું હોય તેા બીજી વિધવા કે સધવાનાં છિદ્રેા ન કાઢતાં, નિંદા સચી ન કરતાં, ઇશ્વરની ચાદમાં જ મશગુલ રહેવાથી વિધવાપણાતું હુઝ તેને જરૂર જ કમી જણાયેા.

૭ મું દુઃખ નિવારણ.

—૩૩૩૩૩૩—

ધન ઘટાનાં વૃક્ષ તે, સુકાયાં ક્ષણવારમાં.

" Among the tombs she walks at noon of night,
In miserable garb of widowhood.
Observe her vnder, sickly, pale, and sad,
Bending her wasted body o'er the grave.
Of him who was the husband of her youth."

જડ જગમાં આવેલી પોતાના પતિની કબર આગળ રડમસ થએલી દુઃખી વિધવાનું વર્ણન આપી મી. પોલોકે દુઃખી વિધવાઓનાં દુઃખે દુઃખો થવાનો ભોધ આપ્યો છે, પરંતુ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાનો અર્થ આપણા લોકો ઉલટો કરીને, ઉલટું દુઃખ વધારવામાં જ ભાગદાર થાય છે. માણસે કુદરતના નિયમ વિરૂદ્ધ વર્તન કીધાથી થએલી અવટિત ક્રિયાથી જે સંતાપ ને જે સંકટ પેદા થાય છે, તેટલું જ દુઃખ જો મનુષ્યને ભોગવવાનું હોય, તો માણસાઈ છ'હગી કંઠાળાભરેલી લાગવાની નથી; મગર વિધવા સ્ત્રી, કે વરની નિવારેલી, છતે ધણીએ રંડાપો ભોગવતી વિધવાનાં દુઃખોથી જ્યારે આપણે પોતાને દુઃખી કરી નાંખ્યે, ત્યારે આપણે પોતાનું જીવન પણ દુઃખમય કર્યું છીએ; અને પેલી દુઃખી બાઈઓને દુઃખમાં સહાય થવાને બદલે, તેણીઓનાં દુઃખમાં દિલાસો દેવાને ઠેકાણે તેણીઓને વધારે દુઃખી કરીએ છીએ.

કુલશુભ:—“હે મનશીલ ! ચરમે પૂર આળ હું મએ જી આર્ધન હે હુબાબી; રૂક રૂકે પડ ગયે હંચ છાતીમાં સખ કહેલે ! તે મ્હારા બ્હાલાની મૃદાઈના ગમથી મ્હારી આંખો પાણીના પરપોટાઓની માફક હવે ભરાઈ ભરાઈ આવે છે. હું જો, ધસાંધસ રડી પડતી નથી, અને ધણી મૂઝાનો સિતમ મૂઝે મોઢે ખેંચ્યા જ કહું હું ત્યારે તો ઉલટા મ્હારી છાતીમાં કુકુલ્લા પડી આવે છે, ને છાતીમાં જાણે દાહ બળે છે; ત્યારે રડું નહીં તો શું કરું ?”

ખેન કુલશુભ ! રડી દેવું એ પણ રંડાચલી ચોરત માટે એકવાર લાભકારી છે. જ્યારે શોક, ગમ, અને ખેદથી જીગર સંપૂર્ણ ભરાઈ જાય ત્યારે જો એક બાપડી શોકથી શુંગળાયા જ કરે, અને ગમમાં જ ઘેરાયલી રહે, તો તેણી ગાંડી જ થઈ જાય છે. વાધના વનમાં વસવું સહેલું છે, સાપના ચરીર ઉપર ઉભાં રહી નાચવું સુલભ છે, પરંતુ દુઃખના આવેશમાં આવતાં આંખુઓ અટકાવવાં સહેલ નથી. જવાન વિધવાએ પોતાની ઉછળતી ઉર્મિઓને દાબી રાખી પવિત્ર રહેવું એ કાંઈ સહેલી સુલભ વાત નથી. સિકંદર જેવા બાદશાહ ધણીએ પોતાની ચકેનશાહ્યાનુ સ્ટેટિરા, જે ઈશનના પાદશાહ દ્વારાંચસની બેટી હતી, તેણીને મરતી વેળાએ એ વચન પાળવા

કહ્યું હતું કે; મદારાં મોત વખતે રાતી ના; અને સિકંદર સિવાય બીજો ધણી મેળવતી જ ના !” રટેદિરાએ સિકંદરના મોત પ્રસંગે બહુ જ કડખાંત કરી ન્યારે બર બર રડવા માંડ્યું ત્યારે જ પાકટ પુરેપાએ કહ્યું કે; “બીજું વચન પણ એ તોડવાની જ !” તે જ મુળજ સિધિખનોના રાજના એક પૂરા રાજપૂત ઓર-ડેટીસ ઉપર તેણી ખ્યારમાં પડી, અને તેને પાછી પરણી ગઈ ત્યારે જ રહી. હે બેન ! ધણીના મોત ઉપર ધણું નહીં રડ ! ધણી રડે ને ધણી કૂટે તે ચરિત્ર-કૂટી કહેવાય છે. કૂતરું કરડે ને ખાસડાંનો માર પડે છે. ખરું છે કે, બેહદ મેઘ વરસે એટલે નદી નાળાં ને તળાવ ઉભરાઈ જ જાય; તેવી જ રીતે ગમખાર આદમી, તથા શોકાતુર વિધવા રડવું આવે ને દાખી રાખે તો તેનો ગમ ધીમે ધીમે ઉભરાઈ ને ઉછળી આવે, અને શરીર તથા મનને બારે નુકસાન જ કરે. તેમ જ વળી એક સ્ત્રીને બેંદકાવી મૂકવાને, તથા તેની ઈંદ્રિયોને છકાવી દેવાને તેની આસપાસ લલચાવનારાં સાધનો પડેલાં હોય, તેમાં રહીને પવિત્ર વૈધવ્ય ગાળવું એ બહુ મુશ્કેલ વાત છે; પરંતુ જેઓ આત્માની હકીકત બહુનારીઓ છે, ખુદાશનાશી માટે તલગમાર તથા જિજ્ઞાસુ હોય છે, તેઓ તો શોકદેવને તેમજ કામદેવને પણ છુતી શકે છે. રડવું એ પણ એક પ્રકારનું શોકવું ગાવું જ છે. મિયાં તાનસેને રડવા ઉપરથી જ ગાયનના કેટલાક રાગો બનાવ્યા હતા. રાજા હુઈ ૧૨ માએ પોતાની બાઈની જેન ઓફ ફ્રાન્સને કહરૂં પી હોવાના કારણે જ નિવારપટો આપ્યો ને પર હરસને વશ થયો; તોપણ છતે ધણીએ વિધવા થયેલી આ સ્ત્રીએ ધણી ધણી લાલચો આવી મળવા છતાં, ખુદાને પોતાનો ધણી બનાવી શીલ સાચવવામાં નામદારી કીધી હતી. એથી ઉલટું, નેવેરના રાજા જેન ૨ બની સ્ત્રી જેન હેન્ડ્રીકવીઝે પોતાના વર અને દીકરા કાર્લોસ વચ્ચે વેરવસાવી મુદ્દ જગાડ્યું, અને અંતે હવસને તામે થઈ પોતાને આગલે ઘરના દીકરાની સાથેજ નિકળી ગઈ ! આ કારણે કેટેલોન્યામાં ઇ. સ. ૧૪૬૨ માં મોટો ગધડો બગ્યો, અને આખરે તેણીને પોતાની બાકીની છાંદગી રોઈ રોઈને ફોજબી જ પસાર કરવી પડી. વિધવાને તો વ્યભિચાર ત્યાજ્ય જ છે, છતાં તેણીએ પાપી થઈને ધણું દુઃખો ભોગવ્યાં.

શકીના:—“હે મુનશીજી ! ધણી વગરની હાલતમાં રહેનારી બોરતને કેવા કેવા બૂંડા બૂરપારા વિચારો આવી તેણીનું કાળજીનું જે રીતે કોતરી ખાય છે, તે રીતે કાંઈ રંકાયલા પુરૂષને સંતાપ થતો ન હશે; તેથી જ આપ ડાહી ડાહી વાતો કરતા હશે. રાંડી રાંડનાં દુઃખો તમે બાવડાઓ શું બોલો ?”

હે બેન ! વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કીધા પછી દુઃખના દુઃખરોને આમ તમે વિસ્તારશે જ ના. તમે ન્યારે દુઃખના વિચારોને વિસ્તાર્યા જ કરશો ત્યારે તમને રાત ને દિસ સંતાપની જ ઉપાસના કરવાનું મન થયા કરશે; અને દુઃખનો ને દુઃખનો જ તમે સાક્ષાતકાર કરતાં કહેવાશે. તમને દુઃખ લાગતાં જ જો તમે તેનો ને તેનો જ ખ્યાલ નહીં કરતાં, શુભ અને સુખના જ ખ્યાલો કરતાં બેસશો તો તમારાં બહાલાં દુઃખોને બોરાક ન મળવાથી તે પોષાશે જ નહીં. તમારા કાન સ્નાબર જેવા તીવ્ર હોય, શિકારી

ફૂતરા જેવી તમાશામાં પારખવાની શક્તિ હોય, અને ગરૂડ પછી જેવી તમારી ચાલાક દ્રષ્ટિ હોય, તોપણ પાણી સિંધ્યા વગર જેમ છોડવાએ સુકાઈ જાય છે, તેમ શુભ ને સાફ જ માગ્યા વિના તથા હિમ્મત અને આનંદના જ વિચારો લાવ્યા કીધા વગર દુઃખનાં મૂળિયાં સુકાવા માંડવાનાં નથી; અને તમે જ્યાં ત્યાં મુખના છોડવા ખિલેલા જોશો નહીં. કેમજે, આત્મિક સીસું તત્વ તો મુખમય જ છે, અને તત્વ વિચારથી બધેબધ તમને મુખ જ દેખાયા કરશે. માટે હે શકીના ! આટ આટલાં ત્હારાં દુઃખોમાં જો તું સબુરી રાખીને રહેશે તો જ ત્હારો જીવ કરશે. બાકી તો કાચબા જેવું ત્હારું કામળ હૈદુ હોય તોપણ જો ત્હને મરણ જીવનનું જ્ઞાન નહીં થાય તો તે શા ખપનું ? વાંદર જેવી સ્વાદ શક્તિ ત્હારામાં કાં ન હોય, તોપણ દુઃખનાં આંધુઓથી બિંબાયલાં પકવાનેમાં ત્હને ફિકાસ જ માણુમ પડશે.

વિધવ્યં શ્વકટોરકમંવશતં યચાપ્તમાર્ચસ્થિવા ।

નિર્વાહી સુતતી પવિત્રચરિતાન્યાલોક્ય સમજ્યા ॥

વૈરાગ્યા નિવત્તીલભેવ પરમે તસ્વા મનં મૂવળે ।

યવજીવમશ્વજિહ્વતં નિજતતી ધાર્ય તદ્વિવાંસમય ॥

ન કરે નારાવણ, ને કોઈ પણ સ્ત્રીના કમભાગ્યે રંડાપો આવે ત્યારે સર્વથી પહેલાં શાંતિનો ઉપાય જો જ છે, કે જો પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓને વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેઓએ પોતાનું જીવન કેમ ગાળ્યું હતું, તેનું મનન કરતાં રહી, પોતાનાં દુઃખને સમાવવું. બીજો ઇલાજ જો છે કે, અડધો વૈરાગ્ય અને પૂરી પાક હામન કહેતાં બ્રહ્મચર્ય પાળીને સુલેહથી રહેવું; અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ ઇલાજ ધર્મ ક્રિયામાં તથા પ્રભુ ભજનમાં વખત વ્યતિત કરવા. સંસારનાં બીજાં સઘળાં સુખો મળ્યાં હોય તોપણ હવસી સ્ત્રીને સતોષ થતો નથી; અને શીલ સાચવવામાં કાચપ રંડ છે ત્યારે ધણીની પાછળ પર પ્રુષ્ઠને સેવવાથી પરમેશ્વર તરફથી તેણી ઉપર મહા મહા દુઃખો આવી પડે છે. વિધવાપણનાં સંકટોના ઘા ગમે એટલા લાગે, ગમે એવા દુઃખના ડુંગરો નૃતી હેરાનગતિ બધાં તુફાની વાયુના સપાટા, અને ભયાનક જજ્જાતા મોજાઓમાં તેણીનું વહાણ તળાઈ જતું હોય, તો પછી ખાતરીથી બાણજો, કે તે જ વિધવાઓના પવિત્ર આત્મા, પરમાત્મા તરફ વધુ ને વધુ ખેંચાવા માંડે છે, અને પેટી દુનિયાનાં સંગીન સુખો ભોગવવાને તૈયાર કરવામાં આવેલા આત્માને, અમૃત મુખને લાયક બનાવવાની નેમથી જ, આ જીવન ઉપર તેને દુઃખોના અનુભવ પરમેશ્વર જ કરાવે છે, ક્રાન્સના રાજ ૧૪ માં લૂઇની રાણી મૈરાયા થેરેસાને તેનો પાકો અનુભવ થવાથી મરણ પથારી પર પડી પડી-ભાલ્યા ક્રીધી હતી કે; “આખી જીંદગીના બીજા બધા દિવસો કરતાં આજનો દિવસ મ્હને સુખમય લાગે છે !” એટલા માટે, આ વિધવા-પણના ત્રિવિધ તાપથી છૂટવાને સાફ, અને શાંતિનું સ્થળ પ્રાપ્ત કરવા થકી, દરેક વિધવાએ પોતાના ધણી ચાલ્યા ગયા પછી પોતાના મનના ભુરસાઓને અંકુશમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

૮ મું દુઃખ નિવારણ.

કલ્પેલ કરતાં પંખીઓ, પક્ષવારમાં ચાલી ગયાં.

ક પુરૂષે મરતી વખતે એવું વીલ કયું હતું કે; “મ્હારી બાયડી મ્હારા સુઆ પછી, મ્હારું સુએણું શરીર કેવળ સુકાઈ ગયા પહેલાં, તેમ જ મ્હારી કબરનો કાદવ તમામ સુકાઈ રહે તે અન્વલ, જે બીજા ધણી સાથે લગ્ન કે નાનાંથી જોડાય તો મ્હારા વારસામાંથી તેણીને એક પાઈ પણ મળશે નહીં !” આ વિધવાએ પોતાનો ધણી શુભરવા કેટે બારે કલ્પાંત કયું ત્યારે પાકટ પુરૂષાએ ભવિષ્ય બાખ્યું કે; ગોલ્ડસ્મીથની “સીટીઝન ઓફ ધી વર્લ્ડ” માં વર્ણવેલી વાતના જેવું જ જેમાણુ તેણી જરૂર પાડશે. પેલીએ તેવું જ કરી બતાવ્યું. મરનાર ધણીની કબર આગળ જઈ દરરોજ ચોર ઉપર પંખા વડે પવન નાખવા લાગી; એવા ઇરાદાથી, કે કબર અને કાચા જેમ વહેલી સુકાય તેમ તેણીને બીજું ધર કરી જવાની જાણી તક મળે ! પરંતુ જે સ્ત્રીઓએ સંસારનાં દુઃખો વેરાં ને મજૂરી કરી કરીને સંતોષથી છાંડી ગાળી છે, તે સંતાપિત છતાં સંતોષી સ્ત્રીઓને જ પ્રભુએ પાછલે હકાટે સુખો આપ્યાં છે. પિન્ડલી જેવા ન-બાપા એન્જન્યર પુત્રનું સુખ ભોગવવાને તેની સપુત્રીવંતી મજૂરી વિધવા માતા ભાગ્યશાળી કહેવાઈ હતી. કુકે જેવા નૈકાશાસ્ત્રીની માતાએ સંકટોમાં હકાડા કાઢીને હીરા જેવા સપુત્રના સુખોથી નામચીન થવા પામી હતી. બર્નસ્ જેવા કવિના મશહૂર નામવાળા બેટાનું સુખ તેણીની દુઃખી પણ ડાહી માતાને જ આભારી હતું; એકે તેણીનાં દુઃખોના કાંઈ પાર જ નોતો. પારસીઓમાં વિધવા માતા તરીકે મોટલાંબાઈએ એક ઉચ્ચ ધટો બેસાડ્યો છે. “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” ના માલેકો સામે ત્યારે તેણીએ ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં કાવો નોંધાવ્યો ત્યારે, આજીવાર, નીતિરીતિવાળી પારસણ પોતાના ખર્વાઈ શુભરવા પછી ઘરના ઉંબરની બહાર પગ મૂકતી જ નથી, બહાર ફરવા પણ જઈ શકતી નથી, એવી એફીટેવીટો સર જમશેદજી જીજીભાઈ, શેઠ ખ. ક. પારેખ, શેઠ શૌં શાં બંગાલી અને મોટલાંબાઈના બેટા શેઠ નવરોજજી વઢાડિયાએ કોર્ટમાં નોંધાવી હતી. શેઠ માણેકજી નવરોજજી વઢાડિયા શુભરવા પછી વિધવા મોટલાંબાઈએ ઉંબરની બહાર પગ કાઢ્યો ન હતો, તેથીજ કાંઈ તેઓને યગલે બધી વિધવાઓએ ચાલવું જોઈએ એમ કહેવાનો મ્હારો ઉદ્દેશ નથી; પરંતુ વિધવાપણાના દુઃખને જ બસ પકડી બેસવાનું તેઓએ તર્ક કરીને નીતિ રીતિ બળવી વિવેક, મર્યાદા ને મલાએ રાખી પોતાના બેટાઓ શેઠ નવરોજજી તથા શેઠ નસરવાનજી વઢાડિયાના બાપની જગો રાખી, તે બન્નાંઓના ભવિષ્યનાં ભલાં માટે ચાલાકી અને ખબરદારીથી તેમના બાપનો બધો

વહિવટ એકલે હાથે તે સુઝ સ્ત્રીએ ઉપાડી લઈ બાપ વગરનાં બચ્ચાંઓનાં સુખો તરફ જ નજર રાખી, પોતે તો ધણી ગુમાવ્યાનાં દુઃખોને વિસારે જ પાડયાં હતાં. એ મોટલીબાઇએ ધણીની દોલતની સંભાળ રાખવાથી જ “વહાડિયા થેરીટી ફંડ” ના એક કરોડ રૂપૈયાનો લાભ ન્યાત ભતના તફાવત વગર મરીબ અનાથોને થાકુ મળતો રહ્યો છે. એજ પોરણે, જે વિધવાનો ભૂલકાંઓનો ભૂકો જેવો બ્યાર હોય તે વિધવા માતાએ તો પોતાનાં ભૂલકાંઓનાં સુંદર ચારિત્ર ઘડવાની વનવારમાં, તેઓને કેળવણી આપી ઉધારવા ઉછેરવામાં સઘળો વખત ગમગીયાર રહેવાથી તેમનું દુઃખ ઓછું જ લાગશે. જે વિધવા-માતાથી તેની પ્રજાને સર્વથી વધારે લાભ મળે છે, તે જ વિધવા પ્રભુની નજરમાં સર્વથી સુંદર સ્ત્રી ઠરે છે. જ્યારે રંડાપલી સ્ત્રીએ સળુરી અને ક્લિષ્મત રાખી પોતાની પ્રજાને, મોટાં કરતાં સૂધી સહાય આપશે, ત્યારે જ જગતમાંથી દગિદ્રતા દૂર થશે. ભવિષ્યના ભયો અને ચિંતાઓ જ એક વિધવાના ભવિષ્યના માઠા બનાવેા ઘડવાનું કામ બજાવે છે. ધણી ગુમાનાં દુઃખથી જે સંતાપ ને જે બગાપા થાય છે, તેના કરતાં તે આશ્તની ખાલી ને ખ્યાલી કીકરોથી વધારે સંતાપ થાય છે. ભવિષ્યના ભય અને નકાસ બનાવેાના ચિંતાતુર ખ્યાલો, સાચા ભયના કરતાં વધુ પીડાકારી કરાવે છે. વિધવાઓની કેટલીક શ્રીકર ને કાળજી તો માત્ર કલ્પનાના જ કારણે છે. તે જ ચિંતાઓ અમરથા કલ્પિત ભયો ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે. ખુદાએ જે કીધું તે જ ખરું, એમ વિચારીને જેણી મૂળે મોંઠે સંસારના રગડામાં શુંટાઈ બય છે, તેણીને પાછળથી માણુમ પડે છે કે, જે ભયની ચિંતાથી તેણી સોસાઈ જતી હતી તે ભય તો આવવા પછુ પામતો નથી.

વૈષમ્ય પ્રાપ્ત થયા છતાં જે સ્ત્રી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરતી નથી, પરમેશ્વરને ભજવાનું છોડી દઇને સંસારની માયાને વળગી રહીને છુટાં સાચાંમાં ભાગ લે છે, અવિનાશી તત્વને પિછાનતી નથી, પોતાના ધણીએ પોતાની પાછળ દ્રસ્ટ લેખે જે બાળકોને તેણીને સ્વાધીન કીધાં છે તે દ્રસ્ટની ભળવણી કરવાને બદલે વિષય વાસનામાં રચી પચી રહે છે, તેનો જન્મ અને તેનો મરણ એજે જ બય છે. માટે વિધવાવસ્થામાં તો ઇશ્વરનું ભજન કરી મોક્ષ મેળવવાનો દરેક વિધવાએ અજવાલ પાડવો જોઈએ. માત્ર પોથીઓ વાંચેલી હુશિયારમાં ખપતી વિધવા કરતાં માત્ર ભક્તિ ભાવવાળી વિધવાનો ગમ વહેલો વિસારે પડે છે.

અતિ દુર્લભ જ્ઞાની અમૃત, ભક્ત સદૃજ હરિ પાય;

નોનિત વ્રતલોં ભક્તિ પ્રભુ, સાંખ્ય ધુનાકર ન્યાય.

જ્ઞાની થઇએ તોપણ મોક્ષ જે અમૃત છે, તે તો મળવું કઠણ છે; કેમકે મોક્ષ યાને મૂઝિત તે તો મહા મહા દુઃખ વેઠ્યા પછી જ મળે છે; પરંતુ એક ભક્તાણિ તો મૂઝિતના આપનારા પ્રભુને સહેજમાં પોતાનો કરી લે છે. માખણનું ઘી

કરતાં કાંઈ આજી મહેનત જેમ પડતી નથી, તેમ ભક્તિથી સર્વ દુઃખો નાશ કરીને મોટો લાભ મેળવતાં આજી ખટપટ કરવી પડતી નથી. ભક્તિથી પોતાના રંડાપાને વિસારનારી વિધવા-ભક્તાણિને તૂર્તા તૂર્ત ફળ મળે, અને વૈધવ્યનું દુઃખ કૃત્રિમ ઉપાયો લઈને, તે દુઃખને પકડી રાખનારીને તો ધુનાક્ષર ન્યાયથી લાભ થાય કિંવા નહીં પણ થાય. લાકડાંમાં છુ નામનો એક જીવડો પેદા થાય છે, તે જીવડો લાકડાંને ફેરી ફેરીને તેની માંહે અગડા બગડા જેવા લીસોટા દોરે છે. પરંતુ કોઈકવાર ઈશ્વર ઈચ્છાથી ભ-ગ-વ-દ જેવા અક્ષરો ફેરાઈ ભય ત્યારે તે જીવડો અનાયાસે મુક્તિ પામે છે એમ સમજી લેવું. એ રીતે પોતાની જ હુશિયારી મારીને કોઈના પણ દિલાસા ન સમજતાં પોતાના જ જ્ઞાન ઉપર મુસ્તાક રહેનારી ખાઈઓ દુઃખને જ સેવે છે.

૯ મું દુઃખ નિવારણ.

આંસુઓથી તકિયા પડેલે, દુઃખી દિલ ના પડેલે.

ચોસી લાખ યોનિઓમાં મનુષ્ય જન્મ લીધા પછી છેવટની મુક્તિ રંડાપામાં જ થવાની છે, એમ ભણીને કેટલોક વૈરાગ્ય તો પકડવો જ. આ ફાની દુનિયામાં, હે કુલશુભ! તે' સુખ તો કશામાં હીકું નહીં, પણ તું વૈરાગ્યમાં તે દેખી શકીશ. ઘર સંસારનાં દુઃખો વેળાએ નસંબધાપણું થોડેક દરજ્જે તો ન છૂટકે અખત્યાર કરવું જ પડે. આ જગતની મિથ્યા દોડધામ અને ખાલી લાજ શરમથી પર થવું પડે જ; કેમકે એક દહાડો તો સંપૂર્ણ વૈરાગ્યને આવી જ મળશે. તું આપો આપ સંસાર, ઘર, ને કુટુંબને નિવારી દઈ મૂગી મૂગી અંગોલી આલી જશે, ને રંડાપાના સંતાપો તો જ્યાં ને જ્યાં જ પડ્યા રહેશે. કાઉન્ટેસ એના મોરોની નામની એક ઇટાલ્યન ઉમરાવતીને જ્યારે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે તેને લાગ્યું કે; “બીજાં ગરીબ લોકોની આકૃતના વખત પર, જીવનના મોટા પરાપકારમાં પોતાના સ્વાર્થનો કાંઈક લોભ આપીને મોટાં મંડળોમાં ભેળાઈને અમન અમનમાં જીવગી ગાળવા કરતાં, મ્હારે માટે મોટાં પુરવણું કાર્ય તો એ જ છે કે, મ્હારે છુપા છુપ બીજી વિધવાઓનાં દુઃખો ટાળવાં.” આ પરમાર્થના કામોમાં તેણીએ મોટા મોટિયારોની પણ પરવા ન કરતાં, ધણી ઉમરાવતું છત ગયું તેની પણ આજી કનવાર ન કરતાં, સુલેહ શાંતિમાં તેણે ૧૦૦ મા સાલમેહની ઉગવણી કીધી!

રોમના પોપ લીધો ૧૩ માને રમાડનારી તેણી દાસી થઈ હતી. જ્યારે આવી વિધવા અમીરજીની લાયકાત સાંભળી ત્યારે તેના દર્શન લેવાની ખુદ પોપને પોતાને ઇતેભરી થવાથી તેણીને જ્યારે માન સહિત બોલાવી ત્યારે જ તેણીએ પોપની પણ મુલાકાત લીધી, અને ૬૦ સં ૧૮૧૦ માં એ પોપને છ વર્ષની વયે પારણામાં પોદાવી દિવસકા નાંખેલા, તેની પોપને વાદ આપી તેણી તૃત્તીય વિધવા આશ્રમમાં દુઃખી વિધવાઓને સહાય થવાને દોડી ગઈ હતી ! આમ કોઈ વિધવા બીજાઓને સંતાપ કરાવે છે, તો કોઈ વિધવા બીજાઓના સંતાપ આછા કરી શકે છે. સેમ્યુઅલ ઝોન્ડવીન, જે હેન્ટસ પ્રગણના લેમ્બર્ગન ગામમાં રહેતો હતો, તે પોતાની પશ્ચિમેત પત્નિ ઉપર જોકે બહુ વફાલ રાખતો હતો છતાં મીસીસ ઝોન્ડવીન પોતાના પ્યારા ધણીનો ખાટલો ઉચ્ચતાં કંટાળી જવાથી, અને તે મરે તો બીજો ધણી કરવાની તળપાપડમાં હોવાથી, તે બાપડાને સંતાપવા લાગી કે; “મૂઝા ! તું મરતો કાં નહીં ! હું તો ખરી, કે તું જે દહાડે મરશે તે દહાડે હું ત્હારી કબર ઉપર જ ડાન્સ (નાચ) કરીશ !” ઝોન્ડવીન બીજાને પોતાના એકઝીક્યુટરને ફરમાવ્યું કે, તેનું મડદું મહા સાગરમાં ફેંકાવી દેવું. તેણે ધર્મખાતામાં પોતાની સઘળી પુણ્ય અર્પણ કરી ત્રીધાથી, આ ખાખા વળખી થઈ પડેલી વિધવાનો કોઈએ પણ કાથ ધર્યો નહીં. સઘવા કે વિધવા જેનું મન એકવાર જો સંતોષી બને છે તો પછી સર્વ સંપત્તિઓ એની ઝોળે જ તેને આવી ઝોળે છે. જર્વાનસત્તપવસ્તસ્થ । સતુન્દવસ્થ માનસમ ॥ શ્રીને સંકાપિ આવશે એ તેણીના પૂર્વ જન્મનાં તમામ પાપોની ઉવટની સજા છે; અને તે સજાનું દુઃખ ઉવટનું જ છે. આથી કરીને જે ભોગવવાનું હતું તે ઉવટનું ભોગવી લીધું, હવેથી સુખોની શરૂઆત બવિધની જીંદગીમાં થનાર છે, એવું વિધવાએ તો ખાત્રીથી માનીને સજુરી પકડી લેવી; કારણ કે, Non Bis in Idem ન્યાયની પેઠે, એટલે કે એક જ અપરાધ માટે બે વાર તપાસ હોતી નથી, એક જ અપરાધ સાડે બીજી વાર તપાસ પણ હોતી નથી, તેમ એક જ ગુન્હા માટે એકવાર શિક્ષા થવા પછી બીજી સજાને કોઈ માણસ આધીન હોતું નથી.

અહીં કાલ્પુદે રાસ્ત શુદ્ધો ઝીયાન;

સુ દાના યુગ્મદ હું ન તર્સદ રવાન.

આશમાનની ગીરદેશથી મનુષ્યના માત્ર દેહને જ લાભ હાની થવાની છે, તેથી જો કાઢી શ્રી હશે તો આશમાનના ચક્રની આલથી તેણીનો જીવાત્મા ડરી જનાર નથી. બધી ભત્તાનાં દુઃખોમાં ધણીના મોતનું દુઃખ સર્વથી વિશેષ લાગે છે, તો પણ પાપ પુન્યના ઉપર સરહારી અને સત્તા ભોગવનારા મહા દયાળુ પરમેશ્વરની નજીક જ તે ધણી ગયો છે, અને પોતાના બહાલાંઓ ઉપર આશિર્વાદ વરસાવવાની પ્રાર્થના તે રૂઢ-પરંપરા બાપની સમક્ષ આજ કરતું ગુજારી રહ્યું છે, એવા શુદ્ધ વિચારથી

મરનારની સ્ત્રી અને બચ્ચાંઓએ પોતાના મનનું સમાધાન જરૂર કરવું. એ ચ
 છ'દગી રોગ, બચ, ચિંતા અને દુઃખોથી ગભરાઈ રહેલી હોય છે, તો માણસ
 મોત તો “એક આવકારદાયક છૂટકારો” થઈ પડે છે. એ મોત બચાનક ને ત્રાસદા
 હોય તો એટલી વાત તો કબુલ કરવી જ બેધએ કે, મોતથી ડરનાર
 છ'દગી યુગી છે, અને પોતાનાં યુગને નાશ કરવા તેને ગમતું નથી. ઉચ્ચ બુદ્ધિ
 કવિ સોસરનો મરવાનો સમય છેક નજીક આવ્યો, ત્યારે પોતે જ રચેલી ખા
 ધર્મનીતિનાં શિક્ષણોવાળી એક કવિતા આનંદથી ગાવા લાગ્યો હતો, અને હા
 રહેલાં સર્વને છેલ્લી સલામ ખુશ મિત્રજથી કરતો ગયો હતો. તે પોતાનો પ્ર
 છાંડતી વેળાએ આનંદી જણાયો હતો. વળી જે ગાયન તેણે મોતના બિછાના
 ગાયું તે ગાયન તેણે મંદવાડના બારે દુઃખદ ખાટલામાં, દર્દના ચાહુ ગોંકા માર
 હતા ત્યારે જ તેણે તે રચી રાખ્યું હતું, કે મરતી વેળાએ ગાવાને તેને કામ લાગે!

આપણાં હૈડાંએ જ્યારે ભણી લીધું કે; આજે મૃતને સાડું છે, તો તે જા
 વાની સાથે જ આપણું હૈડું રંગીલું ને આનંદી થઈ નાચે છે. એ રંગબુદ્ધિ જ તે
 ખરું સુખ છે. હોડું નેવ્સનનું અંતઃકરણ મરતી વખતે એવું તો આનંદમાં આવ
 હતું કે, છેવટે તે એટલું જ મોહ્યા હતા કે; “હારડી! હારડી! મૃતને ચૂકર
 હાઈ લે!” ટુંકમાં કહીએ તો દુઃખને વિસારવા સાડું ત્હારાં દુઃખનું કારણ ત્હ
 રૂર કરવું બેધએ; એટલે કે યુગી કેમ થવાય તેનો ઉપાય ત્હારે જ શોધવો બેધ
 હે કુલશુભ! અંધારું દૂર કરવા સાડું ત્હારે લીવાની જ શોધ કરવી બેધએ.
 જેમ જેમ આરોગ્ય અને આનંદનો પ્રકાશ કરશે તેમ તેમ ત્હને ત્હારા રંડાપા
 અંધકાર ટળે છે એમ જણાશે. બાપ વગરનાં થઈ પડેલાં ત્હારાં બચ્ચાંઓને ધૈર્ય
 હિમ્મત આપવી હોય તો ત્હારા હિલથી તેમનાં દુઃખોનો વિચાર ત્હારાં અંતઃકરણ
 પ્રગટાવ્યા કરીશ તો તું પોતે દુઃખી થઈ પડતાં તે બચ્ચાંનાં દુઃખો ટાળવાને બદ
 તેમનાં દુઃખો તું એવડી આપતી જ થઈ પડીશ. કોઈ સ્ત્રીના ચાર ચૂડા હાથ
 પહેરતાં જ તૂટી જાય છે. કોઈની બંગડી એક દિવસ રહીને ભાંગી જાય છે. કોઈ
 હાથમાં ચિતળ આઠ દહાડા જ ટકે છે. કોઈના પોંચામાંની યુગ્મી મહિને મા
 રહીને તૂટી જાય છે. કોઈની કલ્લી વરસ પાંચ વરસ, ને કોઈની ૧૦૦ વરસ ટકે
 અને કોઈ સ્ત્રીની બંગડી સદાકાળ કુટતી જ નથી. નવસારીમાં એક પારસી ડો
 વિષે કહાણી છે, કે તેઓ પોતાનાં ચિતળની ભળવણી પોતાના જાત કરતાં પ
 વધારે કરતાં હતાં, અને પરણતી વખતે જે બંગડીઓ પહેરેલી, તે કાચની ચૂડી
 પોતાના ધણી યુગ્મ્યાં ત્યારે જ ભાંગવામાં આવી હતી! આ એક મિસાલ છે.
 જેતુદયનું બેડું સંધાયું તે કહી છૂટું પડતું જ નથી. એટલા ઉપરથી દરેક વિધવા
 સધિયારો લેવો, કે મૂવા છતાં પણ તેમના ધણી જૂઠા પડયા નથી. સ્ત્રીનની વિધવા
 કદાચ જ ફરીથી લગ્ન કરે છે. સ્ત્રીનમાં વિધવાઓને ધણું માન મળે છે. પચાર

વર્ષે ત્યાંની વિધવાને સરકાર તરફથી પણ બહુમાનનો પોશાક મળે છે. અને તેણીને એક ટેબલ આપવામાં આવે છે, જે તેણી પોતાના ઘરના મૂખડા ઉપર મૂકે છે, અને તે જોઈને તેને કોઈ સતાવી શકતું નથી. જરમનીમાં વિધવાઓની ઘણી કદર ખાવામાં આવે છે. વસ્તી મળુત્રિ વેળાએ રંડાયલા ધણીઓની સંખ્યા જેટલી જ વિધવાઓની સંખ્યા જરમનીના એક ગામડાંમાં નોંધાઈ હતી. તે ગામડાંમાં કુદરતના એક ચમત્કાર એવો પણ જણાયું હતો કે, ત્યાં જમી મળીને ૪૪૪ માણસોની વસ્તીમાં ૨૨૨ સ્ત્રીઓ હતી, અને ૨૨૨ પુરુષો હતા ! ત્યાંના લોકો સેન્ટ જેમ્સના વચનને માન આપી કહેતા કે; “ઇશ્વર અને ફાધરની હબ્બરમાં શુભ અને પવિત્ર ધર્મની ફરજ એ જ છે કે; મા-બાપ વગરનાં ગમ્મ્યાંઓ અને ધણી વિનાની વિધવાઓની આપત્તિમાં, તેમની સંભાળ લેવી; તેઓને દુઃખી કરવાં નહીં; અને સંસારમાં નિષ્કલંક રહેવું.” હં ખડેન ! આપણે મિત્ર આપણે આત્મા જ છે. આપણે શત્રુ પણ તે જ છે. જે પોતાના આત્માને વશ કરે છે તેની સાથે તે ભાઈબંધ થઈને રહે છે. જેણે શુભ દુઃખના પ્રસંગે આત્માને છુટા નથી તેને તો તે શત્રુની જ ચરજ સારે છે. જો અઘટિત રીતે આપણા ઉપર સત્તામણી ને સંકટ આવી પડે છે તો આપણા પાંડ પાટોશીઓ અને સહી મિત્રોની દિલસોઝી આપણે માટે ઉશ્કેરાય છે, જેથી નિર્દોષ છગરને ઘણી રાહત મળે છે; પરંતુ જે આફત આપણી ચાલ અને કરણીથી આપણને ઘટતી હોય છે ત્યારે લોક લાગણી આપો આપ આપણી વિરૂદ્ધ જાય છે, જેથી આપણું દુઃખ પણ બેવડાય છે. માટે વિપત્તિ અને ભયના વખતમાં પંહેલાં ત્યારે હિમ્મત રાખવી, અને પછી ઇશ્વરની મદદ માંગતાં તેને જ કહી દેવું કે:—

“Oh God ! that madest earth and sky, the darkness and the day,
Give ear to this Thy family, and help us when we pray !
For wide the waves of bitterness around our vessel roar,
And heavy grows the pilot's heart to view the rocky shore !”

ઇશ્વર ઉપરનો આવો અકળિત અખંડ પ્રેમ અને દ્રઢ અદ્વા રહને ગમે એવી આફતની આગમાં બાળી જાળી દેશે નહીં.

૧૦ મું દુઃખ નિવારણ.

સચ્ચીદીશી ત્હારાં મુએલાંને ખુશાલ કર !

"Faults in the life breed errors in the brain,
And these reciprocally those again,
The mind and conduct mutually imprint,
And stamp their image in each other's mint"

—(OWEN).

શું જોલી નાજા? "ધણી મરણ પામ્યાનું એક જ દુઃખ હોય તો હું મન મનાવીને, બીજી રંડાયલી સખીઓના હાલ હવાલ જોઈને છવ ઠેરવું, પણ બાપ વગરનાં મ્હારાં બચ્ચાંના કળકળાટ અને હાથ સોસારા હોળી મ્હાડું કાળજી બલે ખરેખર જ કપાઈ બંધ છે!" ના, બેન ના; જેવું મન કરશે તેવું ત્હને મુખ દુઃખ

લાગશે. ત્હારાં મન ઉપર જેવી છાપ પાડશે તેવો જ સિકકો ત્હારાં શરીર ઉપર જરૂર પડશે. આ તો એક અખાધિત કાયદો જ છે, કે જ્યારે એક વિધવા માતા પેતાનાં બાળકોમાં રહેલાં શુભ અને શાન્તિનો જ વિચાર કરે છે ત્યારે તે બચ્ચાંઓમાં રહેલાં શુભ અને શાન્તિ બે છુપાએલાં હોય છે તો તે બહેર થઈ બંધ છે; અને બે બચ્ચાંનાં નિર્દોષ અંતઃકરણ શુભ અને સાદું વમાસનારાં હોય તો તેમના જીવનમાં શાન્તિનો જ પ્રકાશ વધવા પામે છે. બચ્ચાંનાં અશુભ ધખારાનું પણ ત્હારે એજ પ્રમાણે સમજ લેવું. મોટે ઘરની વિધવાઓએ જ્યારે મન પર લીધું કે, કાળી બોર્ડરવાળાં શોકનાં કાગળો શોક વધારે છે, ત્યારે તેમણે કાળી બોર્ડરનાં કાગળોની ફેશન કાઢી ને છવ ઠેરવવાનું કયું. કાળી સાડીનો એકાએક પહેરેલો પહેરવેય આસપાસનાંઓને હેબતાવી મારનારો જ્યારે જણાયે ત્યારે કાળી સાડી વિધવાઓને નહીં પહેરવાની પણ હવે ફેશન નિકળવા માંડી છે; તેનું કારણ પણ મન ઉપર થતી માઠી અસર જટકાવવાનું જ છે. કોરિયાના રાજકુટુંબમાં કોઈ મરણ પામતું ત્યારે ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી ત્યાંના તમામ લોકો સફેદ ટોપી પહેરતા હોવાથી, આખાં કોરિયામાં દુઃખની જ લાગણી ચાલુ રહેતી જોઈને, અને ત્રણ વરસ પૂરાં થતાં હરમ્યાન બીજાં કોઈ રાજકુટુંબીનું મોત નિખળવાથી, શોક ને શોક જ ચાલુ રહેતો તપાસીને, ત્યાંના રાજવંશીઓએ લોકોના મન ઉપરની દુઃખની છાપ જુસ્તી નાંખવા સાદું, આ કારમો રિવાજ રહેતે રહેતે કાઢી નાંખવા માંડ્યો હતો;

કેમકે જેઓ ખીજનાં દુઃખે દુઃખી થઇ સમભાવ રાખવા માગે છે, તેઓ તો દુઃખને ઘટાડવાને બદલે દુઃખને ઉલટાં વધારે ભેગાં આપે છે. માટે નાભાજન ! બચ્ચાનાં દુઃખને ટાળવા તું દુઃખને જ ના પ્રકટાવ. વહાલાંનું દુઃખ ઓછું કરવાને બદલે, તું પોતે દુઃખી થઈને તેમનાં દુઃખને ભેવડું ચોવડું નહીં કર. આમ ક્રીધાથી તારું જીવન જે દુઃખથી તું નિરાશ રાખતી હતી, તેમાં પણ દુઃખનું ભૂતડું બસાઈ બેસે છે. માણસના શરીરના દૃઢયમાં, જઠરમાં, આતરડાં કે હોઝરાંમાં સઘળે સઘળે અણુ કે પરમાણુમાં એકલું મન જ વસેલું છે. આદમીના મસ્તકમાં વસેલું મન તો સર્વકા જાગૃતિમાં જ રહે છે, અને આખા દેહ ઉપર મનની જ સત્તા ચાલે છે. બધી તે મસ્તક કહેતાં મગજની સત્તા સર્વ અવયવો ઉપર ચાલે છે, જેથી રોગ વગરનો માણસ પણ બે મનથી એમ માની લેશે, કે તેના પેટમાં હાં થયું છે, તો જરૂર જ તે હાંને દુઃખાવો. પણ તેને લાગશે. મનના હરમાન પ્રમાણે જ આદમીના હાથ પગ સૌ કામ કરે છે. જઠરાગ્નિ પણ મનને જ તાગે છે. બધી હિંદ્રિયો જે જે જૂઠી જૂઠી ક્રિયાઓ કરે છે, તે તે મનની જ દોરવેલી દોરાઈને કરે છે. હરેક માણસ કાંઈ આ સાચી વાત જાણતું નથી, તેથી જ દુઃખી ને હાડમાર થઈ ભય અને ચિંતાને પોતે જ ધરી કાઢે છે. જે બહેનો આ વાત સમજે છે, તેઓ વિધવાવસ્થામાં પણ પોતાનાં મગજની ચોકસાઈથી દુઃખોને કાણુમાં રાખે છે. નાભા કહેરની મારેલી બોલીઃ—“ત્યારે મનથી માટીડાઓ પણ વ્યાથે ને છેકરાં પણ જણશે ખરા ! અંધોતું કપટ અને રંડાપાના સંતાપો પણ ભાયડાઓ લેશે ખરા, બે મન ઉપર લેશે તો !” હા, નાભા હા; એનો પ્રત્યક્ષ બનતો દાખલો કહું તે સાંભળ લેન.

પોમલી વ્યાય ને પોમલો સુવાવડ ખાય.

આપણે કહેવત બોલીએ છીએ કે; “પોમલી જણે ને પોમલો ખાય.” પરંતુ મનની અસર આ વાતમાં પુરેપૂરી સત્ય છે. બટોહરા શહેરમાં પોમલા નામની એક વિચિત્ર જાત વસે છે. તેણી જેવી ભાષા તેઓ બોલે છે. પુરંપાના નામ હરિભાઈ, નરસી વિગેરે છે, અને સોનાં નામો જમની, કાશી વિગેરે ગુજરાતી નામોને મળતાં જ આવે છે. તેઓ રમકડાં, સાવરણી, ઝાડુ, અને ટોપલીઓ, તાડના કિંવા ખજુરીનાં પાંદડાંની બનાવીને વેચે છે. તેઓ મદ્રાસ ઇલાકામાંથી ગુજરાતમાં આવી વસ્યાને આશરે ૨૦૦ વર્ષ થયાં છે. જેમ દુનિયાના બીજા ભાગોમાં મનના ધખારાથી કોઈ કોઈ ન્યાતોમાં વિચિત્ર રિવાજો હીડામાં આવે છે, તેમ આ પોમલા જાતિમાં મનનાં દુઃખ વિષેનો એક વિચિત્ર ચાલ પડેલો છે. પોમલી જ્યારે વ્યાય છે ત્યારે તેણીની સારવાર કરવાને બદલે તેણીના વર પોમલાની સારવાર, કબાદાડ, અને ખાનપાન સૌ કરવામાં આવે છે. પોમલી જ્યારે બચ્ચાં જણે છે ત્યારે તેણીને તો માત્ર ઢિંબડાનો રસ અને તેલ પાવામાં આવે છે. આ રસ તથા તેલ પીતાં

ખરેખર જ તેણીને સુવાવડવાળું ઘર એકદમ છોડી દઇને બીજે જ ઘરે જઇને રહેવું પડે છે, ત્યાંથી ૫-૬ દિવસ સૂધી તેણીથી પોતાને ઘેરે જઈ શકાતું જ નથી. હવે સુવાવડી ખાટલી ઉપર પોમલો જઇને પોંડે છે, અને સુવાવડની સઘળી દવા દાડ ને ખોરાક પાણી સા પોમલોને જ ખવાડવા પીવાડવામાં આવે છે. પોમલોએ વળી એમ પણ કહે છે કે, તેઓ કાંઈ ખાલી રિવાજને જ લઇને આમ કરતા નથી, પરંતુ ખરેખર કષ્ટાયલી વ્યાયલી સ્ત્રીને જે માંદગી, જે દુઃખ, અને જે અસુખ થાય છે, તેવું જ હઈ ને તેવું જ દુઃખ તેમને પણ થાય છે !! કંટલાકો તો એટલે સૂધી અનુભવ સિદ્ધ જણાવે છે કે, (જે કે આ વાત માન્યમાં આવતી નથી) સ્ત્રીને જેમ લોહી વિગેરે વહે છે તેમ તે પુરૂષને પણ વહે છે !! અને માતા અથવા દેવીની કૃપાની આ નિશાળી છે. તેમનામાં જે સ્ત્રીઓ દુરાચારી અને જાદુ થયેલીઓ હોય, તેઓને આ દેવીમાતા પોતાનાં રક્ષણ હેઠળ રાખવા માંગતી ન હોવાથી, તેણીઓને ખાટલી ઉપર આરામ લેવાની દેવીની મનાઈ હોય છે. આ રીતે મનની અસર તત્ત ઉપર પણ થાય છે. સ્ત્રીની પેટે પુરૂષને જાણે પોતાને જ પેટને ગર્ભ હોય તેમ ભાષ્ટો પોતે કષ્ટાય છે; તેને પેટમાં દુઃખે છે; અને આખાદ જાણે તેણે જ ગર્ભ ધારણ કીધા પછી દુઃખ વેઠવાતું હોય, તેવા ખરેખર દુઃખ હઈ તેને થાય છે !! મનનાં માનેલાં દુઃખનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. આ પોમલો જાતનાં લોકો નડિયાદ, અમદાવાદ, ભરૂચ અને સુરતમાં પણ વસે છે. દર બાર વર્ષે નડિયાદમાં આવેલી દુર્ભરાજી ભાગેળ આગળ એ લોકની આખી ન્યાતિ, દેવીમાતાના માનમાં લેગી મળે છે; જેમના ઉપર દેવી માતાની કૃપા અત્યંત ઉતરેલી માની લેવામાં આવે છે. તેઓ મનના ધખારાથી અનેક અમત્કારો ને પરાક્રમે કરી પણ ખતાવે છે. તેઓ અગ્નિ ઉપર ચાલે છે તો મનની દ્રઢતાને લીધે તેમને બળત્રા થતી નથી ! મનનાજ કારણે તેઓ પુનર્જન્મ પણ ઝાઝાં કરતાં નથી. તેઓએ બસ એવું જ માની લીધેલું છે, કે તેમની ઇંટ દેવી લક્ષ્મીજી પુનર્જન્મ કરનારાં ઉપર અવકૃપા રાખે છે !

નાનું—“દુઃખ વિસરવાની હું ઘણીબી કોશીશ કરીને મનને વાળું છું; પણ મ્હારું મન સ્થિર થતું જ નથી; મનને શાન્તિ થતી જ નથી; તેનું કેમ કરું ? ખુદા કેવા નિર્દય છે !”

જો પહેલ ! મનને કળજમાં રાખ્યે તો મોક્ષ મળે, ને મનને કાળુમાં ન રાખ્યે તો દુઃખ કઠી હઠે નહીં. જો મનુષ્યથી મનને કાળુમાં રાખી શકાતું ન જ હોય તો પરમેશ્વર કહે છે કે; “તું મ્હારું જ શરણું લે; મ્હારે જ શરણું આવ !” એટલે કે, દુઃખના વખતે બળન, ભક્તિ ને બાંદગીમાં મશગુલ રહી, પ્રભુ જે કરે તે ખરું; પરમેશ્વર સા સાઈ જ કરે છે; માઠાંમાંથી પણ તે બહુ જ કરે છે; એમ દ્રઢ

● નૃસિંહ વડોદરાના ચીફ બરોડીસ સાહેબ હાલ નાવળ દિવાન રાજ બાબ મેમરીદમાઈ હાપીમાઈ દેશાઈજી કૃત “ન્યાતબલના રિવાજોનો કોષ” પાતું ૮૨.

નિશ્ચય રાખી તેણે જે કાંઈ કીધું તે બરહક જ કીધું, એમ માનીને સંતોષથી રહેવું; નહીં કે દુઃખ પડવાથી પરમ કૃપાળુ ઈશ્વરનો વાંક કાઢીને માથે હાથ ટપ બેસવું.

જેમી કરની આપકી, તેસા હી ફલ લે;

કુટે કર્મ કમાય કે, સાંઈયા દોષ ન દે.

જેવી ત્હારી કરણી હશે, જેવાં કર્મ તેં આ ભવમાં કે આગલા ભવમાં કીધાં હશે, તેવું તેનું પ્રતિફળ ત્હને આપવું જ પડવાનું છે. ત્હારાથી બાંધે કે અબાંધે જે પાપ કર્મ થયાં હશે, તેની કમાઈ ત્હને તેવી જ મળી હશે; માટે તું પરમેશ્વરને દોષ નહીં આપ; ત્હારાં કર્મનો જ વાંક કાઢ. હા, હું કંછુલ કરે છું, કે એક રાંડી સી તો જીવતી જ મુલેલી જેવી છે, અને કર્મ કહેતાં નસીબના દોષથી જ ભૂત ભૂતનાં કપટો તેને ભોગવવાં પડે છે. વિધવા તો પરાધીન અને પરઆશ્રિત હોય છે; તેણીને દિલાસો હઈ તેનું દુઃખ નિવારણ કરવાને બદલે જેઓ તેને વધારે દુઃખ કરે છે, તેઓ ઉપર પરમેશ્વરની ઇતરાજી ઉતરે છે. દુર્બળ અબળા ઉપર જીવમ બસતી કરનારાં સાસુ સસરા કે નણ્-દો તથા દેરાણી જેઠાણીના બુંડા હાલ થાય છે. એથી ઉલટું, વિધવા પ્રત્યે તો બીજાંઓએ દયા અને દીલસોજી રાખવાથી તેમના મનનું દુઃખ કમી થવાથી, તે દયાળુ જીવોને પુનઃ પહોંચે છે. વિધવાનાં બચ્ચાં ઉપર તો પોતાનાં બચ્ચાં કરતાં પણ દેરાણી જેઠાણીઓએ વિશેષ બહાલ રાખવું જોઈએ. નબાપાં નાવારસોને તો બનતી દરેક મદદ આપવી જોઈએ. વિધવા સ્ત્રીની ફરજ છે, કે બધાં સગાંઓ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો, અને પોતાનાં બચ્ચાં કરતાં તેમનાં બચ્ચાંઓને પ્રેમથી સ્થાપાં. જેઓને આશરે આધારે એક વિધવા પડી હોય તેઓને સંતોષ આપવો, એ તો એક વિધવાનું ફરજિયાત કામ છે.

૧૧ મું દુઃખ નિવારણ.

પ્રિય પતિ કહી મરતો નથી.

ઉર્મિલા:—“હિ સાહેબ ! પરણીને પછી રંડાપો સેવવાનો હોય તો ઈશ્વર કેવા નિર્ઘંય કહેવાય, કે તેના કાંઈક ઉપાય પણ સ્ત્રી જાતિને આપ્યા નહીં ! ઈશ્વર રૂઠે છે તેની સાથે મનુષ્યો પણ રંડાયલી ઉપર જ કાં રૂઠતાં હશે વારું ? ધણીથી તો છુટી પાડે છે, પરંતુ દીકરા દીકરીથી પણ અજાગી કરે છે. રંડાઈ એટલે જ સ્થાઈ તો મેઠાં પણ દેખવું લોકો

આપશુંકનભયું અને આવદશાવાળું અવર લેખે છે. રંડાચલીનું તો પગલું પણ અવર ગણે છે. શું ત્યારે વેધવ્યનું આપું દુઃખ તમે મનનું જ માનેલું કહી શક્યો ?”

હે બેન ઉમિલા ! માણસાઇ શોક સંતાપના બે ઉત્તમ ઉપાયો કુદ્રતે નૈસર્ગિક રીતે નક્કી કરેલ છે. મધુર, મધ્ધમ, પહેલો અને ઉમદા જે આપણો ધર્મ, તે જ નબળાંને બળ આપે છે; અને રંડાપાના ઘાનો મલમ પણ ધર્મ જ છે. એ ઈલાજથી ઉતરતો ઈલાજ તે ખતથી ઘર કામમાં વૈતરાં કરી ઉંચાંને લાગવું એ જ છે. તે સાથે તું જે નમંતાઇ, જે સહનશીલતા અને જે સમભાવ તથા ક્યાવૃત્તિ સધવા અવસ્થામાં નોતી શીખી, તે વિધવાવસ્થામાં શીખી શકે છે. એક વિચિત્ર કહેવત છે કે; “જે વિવાહ વખતે રડી નથી, તે વિવાહ પછી રડશે !” ઇંગ્લંડ જેવા દેશોમાં પણ લાંબા કાળ સુધી એવો એક વહેમી રિવાજ હતો કે, પરણતી બેળાએ મનસ્વિપણે રડે નહીં, તો પરણતાં બેંડાંને વખત ક-વખત કાંઇ પણ ખલલ નડ્યા વગર ન રહે. એટલા સાડે લગ્ન પ્રસંગે કન્યાએ આંખમાં આંસુ લાવવાનો પ્રથમ ત્યાં રિવાજ હતો. જ્ઞેન ! જે દુઃખો પડવાનાં હતાં તે તો પસાર થઈ ગયાં; હવે તેનો બળાપો ને સંતાપ, વખત બે-વખત કરશે જ ના. તે દુઃખની સાથે જ તેના સંતાપો પણ ગૂમ થયા છે. રંડાપાની ઘણીક મુશકેલીઓ તો માત્ર કલ્પિત હોવાથી તે ધારેલી તો આવતી જ નથી; અને જે મુશકેલીઓ વિધવાવસ્થામાં આવીને ઉભી રહે છે, તે આપણા ધારવા કરતાં ઘણી હલકી જ માણુમ પડે છે. વળી જે મુશીબતો આવવાની હોય છે તેનો કોઈ ચોક્કસ વખત હોતો જ નથી. ત્યારે આમ છે ત્યારે તે વખત આવે તે પહેલાં જ સંતાપેલાં કે બિધેલાં રહેવામાં લાલ શો છે ? જે વિપ્ન આવવાનું નથી તેને માટે કાળજી અને ચિંતા રાખીને, બાણે કે નહીં આવનારાં અણગમતાં પરાણાંને હાથે કરીને ત્હારે આવકાર દઇ તેડું શા માટે કરવું ? ઘણી વાર બને છે કે, જે દુઃખની આપણે ઇચ્છા જ કર્યાં કર્યે, તે દુઃખ અણચિંત્યું આપણા હરવાળ ઉપર, અણગમતાં પરાણાની પેઠે, આવીને ઉભું જ રહે છે.

બ ઝોરા અર નશાયદ રહ, એલેકામે કજા કર્દન;

તમીએ બદ કસેશ હર, કજા ચુનો ચેરા કર્દન.

પ્રુદાના હુકમને, હુકમતના ભેરે કે ફાલતની ભુમરીમાં, કોઇથી પણ રહ કરી શકાતો નથી. કુદ્રતના કાર્યમાં કોઇને પણ ચુનોચેરા કરવાથી સૈનક મળતી જ નથી. દુઃખી બેન ઉમિલા ! હશે; તું દુઃખી પણ થઇ હશે, ને કમનસીબ પણ હશે, કે તેં ત્હારે માનીતો પતિ ગૂમાવ્યો છે, અને ત્હારી બધી ઉમેદો ખલ થઇ હશે. ત્હારા વૈભવો નાશ પામ્યા એ પણ સા બાણે છે. તું બેહદ રડે છે તેની હું ના નથી પાડતો, પરન્તુ તું મૂંઢને એટલું કહેશે, કે જગતમાં શું તું એકલી જ રંડાઇ છે ? લાખો વિધવાઓ શું ત્હારા કરતાં ઓછી દુઃખી છે ? ૨૬ બેન ૨૬; પણ પેટ પૂરતી એકવાર

જ રડી લે; પછી બસ કર. પાછળથી ત્હને દુઃખમાં પણ કાંઈ સુખ સમાયજું જણાયે. દુઃખ એ તો વિધવાનો ખોરાક છે. શું જીવતાં જીવત ત્હારા ધણી તરફનાં ધણાં કંઠક દુઃખો ત્હને નહીં પહોંચ્યાં હતાં ? શું ત્હારા ધણીના ગુસ્સા, કંઠવાં વેણાં, જુઠાં તોહમતોએ ત્હને દુઃખી નોતી કીધી ? ત્હારા ધણીમાં શું ત્હને હોયો માહુમ નોતો પડ્યા ? વારંવાર તું તો તેનાથી દુઃખો પામી ચૂકી જ હતી. પરંતુ મરણથી એક માટો ફાયદો ત્હને અને તેના જીવાત્માને એ થયો છે, કે તું તેની પાછળ તેના શ્રેણે જ ગાય છે; તેની બલાઈને જ યાદ કરે છે; અને તેણે જે થોડાંક સુખો ત્હને આપ્યાં હતાં તેને જ તું તો રટો છે. તોપણ ધણું કંઈપાંત નહીં કર. રડીને બળખા પાડવાથી ત્હારા ધણીનો જીવ ગુંગળાય છે. તમે હિન્દુ લોકોમાં ૨૮ નરક કહેતાં હોજો કહેલાં છે. જેની પાછળ ધણું રડાય છે ને ધણું કૂટાય છે, તેના રવાનને ધુવડો અને ભૂંડો જેવાં ખીન્ન જનાવરો ચુટી ચુટીને બધ કરતાં કઠ્યાં છે. જે ધણીએ પોતાની સ્ત્રી ઉપર જુઠાં આળો મૂકી નિહોંપને સત્તાવી હોય છે, તેની સ્ત્રી એ તે સ્મરણમાં લાવીને રટો છે, અથવા પોતાની સ્ત્રી સામે તરકતી શાક્ષી આપી હોય છતાં તેની ધજિયાણી રૂવે છે, તો રૂવું એટલે બચાનક નરકમાં તેણીનો ધણી બધ છે. પોતાની પતિને નુકશાન પહોંચાડી મારફાડ કરનારા પતિની પાછળ તે દુઃખકર વાતો સંબારી સંબારીને રેનારી વિધવા પોતાના પતિને રોધા જેવાં બિહામણાં અને રાક્ષસોથી ઘેરાયલાં નરકમાં મોકલે છે. છાકટો કે ચોર ધણી પોતાની મિયાનું ડાંગી રડવું ફૂટવું એ જુએ છે, તો તે શુકર જેવાં ધકક ધૂળરો ચાલુ કરાવનારાં નરકમાં બધ છે. માટે ખીલ વિધવાઓનાં દુઃખો કરતાં ત્હારાં દુઃખોની કાંઈ ખિસાદ જ નથી એમ સમજીને ત્હારો જીવ ઠેરવ. એકે હજાર પરજોલાં ભેડાંઓમાંથી “સોનેરી લગ્ન” ની જીજિલ્લી ભેવાને તો માત્ર એક જ ભેડું નસીબવંત નિવડે છે. આપણા હિન્દુ દેશમાં જ ૨૩૦૦૦૦૦૦૦ વિધવાઓ પડેલી છે ! તેમાં વળી નવ વરસની વયમાં જ સંડેલી ૮૫૦૦૦ છે ! વળી ૧૪ વર્ષની વયમાં સંડેલી ૨૧૦૦૦૦ જેટલી છે ! અને ૨૦ વર્ષની અંદરનીનો શુમાર તો ૩૬૫૦૦૦૦ નો આવે છે ! ત્યારે આટલી બધી વિધવાઓ શું ત્હારા કરતાં ઓછી દુઃખી હશે ? શું તું જ નવાઈની દુઃખી વિધવા આ લાખો વિધવાને સુખી સમજે છે ?

૧૨ મું દુઃખ નિવારણ.

દુઃખ તે જ ઉણું કહ્યું-માટે તું જ શેતાન છે.

બાત્રી ઉઘિલા ? “બાપ વગરનાં ન-બાપાં બચ્ચાંતું શું થશે, તેનું જ હું તો રહું છું !” જન ! એમ નહીં બાલીશ. જોયે પટેલાં જોયે જ પડયાં રહેતાં નથી. સર વિદ્યમ બલેકસટ્ટનને રેશમી કાપડની ગાંસડીઓ ખભે ઉપાડીને ફેરિયાનું વૈતરું કરતો જોઈને, જે માતા પોતાના ધણીની બહોળાલી યાદ કરીને આંખપાણી કરતી હતી, તે જ માતાએ પોતાના ન-બાપા

હીકરને મહાન દરબજે પહોંચેલા જોઈને હર્ષનાં આંસુ પણ પાડ્યાં હતાં. હમારી કોમમાં ધૈર્યશીલ, ડાહ્યાં, અને ખમાઉ વિધવા મોટલાંબાઈ વહાડિયાનો કિતો સો કોઈ વિધવાએ ધારણ કર્યો જોઈએ. પોતાના ઉમરાવ ધણી માણિકલ વહાડિયાલ મરણ પામ્યા પછી, રંડાપાનું દુઃખ પકડી ધરીને નહીં બેસતાં, પોતાના બન્ને હીક-રાઓની માલ મીલકત રખેને કુટાઈ બચ, અને બચ્ચાંઓનું અવિષ્ય રખેને અવળું પડે, એટલી જ કાળજીથી ધણીનું મોત વિસારે પાડીને પોતાના હીકરાઓનું સાચ-વવામાં જ મનને રોકવાથી, તેઓએ વૈધવ્યના સંતાપ કોરે મેલ્યા હતા; અને તેને યોગે રૂ. ૧ એક કરોડનાં “વહાડિયા ભેરીટી ફેંડ” નો લાભ હજારો દુઃખી લોકો, અને સેંકડો વિધવાઓ લેતી થઈ છે. વિધવાને અવરહથા સમજનારાંઓ, વિધવાને હિંમુનારાંઓ, અને વિધવાનું મ્હેંડું પણ જોતું અપશુકનનું ગણનારાંઓએ યાદ રાખવું જોઈએ, કે તે દુઃખ પામેલી રંડાએલીનું મ્હેંડું જોવું અવર ગણનારી બાઈઓને સંતાપ અકળાટનો સમય જ્યારે આવી લાગે છે, ત્યારે તે જ બાઈઓને તે કામગરૂ વિધવાના પમ જોવા પડે છે. વળી મનુષ્યથી હજીયજા લવો પ્રભુને બહુ બહાલા હોય છે, અને વખત આવવે પ્રભુ પોતાના અમલકાર બતાવી શ્રદ્ધાળુ વિધવાનું મોટપ વધારી દેવાને પણ સૂક્તા નથી. કમળાદેવીતી કથા કહું તે સાંભળ જન.

કમળાદેવીના લાકડાંના પગોની કથા.

સિદ્ધેશ્વર સ્વામી નામે એક મહા નતપુરૂષ આંકારેશ્વરમાં પડી રહેતા હતા. તે પરમહંસ દિક્ષા પામેલા સમ્બિદાનંદ સદગુરૂ હતા. તેમના અદ્ભુત અમલકારો દેખી શ્રદ્ધાળુ સેવકો તથા સેવકીઓ તેમનાં દર્શન લીધા સિવાય મ્હેંડું પર અન્ન નોતું મૂકતાં. ગુરૂ જ્યારે જંગલોમાં બટકી સાંજને છેડે થાકેલા પ્રાકેલા પોતાના આશ્રમમાં આવી સુતા, ત્યારે શ્રીમતોની સ્ત્રીઓ તેમની પગથંપી કરવા બેસી જતી.

સુવર્ણાબાઈ, દુર્ગાબાઈ, કમળાદેવી ઇત્યાદિ માટે ઘરની સ્ત્રીઓ પગથાંપી કરી કૃતાર્થ થવામાં મોજ માનતી હતી. કાળ સંજોગે કમળાદેવીને ઘણી મૈયત થવાથી તેણીને રંડાપો આવ્યો. કમળાદેવીને રંડાપાનું જોટલું દુઃખ ન લાગ્યું, જોટલું સ્વામી મહારાજની ચંપી કરવાનું જતું રહેશે, એ વિચારથી તેને દુઃખ વિશેષ થયું. છેવટે ઇશ દિવસ. પૂરા થતાં જ લોકલાજને કારે મૂંઝી, તેણી સાંજને છેટે શુરની પગથાંપી કરવાને ફોડી. બીજી સોવાસણ સ્ત્રીઓએ મહારાજના પગને અડકવા તેણીને ટીપી નહીં, અને તેનું મોડું દેખવામાં ન આવે માટે સઘળીએ ઘુમટો તાણી મોઢાં બીજી દિશાએ ફેરવ્યાં. મહારાજે તેઓને ધમ્મુંએ સમજાવ્યાં, કે સઘળાંમાં કમળાબાઈને મહારા પ્રાચે વિશેષ ભક્તિભાવ હોવાથી તેણીને પગથાંપી કરવા હો; પરંતુ પોતે જાણે કે રંડાવાની હોય જ નહીં, તેમ સાફ ના પાડી તેઓ બોલી:—“રંડાયલું મનીષ કિંજું કહેવાય. મહારાજના પવિત્ર શરીરનો સ્પર્શ તેના અપવિત્ર, ચુડા વગરના હાથોથી થઈ શકે જ નહીં. હમે એને અડીશું પણ નહીં!” મહારાજ મૂંઝા રહ્યા. બીજે દહાડે કમળાબાઈએ પોતાની શ્રદ્ધાને લઇને એક સુધાર કારિગરને બોલાવી તેને કહ્યું કે; “તું મહારાજના ઇર્શનને મિષ્ટ દેવળમાં જા, અને તેઓશ્રીના પગોનું બરાબર આબહુબ પરમાનું લેઈ આવી તેમના જેવા જ આબાહ બે પગ બનાવી લાવ; હું તહને ખુશી કરીશ.” સુધારે તે પ્રમાણે બે પગો બનાવી લાવી કમળાદેવીને આણી આપ્યા. બરાબર જાણે મહારાજના જ અસલ પગો હોય નહીં શું, તેવા આ લાકડાંતા પગો લેઈ, ખુશ ખુશ થઈને તેને ઇનામ આપી તે જ સાંજે દેવળમાં જઈ એક ખૂણામાં એલાહેતી બેસી આ લાકડાંના પગોની ચંપી કરતી હોય નહીં શું, તેવી રીતે આનંદથી કલાક બે કલાક પગોની ચંપી કરી તે પગો પાછા લઇને ઘરે જઈ, ત્યાં પણ કમળાબાઈ દહાડો ને રાત પગથાંપી કરવા લાગી. બીજા બાયડાઓને તેમ જ સ્ત્રીઓને તેણીની ઠૂઠા મથકેરી કરી ફૂ-ફૂ; ચૂ-ચૂ કરવા લાગતાં તેખી મહારાજ દિલગીર થતા. આ કમ મહિનાઓ ગળતી ચાલુ રહ્યાં. રોંટેલી કમળા પેઢીં નાકતું ટિચકું ચડાવેલી શ્રીમંત શેઠાણીઓની ઠૂઠાની કે શ્રીમંત શેઠાની મળકની કાંધએ પરવા ન કરતાં, આ કૃત્રિમ સેવા બલવતી જ રહી; અને બોલી કે;

આર્જાવતંત્રી ગઢનો વિકારી પરિતાપવાન ।

દેહસ્ફુરતિ સસારેસોડપિ દુઃખાય કેવલમ ॥

આ દુઃખમય સંસાર યાત્રામાં લીલાં આંતરડાં તથા નાડીઓથી બરેલો, અનેક વિકારવાળો, અને અતિ મરણ પામનારો જે મનુષ્ય દેહ આવે છે, તે કેવળ દુઃખ-દુઃખ-અને દુઃખ કરવાને માટે જ આવે છે. હવે

સિધ્ધિશ્વર સ્વામીની ખ્યાતિ સાંભળી ત્રણ દહાડાના રસ્તા ઉપર આવેલાં ધારાનગરીના શ્રદ્ધાળુ લોકોનો એક સંઘ, એવી પ્રતિજ્ઞા લઇને મહારાજના ચરણ-

સ્પર્શ કરવાનો નિશ્ચય કરવા લાગ્યો, કે આંકારેશ્વર જઈને સ્વામીજીના પગ ઉપર માથું મૂક્યે નહીં ત્યાં સુધી મેં પરમજ પાણી કાંઈ મૂકવું જ નહીં ! એક તરફથી જ્યારે તેઓ આવો વિચાર ચલાવે છે, ત્યારે બીજી તરફથી સ્વામીના બંને પગોને બહુજ કળતર થવા લાગી. પગોમાં એવો તો સખ્ત દુઃખારો થવા લાગ્યો, કે મહારાજ ખૂંસે ખૂંમ પાડી આ રોગ નહીં ખમાયાની ફરિયાદો કરવા લાગ્યા. સ્વામીજી રોગ નહીં હેખી શકાયાથી ક્રીમ્ તો લયકરમાં જઈ ચરકારી હોસ્પીટલના સર્જનને બોલાવી લાગ્યા. સર્જનને ચિકિત્સા કરી જણાવ્યું કે; “બંને પગોને સડો લાગ્યો છે, અને કેક સુધી પગો સડી ગયેલા હોવાથી, જો તૂતો તૂતો આ પગો કાપી નખાવશો નહીં, તો આખું શરીર સડી જઈ મહારાજ દુઃખી થઈ મરશે.” લોકોએ આ વાત મહારાજને જણાવતાં તેમણે સાફ ના પાડી કહ્યું કે; “મરુંને ચાલવા હાલવાને પગો જ જો નહીં હોય, તો હું સુવેલો બહો !” એટલામાં ધ્યાનગરીના પેલા સંઘ બાળ બચ્ચાં સાથે બૂખો તરસો ત્યાં આવી પહોંચે. તે સંઘ આવી પહોંચે તે પહેલાં સેવક સેવકીઓની કાકલુદીથી મહારાજે પેલા સર્જન સોડે બંને પગો કપાવવાનો જરા જેટલો હાકાર કરતાંમાં જ, તેઓની રત્ન વગર તેઓને બેસુદ કરી બંને પગો સેવકોએ કપાવી નાંખ્યા. મહારાજ જેવા શુભિમાં આવ્યા, અને પોતાના પગો વગર રત્નએ કાપી કઢેલા દીઠ ત્યારે સઘળાં લોકોને ગાળો બાંડી ખૂંમ ખૂંમ કરવા લાગ્યા. પેલા બૂખ્યા સંઘે ત્યાં આવીને જોયું તો મહારાજના પગો મળે નહીં; તે તો કાપી કટકા કરીને ક્યાં ને ક્યાં દાટી દીધેલા હોવાથી તે સંઘને ગભરામણ થયું, કે કાંતો પ્રતિજ્ઞા બળત કરવી કે કાંતો મહારાજના ચરણને સ્પર્શ થતાં સુધી બૂખે તરસે મરવું ! જ્યારે મહારાજને ખબર પડી, કે બહાર ગામના શ્રદ્ધાળુઓ ત્રણ હઠાડાના બૂખ્યા, તેમનાં ચરણ સ્પર્શ કરવા આવ્યા છે, ને પગો વગર તેઓ મરી જશે, અને બચ્ચાં છોકરાં તો બૂખની બરાડો મારે છે, ત્યારે સર્જનને ગાળો આપી કહેવા લાગ્યા:—“ગમે તેમ કરીને મહારા પગો બેસાડ; નહીં તો ત્હને શ્રદ્ધાકંત્યા, બાળકંત્યા અને સ્વામીકંત્યા નડશે જ ! વળી જેમણે હેક લઈને વગર રત્નએ મહારા પગો કપાવી ફેંકી દીધા છે, તેઓ બાયડા હશે તે વિધુર (રંડાએલા), અને બાયડી હશે તે વિધુરા (રંડેલી) થઈ બેસશે !” મહારાજના આપથી સર્વમાં ગભરાટ થયો, અને સર્જનને જણાવ્યું કે; “હોસ્પીટલમાં જઈ હું મહારાજને બંધ બેસતા આવે એવા લાકડાંના બનાવટી પગો લાવી જટ બેસાડી આપીશ; અને મહારાજ અસલની સ્થિતિમાં ફરફર પણ કરી શકશે.” હોસ્પીટલ સુધી સર્જન જાય ક્યારે, ને બંધ-બેસતા પગો શોધી કાઢી લાવે ક્યારે ! એટલામાં તો પેલા સંઘમાં રડારોળ ચાલી રહી. બૂખે તરસે શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રીઓ બેવાન થવા લાગી. નહાનાં છોકરાં તરફડવા લાગ્યાં. એટલામાં સુવર્ણબાઈને કમળાદેવીના લાકડાંના પગની ચાક આવવાથી, સર્જનને સાથે લઈ સૌ લોક સાથે કમળાદેવીના ઘરે આવી પેલા તૈયાર પગો માંગવા લાગ્યાં.

સર્જનને દ્રશ્ય જ ક્રમળાદેવીને તે પગેની ચાંપી કરતી જોઈ તુરત જ યુગ્માલીથી જણાવ્યું કે; “પ્રભુએ આ પગે જાણે જાસ સ્વામીજીને સાફ જ બનાવી રાખ્યા હોય જોવા અસહ્ય જેવા જ છે, અને હું જો તુરત બેસાડી ચાંપીશ !” સઘળી તુમાખી શ્રીમંતીઓને અને તુંડ મિત્રજના શ્રીમંતોને પોતાના પ્રિય પગે લેવા આવેલ જોઈને ક્રમળાએ તકાદો કરીને તકાકો કીધો કે; “અખરદાર ! આ પગેની કોઈ વાત પણ કરશે ના; મ્હારી સીડીએ પણ ચઢશે મા; મ્હારા જેવી હિલ્ચાયલી, રાંડીરાંડનું અવર મોડું જોવા તમે કૈા આજે ક્યાંથી આવ્યાં ? તમ હુઠોએ અભિમાન કરી મ્હારાજના પગેને ચમ્પી કરવામાંથી પણ મ્હને અજગી રાખી મોઢાં મરડતીએ હતી, તે આજે કેમ મ્હને પગે પડવા આવી છે ? જાએ હાંથી, નિકળે બહાર ! નંતે જો જ પગે વટે બધાનાં માથાં ભાંગી નાંખીશ !” આમ કરતાં પેલો મરે હાલ સંધ પણ ત્યાં આવી ક્રમળાને કાકલુલીથી વિનંતિ કરવા લાગ્યો. શ્રીમંત શેકો અને શેકાણી સેવાસણે પણ જર જર રડીને કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં કે; સંધના માણસો ભૂખે મરશે, ને સ્વામી હુઃખ પામશે તેની બેવડી હંત્યા અમને નડશે, અને યુરના આપ સર્જને નડશે, માટે હે દેવી માતા ! અમારે અપરાધ ક્ષમા કરી પગે આપવાની કૃપા કરો ! હમે હાથ બેડીને હવે તમારી માફી માંગી તમારે પાથે પડીએ છીએ !”

ઉપરે જોક જ શરતે આ પગે આપવાને ક્રમળા કણુલ ઘડ કે; “જો પગે બેસાડવા પછી તેની ચમ્પી હું જોઈલી જ કરવાને હજાર ઘડશ ! મ્હારા સિવાય બીજું કોઈ પણ આ પગ ચાંપી ન શકશે, જોવી પ્રતિજ્ઞા લો તો જ હું આલીશ !” સર્જને જો વાત સ્વીકારીને જોટલો જ અપવાદ માગી લીધો કે; “હમે કોઈ પગચાંપી કરીશું નહીં, જો કાયદો સહી; પરંતુ જોટલો અપવાદ રાખો, કે સ્વામીના હાથે વિગેરેને હમે ચમ્પી કરી શકશે !” ક્રમળાએ આટલી છૂટ આપતાં સર્જનને તે પગે જેવા હાથમાં લીધા, કે તે તે માંસ અને આમડાં હાડકાંના બનાવેલા હોય જોવા કુદ્રતી પોચા થઈ ગયેલા લીલા ! ! અને વળી જેવા તે પગે સ્વામીને જડવામાં આવ્યા કે તૂટજ અસહ્ય કુદ્રતી પગેની પેઠે જોડાઈ ગયા ! ! કૈા સંધે ચરણસ્પર્શ કર્યો, અને સ્વામીજી ઉઠી ઉભા થઈ વિધવાવસ્થાની મોટાઈ, પુન્યાઈ, અને વિધવા પ્રત્યે તિરસ્કાર ન કરતાં, તેને અવર ન ગણતાં, તેનું સન્માન કરવાથી પ્રભુ ભગવાન આ પ્રમાણે કેવા પ્રસન્ન થાય, તેના ઉપદેશો આપવા લાગ્યા. હે ઉર્મિલા ! અદાણુ વિધવાની મોટાઈ બતાવવા સિંધેશ્વર સ્વામીએ પોતાની લીલા કેવી રીતે બતાવી તેની તું ખાત્રી કર; અને હવે પછી હું આ વિષય તમ વિધવાઓને વધુ સારી રીતે સમજાવીશ.

૧૩ મું દુઃખ નિવારણ.

“દુઃખી છું” કહેતાં જરા શરમાય !

“If I am in God's hands, then, whatever the process,—whatever the end, all must be well. But if I am expected, when all life is a blank, to see it instantly re-peopled with objects of interest and satisfaction; then I say—you are building me up before I am taken down.”

DR. VAUGHAN.

ચ

શોદા:—‘મ્હારી દુઃખવારી પહેનો ! દુઃખ સુખના મત મતાંતરમાં મ્હારો મત કેવળ જુદો જ છે. જ્યારે કે મેં પોતાને પ્રભુના હાથમાં જ મૂકીને સઘળો અપ્ત્યાર જ્યારે મેં તેને જ સોંપ્યો છે, જ્યારે મેં તેની જ ઝોચ પકડી છે, ત્યારે તો જો પણ કંઈ કાળગતિ થાય, ગમે એવું પરિણામ નિપજે તે સર્વે સાફ કલ્પજીકારી જ નિપજવું જોઈએ. પરંતુ જ્યારે આખું જીવન આકુળ વ્યાકુળ ને ઉદાસીવાળું હોય છે ત્યારે જો હું એવી અપેક્ષા રાખું કે, મનરંજન કરી સતોષ પમાડનારી વસ્તુઓથી તૂર્તાં તૂર્ત મ્હારું ઘર ભરચક અને ભર્યુંભર્યું વસ્તી વાઢીવાળું થઈ જાય, તો હું પ્રભુને સંબોધીને બોલીશ કે; મ્હને નીચે મળકાવી પાડવા પહેલાં, હે પ્રભુ ! તું મ્હને પાછી માંડી આપે છે.”

“હા બહેન ! ન છૂટકે પ્રભુને ઘસ વશ પડવું જ પટે છે.” ઉભિયા વિધવા આંસુ પાડતી બોલી; “આવતો વરસાદ પણ કડાકા ધડાકા તથા ગડગડાટ સાથે આવે છે; કેમકે આકાશના ખિસાં જ્યારે તર હોય છે ત્યારે ઉત્સાહભર્યો મેઘાટમ્બર ને હમામ પુબ્કળ હોય છે; તેમ જતા વરસાદે પણ વાદળાંના કડાકા ધડાકા અને વિજળીના ચમકારા થાય છે; કાંકે આકાશના ખિસાં જ્યારે ખાલી થાય છે ત્યારે જતી વખતનો ડોળ હમામ ટકાવી રાખવા સાફ મેઘ પણ પોતાનો મિથ્યા આડમ્બર બતાવે છે. સઘવાને વિધવાપણાનો ઝાંખો ખ્યાલ પ્રથમના સુગરૂપ જીવનમાં થાય જ કેમ ? હીપકને જ્યારે પહેલાં સળગાવે ત્યારે બહુ જ ઉત્તેજ આપે છે, અને હોહાધને વડો થવાનો હોય ત્યારે તો તે ભેવડો વડો થઈને મ્હોટો જ થાય છે. કુંવારી અવસ્થા પણ સહેવાય નાહ, ને વૈધવ્ય પણ ખમાય નહીં.

અતિ બલ્લભ દુર્લભ, કહી તહુ પુર ન પ્રતીતિ;

લહી કળુ કહિ અધીર હિય, હેં અનાદી રીતિ.

જે વસ્તુ આપણને બહુ જ વઢાલી હોય, અને મળવી પણ મુશકેલ કિંવા દુર્લભ જણાય, તે વસ્તુ આપણને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે એવું કોઈ શુદ્ધીજન કહે

તોએ તેની આતુરતા અને અપીરાદ એવી હોય છે કે, આપણને તેની પૂરી પતિ જ કે પ્રતીતિ થતી જ નથી; અને કદાપિ તે ચીજ પ્રાપ્ત થાય તોએ તેની અપીરાદ મનમાં એટલી તો રહે છે, કે આવી અમુલ્ય વસ્તુ મેળવે ધારણે નહીં, છાજશે પણ નહીં, અને વહેલી આવી પણ જશે !”

પંડિતજી:—તમારામાં એટલી ચોગ્યતા છે તેના જ પ્રમાણમાં, હે પૂત્રિજો ! ઉત્તમ સુખ મેળવવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો સત્યનો અને શુભનો જ વિચાર રાખો. તમારા ભય, શોક, ચિંતા આદિના વિચારોને તજી દઈ સર્વદા શુદ્ધ વિચારોને સેવો. બહારથી કે અંતરથી શુદ્ધ વર્તન રાખો. “આ દેહ પણ મહારિ નથી, તેમ છતાં આ સકળ સૃષ્ટિ મહારી જ છે, અને બળી મહારૂં શરીર અને પ્રભુ, જો પણ મહારાં જ છે;” એવી ભાવના જો તમે સેવો તો તમને વિધવાવસ્થાનો પણ શોક કે ભય ના રહે. ઈશ્વરની જોય પકડી રહે તો તમારો ધણી ઉઠી ગયા છતાં ઈશ્વરમાં તમને તમારો ધણી જ દેખાશે; પરંતુ ઈશ્વરની કૃપા માટે તમારી દ્રઢતા અવિચળ હોવી જોઈએ. રૂપિ આજ્ઞાવકકથ જ્યારે ઉપદેશ આપતા બેઠા હતા, ત્યારે જે દ્રષ્ટિથી ઇંતર લોકો તેમના આત્મિક યોગ શ્રવણ કરતા હતા તે દ્રષ્ટિ જીવી હતી, અને જનકે વિદેહી રાજા જે દ્રષ્ટિથી રૂપિને યોગ ગ્રહણ કરતા હતા તે દ્રષ્ટિ ન્યારી જ હતી. ઉપદેશ આપવાના વખતે એકે બધી મંડળી વારંવાર ભેગી થતી છતાં, રૂપિજી પોતાનું વ્યાખ્યાન ત્યારે જ શરૂ કરતા, કે જ્યારે જનકે રાજા પધારતા. ઠરાવેલો વ્યાખ્યાનનો વખત થાય ત્યારે હો મંડળી રૂપિજીને વ્યાખ્યાન શરૂ કરવા કહેતાં, પણ તેઓ કહેતા કે; “જનકે રાજા આવ્યા શિવાય વ્યાખ્યાન થઈ શકશે નહીં !” લોકો બઠા-બઠતાં કે; “રૂપિ પેસાનો લાલચુ છે; મોટાની ખુશામદ કરવારો છે !” રૂપિ વારંવાર આ નિન્દા સાંભળતા હતા. એક પ્રસંગે શહેરમાં આગની ખૂંસા પડી. એટલે ઇશ્વર પ્રત્યે જોઈ આસ્થાવાળા લોકો વ્યાખ્યાન પડતું મૂકી નાસવા લાગ્યાં. થોડીવારે ખૂંસા પડી કે, વાણિયાવાડ સળગી આવ્યો ! એટલે વણિકો ભાગ્યા. પછી ખૂંસા આવી કે, બ્રાહ્મણવાડ સળગ્યો ! ત્યારે બ્રાહ્મણો પણ જીવ લઈને નાહા. છેવટે લોકો દોરી આવી કહેવા લાગ્યા:—“રાજાજીનો મહેલ બળી આવ્યો, ને રાજા કુટુંબ મરી આવ્યું !” આટલું છતાં પણ જનકે કોઈ ડચ્છમચ્છ થયો નહીં; પરંતુ નિરાંતે શાંતિથી રૂપિજી તરફથી મળતું આત્મજ્ઞાન સાંભળ્યો જતો બેઠો રહ્યો ! આ આગ રૂપિએ માથાવી અમરથી આભાસ રૂપ ઉત્પન્ન કરેલી હોવાથી, થોડીક વારમાં આગ સમી ગઈ અને સઘળું જેમ ને તેમ કાયમ રહેલું એઈ લોકો જ્યારે પાછાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા ભેગાં મળ્યાં ત્યારે રૂપિ બોલ્યા:—“આત્મજ્ઞાનનો સાચો ઉપદેશ તો એકલા જનકે રાજા જ સાંભળતા હોવાથી હું જોમના માટે જ ખાસ વ્યાખ્યાન કરી રહ્યો છું; લોકો, માથામાં મસ્ત થઈ રહેલા સંસારી પુરૂષો આ વ્યાખ્યાન સાંભળે તેથી શું થયું ! અને ન સાંભળે તેથી પણ શું થયું !” જ્યાં સુધી પ્રભુનો તમને અવિશ્વાસ છે ત્યાં સુધી

તમને સુખ થવાનું જ નથી. પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખનારને દુઃખ એ કાંઈ દુઃખ જ નથી.

જાન જોન્સ નામનો એક ગ્રહસ્થ એસ્ટરમાં મરણ પામ્યો; જેને આજે ૨૬ વર્ષ થયાં છે. લગભગ ૮૦ વર્ષની વાત ઉપર તેના લગ્ન થયાં હતાં, અને મીસીસ જોન્સે ૧૫ સુવાવડ વખતે જોડ બચ્ચાનો જન્મ આપ્યો હતો. તેણીને પેટનાં બધાં મળીને ૩૩ છોકરાં ઉપરા ઉપરી જ્યારે મરણ પામ્યાં હતાં ત્યારે દરેક પ્રસંગે તે સબુરીથી બોલી હતી કે, “Thy will be done!” તે માલીકનું ધાતું થશે! જ્યારે તેના પતિ મરણ પામ્યો ત્યારે તે બોલી:—“This shall also pass away!” “આ દહાડો પણ બેસી રહેવાનો નથી; એ પણ વહી જશે!” હે પુત્રિજો! તમે જીવતાં સૂધી ખાનપાન વિગેરેની, તેમજ અકાળ મૃત્યુની એ બંનેની ચિંતાઓ જરૂર જ ટાળી નાંખજો; શા માટે, કે જેટલાં વર્ષ સૂધી તમારા કે તમારા ધણીના આયુર્દાને રહેતું સરજ્યું છે ત્યાં સૂધી તો નિર્બોહનું સાધન અને મૃત્યુનું સ્થાનક એ બેઉનું રક્ષણ, આયુર્દાની અવધિ પૂરી થતાં લગી, આયુષ્ય એની મેળે જ કરી લેશે. પ્રભુ પાતાની મેળે સંભાળી લેશે.

જીવતલોં ભત્સન અરૂ, મરન ટારિ દે તાપ;

અહાર યોગ રત્સન મરમ, કરિ હેં આયુર આપ!

વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જ ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા, ધર્મનીતિ વિશે વિશ્વાસ, અને પરલોકમાં આસ્થા એ ત્રણ પાયા ઉપર જ વિધવા આશ્રમ રચાવું જોઈએ. મોત એ તો એક બદલી છે. મોત એ તો એક રૂપાંતર છે. તમારા ધણી તમને પાછા મળવાના જ ન હોય એમ વિચારશો જ મા. ખેતુદયનું જોડું એકબાર સંધાયું એ સંધાયું. ધણીની પહેલાં ધણિઆણી મરણ પામે કે પતિ પહેલાં પતિ મૈથવ થાય તેનું સમજવું એટલું જ, કે આ મુસાફરખાનામાંથી એકની આગમચ બીજું મારેલી મથકે પહેલું ગયું. Not dead but gone before. દૂર દેશાવર ગએલા ધણીના વિયોગ જ્યારે નથી ખમાતો ત્યારે બીજાં જીવન ઉપર ચઢેલા વહાલાનો વિયોગ ન જ ખમી શકાય એ વાત ખરી છે, પરંતુ કેમજે હૃદયવાળી સ્ત્રીથી તો એક દહાડાનો વિયોગ પણ સહન થઈ શકતો નથી. એક દહાડાના પતિ વિયોગ ઉપર પણ તેણી તો વિલાપ કરવાની, અને શેતી બેસવાની કે:

ગયા કલસે મેરા દિલખર પ્રીર કયૂં કર નહીં આયા ?

મેરા બેકલ હય છુ; અફસોસ ! શીહર કયૂં નહીં આયા ?

સળા તુ હા પતા, મેરા ચુલતર કયૂં નહીં આયા ?

બતા કુમરી, કે બ્હો રશકે સનોખર કયૂં નહીં આયા ?

ખુદા બને મેરી રહ રહકે કયૂં છાતી ધરકતી હય !

ઇલાહી ખચર ! હદની આંખ બી કબસે ફરકતી હય !”

૧૪ મું દુઃખ નિવારણ.

ધણીને શોધવા જતાં ધણીની ઘોર જ દેખવી.

આપણામાં એક સાધારણ કહેવતનો સાચો અર્થ સમજવામાં આવતો નથી કે; “મરેલાને મારવો એ ડાઘાં માણસનું કામ નથી.” ખરે અર્થ એ છે, કે એક ધણી મૃત્યુ પામ્યા પછી તેની સ્ત્રી જેમ જેમ ઘણું રડી કૂટીને કંઠપાંત કરે છે તેમ તેમ તે મૂએલા ધણીના વાસના કેહ ઉપર માર પડે છે, તેના સૂરમ શરીરને ઘા લાગે છે, જેથી મૂએલા ધણીને તેની વિધવા રડી બળી જળીને એવો તો માર મારે છે, કે તેનાથી આગળ વધી શકાતું જ નથી. નહિત્તાં મૃત મારણમ ! બહેનો ! તમારા ધણીને જો તમે વ્રાતાં હો તો તેની પાછળ રૂંદન, શોક કે ગમખારી વિશેષ નહીં કરો. તમે તેનાં દુઃખમન હો, અને તેની આત્મિક ઉન્નતિ તથા વૃદ્ધિમાં તમારે અટકાવ નાંખવો હોય, તો જરૂર રૂંદન ફૂટણનું વારંદ તેની સામે બળવજો ! જે સ્ત્રી જીવતે પોતાના ધણી પ્રત્યે વફાદાર હશે, તે સ્ત્રી મૂલા પછી પણ એકનિષ્ઠ રહેવાની. એક સીમંત ઉમરાવે તેવી જ વફાદાર સ્ત્રી નામે હુસી ઉપર, તેણીની માત્ર આંખોની જ સુંદરતા ઉપર આસક્ત થવાથી, તેણીને ફરી પરણવાને જ્યારે ધણી ઘણી સતાવી ત્યારે તેણીએ વારંવાર ના પાડી. આખરે પોતાની બન્ને આંખો ફેાડી કાઢીને તે આશપના હાથમાં બન્ને ડોળા આપીને તે બોલી:-“બસ; હવે તો વફાદાર રહી મૃદને પ્રભુ ઉપર જ જીવવા હો !” પ્રભુ ઉપરના આવા અખંડ ખ્યારને લઈને, કહે છે કે, પ્રભુએ તેની આંખો જેવી હતી તેવી કરી દીધી હતી ! હવે નિરાશ થએલા ઉમરાવ આશકે તેના ઉપર એવું આજ મૂક્યું, કે પ્રભુ ઉપર આસ્થા રાખવા કરતાં ક્રાઈસ્ટ ઉપર તેણી વિશેષ મહા રાખે છે ! આ તોહમતને બોટું પૂરવાર કરી પોતાનું પતિવ્રત અને સત સાખીત કરવા ઘણી છેવટે તેણીએ પોતાના ગળાં ઉપર તલવાર ફેરવીને પ્રભુ ઉપર પોતાનો પવિત્ર પ્રાણ ત્યાગ કર્યો ! આવી વફાદાર ચોરતની પુન્યાઈને લીધે “સેંટ હુસીનો સૂરમો” આંખના દર્દથી હોરાન થતા રોગીઓને આરામ આપનારો લેખાયો છે. જે વિધવા મૂલા ધણીને પણ વફાદાર છે તેની રક્ષા પ્રભુ જ કરે છે.

હે વિધવા બહેનો ! આ ઉપરથી મોત સર્વને કેવું એક લાકડીએ હાંકી લઈ જાય છે તેનો તમે વિચાર કરો. મોત પછીનું સ્થાન એક સહીના રાજવંશી રાજ-પતિને માટે નિરાણું અને એક હજણું હજનારી ગરીબ સ્ત્રીના બરમાર માટે નિરાણું, એમ જુદી જુદી હાલતવાળું સુષ્ટિકર્તાએ રચેલું નથી. જ્યારે કેપટન આઉન મરવા

સતો ત્યારે તેનો ઇષ્ટ મિત્ર થીઓડોર પાર્કર પણ ફ્લોરન્સમાં મરણ ખાટલીએ પડેલો હોવાથી, જાઉંન પાસે જમ આવી લાગ્યાનું સાંભળીને પોતાના વતનના એ! દોસ્તને તેણે પણ લખ્યો કે: “The road to Heaven is as straight from the gibbet, as from the throne. Perhaps also, as easy.” દેવલોક તરફ જવાને રસ્તો શૂળી ઉપર ચઢીને જવા માટે જેટલો સીધો છે, તેટલો જ સીધો તખ્ત ઉપર ચઢીને આવ્યા જવા માટે પણ છે; બન્ને તેટલો જ સહેલો પણ છે. હે દુઃખચારીઓ તમે વિધવા વિધવાને મળો, કિંવા સધવા સધવાને મળો, ત્યારે એક બીજાં સાથે ખુશ આનંદથી જ વાતો કરજો. દુઃખના જ રોહડા રડવાનું છેડી દેજો. જેને પણ મળે મૂકે તેની સાથે શુભ શુકનની સુખી વાતો જ કરજો. આકૃત વિપત્તિનું વાદળ તમારે કે બીજાને માથે જયારે ઝડપી રહ્યું હોય ત્યારે પણ શુભ વાતો કરવી, અશુભ અપશુકનની અસુખી વાતો તમારે કરવી જ નહીં. “બહી બાઈ” તરીકે નામ કઠોડનું એ જેમ એક ચૂડા અમોરાવાળીને માટે અવશ્યનું છે, તેમ ચૂડા ફુટેલીને માટે પણ જરૂરનું છે. મેં જાત અનુભવ મેળવ્યો છે, કે રડાકુટા કરનારી, આંદરાં પણ હસે નહીં એવી સોહવાશણને આવની જીખીને બીજી સ્ત્રીઓ મેરે કોરે થા જઈ પીકા પતાવવાની જેટલી કોશીશ કરે છે, જેટલી જ દોડા દોડીથી એક ઢાઈ અને આનંદી વિધવાને આવકાર આપવાની તેઓ અપેક્ષા રાખે છે; કેમકે દુઃખે સુધે જેટલો માવજત ને સારવાર એક દ્વિમ્ભતવાળી “બહી વિધવા” કરી બતાવે છે તેટલી સરભરા રૂઢન પાડેલો માંડી બેસનારી રડાકુટાની બરેલી સોહવાશણ રાખત નથી. ઈ. સ. ૧૭૨૦-૨૨ માં માર્સેલોસમાં બયાનક મરડી ફાટી નિકળી ત્યારે ને અંગી કહેવાતાં હતાં તેઓ પણ હર્ફીઓને છાંડીને નામી છૂટ્યાં. આ કટાકટીન પ્રસંગે એકેએક હર્ફીની સારવાર કરવા માટે અને તેમને શક્ત આપવા સારૂ એક એક. એવિયર ડી બૅલસકે દહાડો ને રાત ઉંઘ ભૂખ વેચીને દુઃખીઓને દિલાસ દેઈ હર્ફીઓના હર્ફની દવાદાઈ કરવામાં તે ખટે પગે ઉભો રહ્યો. કોઈ બાઈએ તે પૂછ્યું કે: “તમને ઇશ્વરે એનો શું બદલો આપ્યો, બહા મિશાપ?” ત્યારે બાઈએ: “બાઈ! ત્યારે જેવી બધી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો મહેને બહા મિશાપ નામથી બોલાવે છે, એ કરતાં વધુ બદલો બીજે શું હોય વાર?” ગમે વિધવા હે વા સધવા હો, પણ એક સ્ત્રીને માટે “બહી બાઈ” જેવું નામ પૂરતું છે, એટલે જ બસ છે.

તું જુને બીરાદર બેરીઝી હમી;

એ પરવશદેહ સુર્ગી શુરૂઝી હમી.

હે બહેનો! તમે તો મા જગ્યા બાઈનું પણ ખૂન કરો છો, અને મરવી પીલાને બોળને પણ બાગી બાવ છો. સંપત્તિમાં કે વિપત્તિમાં બહાં માણસોની વૃત્તિ તો એક સરખી જ રહેવી બોધ્યો. જસ જેટલાં દુઃખને પકડીને રાત બધી ઉત્તમ;

કરનારાઓ પોતાની પવિત્ર ફરજ પણ ચૂકે છે. બહા જેનરલ બેંગેન્ટ માટે કહે છે કે, જમી એવા બચના અને તોપોના ઘડાકા વચ્ચે, અથવા પોતાના સિપાહોની કાપા-કાપી આલતી હોય ત્યારે પણ તે ખાવાની વખતે નચિતે ખાતો, ને ઉંઘવાની વેળાએ ધસાંધસા ઉંઘતો. તે કહેતો કે; કોઈ પણ આફત આવી પહોંચે તે પહેલાં જો તમે ચોક કરવા બેસો તો તે જેમ મૂર્ખતા છે, તેમ ચોકવાર આફત પડી ચૂકયા પછી રાતાં બેસવું એના જેવું બીજું એકે દુઃખ નથી.” બની એ બની. વિધવા અવતાર આવી ચૂકયા પછી કલ્પનાથી જે જે દુઃખો વિધવાઓ ઉભાં કરે છે, તે તે ખ્યાલી દુઃખો કરતાં સાથે સાચાં પ્રત્યક્ષ દુઃખો આવી મળે છે ત્યારે કાંઈ તેટલું બધું તેઓને લાગતું નથી. કોઈનું મૃત્યુ જોઈને જે સ્મશાન વૈરાગ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો જ વૈરાગ જો સર્વદા રહેતો હોય, અને હંમેશાં પરમેશ્વરનું જ સ્મરણ કરવામાં આવી તેને જ શરણે જવાનું જો મન ઉપર લેવામાં આવે, તો ફરી ફરીને આ સંસારના આ જન્મ મરણના ફેરામાં ન પડાય, અને ફરી ફરીને રંદાવાનો પ્રસંગ પણ ના આવે. માટે હે જીવ ! ભરતાં આગળ કે કણ સમક્ષ અથવા સ્મશાનમાં આ સંસારની માયાનો મોહ જેમ ઉતરી જાય છે, અને તું “પ્રભુ-પ્રભુ ! ખુદા-ખુદા !” કરવા જેમ મંડી જાય છે તેમ હંમેશાં જ કાં નહીં રામને શરણે જતો ? ખુદાની યાદ કરવાને ઠેકાણે, મૂવા માટી પાછળ રડીને ઉલટાં તમે તો તેની પછવાડે મોટે સાહે ઘણું જ કલ્પાન્ત કરીને, કલ્પના આંત આલ્યીને, કયામત વરસાવીને “શીનમોઘ”ના જે મહા અપરાધ અને મ્હોટો યુનાહ કરે છે તે તો પુન્યને બદલે તમે પાપ જ કરે છે; માટી પ્રત્યે હેત ને હિત દાખવવાને બદલે તેનું અહિત કરી ભૂંડું જ આહો છે. જે માલ ઇશ્વરનો હતો તે તેણે લીધો, તે માટે રડવું કેવું હોય ? પ્રભુએ તમારે ત્યાં મૂકેલી અનામત પાછી સ્વાધીન કરતાં જો તમને તમારા સ્વાર્થનું દુઃખ લાગતું હોય, તો તેમાં તમારી બદ ઘાનત જ હોવી જોઈએ.

જેસો વિત્ત સમશાન ગત, પ્રાન દેખી કે જોર;

જેસો નિતિ રહિ હરિ કહે, વહ ન પડે ભવ ખ્હોર.

ઇશ્વરી લીલા અગ્રાધ છે. પુત્ર પુત્રી, દાસ કે દોસી, દાદા કે દાદી, વિત્ત કે વર્તન ઉપર માયાને લઈને જીવની લાલસા રહેતી હોવાથી બીજે જન્મે ભાપ તે દીકરો થઈ અવતરે; માતા તે બગિચી પણ થઈને આવે; દાદો તે દીકરી લેખે પણ જન્મ ધરે. આ બધા ઇશ્વરી ભેદને જોવા સાફ આ સંસાર રૂપી સ્વપ્નામાં જ આપણ સર્વ ઉઘેલાં છીએ. તમે તમારાં ફેલ તો છોડતાં જ નથી; હંત્યા કરવામાં પૂરાં છો; પણ માત્ર દુઃખ ખમવું જો જ તમને અઘરું લાગે છે. જેને તમે તમારાં અંગી માની બેઠાં છો તે જ તમારું કાંટલું પણ કોઈવાર કાંટે છે. ભાઈ તે બચ ને પતિ તે પીડા પણ થઈ લાગે છે; ને ભત્રીજો તે બચ ત્રીજો પણ થઈ પડે છે. લોર્ડ લીંડહર્સ્ટને અને લોર્ડ ક્રુમને લોર્ડ ક્રોમ્વેલ બાલે બાલ જોળાળતો હોવાથી જ તે જન્મેમાં જે મ્હોટ

શુભો રહેલા હતા તે તેણે નહીં જોવા ચિત્તથી, અને જે અવશુભો હતા તે મસ મોટા કરીને દેખાડવા હતા; પરંતુ માટી પ્રત્યે જિયરની ખાસિયત તો કોવી હીકામાં આવે છે, કે ધણી થતાએ તેણીને નિવારી મૂકી ગમે એટલા જુલમો અને ગમે એટલી જાસ્તી કાં ન શુભરી હોય, તો પણ એક રંડાએલી તો પોતાના ધણીના શુભો જ ગાતી બેસે છે, અવશુભોને તો સંભારતીએ નથી. આ કારણે વિધવાનું માન સૌ કોઈ રાખે છે; વિધવાને દુલવાતી દેખી સૌની લાગણી ઉશકેરાય છે. કહેવત છે કે; પાંખ તો પાદશાહના ઘરનીએ કપાય, પણ રાંડીરાંડના ઘરના તો નેવ પણ ના કપાય.

૧૫ મું દુઃખ નિવારણ.

સરાખના સીસા ભાંગી ગયાથી દુઃખી થાવ કે ખુશી ?

કાપો આવ્યાથી ગમે એવું વાદળ તમારે માથે ચઢી આવ્યું કાં ન હોય, તોપણ તમારી હિંમત અને તમારાં જ ધૈર્યથી કરીને સુખના વિચારોનું શુકનભયું વાતાવરણ બે તમારી આસપાસ પ્રસરી રહેશે તો તમારે શીર દુઃખનાં ગમે એવાં ઝાડા ઉપાં કાં ન હોય, તોપણ સૌ તમારી આગળ શુભની ને સુખની જ વાતો કરતાં આવશે. દુઃખમાં છતાં સુખની જ

વાતો કીધાથી વધારે જ શાન્તિ આપણને મળે છે. હે વિધવા ! ખાપ વગરનાં બધાંએને જ્યારે તમે શોકાતુર બેઠલાં જુઓ ત્યારે તેમનામાં સુખ અને શાન્તિ પ્રગટાવવાનો તમે આશ્વસ્ત્યક પ્રયત્ન કરતાં રહેજો. વિધવા એટલાંબાઈ આંધેકજી વહાડિયાએ પોતાની ૨૩ વર્ષની ઉંમરની વિધવાવસ્થામાં પોતાના બન્ને બેટાઓનાં મોંડાં પર શોકના ઉદ્ગારો કાઢ્યા નહીં, જેના રૂંડાં ફળ ઘડપણ વેર તેમણે ભાખ્યાં. વિધવા રતનબાઈ એટલજી બામજીએ ૨૩ વર્ષની જુવાન વયમાં વૈધવ્ય આવ્યું ત્યારે પોતાના પતિનું મૃત્યુ વિસારે પાડી પોતાના બન્ને બેટાઓને ડેળવણી આપી તેમનું આરિય સુધારવા ઉપર જ લક્ષ આપવાથી, નવસારીમાં પોતાનો ઘડપણનો વખત પણ તેજ જાતના વાતાવરણમાં શુભરતાં ચલાવી, લાખો રૂપિયાના ધર્મોદાય ખાતાં સ્થાપવામાં પોતાનું પણ શ્રેય કરી રહ્યાં. વિધવા જરબાઈ વહાડિયા, વિધવા દીનબાઈ ન. પીટીટ, વિગેરે જવાન પારસી વિધવાઓએ વૈધવ્યમાં પણ હસતું મોડું રાખી બીજાઓનો શોક ઉતારી શક્યાં છે. જાનકી, અહલ્યા, ઉમિલા આદિ ઘણી સ્ત્રીઓ દુઃખના પ્રસંગે એકંતવાસનો પણ ઉપયોગ કરી શકી, તેમ આજે આખી ઈશ્વરને માથે પડવાથી ઈશ્વરે જ તેમની ઉપાધિ પણ ઉપાડી લઈ આધિ વ્યાધિથી તેમને મુક્ત રાખી હતી. ભગવત ગીતામાં કહ્યું છે કે :

મવિ જ્ઞાનન્યયોગેન મક્તિર વ્યવિચારિણી ।

વિવિધ દેશ સેવિત્વ મરતિર્જન સંસદિ ॥

શ્રી ભગવાન કહે છે કે; તમે મહારા ઉપર જ હવે ચિત્ત ચોંટાડો, અને ખીજ ઉપરથી ચિત્ત તમારું ઠેકાવી દેવો. એકની જ ભક્તિ, એક જ આસનનું સેવન, અને ટોળામાં ભેળાયા કરવાથી અલગ રહેવું, એ જ તમારા દુઃખમાં ક્ષિતકારી થશે. તમારો મવક્કલ એકજ ફિરેસ્તો, તમારો પરજોડો એક જ પતિ, અને તમારો નિમોજી કરી આપેલો એક જ અહ તમારો હમીશનો સાથી થઈ ચૂકેલો સમજી લેજો. હંરાની, ઝીક, જયુસ વિગેરે પ્રજાની કથા પ્રમાણે દરેક દેવતા, દરેક પતિ, અને દરેક અહના પણ ખાસ ચુકર કરેલા વિદેહી આત્મા (spirits) હોય છે. પેરેસેલ્સસ ખાત્રી સાથે કહી ગયો છે કે, અહોના વિદેહી આત્માની અસરથી જ માણસ મુખ દુઃખ ભોગવે છે. જે તે સીના અમુક ચુકર થએલો પછી જો મરણ પામ્યો હોય તો તેનો, અથવા જે તે પુરૂષની મવક્કલ થએલી સ્ત્રી જો મરણ પામી હોય છે તો તેનો વિદેહી આત્મા, તથા પોતાના મવક્કલ ફિરેસ્તા કહેતાં દેવતાનો વિદેહી આત્મા, તથા નિમોજી થએલા અહનો ચૈતન્ય આત્મા, જે તે માણસના મરણ વેળાએ જેને તેને આવકાર આપવાને તૈયાર ઉભેલા જ હોય છે. એટલું જ નહીં, પણ એ મવક્કલ આત્મા મહાન પ્રલય વખતે કયામત થતાં સૂધી પણ જે તે માણસની સર્વદા પાસખાની કરતા જ રહે છે. એટલા માટે રંડાપા વખતે, “હવે મૃતને પાદશાહી કરાવનારો મહારા માટીડો મૃતને મળશે જ કયાંથી !” એમ વિભાસીને, તમારાં આગલાં મુખોની યાદ જેમ વારંવાર તમોએ કર્યા કરવાની નથી, તેમ તમારાં મનમાંની લુની દુઃખી છાપો પણ તમારે ભૂસી નાંખવાની જરૂર છે. તમો રંડાપામાં પણ તમારે મન પસંદ નવી નવી મુખી શુભ ચિત્રવાળી મુખી છાપો તમારા મન ઉપર પાડતાં જ રહો. તમે જ્યાં ત્યાં તે શાન્તિની જ છાપને જોતાં રહો. મૃદંગ છે તે પોતાની પ્રિય સખી સારંગી જોડે, એકતાર થતો નથી ત્યાં સૂધી તેને ઘણી ઘણી ખીક ખાવી પડે છે. સારંગી પોતાના પ્રિયતમ વિના શોભતી નથી; છતાં પણ તેણી તો નારી જાતિ હોવાથી, તેના તરફ સૈને કદર લાગ્યા વિના રહેતી ન હોવાથી, તે તો એકલી પણ પોપાય છે. આ દ્રષ્ટાંત હરેક વિધવાએ ગ્રાખવા જેવું છે, કે રંડાપાના પુરૂષની દુનિયા જોટલી હયા ને કદર ખાતી નથી તેના કરતાં વધુ હયા ને કદર વિધવાની ખાવામાં આવે છે.

“સારંગી કિત ત્યાગી કિત, રહો મૃદંગ દુરાય;
કરિ હૈ સિરપે થાપ લૈ, ધિગ ધિગ તૂ સિખ પાવ.
ધિગ ધિગ તૂ સિખ પાવ, તૈઁ કહુ મધુર બોલી હૈ;
સુધર જાજત્રી જાજહિ, પિંડ અહિ પટહિ ખોલિ હૈ.
ખરનૈ દીન દયાલ, કુંડી ચુર ચુર ખાલિ સંગી;
મિલો તહાં અલિ જહાં, ખીન જાજત સારંગી.”

ઈંગ્લેન્ડનાં મહાન રાષ્ટ્રીમાતા વિક્ટોરિયાએ પોતાનો જીવન રંગપો માથે ઉઠાવી, સંસાર ઉપરાંત એક સાર્વજનિક સંસ્થાની હકામત સુરક્ષિતપણે કેમ પકડી રાખી, તેનો વિચાર કરો. ક્રાન્સની રાષ્ટ્રીમાતા સુલનિએ દેશ ખોયો, ખેશ ખોયો, ધણી ખોયો, ને મણિ ખોયો, તે છતાં ૯૦ વર્ષવેર રંગપો કેમ હાથ ચલાવ્યો, તેની આવી જો બીજી વિધવાઓએ હાથ કરવી હોય તો તે એ જ છે કે; “પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવું—પ્રભુ જે આપે તે ખાવું—અને પ્રભુ જ્યારે જોલાવે ત્યારે તેની પાસે આનાકાની વગર આવ્યાં જવાને તૈયાર થઈ રહેવું.”

તુલસી જન્મ તેહી લીખયો; દુઃખ સુખ લયકે સાથ;
આધિ મીઠે એ વેદસોં, કલમ ચહી કયું હાથ !

૧૬ મું દુઃખ નિવારણ.

ત્યારે શત્રુ ત્યારે જ દેહમાં રમે છે.

“If I am expected, when calamity is so real, and so strong, and so grinding in its pressure, to say all at once that it is a dream and a phantom; then I say—you are seeking to confound the night of sorrow and the morning of joy.”

DR. VAUGHAN.

હેના:—મ્હારી વિધવા બહેનો ! જ્યારે કે ખરેખરી જ આપણી વિપત્તિ આવી મળેલી હોય, જ્યારે કે સંકટ વિકત નહીં જ ખત્રી થકાય એવાં ભારે હોય, જ્યારે કે ઉલ્કાપાત સાથે અનથોનાં બોભથી કચડાઈ ભચડાઈ જવા જેવું થાય, ત્યારે એકદમ હું બોલી ઉઠું કે; “આ તો એક સ્વપ્નું છે, આ તો માત્ર માયા ને

આભાસ છે, એ તો મિથ્યા ઝંખના છે;” એવું એવું કહેવાની જો તમે મ્હારા તરફથી આશા રાખતાં હો તો હું કહીશ કે, રાત્રિના બજાયા તથા સંતાપને સવારના હર્ષ આનંદ સાથે તમે લેજલેજ કરી નાખવા જેવું કરો છો. જે દુઃખ એકવાર છેવટનું પડી ચૂકયું તે પેલા અમેરિકન ન્યાયાધિશની પેઠે કોઈ દેવતા કે મનુષ્ય બીજી વાર મ્હારા ઉપર કેમ અજમાવશે ? એ ન્યાયાધિશે એક પુત્રીને મોતની શિક્ષા કરતાં કહી ઢીધું હતું કે; “ત્કને હું શંસીની શિક્ષા ફરમાવું છું, અને આશા રાખું છું કે, ફરીને તું એવું કૃત્ય નહીં કરવાનો આ ઉપરથી ધડો લેશે ?” શું રંગપો તે-તે બે વાર આવતો કરશે ? કહો બહેન !

વસંતી:—ખેનો ! આપણે હાડકાં કે કાંકરાને પણ પચાવી શક્યે છીએ; આપણે મન ઉપર લઈએ ત્યારે ઝાટો પણ લાવી શક્યે છીએ; ત્યારે જો મન ઉપર લઈએ તો આપણા રોગ આધિ વ્યાધિ ને ઉપાધિ પણ શું આપણે મટાડી ન શક્યે ? જો આપણા અંતઃકરણ ઉપર આપણે કાળુ ધરાવતાં થઈએ, અને આપણાં હૃદય ઉપર સુંદર ચિત્રોની છાપ પાડતાં થઈએ, તો આપણાં બાકી રહેલાં જીવનને આપણે સુખી કેમ નહીં કરી શક્યે ? આપણે આપણી ખોટી ઝંખનાઓ તણને ઉત્તમ મનો-બળ વડે ઉત્તમ સુખોની છાપ અંતઃકરણ ઉપર પાડતાં શિખ્યે તો સારી તંદુરસ્તી, અને ઉત્તમ મનોવૃત્તિ એની મેળે થઈ શકશે. પણ આપણે દ્રવતા રાખી એક સાહેબને પકડી ન રહેતાં, દુઃખના વળતે એકને છોડીને બીજાને અને બીજાથી સારું ન જણાય તો ત્રીજાને પકડ્યે છીએ તેથી જ પીડાકારી બોગવ્યે છીએ. કેમ શુદ્ધ ! ખરું કે ખોટું ?

શુદ્ધ:—બોલે બોલે સત્ય છે. એક વૈદનાં બે દહાડા એસડ ખાધાં નહીં ખાધાં, કે દુઃખના ગભરાટમાં તેને છોડી બીજાને, અને બીજાને છોડી ત્રીજાને લોકો પકડે છે તેનું કારણ, દુઃખ દર્દથી લોકો એકદમ જ મુક્ત થવાની અપેક્ષા રાખે છે, એજ છે. એક દેવના ઉપર ભરેસો રાખવાની દ્રવતા ન હોવાથી જ માણસના મનને શાંતિ થતી નથી. સાંભળો. અમરનાથ નામે એક શાળી, કાઠા, અને અનુભવી પુરૂષની અરૂણાદેવી નામે શાળી યુગસુરત થી હતી. બન્નેનું જોડું મણે સ્ત્રીતા ને રામના જેવું હતું. પ્રતિરોજ જેમ કૃષ્ણ રાધાજીને સંસારની મિથ્યા માયા ત્યજવાના ઉપદેશ આપતા, તેવી જ રીતે અરૂણાને અમર પણ બોધ આપતો હતો. અમર કહેતો કે; જીને તો જીવતે કે મરતે તેનો ધણી એ જ પરમેશ્વર છે. અરૂણા કહેતી કે; “તમે નામ પ્રમાણે અમર રહો ને હું સદા સોવાશણુ રહું તો કેવું સારું !” અરૂણાએ મંગળમૂર્તિ શ્રી ગણપતિને ઈષ્ટ દેવ માનીને રાત ને દહાડો પોતાને ત્યાં બેસાડેલા શ્રી ગણેશની પુજા અર્ચા કરતી, અને છેવટે એટલી જ મુરદિ માંગતી કે; “હો દેવ ! આપ એટલું જ કરો કે હું સર્વદા સોવાશણુ રહું !” પોતાની સખીઓ આગળ પણ તેણી જે વાતો કરે તેમાં પણ પોતાના ધણીને જ નરાધ માંગતી રહે. એક દિવસે તેણે હીકું કે; જે ચોખ્ખા છાંટી શ્રી ગણેશને તેણી વધાવી લેતી હતી, તે ચોખ્ખા તો એક ઉંદર મામા દરેજ જ ખાઈ જતા હતા. તેણી વિમાસણમાં પડી, કે ગણપતિ આવડો મ્હોટો દેવ છતાં આ ઉંદરમામા ચોખ્ખા ખાઈ જાય છે છતાં, ગણેશથી તો કાંઈએ ચર્ધ શકતું જ નથી. જો તો મૂંઝો મંત્ર બેસી રહે છે, ને ઉંદરડા જેટલાને પણ મારી નાંખી શકતો નથી; ત્યારે તો ગણપતિ કરતાં ઉંદરમામા જ ચંદિયાતો દેવ હોયો જોઈએ. જો અમર જણાય છે, માટે હવેથી હું તો ગણેશને પુજવાનું છોડી ઈષ્ટ ઉંદરમામાને જ ઈષ્ટદેવ માનીને તેની પુજા કરી તેને જ સંતોષીશ; જો જ મ્હાશ પતિને અમર રાખશે ! આમ દ્રવતાથી માનીને હવે

તેણે ઉંદરમામાને દેવ લેખી તેની પુજા કરવા માંડી; તેના જ પાસે આશિષ માંગવા લાગી કે, “હે ઉંદરમામા ! દે દેવ ! તું મહાને સદા સોવાશાશ્વ રાખજે !”

પોતાની ખ્યારીને હવે આ ઉંદર-સેવા કરતી જોઈ અમરનાથે કહ્યું:—“હે પ્રાણપ્રિયા ! સુંદર ગાયન કરનારાં પક્ષીઓ પણ ૮-૧૦ વરસ ઘણું ઘણું તો જીવે છે. મર્યાં બટકાં પણ બહુ તો ૧૦-૧૫ વર્ષની ઉંમર ધરાવે છે. તેમના કરતાં પોષટ કાંઈક વધુ જીવે છે. કાગડા તો ૧૦૦ વર્ષનું વય લાવે છે. હાથી પણ બહુ લાંબું જીવે છે, અને પ્રાણીઓમાં રાજકુંસ જ જોકણું ૩૦૦ વર્ષ જીવે છે. પરંતુ ઉંદર મામા તો બહુ જ ટુંકી ઉંમર ધરાવે છે; જોઈએ એ પોતે અમર નથી તો ત્હારા પતિને તો અમર કેમ જ કરી શકશે ? તું આવા વહેમો છોડી દે, થવાનું હશે તે તો વગર કહેવે પણ થવાનું.

“લખ્યું લસાટે કદીએ ન થાએ દેર ઘડીનો એમાં;
આમી ખરે કેણુ કાઠી શકે છે, અજ વિધાત્રી બેમાં ?
શાને વિલપો વૃથાય, નારાયણને ગમતું થાય !”

એક દિવસે એવું થયું કે, પાટોશની બિલાડીએ આવીને એક જ ત્રાપ મારી પેલા ઉંદર-દેવનો ભક્ષ કરતી અરૂણાએ હીહી. હવે તેણીને લાગ્યું કે, ગજપતિથી અઢતો જે ઉંદરદેવ તે પણ બિલાડી આગળ નમાશે છે. આ મિનિદેવી જ સૌથી ચઢિ-યાતી છે ! જેથી હવે તેણી મિનિદેવીને રૂઢ પાઈ સંતોષવા લાગી. તે આ નવી માળાં-દેવીની પ્રાર્થના કરવા લાગી:—“હે માળાં-દેવી ! તું પાંચે પકવાનના નૈવેદ્ય તમને ધરીશ, પણ મ્હારા અમરનાથને અમર રાખજે !” આ રીતની મિનિ-પુજાનો વહેમ જોઈ અમરનાથ કહેવા લાગ્યો:—“હે કલ્યાણી ! તું એવા વહેમો નહીં ધર. નરક જોઈએ દોજખના ઠરવાળનાં તાળાંની કુંચી અધોગતિના દ્વારની પાસે જ નિરંતર પડી રહે છે; અને તે કુંચી ઉપર લોખ કોતરેલો હોય છે કે;” “વહેમી માણસે જ ઉંચકવી !” તું વહેમ ના પકડ. વહેમીઓ સદા દુઃખી જ થાય છે. મૃત્યુએ શ્રી રામ કે શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી જનક કે જોકાંગીર જેવા રાજા પાદશાહને મૂક્યા નથી; છુદ્ધ ભગવાન કે બાદશાહ જમશેદ જેવાને એ જમડાએ પોતાના પંજમાંથી છટકી જવા હીધા નથી, તો પછી તે ત્હારા અમરનાથને જ કેમ અમર રહેવા દેશે ? એમ કરતાં ત્હારો અમર મૃત્યુ પામશે તો પણ તેની સાથે જોડાએલો નાથ કાંઈ મરણ પામવાનો નથી; તે તો અમર રહેવાનો છે, માટે તું તે મહા દયાળુ નાથ ઉપર જ વિશ્વાસ રાખ, ઉંદર બિલાડાને દેવ નહીં સમજ.

“ગૂઝીને ચમન ગુલ ખીલાતી હય કયા કયા;
બદલતા હય રંગ આસમાં કયસે કયસે !”

તું આ દોરંગી દુનિયાં તો જો; કે બીલોતરીવાળી જમીન કેવાં કેવાં કુલો ખીલવી રહી છે; તોપણ એ સઘળાં પુખ્તો કરમાઈ જવાની તૈયારીમાં જ છે. ઉંચે

આકાશ તરફ તો તું જો, કે તે કેવા કેવા રંગો જાદવ્યા કરે છે. જો ખુશનુમા રંગો પણ ઘડી પછી નાશ પામતા જાય છે. સોનેરી કામો જ સોનેરી દહાડા આપે છે, બધાં કાર્યને જાણવા કરતાં તે બધાં કામો જાનવવાં જો જ જાણું છે. આપણે બધાં કિંવા આબાદ અને સુખી થવાની ઇચ્છા રાખવા કરતાં પોતે જ તેવાં થતું જોઈએ. તું ત્હારી ફરજ જાણી જઈને ત્હાઈં દુઃખ, ત્હારી ચિંતા, અને ત્હારો કલ્પિત ભય ઘટાડીને ધમિછત સુખ વધારી શકવાની નથી. સમજી માણસનો તો જો જ ગુણ છે કે:

He holds no parley with unmanly fears;
Where duty bids, he confidently steers;
Faces a thousand dangers at her call;
And, trusting in his God, surmounts them all.

તે ડાહ્ય માણસ તો માનવ ધર્મને ન છાજે જોવી હિંચકારી જલાઓ સાથે માથા દુઃખણ કરતું જ નથી. જ્યાં તેણે તેની પોતાની ફરજો જાનવવાની છે ત્યાં તે મક્કમ-પણે દ્રઢતાથી હંકારતું જ જાય છે. ફરજનું આમનજી થતાંને વાર તે હઠાઈ ચિંતાઓ અને ભયોની સામે થઈને હજોખાનો ફાંવી જાય છે, અને પોતાના જોડલા પરમેશ્વર ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને સઘળી ધારતી, ફિકર, ચિંતા, અને સઘળા ભયોને વશ કરીને વિપત્તિઓના પહોડા પણ ફાંવી જાય છે. માટે છે પ્રાણપ્રિયા! તું રંડાવાનો ભય હમણાથી જ નહીં રાખ, અને ધિરને જ જાજ, મિનિદેવીથી કાંઈજો થવાનું નથી.

૧૭ મું દુઃખ નિવારણ.

કુદ્રતને કાયદા ઘડી આપવાનું કામ ત્હાઈં નથી.

ખીજે એક પ્રસંગે દેવી-બિલાડીને અણ્ણાના હાથમાંથી પેંડા ખરદી ખાતી દેખીને જહાર બેઠેલા એક કુતરાને કીનો ચઢ્યો. તેણે ઘરમાં પેસીને બિલાડીને નરી કરડી જ ખાધી. તત્કાળ જ મિનિદેવીને સ્વધામ પહોંચેલી જોઈ અણ્ણાદેવીને લાગ્યું કે, બલાભલી દેવ દેવીને રીઠાં, પણ એક ઘડીમાં પ્રાણ લેનારો આ મહા દેવ તો મેં કહી રીઠો જ નથી; માટે જો જ સર્વ શક્તિમાન છે; જે ઘડી એકમાં પ્રાણ લઈ શકે છે તે પ્રાણ જાણવાની પણ શક્તિ ધરાવતો હોયો જ જોઈએ. આ અમાને લઈને હવે તેણી પેલા કુતરાને દેવ લેજે લેખીને તેને જાતજાતનાં પકવાનો જમાડી સંતોષવી થઈ. આ કુ-તાદેવને હવે

તે કરમરીને પ્રાર્થના કરવા લાગી:—“હે જ્ઞાનપતિ ! આપ તો ગજુપતિથી પણ અધિયાત્મ છે, આપ એટલું જ કરજો કે; મ્હારો નાથ અમરનાથ કાયમ હાયમ અમર રહે, અને હું સદા સોનાશયુ રહું !” કૂતરે તર્ત જ ઊં-ઊં-ઊં-ઊં; બાઉવાઉ ! ઊં-ઊં-ઊં-ઊં; બાઉવાઉ ! કરવા માંડ્યું. એટલે તેણી નિરાશ ને નાઉમેદ થઇ ઉઠાસીમાં રહેવા લાગી. બૂખ ઉંઘ સૌ તણ હઇ સૂકાવા લાગી. મ્હને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થવાનું જ; કેમકે વડાં પડેરાં કહેતાં, કે કૂતરાં બૂરપારાં થઇને ડં-ડં; આં-આં કરીને રટે એટલે ઘરમાંનું કોઇ મરવાનું જ ! તેણી વિચાર વિમાસણમાં એટલી તો ગૂમ રહેવા લાગી, કે તેને કાંઈ પણ સુઝ જ ન પડે. આ વહેમે કરીને એક દિ પોતાના પતિના ભોજનની યાજ્ઞ લાવવાને ઠેકાણે તેણીએ ગોખરથી બરેલી ટોપણી હાવર કરી ! રસોડામાં અમરનાથને સાફ લાવવાનાં પકવાનની યાજ્ઞી જ્યાં ને ત્યાં પડેલી દેખીને કૂતરો રસોડામાં બરાઇને જેવો પકવાનો અપાટવા લાગ્યો, કે તુર્તજ અમરનાથને કહેર ચઢી આગ્રાથી ખુણામાં પડેલો બાલો લઇને એમ ને એમ એના પેટમાં જ ભોંકી દીધો. ખાધેલો કેળિયો પણ જ્ઞાન પતિના મ્હોંમાંથી નિકળી પડ્યો, અને પેટમાંથી લોહી છૂટી ગયાથી કૂતરો જરાક ચાલીને વાઠાની બહાર જઇ તરકાળ મરી ગયો. અમરનાથ હવે અરૂણને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો કે:

અંગ મલિતં પલિતં મુઠં વશનચિત્તીનં જાતં નુંદમ ।

બુદ્ધો યાતિ સુદૃત્વા વંદં તદ્વપિ ન મુચત્યાશાપિદમ ॥

મજ્જ ગોચિદં ગોચિદં મજ્જ ગોચિદં મજ્જ મૂઢમતે ॥

હે પ્રિયા ! અંજ તો ગળવા માંડ્યું છે; બાલ પણ ધોળા થવા લાગ્યા છે; નિમાળા ખરી પડીને માથું મુંડાવા લાગ્યું છે; દાંતો એક પછી એક ચાલતા થયા છે, શરીર પણ તીરની કમાનની પેઠે વાંકું વળતું બન્યું છે, હાથમાં લાકડી ઝાલીને તોસીની માફક ચાલવા લાગી છે, તોયે ત્હારી ખોટી ખોટી આશાનો લાડવો ત્હારા હાથમાંથી કેમ છોડતી નથી ? એ મૂઢ ! બધાંનો ત્યાગ કરીને એકલા ગોર્વાદને ભજ, ગોર્વાદને ભજ, ગોર્વાદને જ ભજ ! એકન ક્લિષ્ણુક પણ આકાશ બણી મોઢું કરી પ્રભુની પ્રાર્થના તો નિત ઉઠીને કરતો હતો ખરો, પણ તેણે પોતાની ફરજે બૂલી જવામાં તો શેતાનની ચાલ ચલાવી હતી. તેની પેઠેમ તું પણ શેતાનનો માર્ગ પકડીને ત્હારી ફરજ બૂલવા લાગી છે. કદાચ હું વહેલો મરીશ તો તુએ કયાં અમર-પન્તો લખાવી લાવી છે ? હું મરીશ તો તું કાંઈ જીવતી જ રહેવાની છે ? અને તું મરીશ તો હું પણ વહેલો નહીં ને મોંઝો ત્હને આવી મળવા વિના રહેવાનો તો નથી. જીવી જીવીને તું કેટલુંક જીવવાની છે, કે આ ક્ષણજંતુર કાયનો આટલો બધો મોહ રાખી બેઠી છે ? સો મડદાં બાળે તે સ્વર્ગે ભય, ને સો વિવાહ મ્હાળે તે નરકે, બપ; માટે ઉઠીને હવે જો, કે અજુપતિ, ઉંદર, બિલાડી તથા કૂતરો એ સર્વ કરતાં પૂજવા લાયક તો ત્હારો દેવ હું શિવાય બીજો કોઇ ત્હને જણાય છે વાદ ?

“હો પ્રાણનાથ !” અરુણા આનંદથી બોલી; “હવે મહારી પતીજ થઈ છે. આપ મહારા નાથ જ મહારા મોટા દેવ હોવાની પૂર્ણ પ્રતીતિ થઈ છે. બધા દેવોમાં મહારે તો હવે મોટા દેવ મહારા ધણી આપ જ છો એવી મહારી સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ છે. આપ બધારે શ્રીનંદેવ જેવાનો ભોલ ભોલતામાં પ્રાણ લઈ શકો છો, ત્યારે તો આપ અમર જ રહેવાના, હવે મૃદને રંડાવાનો કો બીજકુલ નથી !”

“જોજે હું !” અમરનાથ કહેવા લાગ્યો; “હું અમરનાથ નામે તો અમર છું, પરંતુ ત્હારા ધણી તરીકે પણ અમર જ રહેવાનો છું, એવી ખાત્રીથી જ હવે તું જીવજે હું ! તું કાને સાંભળે ત્યારે તો મહારાં મૃત્યુની વાત સાચી માનતી જ નહીં, પણ આંખે જુએ તોપણ મૃદને મરેલો માનીશ ના. તું સદા સોવાશણુ રહીશ, એવા મહારા ત્હને આશીર્વાદ છે. જ્યારે હવે તે મૃદને ત્હારો પરમેશ્વર જ માન્યો છે; જ્યારે તે મૃદને જ શુદ્ધેવ સ્વીકાર્યો છે; ત્યારે તો શુદ્ધ વાક્ય લેખે જ મહારાં આ આશિષ વચનને ત્હારે સમજવું.” એટલું કહી ધંધા અર્થે હવે અમરનાથ સફરે ગયો. લાંબા વખતે અરુણા ઉપર અમરનો પત્ર આવ્યો કે; “મહારી પ્રકૃતિ છેક લથડતી ચાલે છે, અને લથડતી દેહમાં દરિયાની સફર કરી વતનમાં જવામાં જીવંતીને જોખમ છે, એવું ટાકટરો જણાવે છે; કેમકે હૃદય બહુ નળતું ચલાથી કંઈ વખતે તે ઢંગ દેશે તે કહી શકાતું નથી.” આ પત્ર વાંચી અરુણા હેમતાઈ ગઈ; પોકે પોક મૂકીને રેવા લાગી; ઉંઘ ભૂખ ઉડી ગઈ; અને હાય નિસાસાથી પોતાના ધણીને પત્ર લખ્યો કે; “સફરમાં જે થવાનું હશે તે થશે, પરંતુ તમે ઘરને આંગણે આવો તો હીક છે, નહીં તો હું પણ તમારી પાછળ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ ! એકવાર મળવાની અપેક્ષા છે તે પ્રાણનાથ પૂર્ણ કરે !” પાંચ દહાડે તારથી ખગર આવી કે; “તમારા ધણી અમરનાથ હૃદય બંધ પડવાથી એવિંતા મરણ પામ્યા છે.” હવે અરુણાના શોકનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે કંઈપાંત કરી રૂઠન ફટણ ને માહતમ ચલાવી વૃદા બાંજવા, માથું મુંડાવ્યું અને સર્વ સોહાગ સોભાગ તણ તેણી રંડાપો ભોગવવા લાગી.

કેટલાક મહિના વિતવા પછી અરુણાના ઘર આગળ બેત્રણ ગાડાં સામાનનાં અને તેની પાછળ એક ઘોડાગાડી આવી ઉભી. ઘોડાગાડીમાંથી અમરનાથ ઉતર્યો, તે વેળાએ ઘરનાં બારણાં બંધ હોવાથી તેણે સીડી ઉપર ઉભા રહી લાકડી બંદે બારણા ઉપર ટકોરા મારી બૂમો પાડી: “ઘરમાં કોઈ છે કે ?” પરશાળમાં કામ કરતી અરુણાને અમરનાથના જેવો અવાજ સંભળાયાથી ઝટ ઉચાટ જીવે દોડી આવી બારણાં ઉઘાડતાંમાં જ પોતાના પ્રાણપતિને જીવતો આવેલો દેખી તેણી બેશુદ્ધ થઈ ઉંબરા ઉપર જ ડબ દબને આડી પડી. લોકલોક આ અલૌકિક બનાવ જોયા બેમાં થયાં હતાં; એટલે દોડધામ કરી તેણીને શુદ્ધિમાં આણી; એટલે હર્ષ અને અન્યથાથી તે તો રેવા લાગી. ટુંકમાં; બૃહલ્લામણીના પત્ર તથા તારના સંદેશ કોઈ શત્રુ તરફના ખોટા જણાવી અમરનાથ અરુણાને સંજોષીને ઉપદેશ આપવા લાગ્યો:—

૧૮ મું દુઃખ નિવારણ.

સદગુણો શિખવાને દુઃખ. દુર્ગુણો શિખવાને સુખ.

પ્રિયે ! મનુષ્ય જન્મ એ તો એક કસોટી છે. આ ભવમાં આપણે પરીક્ષા આપવા આપ્યાં છીએ. જે વિષયમાં પૂર્વ જન્મમાં આપણે ઠોઠ હતાં, જે બાબતમાં તે જન્મે આપણે કાચાં હતાં, તે બાબતમાં આપણને પાવરમાં કરવાને આ જન્મ મળેલો છે. નિશાળમાં

ભણતાં બાળકોની જેવી સ્થિતિ થાય છે તેવી સ્થિતિ મનુષ્ય અવતારમાં થાય છે. જોયાં ધોરણમાં જો ઇતિહાસ કાચો રહ્યો હોય તો ઇતિહાસનો વિષય પાઠો થતાં સૂધી પાંચમા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીને ચઢાવવામાં આવતો નથી. પછી પાંચમા ધોરણમાં ચઢ્યા બાદ ત્યાં જ જો ગણિત કાચું હોય તો તેને છઠ્ઠાં ધોરણમાં નહીં ચઢાવતાં, ત્યાં જ પાછું ગણિત પાઠું કરાવવામાં આવે છે. એમ એમ કરતાં છેક ઉચ્ચના ધોરણમાં પસાર થાય ત્યારે નિશાળનો જન્મ છોડાવીને કોલેજની દુનિયામાં તેને જન્મ આપવામાં આવે છે. આબાદ એ જ કહે મનુષ્ય પોતાના પ્રગતિકરણમાં આગળ વધે છે. પૂર્વ જન્મમાં તું પુરૂષ હોઈશ અને હું ત્હારી સ્ત્રી હોઈશ તે વેળાએ મ્હારામાં સ્ત્રીના જેવી કોમળતા, બાળલાપાકું, અને અશક્તિ કે નાહિમત હશે તે આ જન્મે પુરૂષનો દેહ આપી મ્હને દ્રઢતા, હિમ્મત, શક્તિ અને બહાદુરી મેળવવાને સરજેલો છે. તું તે જન્મમાં મ્હારો માટી હોઈ ચૂરવીર, સશક્ત, અને હિમ્મતવાન હશે, પરંતુ બીજાંતું દુઃખ હોખીને ધ્રુજ જનાર, મંદવાઢ વખતે નાહિમત, અને મોતની વાત સાંભળીને પણ કંપારી છૂટે એવો ત્હારો સ્વભાવ હોવાથી આ જન્મમાં ત્હને દ્રઢતાને બદલે કોમળતા શિખવા અને મોતને પણ હિમ્મતથી આવકાર દેવા સાડું મ્હારી સ્ત્રી લેણે મોકલવામાં આવેલ છે. ૧૨ મી સદીમાં ફ્રાન્સ મધ્યે એકરશિયસ નામના હુટાફોએ થઈ ગયા છે, તેઓ મુસાફરોનું બધું તો લૂટતા, ફાટોલાં તૂટેલાં વજ વટીક તો લૂટતા, પણ માણસના શરીરના અવયવો પણ લૂટતા હતા; મગર તેમનામાં એક એવો ગુણ હતો કે બિભુકોને, અનાથોને, કે દુઃખી દર્દીઓને જેવા જોતા, કે પોતાના પેટ પૂરતું શખીને સમજી તેમને આપી દેતા ! આગલા જન્મે તેઓએ બિભુકોની કદર ખાઈ દયા ધર્મનો નિયમ બીલકુલ પાળેલો ન હોવાથી આ જન્મે તેઓ દયા ધર્મ શિખતા હતા; તોપણ પેલા ભવના અવગુણોની કસર આ ભવમાં તેટલા પૂરતી તેમનામાં રહેલી સમજવી. પેલા ભવની વાસનાની ચોંટ આ ભવમાં પણ નડે જ; અને આ જન્મે જે વસ્તુમાં વાસના ભરાઈ હોય તે મરતે મરતે પણ રહી જાય છે. ડયુક ઝાંફ કિલ્લવેન્ડ પોતાના વસિયતનામામાં સૌ કશાંમાં પોતાની પ્રિય સગડીને મહત્વ આપી ગયો. “દેખી કેસલના મહેલમાં મ્હારી જે પ્રિય સગડી

છે તે નિરંતર બળતી રાખજો ! જોને કદી પણ ઠંડીમાર થવા ન દેતાં રાત ને દિન બળતી જ રાખજો !” આ રીતે નિર્જીવ વસ્તુમાં જરાયલી વાસના પણ છેવટ મરતી વખતે રહી જાય છે, તો જીવતાં બહાણાંએ પ્રત્યેની વાસના જન્મેા જન્મ સુધી જોડાયલી કેમ ના રહે, તેના તું વિચાર કર. હર હ્રમેશ જે કોઈ પુરૂષ સ્ત્રી-સંગની ઇચ્છા કરતો ન હોય તેને પેટે કુછડીનો જન્મ થવો જેમ દુર્લભ છે, તેમ જ એ એક પતિમતા સ્ત્રી શુભ વાસનાવાળી હોઈ શુભેચ્છાથી પોતાના પતિને ભાવથી કહેશે કે: “હિ પ્રાણપતિ ! મ્હને પુત્રની પ્રાપ્તિ કરાવો ! મ્હને સપુતનું દાન આપો !” અને જો તેનો પતિ યોગાભ્યાસવાળો હોઈ ઉચ્ચ સતની અવસ્થાએ પહોંચેલો હશે તો ઇન્ધ્રસ્વ ધારણ કરીને જ્ઞાતા રૂપે રહેલા જીવાત્માને દેહરૂપ યંત્રમાં નાંખી પુત્ર-જન્મ પણ પ્રાપ્ત કરાવી શકશે. ત્હને આ વાત અગવડભરી લાગતી હશે મિયા, પરંતુ જો હવે તું મ્હને જ દેવ સ્વરૂપે પુજે છે તો હું પણ ત્હારા મનની મુરાદ કેમ પાર પાડીશ નહીં ! હું જ જ્યારે ત્હારાથી દેવ મનાયો છું, તો હું મોત પણ કેમ અટકાવીશ નહીં ? ખરેખર હું મૂંઝેલો છતાં મ્હારા દેવયોગ બળે જ ત્હને પાછો આવી મળ્યો છું, અને હજાર વખત મરીશ તોયે તું સત કરીને બાળુને કે, પાછો ને પાછો ત્હારા આગળ હું જીવતો જાગતો આવીને ઉભો જ રહીશ ! પારાશર રૂપિને પેટે વ્યાસજી, અને વ્યાસજીને પેટે શુકદેવજી એ જ ધારણે જન્મ પામ્યા હતા. યોગી માતપિતાના પરસ્પર પ્રેમને લઇને જ જ્ઞાનેશ્વર જેવા મહાત્મા ઉત્પન્ન થયા હતા. જીવતાં તો વોર્શાઈટનને મૃત્યુનું નામ પણ સાંભળવા ગમતું નોતું; તે પોતાને અમર સમજતો હતો; પરંતુ જ્યારે મોત આવીને ઉભું ત્યારે તો તે બોલ્યો હતો કે; “જો તો મ્હને હવે ઠીક લાગે છે !” એજ રીતે ત્હને પણ છેવટ લાગે થશે.

૧૯ મું દુઃખ નિવારણ.

હર થા શેતાન !

મુરદેકો બી દેતા હય, કપડા-લેતા-આગ;
જીવંત નર ચિંતા કરે, વાકો બડો અભાગ.

માણસ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે તે પોતે તો લોકમાં જેવો થઈ પડયો છે તોયે તેને સચકવા સારૂ કપડાં ને કપ્રન પ્રભુ બીજાંની મારફતે તૈયાર રખાવે જ છે; તેને બાળવાને અગ્નિની તૈયારી રખાવે જ છે; તો પછી તે જીવતું હોવા છતાં બિંધ્યની ચિંતા ફિકર રાખે તો તેને અભાગ લાગેલું જ સમજવું. માટે હે મિત્રે ! તું સદા સોવાશણ રહેવાની વાસના ધરીશ તો જન્મેા જન્મ તું પુરૂષ પ્રકૃતિ પ્રાપ્ત કરતાં સુખી મ્હારી સ્ત્રી જ રહીશ, અને હું ત્હારે ધણી જ થવા પામીશ !

કેમકે છિવટ ઘડીની વાસના એ જ જન્મે જન્મનું કારણ રૂપ છે. કાળેલ અને વિદ્વાન લેખાતા વેચર નામના ક્રેન્ચ ફિલસુફને દેશ પરદેશના તાબ સમ્બાચારથી હરદમ માહિતગાર રહેવાનો ધખારો હોવાથી તે બધું સુખ તેમાં જ સમાવડું સમજતો હતો. આખી જગતના નવા સમાચાર જાણનાર લેખે તેનું નામ મશહુર હતું. તેના સુખ વિષેનો આ નાદ એટલે વેર જણાયો હતો કે, જ્યારે તે છેલ્લો દમ લેવા લાગ્યો ત્યારે તેનો એક પ્રિય મિત્ર તેની ખેર આશિયત પૂછવાને જેવો તેના બિછાના આગળ આવી બેઠો, તેવો જ તેણે તેને મરતાં મરતાં પણ એ જ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે; “દોસ્ત ! દુન્યાની કાંઈ નવી જુની ! મહાન મોઝાઈ બાદશાહના શું સમાચાર છે ?” આ રીતે જીવતાં જીવતાની દ્રઢ વાસના મરતી વખતે પણ સાળે છે. હે પ્રિયે ! દરરોજ આપણે ઉંમરે વધતાં જઈએ છીએ, અને કાળ લૂને કે મૂને પહેલાં કોને ક્યારે ઉડાવી જશે તેના કાંઈ મેળ નથી; તું પણ હવે અધાર વયે પહોંચી છે, અને મહારો પણ એક પગ તો સ્મશાન સૂપી પહોંચી જવા લાગ્યો છે, માટે હવે વિધવા થવાની ચિંતા શા સાફ ત્હારે સાંપવી એઈએ !

તરબે નો જવાં હે પીર મ જુઈ;

કે હીઝર ન આયદ આબે રફતે બા જુઈ.

ઝરૂએરા તું રશીદ વકતે દર;

ન ખરામદ યનાં કે સખ્સએ નવ.

નો જવાનોની ખુશી ખુશાલી તું છુટુંઓથી નહીં શોધ; કાંકે નદીમાં વહી મગ્નેહું પાણી ફરી પાછું નહીં જ આવે. એતરને જ્યારે કાપવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તાબ શખ્સ જેવું સોદામણું તે દેખાતું જ નથી. જે વાતમાં જેને ભાવબુદ્ધિ હોય તે જ વાત તેને સુખમાં સુખ રૂપ છે, અને દુઃખમાં દિલાસા રૂપ પણ છે. તું ત્હારી ફરજ બજાવ, અને વૈધવ્યનો વિચાર દૂર કરવા માટે ત્હારો દેવસ્વરૂપ જે હું, ત્હારો ધણી, ત્હારો દેવ તેના વચન ઉપર જ વિશ્વાસ રાખ. જેમકે; મહાન ગાયનકાર મોઝાઈ મરવાની છેલ્લી ઘડીએ પણ દુઃખી હાલત વિસરવા સાફ એવું જ ગોચ્યો હતો કે; “હ મહારી બહાલી એમીલી ! તું મૂને આરામ ને વિશ્રાંતિ લેવા કહે છે, તો તું અધિયાં જ, આ મરણ ગાટ આગળ જ, મહારા ખ્યાના ઉપર બેસી જા, ત્હારી સાંપવી માતાનું કીર્તન ગાઇને વળકવા માંડ, અને મહારા રચેલા સૂરો મૂને એકવાર ફરીથી તાબ કરીને ગાઈ સંભળાવ, કે જે સૂરો અને રાગો જ મહારે માટે દિલાસા રૂપ છે. એ રાગો જ મહારો દિલાસો અને ખુશાલી છે !”

હે પ્રિયે ! આ તો નિસદેહ વાત છે કે, સીના પતિ એ તેનો પરમેશ્વર જ છે, માટે ત્હારે એક પતિવ્રતા સ્ત્રી લેખે ત્હારા પતિનું પરમેશ્વર પેઠે પુજ્ય ભાવથી પુજન કરવું, અને તેના વચનને વિશ્વાસથી વળગી રહેવું, એ ત્હારી ધવિત્ર ફરજ છે. પોતાનો ધણી ભલો વા ભૂંટો હો; રંક હો કે શય; સુખી કે દુઃખી; જેવો હોય તેવો આખરે તે તેના પતિ એટલે માલિક હોવાથી તેને પરમેશ્વર પેઠે ઓળખી તેની

તેટલા જ પ્રેમથી સેવા કરીને તેને સુખ આપતું જોઈએ, જેમ તેણી પરમેશ્વર રૂપે તેને માને તેમ જગતે પણ તેને પરમેશ્વર માનવો જોઈએ, એવી ભાવનાથી પતિએ પતિ વિષે વાસના રાખવી. ના; જોટલું જ બસ નથી; ખુદ પરમેશ્વર પણ તેને પરમેશ્વર જોળે શાક કરે એવો પોતાના પતિને સ્ત્રીએ જ બનાવવો જોઈએ; જેથી તે (પતિ) અને પોતે (પ્રભુ) બન્ને એક જ હોવાનું તેને જાન થશે. આ કારણે, જ્યાં સૂધી પોતાના પતિ આ ઉચ્ચ સ્થિતિએ જઈ પહોંચે નહીં ત્યાં સૂધી, સ્ત્રીએ તેની સેવા આકરી, વગર નાઉમેદીએ, વગર શોકે, અને મૃત્યુના ઠર વગર જ્ઞાનદશી અને એક નિષ્ઠાથી કરતાં રહેવું. પતિ પ્રત્યેની સઘળી ફરજો એક જ જન્મના ફેરામાં બે પતિ તરફથી સતત આહુ રાખવામાં આવે તો એક જન્મમાં જ તેણી રૂબ મુક્ત થશે.

બે કુન કારો કરેંહ બ યજઠાં સેપાર;

બ ખુમો એ આઝી મુ તર્સી ઝે ખાર !

જે આશુ કે જે બલની ચિંતા હજી તો આવી પહોંચી નથી, જે ભય કે જે સંકટ હજી તો જન્મ પણ પામ્યાં નથી, તે ભવિષ્યની ભાવી વાતો માટે તું શા સાફ હેબતાયા ને મુઝાયા કરે છે ? તું ત્હારાં સીપણાનાં જે કામો કરવાનાં છે, તે જ અઢા કરે જા, અને જે કાંઈ સુંદર કામો પાર પાડે તે પણ સર્વ પરમાત્માને જ અર્પણ કર ! તું હમણાંથી જ બે માત્ર એક કાંટાથી ડરીને ધપછી જઈશ, તો પછી ખબુર પાડીને તેનો મધુર રસ કયમ ચૂસીશ ? પ્રભુ ઉપર સંઘળું છોડી બેસ, તું સદા સોવાશણુ જ રહીશ.

૨૦ મું દુઃખ નિવારણ.

આજનો દહાડો મરવાનો છે કાલે.

"If I am expected, when I am enveloped in the thick darkness not only to say that I doubt not that God is in the midst of it, but that I actually see Him there, and can rejoice in His light; then I say—you are building me up before I am taken down—you are seeking to confound the night of sorrow and the morning of joy."

DR. VAUGHAN.

અરૂણાદેવી:—“બહાલા અમર ! તમારી મ્હારા પ્રત્યેની અનહદ પ્રીતિ, બેહદ કૃપા, અને આહુ માયા મોહજગતથી જ હું વધુ ને વધુ ભવિષ્યની ચિંતાઓમાં ચગદાઈ જઈ છું. તો પણ હવે મ્હને લાગે છે કે; આપ કદી પણ મરવાના નથી; અને મરશો, બળશો, કે ખાક રાખ થશો તોપણ આપ મ્હને અચાનક પાછા આવી મળશો જ.

પ્રિયમ્વદા ! વિધવાને જે ઘણું કષ્ટ થાય છે તેનું એક સુખ્ય કારણ એ પણ હોય છે, કે તેના ધણીએ તેણીને ઘણા ઘણા લાડ લડાવેલા હોય છે; તેણીના બધા અરમાન પૂરા પાડેલા હોય છે; તેણીના પડયો બોલ ઉપાડી લેવામાં આવેલો હોય છે; અને પોતે દુઃખો વેડીને પણ પોતાની પ્રિયાને ગમે તેમ કરીને સુખો આપવા થઈ કુલોનાં બિહાનાં બિહાની રામની રાણીના જેવો વૈભવ કરાવેલો હોય છે. આ લોગવેલા વૈભવો જ રંડાપાની પાછલી અવસ્થામાં તેણીને ચાદ આપી આપીને કચડી નાંખે છે. ઘણી વિધવાઓ માટે કહેવાય છે કે; She is killed by her husband's kindness. આ વિધવા પોતાના ધણીની કૃપા વટે જ કચડાઈ ગઈ છે. વાંદરાઓ પોતાના બાળકો પ્રત્યેની હિંદાગીરી અને બેહદ મમતાને લીધે તેમને એટલાં તો ભયડી કચડીને પિંખી નાંખે છે, કે ઘણાં વાંદરાંઓ તો પોતાના માળાપની અતિ પ્રીતિ અને મમતાને લીધે જ મરી જાય છે. અર્થાત, ઘણા ઉપમાન આપવાં એ પણ અનર્થકારક છે. શૈમન બાદશાહ હિંદોગેબેલસે પોતાના બધા બ્હાલા અમીર ઉમરાવોને એકવાર બાદશાહી ખાણું ઉપર નોતર્યા, અને તેમનો બહુ જ સત્કાર કરવા અર્થે તેણે બધા પદેશ્વરો ઉપર શુલાબનો વર્ષાદ વરસાવવાનું શરૂ કરાવ્યું. ખાધા પીધા પછી શુલાબનાં પુલોના એટલા બધા દગ ને દગ તેમના ઉપર વરસાવવામાં આવ્યા હતા, કે તે બાપડાઓ બેહોસ થઈ ગયા, અને તે દગલામાં જ દબાઈ અપાઈ શુંગળાઈને મરણ પામ્યા હતા ! પછી લોકોમાં બોલાવા માંડ્યું કે; They were crushed by their honours from the Emperor. એટલે કે, પાદશાહે આપેલાં ઉપમાનથી જ તેઓ કચડાઈ ગયા હતા. માટે હે પ્રિયે ! આવડે તું મહારી ઘણી મોહબતમાં નહીં વિંટળાઈશ; હવે લગાર આપી પાછી પણ થા, ન તો હું જ હવે ઘર છોડીને જમના તીરે જઈ બેસી રનાન સંધ્યા કરી ત્હારી પ્રીત આપી કરવા લાગીશ. બીજે જ દિવસથી જમનાજીના ઘાટ પર જઈ સવારથી સાંજ સુધી તે બેસવા લાગ્યો. કેટલેક વખતે તેને પેસાની પાછી જરૂર પડવાથી શુપશુપ પરભારે સફરે નિકળી નાંકો. સાંજ પડી, રાત થઈ ગઈ, તોયે અમરને પાછો ઘરે આવેલો નહીં દીઠો; એટલે પાછી અરજી ગભરાટ કરવા લાગી. બારવણે શોધાશોધ કરવા છતાં પણ દિવસ પછી દિવસ વિતવા બાદ હંધ બૂખ વેળીને તેણી દુઃખમાં ઠહાઠા કાઢવા લાગી. પ્રયાગ બાણીના નદીના કિનારા ઉપર કોઈ અબજા પુરૂષનું મઠડું તણાઈ આવ્યું હતું, અને ત્યાંના લોકે કોઈ બેગાના પુરૂષ તરીકે તેનું મઠડું નદીના તીરે જ બાળી નાખ્યું હતું. ઘણેક દિવસે છાપ્પામાં બગર આવી કે; “વિઠ્ઠલ મંદીર આગળના એવાશ ઉપર કોઈ અબજા પુરૂષનું મઠડું તણાઈ આવ્યું હતું, તેનો બીજો તો કચો પતો લાગ્યો ન હતો, પરંતુ તેની બન્દી ઉપર અનનનર એટલા તણ અક્ષરે ભરેલા હતા.” છાપાની આ બગર લાગતા વળગતાઓએ અરજીને કહેતાં જ તેણીએ ભારે કષ્ટાંત શરૂ કરી, પાછા ચૂડા ફેડી નાંખી, માથું સુંઠાની વિધવાવસ્થાને રડવા લાગી. આ એક ભૂલભૂલ-

મળી હતી. અમરનાથ આ વાતથી અબાણ હતો. બે વરસ વિતવા બાદ પાછો સફરેથી તે પોતાને ગામ આવી જુએ છે તો પોતે જીવતો છતાં પોતાની જીને વિધવા વેશમાં ડોખી અધરતીથી અરૂણ સમક્ષ જોતો ઉભો જ રહેા. અરૂણ એટલી તો ગાફેલ થઈ ગઈ હતી, કે તેણી પણ શુન્ય સાવજ જેવી ટગર ટગર ધણીને જોતી જ રહી. આઠાશી પાઠાશીથી ઘર નડે ભરાઈ ગયું. પરંતુ આ ધણી ધણીઆણી જન્મેને અબોલાં થઈ ગએલાં ડોખી સૌ તેમની ભારે દયા ખાવા લાગ્યાં. છાપાની ખબરની વાતો જ્યારે અમરે જાણી ત્યારે અરૂણને ઉંડેશીને તે બોલ્યો:

“જગત્નો કતાં ઇવર, ન્યાયનો સાચો ધણી છે; અને તે જે કાંઈ કરે છે તે ન્યાયવૃત્તિથી ઇનસાફને માર્ગે જ બધું કરે છે. પ્રભુ આપણા વિષે સદેવ સાફ જ કરતો રહેા છે, અને હવે પછી પણ તે જે કાંઈ કર્યો જશે તે આપણું સારાંને માટે જ કર્યો જશે એ નિર્વિવાદ છે. માણસ કાંઈ ક્રીતિ, પ્રખ્યાતિ, કે જશ જયને માટે જ પેદા થયો નથી; પરંતુ કાંઈક ઉચ્ચ હેતુ માટે જ તે સરજાયેલો છે. આ દુનિયામાં ઇશ્વરે મનુષ્યને ઘણો જ ટુંકો બખત આપેલો છે, અને તેમ છતાં નિર્ભય રહીને સ્વતંત્રપણે હિંમેશગીતું સાર્થક આ ટુંક જીવનમાં જ આટોપી લેવાનું ઠરાવેલું છે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ, કે આપણે ઘણા શત્રુઓને જીતવાના છે, ઘણી ઘણી બીજીઓને અટકાવ કરવાનો છે, ઘણા ઘણા જોખમોમાંથી પસાર થવાનું છે, ઘણી ઘણી સુરકેલીઓને મારી હઠાવવાની છે, ઘણી ઘણી હાજતોને પહોંચી વળવાનું છે, અને તેમ છતાં ઘણાં ઘણાં ભલાં કામો પણ કરવાનાં છે. પ્રિયે ! હિંમત આપણાં આ બે શરીરો છે, માટે વર્તમાન કાળમાં જ આપણે જીવતાં છિયે એવું કાંઈ છે જ નહીં. જે કાળ વિષે આપણી વૃત્તિ જ્ઞાન કરે, તે કાળમાં જ આપણુ જન્મેવ છીએ; અને તે કાળમાં જ આપણે જીવ્યે છીએ. માટે જ્યારે પણ મોતની તૈયારી થાય ત્યારે ટેસોની પેઠે મરતાં મરતાં પણ આપણે બે:લવાનું છે કે; “હે પ્રભુ ! હવે હું તારા જ હાથમાં મૂકે મૂકે છું !” અરે જ કહું છું કે, “મ્હારે તો મરવું છે” એમ જે માણસ બરાબર સમજે છે તે પોતાના જીવતાં જીવત સર્વદા સંતોષી અને સખુરીવાળું રહી પ્રખ્યાત રાણી એસીઝાબેથની માફક મરતાં મરતાં પણ બોલી શકશે કે; “મ્હારે સઘળું રાજપાટ, કે મ્હારી સર્વ માલ ખીલકત હવે પળવારનાં જ છે !” જે કોઈ પોતાના મૃત્યુને વિસરી જવા ચાહે છે, અને તે બખતને ભૂલવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ચાલુ ભય શિવાય બીજી કશી પણ વાતમાં રસ કસ જણાતો નથી. વસુ ને વૈશવ પણ તેને એક મોઢાં રત્ન જેવાં લાગે છે. જીંદગી કઈ જાણે મોરાર્ધ કે જોવાઈ જશે તેની ઉલટી ધારતીમાં જ તે દર પળે રહે છે. આવી અચોક્કસ જીંદગીને ખાતર, આવાં ક્ષણિક જીવનને માટે વારંવાર દુઃખ પાગીને તું મૂકને કયાં સૂધી અમર માની શકીશ ? મ્હારો શોક ને ગમ તું કયાં સૂધી કરીશ ? ચાહુડીઓએ પણ પોતાના ગ્રંથ ધણીના મોત ઉપર ઘણા ઘણા તો ૩૦ દિવસ સૂધી ગમ ને શોક ક્રીધા હતાં, પણ જેવો

જવાનું જ છોડી મેઠી, ત્યારે મહારાં બહાલાં માય બાપ પણ સર હાંને કેં શાદી સમશનીમાં જતાં નથી; ને બાપ છે તો મહારી ગેરહાજરી બેઠને મુઝાય છે; જેથી તેઓ પણ એવે ટાકણે શાદી સમશનીમાં જવાના અખાડા કરે છે. મહોલલામાં લગ્ન વિવાહના જ્યારે રંગ રાગડા સંભળાય છે ત્યારે હમરા ઘરમાં તો આંખ પાણી બરાય છે. આવા આશિયાળા અવતારમાં જીવવા કરતાં તો મોત આવે તે જ બહુ છે.”

હે પૂત્રિ ! બીજાં વગર પ્રીતનાં માણસોના હડસેલા ખમતાં ખમતાં બળાપા કરીને રડવાનું ત્યારે પ્રયોજન જ નથી. જે લોકોનાં પોલાડ જેવાં કાળાં જીવનમાં મોહખત કે પ્રેમ પ્રીતની લાગણી જ નથી, એવાં શૂન્યવત સંબંધીઓ પોતાનાં અંગીઓના દુઃખના પ્રસંગે મુગ્ધાંને આધાં પાછાં થાય તેનું તું મનમાં ઓછું લાવીશ નહીં. રખેને ત્યારે રંગપો ઉડતા શેગની પેઠે તેમને પણ ઉડીને વળગી જાય, ને પોતાને પણ રખેને રંગપાનું દુઃખ થશે એવો વહેમ ધરનારાંઓ કાંઈ સદા સુવાસણ જ રહી શકવાનાં નથી. ઇશ્વર ઇચ્છાયો બે તેમના વિપત્તિના પ્રસંગે બે તેઓને ત્યારી જ સહાયતાની જરૂર ને ગરજ પડશે, તો તેઓ તહને પગે પડતાં આગ્યા વિના રહેનાર જ નથી. કહેવત છે કે: Prosperity gains friends and adversity tries them. સુખના વખતે સહી મિત્તિ ઘણી થાય છે, પણ દુઃખના પ્રસંગે જ તેમની ખરી કસોટી થાય છે. દુનિયાં ટૂંકતી હોય, હોડીમાં એટલાં સાથે જ ટૂંકી મરતાં હોય, ત્યારે તો સૌ કોઈ સ્વાર્થ તણ દેવાને તૈયાર થાય છે. જેઓ સારા વખતમાં સારી સલાહ ને જીવ કરે એવા દિલાસા દેવા જ તૈયાર થાય છે તેમના જ ઉપર જ્યારે આફત આવી પડે છે ત્યારે તેઓ પોતે દિલાસા લેવા જ તત્પર થઈ બાપ છે. અંધરેમ્બસ અને ફાઇર્ની જેવા ઉમઠા ઉપદેશો અને દિલાસા દેનારા ઇટાલિયનો હતા, તેઓ પણ પોતાના ઘરમાં મૈયત થતાં બેગાકળા બની જઈ ધૂણ પડયા હતા; કેમકે તેઓ મૂએલાંના આશિર્વાદો દુઃખના પ્રસંગે તેમનાં બહાલાંઓ ઉપર ઉતરવાની ડાહી ડાહી વાતો કરતા હતા ખરા, પણ ચક્રીનથી મૂએલાંના અશો રૂહોના આશિષો ઉતરવાની વાત અંતઃકરણથી ન માનતા હતા. પૂત્રિ ! તું ચક્રીનથી માનજે, આપણી ફરવરહીન યશતમાં સાચું જ કહ્યું છે કે;

“દામીશ્ અહાઈ વોહુ ખરેનો,
 ચો હીશ્ અથ કાઈઝાઇતે,
 યથ હીશ્ હો-ના યજત,
 ચો અખવ ઝરધુસો રતુશ્ અસ્ત-
 વશ્યો ગએથયાઓ, ખરેનુશ્,
 બિપૈતિશ્તનયાઓ કહુમાઈ ચિત,
 યાઓંઘહામ જસો, કહાઈ ચિત,
 આંઝંઘહામ બિવિવાઓ. ”

એટલે કે, મહાભારત કામોમાંને કાંઈ પણ સાદસ માથે ઉઠાવતી વેળાએ, અથવા મહોદી આફતોમાંની કાંઈ પણ આફત આવી પડે ત્યારે, તે મહાન અશો જરાશુભ, જે આ સ્થળ જગતના સરદાર તથા સઘળાં મનુષ્ય માત્રને વડો સદગુરુ હતો, તે પણ ક્યારે ઘણો બિધેલો થયો, સંકટોથી ક્યારે તે પણ ઘણો ગભરાયો હતો, ત્યારે તે જેવા અશો નરે પણ અશો ફરોહરોને આરાધ્યાં હતાં, અને તેની મુશકેલીએ તૂર્ત જ દૂર થઈ હતી. તે જ પ્રમાણે તું પણ હારાં પોતાનાં કે પારકાં અશો રૂઢોને આરાધીને તેઓની ભલી દુવાઓ ને ભલા આશિર્વાદો માંગતી થયે, ત્યારે તેઓ જરૂર તને પણ જેવી શુભ જણેશો કરશે. મુખના વખતે જેઓ ખીભાં દુઃખીઓના હસાવી રમાડીને મન રંજન કરે છે તેઓ કાંઈ દુઃખના પ્રસંગે તેવાં જ રહી શકતાં નથી. બોલવર્ત ટ્યુ ટેમ્પલ નામની પારીસની નાટકશાળામાં દુઃખી લોકોને પધારવાને એમ કહીને લલચાવવામાં આવતાં હતાં કે; ત્યાંને એલિચી નામનો વિદુષક (Buffoon) રડતાંને હસાવે છે, દુઃખીઓનાં દુઃખ વિસરાવે છે, અને શાન્તિ આપે છે. હવે તેના હરીફ સમકાળકાવિ આલીમાફે તેના કરતાં પણ વધારે આનંદ આપી, ખાસ કરીને અનાથ વિધવાઓનાં પણ હસાવી હસાવીને દુઃખો વિસરાવે છે, એવું ભહેર કરવામાં આવ્યું હતું. પણ; પણ ક્યારે તેમના જ ઘરમાં મૈયત થયાં ત્યારે તેઓ જેટલું રડયા હતાં, તેટલું તો આખાં પારીસમાં પણ કાંઈ રડ્યું જ નોતું ! ૧૭ મી સદીના દિલાસા દેનારા અને હસમૂખા વિદુષકો ટેંગેટીન, બ્રુસ્કેમ્પીલે, ડ્રીમીલ્ડી જેવાઓએ પણ પોતાનાં વહાલાંઓનાં મરણ નિપજવાથી જ નાટકશાળામાં પાટું ભજવવાનું છોડી દઈ જેટલા હસતા હસાવતા હતા તેટલા જ રડતા રડાવતા થઈ પડયા હતા. મરણનો ઘા એવો કારી જ હોય છે.

પૂત્રિ વિદુષખાઈ! એકવાર તું ધણી વગરની છતાં વિધવા ન કહેવાતાં, “કુવારી” એ નામે ઓળખાતી હતી. ક્યારે હારે માથે ધણીનું તાજ મેલાયું ત્યારે તું તાજદાર થઈ. અને હવે તે શીરતાજ જતા રહ્યા ત્યારે માત્ર એટલું જ બન્યું છે કે, કે તું જેવી પ્રથમ તાજ ચિનાની હતી તેવી પાછી તાજ ગુમાવેલી થઈ પડી છે; એ શિવાય ખીલું શું થયું છે ? ચિકટોચો રાણીનું ધણીનું શીરતાજ પણ હામો વખત રહ્યું નહીં, અને શેહેનશાહનું તાજ પણ સદા તેમને માથે રહ્યું નહીં. વળી તે મહાન રાજ્યનું તાજ પણ તેમણે કેટલીવાર માથે મુક્યું હતું ? ૬૨ વર્ષ તેમણે ઈંગ્લંડનું રાજ્ય તાજ ભોગવ્યું ખરૂં, તો પણ તે તાજ તેમણે માત્ર ૨૦ વખત જ પહેર્યું હતું ! અને છેવટે ધણીનું તાજ એમ ગુમાવ્યું હતું, તેમ રાજ્યનું તાજ પણ સદાને માટે છોડીને વિધવાવસ્થામાં જ મરણ પણ પામ્યાં; તેમાં પણ વળી પ્રિન્સ એલ્બર્ટ ચિકટર જેવા ગાદીવારસ નખીરાને પરજીવાની ધામધુમના પ્રસંગે જ તે પ્યારા ગાદી વારસ પોત્રને મૈયત થયેલા જેવાની, અને એવી ખીલ ધણી ધણી આફતો સોસવાની સરજત તેમના જેવાંના લલાટે લખેલી હતી, તે પણ ભોગવ્યા વિના તેમને

છુટકો થયો ન હતો. માટે તું રંડાપાનો સોસારો નહીં કર; એ સોસારો ત્હારાં લોહીને ઝેરી કરી મેલે છે. શુદ્ધ લોહી વિના તંદુરસ્તી નથી, અને રંડાપાના શોકને લીધે જ ત્હને મંદબાઝ પણ લાગુ પડ્યો છે. ગમ, ઉઠારી, નિરાશી, કાચ અને ચિંતા પ્રગટ થતાંમાં જ ત્હારી ઉચ્ચ અભિલાષાઓનું સ્તન થાય છે, ત્હારો ઉત્સાહ મરી જવાથી ત્હારી શુદ્ધિમાં પણ વિકાર ઉત્પન્ન થયો છે, અને રોકાણ તથા ઉદ્યોગ વગર ત્હારી શક્તિ પણ હજીયં ચૂકી છે. શક્તિ ઘટવાથી જ ત્હારો મનુષ્ય દેહ નિર્ધન થઇ પડ્યો છે; માટે હજારો ને લાખો ત્હારા જેવી વિધવાતું જોઈને છવ ફેરવ. બાપડી બીજી વિધવાઓને તો ધણી સુમાખ્યાનાં દુઃખો ઉપરાંત પોતાના અને બહાલાં બચ્ચાંઓના નિવોહની પણ દિસ ઉગે કાળ પડે છે. લોકને બારણે વેંચાં કરતાં પણ પેટ પૂરતું આજ કે શરીરતું ઢાંકણ વસ્ત્ર પણ મળતું નથી, તેમતું કેમ થયું હશે ? ત્હને તો ત્હારાં મા-બાપ પણ છે, ત્હને તો ભાઈ બહેન અને ત્હારા વરના ડોસ્તો પણ મદદ કરવાને આવે છે, અને બીજીઓને તો ધણી ગયાની સાથે સાથે બીજાં સગાં બહાલાં પણ દુશ્મન થઇ હડસેલા મારીને હણે છે તેનું કેમ ? બહારથી સુખી દેખાતાં લોકોને દેખી તું બૂલ ના કરીશ, સા કોઇ દુઃખી જ સરખવલાં છે.

“પંડિત શુભાંધ સાઉ સાહિબ સમર સૂર;
 સિરદાર નીકી લોક લોકમે કલાઇ હૈ.
 રાજ રાઉ ઉમરાઉ રાઇબંદે સાહિબખંદે;
 દેશપતિ મહિપતિ દોલતિ બટાઇ હૈ.
 ધનવારે પૂતબારે સુંદરી સન્નતબારે;
 જિનિ બંધ સાગર લો કીરતિ પલાઇ હૈ.
 દેવીદાસ ચે-તો સખ દુઃખડિકે બાજન હૈ;
 ઉપર સુખ કીનેક કલઇ ચલાઇ હૈ !”

૨૨ મું દુઃખ નિવારણ.

મનની શાન્તિ વિના સોનાનો મહેલ સુનો.

વિદ્વદ્ ! જ્ઞાતકલી દુનિયામાં રાજ તાજ ને હકુમત ધરાવનારાંને તું ત્હારા કરતાં સુખી ધારે છે ખરી, પણ બધી ચોંદનશાહબાનુઓ અને શાહબલીઓ કે અગીર ઉમરાવબલીઓ સર્વ દુઃખો હતી અને દુઃખો જ છે, માત્ર તેઓએ તો પોતાનાં દુઃખો ઉપર સુખની માત્ર કલાઈ ચલાવેલી છે. તેમનાં સુખો પણ ગિલીટ પાલીસ કરીને ઢાળ ચઢાવેલાં જ છે. ક્રાંસની રાણી સુનિનીના

રંડાપાનાં દુઃખો જેવાં તો કોઈનાં જ દુઃખ નહીં હશે. રાજ ગયું, તાજ ગયું, માથે ધણીનું શીરવાજ ગયું. વસુ વૈભવ ને વિલાસ ગયા, તે સાથે માન આશુની હાનિ થઈ, તો પણ રાજા ધણીનું માથેથી જ્યારે છત્ર ઉઠી ગયું ત્યારે સજુરી અને હિંમત રાખી તેઓ શું બોલ્યાં હતાં ? એટલું જ કે, “હું વગર તાજે જન્મી હતી, તાજ વગર રહી શકીશ, અને હવે પણ તાજ વગર જીવવામાં, અને તાજ વગરની મરવામાં મ્હને દુઃખ દિલગીરી કે સંતાપ શેનો હોય !” નેપોલિયન જેવો ધણી મરતે પણ તેણે સજુરી છોડી નહીં, અને પોતાના એકપૂરો બેટા ઉપર મદાર બાંધીને બેઠી. અરેરે ! તે આધાર ૩૫ એકપૂરો બેટો. પણ ૨૧ વર્ષની વયમાં જ ઝુલુલેન્ડમાં જંગલી ઝુલુઓના હાથે માર્યો ગયો ! વિલ્હુ ! વિલ્હુ ! હવે તે શું ધાયું ? હવે તેણીની છત્રી ફાટી જ ગઈ હશે કે નહિ ? આકાશ તૂટી પડવાના ગજબથી ગભરાઈને તેણી ગમમાં ગીરફતાર થઈ જ હશે કે નહિ ? નહિ જ. તેણીએ આ ખબર પણ શાન્તિથી જ સાંભળી, અને સજુરી રાખી સતોષ જાહેર કરતાં તેણી તે વખતે પણ એટલું જ બોલીને ચૂપ બેઠી હતી કે, “મણુનો શુભ હેતુ એમાં પણ કાંઈ સારા ઉદ્દેશ થઈ જ હશે ! જેમ કાંઈ પરમેશ્વરને ગમ્યું એમ ખરું !” આવાં આવાં પહાડ જેવાં દુઃખો એક વિધવા રાણીએ સોસ્યાં તો સોસ્યાં, પણ ફ્રાન્સ વતન, રાજ-મહેલ, અને સર્વસ્વ છોડીને ઈંગ્લંડ જેવા પરદેશમાં જઈને ફકાડા કાઢવા લાગી, તો ત્યાં પણ આ દુઃખી યુજિની કરીને બેસવા પામી નહીં. ત્યાં પણ તેણીને સંતાપના-રાંઓ આઠ સત્તાવતાં હતાં. ધણેક વર્ષે જ્યારે તેણી પોતાના વતનમાં ગઈ, અને પોતાના મહેલોના પોતાનો બનાવેલો બાગ ભેટી એકઠી અટુલી ફરવા લાગતાં તેને એવું મન થઈ આવ્યું કે, “મ્હારા ઉધારેલા છાંડવાના ફળોની એક છેલ્લીવાર મોજ તો ભોગવી લઉં !” આ વિચારથી તેણીએ શુભાખતું એક ફુલ જેવું તોડ્યું, કે તૂટી ત્યાંના માળીએ આવીને તેને અટકાવી ધમકાવીને સખ્ત ઠપકો આપતાં કહ્યું :—“તું કોણ છે ? તું કોઈ અજાણ્ય પરદેશી હોવી એઈએ; જેથી આ બાગના કાનુનો તું બચતી પણ નથી, કે થાંતું એક પાંદડું પણ તોડવાનો કોઈને હુકમ નથી !” આ વેળાએ જ તેણીની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. તે ઝટ ત્યાંથી ચાલી ગઈ, અને તૂટી જ પાછી પોતાનાં વતનથી વિદાયગીરી લઈ દુઃખે પાપે ૬૦ વર્ષની વયે સંતાપિત રંડાપો ભોગવી ભોગવીને મરણ પામી. માન પાન, સત્તા કે હકુમતના દોર હમામ સૌ સૌ મિથ્યા જ છે. માત્ર આગળ સાંહોળી ને આજુ ઈજત સૌ પૂજા જેવાં છે. અને એટલા ઉપરથી જ બનું મરતી વખતે કહેતો ગયો હતો કે, “મ્હને કબરમાં દફનાવતી વેળાએ પેલી નાથ પામનારી બેઠંગી લશ્કરી ટુકડીને બંદુકના બાર કરી મ્હને સલામી આપવા દેશે જ ના.” હે વિલ્હુ ! જ્યારે જ્યારે રંડાપો ત્હને રડાવતો હોય ત્યારે ત્યારે આ અહિં ટાંગેલી આપણા અરો પેગમ્બર જરથુસ્ત્રની ઉંચે આકાશ ભણી આંગળી ખતાવતી છળી તરફ તું નજર કરજે; એટલે તે સાહેબ ત્હને હરકમ ઉંચે આંગળી

કરીને એવું જ શિક્ષણ આપતા ઉભા છે કે; “હવે બેઠેલા પેલા ત્હારા તે મહાન ધણી બાપ ઉપર તું વિશ્વાસ રાખ, શેની હેખતાય છે ? તે ત્હારી અરજ વાંચશે જ, અને જરૂર જ તે બાપ ત્હારા રંડાપામાં ત્હને સહાય થઈ ઉગારશે ! ખાત્રી રાખ; તે ત્હારો ઉપરવાળો મ્હોટો ધણી ત્હારી કુલ ગલા હશે કરશે !” ભ્રેને પુત્રી ! તે અથો સાહેબ હવે આંગળી બતાવીને ત્હને ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખી ખીરજ ધરવા શું નથી સૂચવતા ? સૂચવે છે. જ્યારથી આપણા લોકોમાંથી આ એક સાચી માન્યતા ફર થઈ છે, કે મરનાર બ્હાલોઓ સાથે આપણે પાછાં મળવાનાં જ છિયે, મૂઆં તે કાંઈ સદાનાં જ આપણાથી છૂટાં પડ્યાં નથી, ત્યારથી જ આપણી વિધવાઓમાં રંડાપાનું દુઃખ બેવડાનું છે. દિલાસો દેનારાં હતાં, જુની સાચી માન્યતાઓની આવે વખતે યાદ આપનારાં હતાં, તેઓ પણ આજે દુઃખમાં દિલાસા દેવાને બદલે દુઃખ વધારનારાં જ થઈ પડ્યાં છે. એવું ને એવું જ બનતું આવ્યું છે. શેક્સપિયર જેવા દિલાસા દેનાર માટે એકીનસાઈડ કહેતા હતા કે; “He is aliko the master of our smiles and tears.” જે શેક્સપિયર આપણને હસાવનારો ગુરૂ હતો; જે શેક્સપિયર આપણાં આંત્રુઓ લુંછાવનારો શિક્ષાગુરૂ હતો, તેના પણ એકપૂરો બેટો હેમનેટ ૧૨ વરસની ઉમ્મરે જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે એ કવિ, જે સોને શિખામણ આપનારો ને હજારો દુઃખીઓને દિલાસો દેનારો હતો, તેણે પણ ભારે ગમખવારી ને રૂઠન કરીને દીકરાની બ્રહ્મધનું દુઃખ ધરી પકડી રાખવામાં હા કીધી હતી. જેઓ ખુદાઈ કુદ્રત ઉપર ઇતબાર રાખનારાં હોય છે, જેઓ કરણીનો કાયદો માને છે, અને જેઓ આ સંસારને અસાર સમજી આ જગતને સ્વપ્ના જેવું જ બરાબર સમજી ચુક્યાં છે, તેઓ જ પોતાનો પ્રાણ નિકળી જવાના સમયે, તેમજ બ્હાલોઓનાં મરણ પ્રસંગે હિમ્મત ને સહુરી રાખી શકે છે. કુદ્રતને માનનારો ટોમસ જેફરસન મરતી વેળાએ પોતાની બ્હાલી પૂત્રીને એકલી પડતી દેખીને કહેવા લાગ્યો હતો કે; “ત્હારો આત્મા હું સંતોષથી તેના માલિક પ્રભુને સોંપું છું; અને ત્હારી પ્યારી પૂત્રીને તો ત્હારા દેશને જ હવાલે કરી બાંડું છું !” હરેક માણસે પોતે છવે ત્યાં સૂધી સમભાવ રાખતાં શિખવું તો ભ્રેજી. પારકાંનાં કે પોતીકાંનાં યુગમાં યુગ સમજવું એ તો સારી જ વાત છે, પરંતુ પારકાં કે પોતીકાંના દુઃખે દુઃખી થવું એ કાંઈ સમભાવ ન કહેવાય; તેવો સમભાવ તો પોતાને પણ હાનિ કરતો છે, ને બીજાં દુઃખીને પણ દુઃખકર જ છે. બીજાંના દુઃખે દુઃખી થવું એ ભ્રતના સમભાવના ઉપયોગ ન્યારા છે. બીજાંના દુઃખથી આપણે પણ દુઃખ દેખાડવું એ ભ્રે કે ઉચ્ચ ગુણ લેખાય છે, પરંતુ બીજાંના દુઃખો ભ્રેજી બળવા જળવાથી આપણામાં ડુર્બળતા આવે છે, અને દુઃખીઓને દુઃખના સમયમાં આપણે સહાય થવાને પણ અચક્કા થઈ પડ્યે છીએ. આપણાંમાં દુઃખો વધી પડવાનું કારણ પણ એ જ છે, કે અમઘાં મોદેથી આપણે વિધવાઓની કદર ને દયા ખાઈને પોતે જ દુઃખી થઈ પડ્યે છીએ, અને વિધવાઓને

પ્રત્યક્ષ સહાયતા આપી શકવાને અશક્ત થઇ પડ્યે છિયે. વિધવાને સંધવા મળેથી પણ દુઃખ દુઃખ ને દુઃખનાં જ રોડણાં રડવાથી, તથા એક વિધવા બીજી વિધવાને ભેટે ત્યારે પણ સંતાપ સોસારાની જ વાતો કરતી હોવાથી, તેમની આસપાસ સંતાપ અને દુઃખોનું જ અણુદીક વાતાવરણ બંધાવા પામે છે, અને તેમાંથી નવી નવ વ્યક્તિઓ ધીમે ધીમે ઉત્પન્ન થાય છે. યુગ્મ રીતે, અણુદીકપણે, પ્રથમ તો સુશ્મ રીતે આપણા ભૂંડા ભૂરપારા વિચારોથી જ આપણે દુઃખો ઉઠાં કર્યે છીએ, અને પછી તે જ ઇચ્છી વિચારો પ્રગટ રીતે આપણા શરીરને જઈને અથડે છે. દુઃખી વિચારોનું બીજા મન-બુદ્ધિમાં પોષાઈને પછી આખા ભાગને તેની અસર પહોંચાડે છે. એશિયા માઈનોરનો પ્રખ્યાત વૈદ ગેલન જ્યારે પણ એક દર્દીની આગળ જતો ત્યારે એસડ આપવા પહેલાં રોગીને ધીરજ આપી કહેતો કે; “ત્હને રોગ જેવું છે જ શું?” ત્હને કંઈ પણ વ્યાધિ લાગુ પડ્યો નથી; એ તો ત્હારા મનથી માની લીધેલો વ્યાધિ છે. તું ત્હારા મનની ઉપાધિમાંથી જેવો મુક્ત થશે, કે તૂર્ત જ તું ટટાર થઈશ!” ગેલનનો પ્રતિસ્પર્ધિ હરીફ કોસનો વતની હીપોક્રેટીસ કહેતા; જે ધનવંત્રીમાં ખપતો હતો. તે તો બસ એવું જ માંડી બેઠો હતો કે, ગેલનની “હા” તો પોતાની “ના”; અને ગેલનની “ના” તો પોતાની “હા.” હીપોક્રેટીસ દર્દીની આગળ જતાં જ ગેલનને જોડે પાડીને કહેતો કે; “રોગ છે તે ‘અંગ રોગ’ નો જ છે, અને વળી ધણે અચકર હોવા સાથે જોડે અસાધ્ય છે, તોપણ ત્હારાં રામબાણુ ઔષધોથી તું સાજો થઈશ!” પરંતુ આમ પહોંચેથી જ હાંજલ મગડાવ્યાથી પેલા દુઃખી દર્દીનું ઠઈ ઉલટું વધી જતું, અને તેની માઠી અસર તેને બહેલી પહોંચતી. અર્થાત; દુઃખીને શાન્તવન આપવાથી તેનું જેટલું દુઃખ હલકું થાય છે, એટલું તેના દુઃખમાં બીજા દુઃખના દેખાવો કરવાથી તે હલકું થવાને બદલે બેવડાય જ છે; એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને જ બીજાના દુઃખમાં દુઃખી થવાનો સમભાવ નહીં રાખતાં, દુઃખના વખત પર આપણે તેને ઉપયોગી થઈ પડ્યે એવી શક્તિ રાખવાની જરૂર છે.

૨૩ મું દુઃખ નિવારણ.

સોનેવાલી જાગ રે ! સંગ સાથીને ડેરા ઉઠાયા.

"It is the relief of mind under any trouble or pain; or the presence and enjoyment of a good which is able to prevent altogether, or else carry away and bear down before it, as in a full tide or flowing stream, all evil felt or feared"—DR. BEAUMONT.

વિધવા બહેનો !

તહું તો ત્હમે ખાત્રીથી જાણજો, કે વિધવાવસ્થા જે છે, તે ઉપર ઉપરથી જોતાં ભયંકર અને દુઃખકર જણાય છે ખરી, પરંતુ ઉંડો વિચાર કરતાં એ અવસ્થા પણ તમારું અને તમારાં જીવતાં વડાલાંઓનું બહુ કરનારી હોય છે. માણસજાતની સ્થિતિ એવી જ ચાલ્યા કરે છે, કે જ્યારે તેમની એક બે ઉમ્મિદો અને આશાઓ ખીલીને બેઠી કરમાઈ જાય છે, ત્યારે તૂર્ત જ બીજી આશાઓના પદલેવો પુટી નિકળે છે. તમે જો તમારાં વૈધવ્યનાં દુઃખો ખીજ સખીને ખમી લેશો, અને જે જે વિપત્તા વિપતિ જીજરે તે તેની સામે સહનશીલતાથી જાય ભિડશો, તો તમે ફતેહ પામ્યા સિવાય નહીં જ રહેશો. રંઠાયા પછી તમને પહેલાં તો આમ લાગશે કે, જો આટલું દુઃખ નહીં પડ્યું હોત તો મ્હારા જેવું સુખી મનીષ કોઈ પણ નહીં હોત. પરંતુ એક ને એક દુઃખ પકડી એકા પછી, સાસુ સસરાનાં મ્હેંજાં ને “અવર પગલેની વઢું આંખાથી પહાડ જેવો હીકરો ઉંચકાઈ ગયો,” એવાં અને મસેનાં રાજનો સંતાપ કરાવનારાં વચનો સાંભળીને વૈધવ્યનું દુઃખ હજી કમી જણાયો. એવામાં જો એક પૂરો હીકરો મરજીતોલ મઠવાડ જોગવતો થયો તો આગલાં બન્ને દુઃખોને તમે વિસારે પાડશો. પછી હીકરાના મોતનો વિલાપ. આમ કરતાં કરતાં, જેમ ટાઢના દિવસનાં લખલખાં ખમ્યાથી તમારું શરીર મજબુત થાય છે, તેમ તમારું હૈયું ટક થતું જશે જેઓને સુખ સંપત્તિથી સુખના જ હઠાડા દેખવામાં આવ્યા હોય છે તેઓને તો લગારે દુઃખ પહાડ જેવું મ્હેંજું જ લાગે છે. પરંતુ કલંક લાગે એવું કલંક કમ કરવાથી જે વિધવા દૂર રહેશે, અને અનીતિના દોષ પોતાને શીર આવવા દેશે નહીં, તે વિધવા પોતાના પતિની પાસે પિતૃ જીવનમાં જઈ વસવાને બાવ્યશાળી થશે.

જહનામી ખૂરી ગહુત, જગમેં જાન નિશંક;

એક કલંકકે કારને, કાણુ કાણુ સીણુ હિ મયંક.

આ છાત્રીમાં સૌથી યુરી ચીજ એ બદનામી છે. ચંદ્રમા આટલો બધો સુંદર અને શીતળ પ્રકાશ આપનારો મનોહર છે છતાં, તેના શરીરમાં ડાઘાના કલંક લાગેલા હોવાથી તે પોતાના છાત્રથી બળી જળીને દરેજ તવાતો જઇ પાતળો ને પાતળો જ થતો બાચ છે. હે છાત્રબાહુ ! તમે આમ દુઃખથી કંટાળીને છેક ઢગળો ના વળી બાવ, જરા તો ટટાર થાવ. હે ફાતમાબૂ ! શું તમારા રંડાપાને કાંઈ ઇલાજ જ નથી, કે આમ રડ રડ કર્યા કરો છો ! શું બાપ વગરનાં બચ્ચાંની પછુ તમને કદર આવતી નથી, કે પલંગ પર પડ્યાં પડ્યાં બસ ખાવીંદતું જ માત ચાદ કર્યાં કરશો ? આદમીને તો એકતું એક કાંધએ ગમતું જ નથી. રોજ ને રોજ ઇનશાનને તો કાંધ ને કાંઈ નવું નવું હોય તે જ સુખ આપે છે. વિલાસ વૈભવ માટે દર કલાકે કાંધ નવું જ માગવામાં આવે છે. પરંતુ ચોગ્ય પ્રમાણમાં જ એ માલુસ સુખ કે વૈભવ ભોગવે છે તો તે જ વૈભવ સાચા ઠરે છે. બિખારીને થોડે બેસાડયે તે તેનું માત નિપજવવાને ખાતર જ; કેમકે કોઈ કદાચ જ થોડે બેસવાનો લાભ તેને મળતો હોવાથી તે થોડેફવારીમાં અનહદ મોજમાં લપટાઈ પડીને મરે છે ત્યારે જ તેનો છુટકારો થાય છે. હું કેમાં, એક વિધવાનું જીવન યથાયોગ્ય પાળવા સારું હવસ અને વિષય વૈભવ રૂપી થોડા ઉપર બિખારી રૂપ વિધવાએ કહી પણ સ્વાર ચવું નહીં, અને થાય તો કલંક થોડે ને ઢોજખના જ અધિકારી થવાય. ઉઠો બહેનો ! રંડાપાને વિસરવાનું કરો, ને વૈત્રાંમાં શેકાઈ બાવ ! દુઃખનું એસડ તો દહાડા ને વૈત્રાં કે શેકાણો જ છે.

“પછુ હે દિલાસાના દેનાર !” ફાતમાબૂ કહેવા લાગી; તમને મેં એક બે વાર ના કહી, હવે દિલાસા દેવાનું ખતમ કરો; મ્હારા તાબ તાબ ઘા ઉપર દિલાસાના નીમકતું પાણી નહીં છાંટો, મ્હને મૂળી મૂળી પડી રહેવા દેશો તો જ મ્હને આરામ થશે. હું હું ને મ્હારો રંડાપો છે, મ્હારાં દર્દનું હું જ ફાડી લઈશ, હવે મ્હને કંટાળો નહીં આપો. હે

નાસેહા ઉઠ બારીસિ કે દમ રૂકતા હય;

નાલે દીલ ખોલકે દો ચાર કહું ચા ન કહું !

ઓ દિલાસાના દેનાર ! તમે મ્હારાં બિછાના આગળથી ઉઠી બાવ, મ્હારા તકિયા આગળથી ખસો, મ્હારો જીવ તમારી નસિયતોથી તો ઉલટો. દુઃખી થાય છે. મ્હારા ખાવીંદની ભુલાર્ધની મારેલી હું મ્હારાં દિલને મોકલું કરીને બે ચાર હાથ અફસોસના પોકાર મારું કે નહીં વાઈ ? દીકરા બી મૂઆ ને દીકરી બી મૂઈ, મ્હને તો મ્હારા ખાવીંદ ચાલ્યા ગયાથી સૌ દાણુ ઝેર જેવું લાગે છે. તેની સાથે મ્હારું તો બધું જ ગયું.

ભુઝગું સાહેબ—બ્હેન, શું તમે તમારી ખેડેલી ઇંદ્રિયોને અંકુશમાં નહીં રાખી થકો ? શું તમે તમારી નિર્બળતાનો ત્યાગ કરી નબાપાં બચ્ચાંનું સાઈ નહીં ઇચ્છો ? તમારામાં જે અદૃશ્યો બરેલા છે તેનો ઉપયોગ શું આવે વખતે જ તમે

નહીં કશું ? પ્રખ્યાત કૌશલ્યે જોનસનને ન્હાની ઉમ્મરનો મૂઠી તેના આપ મરી ગયા, ત્યારે જો તેની વિધવા માતાએ તેને ઉછેરવા અને કેળવવા ઉપર પોતાની દુઃખી અવસ્થાને ડામ લીધો ન હોત તો શું તેણી “કવિ જોનસનની બહી માતા” લેખે પ્રખ્યાત થઈ પછી હોત કે ? તે વિધવા માતાએ દીકરાના સુખ સારૂ ઘણી જ લાયકાતવાળી સ્ત્રી સાથે તેને પરણાવ્યો હતો, પરંતુ આઠ વર્ષમાં જ જોનસનને વિધુરાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં તેની માતાને પોતાના દીકરાને રંડાયલો જોઈને, પોતાના રંડાપાણી દુઃખ વિશેષ લાગેલું જોઈ, ૩૨ વર્ષ સુધી તેણે છઠાપણું ભોગવ્યું, અને માથેને સુખ આપવા સિવાય તેને બીજો કંઈ કોઠ ના રહ્યો. મા મરી ગયા પછી તેની તીથિ ઉપર તેમ જ પત્નિની મરણ તીથિ ઉપર તે અપવાસ પાળીને તેમના પુન્યાર્થે પ્રાર્થના ક્રિયા કરતો ને કરાવતો હતો. માટે જો તમે પણ નબાપાં બચ્ચાંઓની વનવારમાં શોકાઈ જશો તો તમારું દુઃખ કમી થશે, ને ચાલતે દહાડે તમારાં બચ્ચાં તમને સુખ આપવાને તત્પર રહેશે.

બહેનો ! દુઃખ શા માટે સરભથ્થું છે તેનો જો ત્હમે પુખ્ત વિચાર કરશો તો તમને જણાશે કે, આ જન્મમાં ઇશ્વરની જેના ઉપર મહેરબાની ઉતરી હોય છે તેને જ ઘણું દુઃખો તે આપે છે. આપણા આ જન્મમાં કમોના નિવારણ અર્થે જેટલાં દુઃખો નથી આવતાં, જેટલાં સંચિત જેટલે આગલા જન્મમાં ક્રીધિલાં ભૂંડાં કર્મોનું વ્યાજ સિકકે કરજ વાળી આપવા માટે દુઃખો આવે છે. કિંવમાન જેટલે આ બધાં ચાલુ કર્મોનું લેણું વસુલ કરવાનું કંઈ ઘણું ભારે હોતું નથી. પાંડવોના માતાજી કુંતીજી, જેઓ શ્રીકૃષ્ણના શેષ થતાં હતાં, તેમણે વિધવાપણામાં જેવાં દુઃખની કરતુલી કરી છે, તેવી તો કોઈ પણ વિધવા અભાગ્યાએ કરી નથી. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાહે તેઓએ માંગી માંગીને બસ દુઃખો જ માંગ્યાં હતાં. દરરોજ તે શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરતી કે; “હો ભગવાન ! ત્હમે હર હમેશ મ્હને દુઃખો જ આપજો ! જો મ્હારા ઉપર પ્રતિ રોજ દુઃખો પડશે તો જ ત્હમે મ્હને યાદ આવ્યા કરશો; સુખોના આનંદમાં તો હું તમને વિસરી જ જઈશ !” કુંતીજીની ચાલુ પ્રાર્થના અને ભાવ જો જ હતાં, કે શ્રી કૃષ્ણનાં દર્શન દરરોજ ક્રીધા વગર રહેતાં નહીં; જેથી દરરોજ તેમનું દર્શન થાય જોયો જ વર તેમણે માંગી લીધો હતો. જ્યારે શ્રી કૃષ્ણ કેલાશવાસ પામ્યા ત્યારે તેમના મરણની ખબર સાંભળતાં વાર કુંતાજીનું તાજણું ફાટી ગયું હતું, અને તે તૂટી જ મરણ પામ્યાં હતાં.

બહેનો ! ત્હમે પણ કુંતીજીની પેઠે રંડાપામાં હમેશ પ્રભુને જ યાદ કરશો; કાંકે તમે વૈધવ્યનું દુઃખ ભોગવવા પડેલાં સઘળીઓએ પોતાની જાંઠગી દરમ્યાન ચાલસ અવસ્થામાં સુખો તો ભોગવ્યાં જ છે. પિયરમાં કુમારી અવસ્થામાં તમે

સાહેલીઓ સાથે મોજ, રમત ગમત ને આનંદ લોગવ્યો જ હતો, પાદરે કે મહો-
લ્લાઓમાં ફરી ફરી નિદોષ વૈભવો ગુબ્બાં હતો જ. તમે પરવશ પછી ધણીનાં મુખો
પણ લોગવ્યાં જ હતો. ત્યારે થોડાં દિવસો પછે ત્યારે રંડાપાના વખતમાં આમ કાં
નહીં કહી શકો કે:—“જીવનમાં મેં એક પ્રસંગે તો મુખ દેખ્યાં જ છે. હું બાલ્યાવ-
સ્થાનો આનંદ લોગવી ચૂકી છું. હું નાનપણમાં સ્વર્ગે પણ જઈ આવી છું. ઈશ્વરના
હિરેસ્તા અને દેવફોતોના હાથમાં હું એકવાર રમી આવી છું. હું મ્હારી પ્રિય માતા
અને બ્હાણા પિતા તથા ખ્યારા પતિના હાથ કોઈ લોગવી ચૂકી છું. માટે હવે હું ખ
આખું છે તો તે પણ લોગવી લઈશ !” જેટલું પડ્યો ને જેટલું વિતરો તેટલો
કર્મના કરજનો બાળે જોણે ને જોણે જ થશે. જે અખળા પોતાના ધણીના જીવતાં
જીવત તેને પોતાનું દુઃખ જણાવતી નથી, અને મૂળે મોઢે સહન કરે છે, તે અખળા
પોતાના ધણીના સ્વર્ગ દેહ ચાલ્યો જાય અને સૂક્ષ્મ દેહ બાકી રહે ત્યારે, તે સૂક્ષ્મ
દેહને સંતોષવા ખાતર પણ રંડાપાનું દુઃખ પોતાના મરનાર ધણીના દેખવામાં ન
આવે એવી કાળજી રાખશે જ. ઈશ્વરના પ્રખ્યાત પ્રધાન **ડીઝરાયલી** એક પ્રસંગે
પાક્ષામિંટમાં અંગત્યનું ભાષણ કરવા સાફ ઝડપથી જવા લાગ્યા. સાથે મીસીસ
ડીઝરાયલી પણ હતાં. ઉતાવળે ગાડીમાં બેસતાં મી. **ડીઝરાયલી**એ ગાડીનું
બારણું જેનું બંધ કર્યું, કે મીસીસ **ડીઝરાયલી**નાં આંગળાં કચડાઈ ગયાં. ખમાઉ
અને પતિસેવા કરનારી આ સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે; “એ હું મ્હારું દુઃખ મ્હારા ધણીને
જણાવીશ તો એના મનને વિશેષ થશે, અને આજનું અંગત્યનું ભાષણ કરતાં તેનું
મન ઉચાટ થશે.” એટલા માટે તેણીએ પોતાનું આ અસહ્ય દુઃખ જણાવી રાખ્યું,
અને ભાષણ ફોલ્ડમંદ ઉતર્યા બાદ ઘરે પાછાં ફરતાં જ તેણીએ આ અકસ્માતની
વેદના ધણીને જણાવી હતી ! આવી અખળા ધણીના મૂલા પછી પણ તેના સૂક્ષ્મ
દેહને દુઃખ નહીં આપવા સાફ જોણી રડમસ થઈ કલ્પાંત કે નરી કમી જ કરશે. એવી
વિધવાઓની મદદે તો ઈશ્વરની ઐશ્વર્યતા જ આવે છે. એવી વિધવાઓ તો જીવતી
છતાં પોતાના ધણીની સાથે, આત્મિક ધુલ્લિએ કરીને મરી જ ગયેલી હોય છે.

૨૪ મું દુઃખ નિવારણ.

ઉઠાસી રાખતાંએ રાજી ન થયા ઇશ્વર.

મરનેકુ તો સખી મર્ગે, આખેર મોત કીકાયત હય;
ઇસ મરનેમેં અજબ મજા હય, છતે છ મર જાનેમેં !

કોઇને એક દહાડે મરવાનું તો છે જ છે; અને વળી છેવટે મોત સરજેલું જ છે તે પણ ઘણી સારી વાત છે; પરંતુ પોતાના આસકે ખાવીંદની દિલદારીમાં જીવતાં જીવત જ મરી રહેલાં થયું એમાં તો કાંઈ ઔર પ્રકારની મોજ ને ગમ્મત મળે છે.

મેડમ ડી. સ્ટોલે આવી અવસ્થા ભોગવી નાણી હતી. જેમ ખીજું બાઇએ ઘણીના રાજમાં, પૈસાની મોજમાં, અને વૈભવના સાજમાં પોતાના મન ઉપરનો કાણુ ખોઈ દઇ દુર્બુણી બને છે, અને તેમનાથી તેવાં સુખો નથી નેરવી શકાતાં કે નથી પૈસા પચવી શકાતો, તેમ મેડમ સ્ટોલે ન કરતાં સુખો સામે ટક્કર ઝીલી તેમની સામે ટકી રહી હતી. એમ કરતાં જ્યારે દુઃખો આવી પડ્યાં ત્યારે પણ તણી શૂરા સરદાર મીસાલે અંકડો સામે પણ દ્રઢતાથી ટકી શકી હતી. જ્યારે તેણીને મરણ વખતનો છેલ્લો દમ ચાલવા લાગ્યો ત્યારે મરતી ઘડીએ પણ તે બોલી ઉઠી હતી કે:—

“મેં મહારા ખુદાને મહાયો છે; મહારા પતિ પિતાને પ્રેમ અપાંજી કર્યા છે; અને સ્વતંત્રતાને જ પ્રસન્ન રહી છું.”

ખેંદોને ! જે તમે વિધવાપણાના દુઃખને લ'બાવનારી સખીઓના ચિખાટને વશ થશો તો તમારું દુઃખ માત્ર એવડાશે જ નહીં પણ એવડાશે; પરંતુ તમે જે કાખાટ કરનારાંઓને ઉલટાં દિલાસો આપવાની હિમ્મત બતાવશો, તો તમારું દુઃખ અર્ધોઅર્ધ કરી કરવાનું તે જ સખીઓને સુઝ પડતું થશે. આપણા વિચારો ગમે એવા ખોટા ને નકારા હોય, તે ખરાબ વિચારોને એક મૂર્ખમાં મૂર્ખ માણસ પણ જે અનુભવેદન આપી ટેકો આપે છે તો તે આપણને ડાહ્યો પંડિત જેવો લાગે છે; પરંતુ જે એક મહા પંડિત હશે અને તે જે આપણા પોતાના બહાલા કરી લીધેલા દુઃખી વિચારોની વિરૂધ્ધ મત આપે તો તે પંડિત આપણને મૂર્ખ બાસશે. આપણા દુઃખના વખતે આપણા વિચારોને કોઈ મૂર્ખાના વિચારો ટેકો આપે છે તો તે મૂર્ખ વિચારોને જ આપણે ઉકમાઇથી સાહકત પુરાવા સેજે આગળ ને આગળ કરતાં રહે છીએ એટલા

માટે કહું છું, કે માણસે યોગ્યક તો એવો ખાવો, કે મનને નહીં રૂચે તોય તનને દુરસ્ત રાખે. સુખ તો એવું ભોગવવું, કે બીજાના સુખ તેની બરાબરી કરી જ ના શકે. વૈભવ પણ એવો રાખવો, કે પોતાના મનને જ મોજ મળે. આનંદ તો એવો જ ભોગવવો, કે તેમાં જ પરમાનંદ સમાયેલો હોય. તૃપ્તિ પણ એવી મળવી જોઈએ, કે માયા, હવસ અને વાસનાનો અંત આવે. દુઃખો અને સંકટો તો એવાં પીસેલે મોઢે ખમી લેવાં, કે હૃદયની નજીકનું અવયવ પણ તે દુઃખોને ભણી શકે નહીં. જો કે આ માયા જ મનુષ્યને કારી થા કરતી જાય છે, તોપણ એવા જઈશું તો માયા એ પણ સ્વપ્ન જ છે.

કબીર કહે એહી જગત, જયસી અંધી ગાય;
વછડા થા સો મર ગયા, જુહી આમ ચટાય.

આખી દુનિયા જ માયામાં એવી રીતે આંધળી થઈ ગઈ છે, કે જેવી જેવી જાણે એક અપંગ આંધળી ગાય હોય નહીં શું! આંધળી ગાયે વાછરડો જન્મેયો, પણ તે વાછરડો તો ખૂંચેલો જન્મેલો છે, તોપણ તેની ગાય-માય તેનું આમકું આટી આટીને તેને જીવંત પુત્ર લેખે જ માને છે. જ્યારે ધણી જીવતો હોય છે ત્યારે ધણિ-યાણીને તેની પૂરી કદર હોતી નથી. આદમીનો સ્વભાવ એવો જ હોય છે, કે જે સ્ત્રીજ તેની પાસે જે વેળાએ મોજુદ હોય છે તે વેળાએ તેની કદર કે કિંમત તે કરતું જ નથી; મગર જ્યારે તે સ્ત્રીજ, તે માણસ, કે તે પદાર્થ તેની પાસેથી જતાં રહે છે ત્યારે જ તેની ગેરહાજરીથી તેની ઉપયોગીતા તેને માલુમ પડે છે.

“આપણા મંડળમાંથી મૃતને કોઈ આટલું સમજાવી શકશે,” શેહેરસં બોલી; “કે હું મહારા રંડાપાનાં દુઃખને પકડીને એક ખૂણે પકડી મહારાં ફૂલ જેવાં, શુભાબ સરખાં નળાપાં બચ્ચાંઓની વનવાર સિવાય બીજું કશું બાજતી જ નથી, તેમ છતાં કેટલીક અદેખી બાઇઓ મહારી ઉપર તરેહ તરેહનાં બોહતાનો, નહીં તેવાં તોહમતો અને ખમી ન શકાય એવાં મહારે શીર આળો ચઢાવી, મહારી બદગેઈ અને નિંદા કરવાથી મૃતને દુઃખ ઉપર ડામ દે છે, તેનો ઈલાજ શું કરે? શું ખુદા મહારી રીત-ભાત બાજવા છતાં મૃતને આવો ગેરહનસાઈ થતો અટકાવી નહીં જ શકે?”

સુનશીલ:—બહેન શેહેરસં! તું નિહોંચ છે તો નિંદાથી નહીં ડર. તું કલંકિત છે જ નહીં તો પોતા કલંકોથી બંદીશ નહીં. હૃદયની આશુભ કૃતિ ગતિને બાણનારાં, અને ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાં બ્રહ્મ લોકો તો પોતાનાં સંચિત કર્મોનાં, પૂર્વ જન્મોનાં બાકી રહી ગયેલાં પાપ કર્મોનાં પ્રાયશ્ચિત માટે એવું પણ કરે છે, કે જો કુદ્રતી રીતે તેમના ઉપર સંકટો આવી પડતાં નથી તો એવી તાણીને પણ દુઃખોને આમંત્રણ કરે છે. અને જેમ જેમ પોતાની નિંદા થતી જાય છે તેમ તેમ પોતાનું પાપ ધોવાનું ગણું એમ ખાતરીથી માને છે. કારણ કે, પાપનો મેલ ધોવાનો

સાધુ એ નિન્દા જ છે, અને તે એક ધોવાયા સિવાય જન્મ મરણની ફેરાં આંટીમાંથી કોઈ પણ જીવ મોકળો થઈ શકતો નથી. એ વિષે કહેતી ચાલે છે કે; “જગત જગતકુ જગત.” એટલે કે, જગતો જગતને ઠગે છે ! કબીરજી જ્યારે પૂર્વ પ્રજ્ઞાતિને પામ્યા ત્યારે તેમને વિચાર આવ્યો, કે આખી જગત મ્હારી એકદંતુતિ કરતી હોવાથી રખેને મ્હારામાં પ્રહાઈનો અલંકાર આવી જાય, ને હું ટોચે ચડેલો છું તે રખેને ડાંડી ખીણમાં ગળડી પડું ! આથી પોતાની ગરૂરી તોડવા સાથે પોતે પોતાની નિન્દા કરાવી, તોલમતો મૂકાવી, પોતાને હવે જગતની બત્રીસીની બઠનાગીમાં લાવવાનો કસદ કીધો; જેથી તેમના મનને દુઃખ લાગે અને અલંકાર આવતો અટકી જાય.

કબીર ! માયા મોહીની, માગી મીલે ન હાય;

મન ઉતાર જુઠી કરે, તબ લગી ડોલે સાય.

જગતમાં માયા તો કોઈ એવા ખૂણમાં બરાઈ બેઠી છે, કે જ્યારે હું કબીર તેને શોધતો જઈ છું ત્યારે તે મ્હારે હાથ લાગતી નથી; મગર હું જ્યારે તેના ઉપરથી મન ઉતારો કરું છું ત્યારે તો તે ઉલટી મ્હારે પગે પગ વિટળાયા કરે છે, અને મ્હને હેરાન કરે છે. અર્થાત, જ્યાં સૂખી હું મ્હારી એળા વિષે કશુંએ જાણતો જ નથી ત્યાં સૂખી તે અભાણી એળા મ્હને કશુંએ દુઃખ દઈ શકતી નથી; પરંતુ જે એળાનું મ્હને જ્ઞાન થયા બાદ તેને જ્યારે હું તરછોડવાનું કરું છું ત્યારે તે ઉલટી આગળ ને આગળ આવીને ઉભી રહે છે. હવે કબીરજીએ વિચાર કયો, કે અલંકાર આવશે તો હું નર્કનો અધિકારી થઈશ. આથી કરીને પોત જ નિંદાવા માંગ્યું; અને કાળાં કદન જેવાં લુગડાં પહેરીને, એક શુભીકાને બગલમાં લઈ બા બાજર ધોળે ઢિસે બપેબધ કરવા લાગ્યા. જે લોકો ખરી ખોટી વાતનો વિચાર કરી શકે નહીં તેવાં સામાન્ય લોકો “યૂ-યૂ” કરીને કબીરજીને નિંદવા પડયાં. ઠેક ઠેકાણે તેમની નિન્દા, નાલેશી, બદગોષ્ઠ ચાલવા માંડી. “જુએ પેલો સાધુડો કહેવાતો કમ કબીરો વેશિયાની જોડે કાળાં કદન પહેરીને નરકમાં પડવા જાય છે !” એમ કહી તિરસ્કાર અને દ્વાનતના બાળા ખમતા ખમતા પોતાના જેવા જ એક મહાત્મા નામે “અમાર બજા” ને ત્યાં કબીરજી જવા લાગ્યા. વળી આ રોહીદાસ નામના અમાર બજા તો કબીરજી કરતાં પણ વિશેષ નાલેશી થાય એવું કર્મ કરતા જણાતા હતા. તૂર્તનાં જ કાપેલાં જનવરેનાં લોહી તથા માંસથી લપટાયતાં આમડાં તેઓ સાથે કરતા બેઠા હતા. તેણે કબીરજીને પોતાને ત્યાં આવેલા ડેખી “મ્હારે ત્યાં તો સગવાન પધાયો, મ્હારી જુપડી પાવન થઈ;” વિગેરે સ્તુતિનાં વચનો બોલી ઝટ ઝટ તેમનો આદર સત્કાર કરવા લાગ્યો, અને લોહી માંસના ગરદેલા લપટાયતા હાથો વડે જ કબીરજીને બેઠી પડી બગલગીરી કરવા લાગતાં બોલ્યો:—“જગત જગતકુ”

ઠગત !" આના જવાબમાં કબીરજી બોલ્યા કે; "ભગત ભગતકું ઠગત !" એટલે કે ભગતોની વિચિત્ર રહેણી કરણીથી જગતના સૌ લોકો તો ઠગાય છે, પણ આ હાખલામાં તો ભગત ભગતને પણ ઠગે છે. ત્યારે અમાર ભક્ત બોલી જિહ્યા:—“જગત ભગતકું ઠગત !" એટલે જગતના જે લોકો ભગતની નિન્દા કરે છે તેઓ તો સારી પેઠે સમજે છે, કે ભગત નિષ્કલંક છે, પરંતુ અજ્ઞાનતાને લઇને તેની બદગોષ્ઠ કરીને તેઓ બીજાં લોકોને જ માત્ર ભ્રમાવીને ભલેરે છે. એવી કથા છે કે, કબીરજીએ તે ખાલપાની કુંડલું પાણી પીધું, અને તે અમાર સાથે ભોજન પણ કર્યું. લોકો બહુ નિન્દા કરવા લાગ્યાં. કબીરજીની થયેલી આ બદગોષ્ઠથી તેમના બાકી રહેલા પૂર્વેના સંસ્કારો નાશ પામ્યા, જેથી તેમના પાપો લોક-નિન્દાથી ધોવાઇ ગયાને કીધે, તેમણે પહેરેલાં કાળાં કપડાં એકદમ ધોળાં સફેદ દુધ જેવાં થઇ ગયાં હતાં ! પરંતુ પેલા અમાર ભગતે પ્રથમ કબીરજીની બહુ જ તારીફ ગાઇ સ્તુતિનાં ગીતનાં ગાવાથી, પેલાં ધોળાં કપડાંને એક છેડે જરાક જેટલો કાળો દાઘ રહી જવા પામ્યો હતો !

૨૫ મું દુઃખ નિવારણ.

હરથી હેખો તો ઉઠર જેટલો ભય હાથી
જેવડો હેખાય.

કહેવાનો સાર એ છે શેહેરાં, કે સાધારણ સ્થિતિની વિધવાઓ બોહતાન મૂકાયાથી દુઃખ માની લે છે, પરંતુ સાધ્વી વિધવાઓ તો તેમાં જ પોતાનાં પૂર્વ જન્મોનાં પાપો ધોવાતાં સમજી, મનમાં અને મનમાં ઉલટી મલકાય છે. તમારી જો ખોટી બદગોષ્ઠ થતી રહેશે તો આપ'હે તમે જ સુખી થશો, પણ જો તમારી ખોટી સ્તુતિ થતી રહેશે તો આપ'હે તમે નીચે ગળડી પડ્યાં એમજ સમજી લેજો. જે જગત તમે વિધવાઓ ઉપર તોહમતો બેઠી કાઢે છે તે તો “જગત જગતકું ઠગત” એમ જ માનજો, અને દુઃખમાં જ સુખ સમજજો.

કુશલઃ સુખ વુઃલેષુ સાધુઃપાપુષ સેવતે ।

સત્ય સાધુ સમારમ્માત્ બુદ્ધિર્ધર્મૈષુ રાજતે ॥

જે મનુષ્ય સુખમાં શું કે દુઃખમાં શું, બધી હાલતમાં સલાયમાન ન થતાં, અથો સંત સાધુઓની સેવામાં રોકાય છે, તેની સારાં કામ પાછળ જ લાગી રહેવાની સલ્યબુદ્ધિ તેને ધર્મના માર્ગમાં જ ઉત્તરવળ કરે છે. જે વિધવાઓ પોતાના અવશ્યજો

અને દોષોને જ રાત ને દહાડો જોયા કરે છે તેઓ પોતાના સદ્ગુણોને પ્રકાશવા ન દેતાં, દુઃખના વિચારો જ મનમાં લાવ્યા કરે છે. “હું” તો હિંચુાયલી થઈ પડી, મ્હને તો સૌ તરછોડીને મ્હારે તિરસ્કાર કરે છે, મ્હને તો અવદશા ને અવર પગલેની લેખવામાં આવે છે,” એવા એવા કલ્પિત વિચારો લાવી વિધવાઓએ બધ્યાં બધ્યાં રહેવું જોઈતું જ છે. તમે કાંઈ આ પહેલીવાર જ વિધવા થયાં છો? એમ નહીં સમજશો. આગલા ઘણા ઘણા જન્મોથી તમને વિધવા થવાની તો ટેવ જ પડી ગઈ છે. તે પૂર્વ જન્મોમાં પણ તમે વિધવાપણાનાં દુઃખોને જ સેવ્યા કીધેલાં હોવાથી, વિધવા થવાનો તો તમને અભ્યાસ જ પડી ગયો છે. તમે આગલી વિધવાવસ્થાને જોવી તો ગુપ્ત બનાવી છે, કે તે ને તે જ હાલત તમે જોગવતાં રહ્યાં છો; માટે આ જન્મના રંડાપાની હાલતનું દુઃખ પકડી રાખીને તેને નહીં જ પોષશો તો આ જન્મે જે જેતુદથતું જોડું સંધાયું છે, તે છેવટનું જ થઈ પડી ફરી તમને રંડાવાનો વખત નહીં આવે. તમારાં કાર્યમંદાં સુખો ટકી રહેલાં હોય છે ત્યાં સૂખી તો તમે તે સુખોની કિંમત કે કદર કરતાં જ નથી. ઘણી વેળાએ તો જીવતા ઘણીએ દેખાડેલાં સુખોથી પણ તમે કંટાળી ગયેલાં હો છો; પણ જ્યારે તે સુખો જતાં રહે છે ત્યારે જ તમે તેની કદર કરો છો. જે મનુષ્ય આક્રિતના બચથી કિંવા મરણના ખુબશથી પોતાની આસપાસનાઓની સેવા બળવવાને બદલે ઉલટાં તેમને ખુબની મારે છે, તે તો જીવવાને પણ હાથક નથી. જો તેઓ માત્ર સજીરી અને હિંમત જ પકડશે તો પોતાને અને પોતાની આસપાસનાંઓને પણ જોવાં હિંમતવાન ને સજીરીવાળાં બનાવી શકશે, કે તેઓ ઉલટાં તેને જ હિંમત આપવા જેટલાં હાથક થઈ પડશે. કારણ કે:—

Patience lies at the root of all pleasures, as well as of all powers. Hope herself ceases to be happiness when Impatience accompanies her. જોન રસ્કીનનું એ મત છે કે; દરેક સુખાનંદના મૂળિયાં સજીરીમાં જ સમાયેલાં હોય છે, અને દરેક શક્તિ પણ સજીરીમાં જ રહેલી છે. જ્યારે ના-સખરી આપણી બલી ઉમેદો સાથે જોડાયેલી હોય છે ત્યારે આશાથી મેળવતાં સુખો પણ નષ્ટ થાય છે. આ જગતમાં તો જેટલું પણ મેળવવાને અને જેટલું પણ હાથમાં હોય તે નહીં ગુમાવવાને તમે જેટલાં ઉત્સુક હશો, તેટલાં જ તમે બેવકુફ પણ ઠરશો; અને આ સંસારમાં તમે રંડાપા શિવાય બીજાં અનેક દુઃખો સેવતાં સેવતાં પણ જો પેલી દુન્યા માટેના અસખાળ લેખો કરી સજીરી અને સતોષથી દહાડા કાઢશો, તો છેવટ સૂખી તે જ અસખાળ તમને જવાબ દેશે. એક નવાળ સાહેબને ત્યાં એક વિદ્યુષક જેવો હસમૂખો નોકર હતો. નવાબે તે લડવાને એક લાકડી આપીને કહી રાખ્યું હતું કે, જ્યાં સૂખી ત્હારાથી પણ ચઢે એવો બીજો મૂખો ત્હને મળે નહીં ત્યાં સૂખી આ કાઠી તું કહી પણ કોઈને આપતો નહીં. લાંબે વખતે નવાબ સાહેબ

મરણ ખાટલે પડ્યા. મરવાની જ હવે તૈયારી હતી. તે વેળાએ પેલા હસમૂખાએ સવાલ કર્યો:—“ખદેનવાજ ! આપ કહો છો કે હું હવે આ જેઠાનમાંથી મ્હારો પઠાવ ઉચકું છું, અને બધા અસખાળ ઉઠાવી જઈ છું, ત્યારે શું તમે એકલા આ બધા અસખાળ ખીજ જેઠાનમાં ઉઠાવી લઇ જઈ શકશો ?” નવાળ કહે: “નહીં.” હસમૂખો કહે:—“ત્યારે તમે પાછા અહિં ક્યારે આવશો, ને આ બધા તમારે વેંચવ પાછો ક્યારે લોગવશો ?” નવાળ:—“હું હવે ત્યાંથી પાછો ફરનાર પણ નથી, અને અહિંઆનો આ અસખાળ પણ હું હવે લોગવનાર નથી.” હસમૂખો:—“સાહેબ, ત્યારે ત્યાંના અસખાળ સારું ત્હમે કાંઈ વ્યવસ્થા આગમચથી કરી રાખી છે, કે અહીં આવીને મૂર્ખ જ બન્યા ?” નવાળ:—“મેં તો ત્યાંના અસખાળની કાંઈ જ ગોઠવણ કરી રાખી નથી; ખરેખર આ દુન્યાની જ મોજ ને સુખ લોગવવાની ખુમારીમાં હું તો મ્હોટો મૂર્ખો જ રહી ગયો !” હસમૂખો હસીને બોલ્યો:—“ત્યારે તો ભૈા નવાળ, આ ત્હમારી આપેલી લાકડી !” બહેનો, એટલા માટે તમે આ થોડા વખતની છંદગીના અસખાળને નહીં રડો, ને પેલી જ જેઠાનની તૈયારી કરી રાખો. આપણને આપણી આ દુનિયાનું જ પૂરું જ્ઞાન કે જ્ઞાન થતું નથી. આ સંખ્યાબંધ દેશોમાં અસંખ્ય વિધવાઓ આપણા કરતાં વિશેષ દુઃખી થઈ પડેલી ખૂલે ખાટો પડીને રડમસ થાય છે તેનું આપણને જ્ઞાન નથી થતું કે, તેમનું જોઈ બાણીને આપણા છબ ઠેરવે. જેમ ધર્મત ઉપર પાણી ઠરી રહી શકતું નથી, તેમ સંસ્કાર પાત્રી ઉન્ન્ય ફરજને પહોંચેલી બાઇઓ ઉપર તો દુઃખ કે સંકટનાં આંસુ ઠરી રહી શકતાં જ નથી; તેઓ તો એક જ બાર લાયક માણસ આગળ પોતાનું હૈડું ખુલ્લું કરી નાંખીને પછી સળુરી અખત્યાર કરે છે. જે વિધવા રંડાપામાં પણ પોતાનો ટેક અને મોક્ષો સુમાવવા જેવું કરતી નથી તે વિધવા તરીકે લેખાતી જ નથી.

નાના વિધિકો કલ્પના, નાના વિધિકો સોગ;

સૂરમ અરૂ અસ્થૂલ તન, કળહું તજત નહીં રોગ.

ખરેખરી શ્રદ્ધાવાળી ધર્મી વિધવા તો એટલું જ બાણીને સળુરી ધરશે કે; “આવીશનાઓ અન્તરે હેનૂ નેમખણતીય ચિદાઓ રાતરો”=હે ઢાઢગર ખુદા ! મ્હારી કાકલુદી બરેલી અરજ, મ્હારી સાચાં દિલની બક્ષિત, ત્હારાં કલમની કલુરમાં માત્ર બહેર થવા પામે એટલું જ હું તો માગું છું !

૨૬ સું દુઃખ નિવારણ.

દુઃખ તો પ્રભુ અને પેગમ્બરની છેક નજીક લઈ જશે.

"There appears to exist a greater desire to live long than to live well: measure by man's desires he cannot live long enough; measure by his good deeds, and he has not lived long enough; measure by his evil deeds, and he has lived too long."—

ZIMMERMAN.

શાંતિકુંવર, નર્મદાબાઈ, ગંગાબેન, અને હીલાવતી નામની ચાર સખીઓ સુરસાગર તળાવના મિઠા કુવા ઉપર પાણી ભરતી હતી. પહેલી પશ્ચિમી કુમારી હતી, જેથી સર્વદા ભવિષનાં દુઃખોના જ વિચાર કર્યા કરતી. બીજીને તેના ધણીએ છાંડી મૂકી બીજી શોકના ખ્યારમાં પડેલા હોવાથી તેણી શોક-સાગરમાં જ ડુબેલી રહેતી. ત્રીજી સાસરામાં રહેતી હતી છતાં તેણીને વર તેની સાથે બીજકુલ સંબંધ રાખતો ન હોવાથી સારે કહાડો બળાપા બળાપામાં પસાર કરતી. ચોથી તો યુવાન વયમાં જ રંડાયેલી હોવાથી દુઃખે પાપે દહાડા કાઢતી હતી. તળાવની પાળ ઉપર એક ચારણે નીચલો દુહો લલકાર્યો:—

યુગ્મન કિયો ન પોંત કબુ, પિયો ન રસ રચિ જાગ;
કહિન ડાહી દહી મલિકા, વિહિત ભઈ વધ અંગ.

એટલે કે, મલિકાનું આ કુલ કઠણ શાખાઓથી એવી તો રીતે દબાઈ રહ્યું છે કે, કોઈ પણ દિશાથી પુકતા પવનને યુગ્મન કરવાનું સુખ તે કદી પણ આપી શકતું નથી. નથી તે કોઈ ભરણને પોતાનો રસ ચૂસવાનું સુખ આપી શકતું. આ પુષ્પ બિચાઈ દંકાયણું જ રહીને હવે પૂરેપૂરું પાકી રહી દુઃખે દુઃખે સુકાવા લાગ્યું છે.

આ સાંભળી શાંતિકુંવર બોલી; “કુંવારી અવસ્થા ઉપર પેલા ગાયકે આ તો મહને મેહનું માણું છે; પરંતુ સુખ દુઃખનો આપનાર તો પ્રભુ જ છે. તે પ્રભુએ મહાશ નસીબમાં જે કાંઈ નિર્માણ કર્યું હશે તે કોઈથી પણ ફેરવી શકાવાનું નથી. એટલા માટે હિમ્મત રાખીને હું હજી પણ દુઃખો સોરથા જ કરીશ. બળાપો કર્યાથી મોંઘ સંતાપ ઓછો થતો નથી, ઉલટો વધે છે. દુઃખને જ ધરી પકડી રાખવાથી આપણી ફરજ અને આપણું કામકાજ પણ પૂરું થઈ શકતું નથી. માટે હે કવિ ! તું મહાશ ઉપર શાંતિ દુઃખ-બાણ છોડે છે !”

“નારે સખી! એ તો મ્હને ઉદ્દેશીને આ બાટે દુહો કહ્યો છે,” નમ્રોદા બોલી; “પરન્તુ આપણે ભરેલાં વનમાં માત્ર વલ્કલ પહેરીને મહા મહા દુઃખો ખમી ચુકેલી સતી સ્ત્રીતાતું વર્ણન સાંભળીને હું તો ધૈર્ય ધરી જ ચુકી છું. પતિના વિરહથી દુઃખના દરિયાવમાં ડુબેલી દમયંતી, જંગલમાં દુષ્ટ શિકારીઓ સામે હિમ્મતથી ટકાવ કરતી જેણી ઉભેલી, તેણીનું ચરિત્ર વાંચી મ્હને છાંડી મૂકેલા મહારા ધણી વિષે પણ મ્હને તો દુષ્ટ વિચાર આવતો નથી. સેંકડો ને હજારો સતીઓએ પોતાના ધણીની પાછળ ચિતામાં જળીને ભરમ થયાના દુઃખો મેં સાંભળ્યાં છે; તો હે ભટલ ! મજ દુઃખ્યારીને આ દુહો સંભળાવીને શું કહેવા માગો છો ?”

“નારે સખી! આ દુહો તો કવિરાજે મહારા ઉપર છોડ્યો છે,” અંગાનેન કહેવા લાગી; મહારે નથી લેખ, કે અભિમાન, તો પછી મહારે દુઃખ શા માટે ધરવું ? બેઉ આંખો વચ્ચે આપણું નાક એવી રીતે નડતળ કરતાં બેહું છે, કે બેઉ આંખો પાસે પાસે વસતી છતાં જેમ એકમેકને જોઈ પણ શકતી નથી, તેમ મ્હને ને મહારા ધણીને વિષુદ્ધાં સાખનારી એક એવી વાત જની છે સહિયરો, કે ન પૂછે વાત. હું ધણી રૂપાળી ને યુગ્મસુરત હોવાથી જ ંહેમે ંહેમે વરથી વિષુદ્ધી રહું છું. વાત કહું તે સાંભળો. એક શ્રીમંતનો કાળી કાળી કાળજળ જેવી આમડીના શ્યામ વજ્રો અર્ધ થેલો પુત્ર હતો; તેને અપ્પરા જેવી સુંદરમાં સુંદર ગોરી ગોરી અંદ્રમૂખી નામની કન્યા જોડે પરણાવવામાં આવ્યો હતો; પરન્તુ તે મૂર્ખ પુત્ર આ જ ંહેમ પકડી બેઠો હતો કે, જો હું એ સુંદરીને અડકીશ તો એણી પણ મહારા જેવી કાળી કઠિયારી થઈ જશે ! અંદ્રમૂખી જેમ જેમ બેભાકળી થતી જાય તેમ તેમ તેણીને કોષ ચઢવા લાગ્યાથી વધારે ને વધારે દુઃખ પામવા લાગી. પાછળથી તેણીને પોતાની સુંદરતાનું અભિમાન થવાથી તે વિશેષ દુઃખો પામતી રહી. હે સખીઓ ! કેવે અને અભિમાને બહા બહા રાજા પાદશાહોને દુઃખી દુઃખી કરી પાયમાલ કર્યા છે. પાંડુ, અનુહલાદ, ઐલ, વેણુ, બલિ, રાવણુ આદિ રાજાઓની ખાનાખરાણી એ બે મહા દુર્ગુણોથી જ થઈ અને તેઓ હેરાન થયા. છેવટે અંદ્રમૂખી પણ પતિ વિયોગથી રંડાયા જેવી જ અવસ્થા ભોગવવા લાગ્યાથી, ઈશ્વરને સંતોષીને એકાંતમાં વાડામાંના વડના ઝાડ હેઠળ પ્રાર્થના કરવા લાગી: “હે પ્રભુ ! તમે મહારે માટે કરી ચિંતા કર્યો ના. મેં મહારા પતિને કૃપ્તુ જેવા જ શ્યામ સુંદર લેખ્યા છે, એટલે મહારે પતિ પણ એ જ છે, ને પ્રભુ પણ એ જ છે. હું સતી ધર્મમાં રહી મહારૂં શીયળ સાચવીશ ! હે નાય ! મ્હને આ અસાર સંસારના ભોગ વિલાસની ઇચ્છા જ નથી. મહારૂં ચિત્ત હવે સ્વચ્છ રહે છે, જેથી હું દુઃખ જેવું કંઈ માનતી જ નથી. પતિ કે પિતા, માતા કે ખ્હેન, પિયર કે સાસરૂં એ શૈ મિત્ર્યા છે. આ જગત જે માત્ર દેખવા પૂરતું જ છે તે પણ નાશવંત છે. મૃત્યુ કોઈને પણ છોડતું નથી ને છોડવાનું એ નથી. આ સંસારમાં વિધવા કે સંધવાને ધર્મ ને કર્મ જ દોરવશે, અને અતે સાથે પણ

તે જ આવશે. હું પણ એક પ્રકારની વિધવા જ થઈ છું કે કેમ તેની—” હજી તો વાક્ય પૂરું નહીં થાય તે પહેલાં એક કાળો કાળો કોણા જેવો ભમરો તેણીના ખુલ્લા હાથ ઉપર આવીને બેઠો, તોપણ અંદ્રમૂખી ધધિરના ચિંતવનમાં સ્તબ્ધ બની જ રહી હતી. આ બધો ખેલ બહુ વારથી તેણીના પતિ ચિમાઈને જોયા કરતો હતો. ઘણી વારે પેલા ભમરને પોતાની પ્રિયાના હાથ ઉપરથી ઉડી ગએલો તેના સંતા-યેલા પતિએ દીઠો. તે હવે વિચાર કરવા લાગ્યો કે; મ્હારા કરતાં પણ અધિક કાળો ઠોલસા સમાન ભમરો અંદ્રમૂખીના શરીરને કેટલો બધો વખત સુધી બાંધી રહ્યો છતાં, જ્યારે ઉડી ગયો ત્યારે તો મ્હારી ઝીની આમડી જેવી ધોળી હતી તેવી ને તેવી ધોળી જ રહેવા પામી, કાંઈ પણ કાળાશને. રંગ તેણીને લાગ્યો નહીં; માટે હું જે ‘બેઠમ રાખું’ છું તે ખોટો છે. આના વિચારથી ઉત્તેજિત થઈતે અંદ્રમૂખી આગળ ધસ્યો, અને તેણીને પ્રેમથી આલિંગન કરી બેઠી પડ્યો ! અંદ્રમૂખીએ આતું કાચુ ઝટ સમજી જઈને દુહો લલકાર્યો કે:—

વર રે વરજી ત્હારી પતાળ જરજ
ત્હારી અમ્મર રહેજે છાયા;
પ્રભુ ધણું લવજેરે, હે ભમરા !
તુંને સુજ સુખકા રસ્તા બતાયા.

હે સખી ! જેમ અંદ્રમૂખીનું દુઃખ ટાળવા પ્રભુ ભમરા રૂપે આવ્યા તેમ આપણે પણ ધૈર્ય ધરીને પ્રભુ ઉપર જ નિશ્ચિતે બેસીશું તો આપણા પણ દુઃખમાં તે કોઈ સ્વરૂપે સહાય થવા આવી ઉભા રહેશે, આપણા પણ દુઃખના દહાડા વહી જશે, અને સુખના જ દિવસો પ્રભુ દેખાડશે. બાટજી ! તકમે મ્હને મહેલું શા માટે મારો છો ?

“નારે સખી એ તો મ્હને !” લીલાવતી બોલી ઉઠી; “આ જગતમાં ધીરજના જેવું ઉત્તમ કાંઈ જ નથી. ધીરજ સખી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ તેને સહનશીલતા અને પરિશ્રમ વેડીને સેવવાથી જ રામચંદ્રજીએ વાંદરાઓની સહાયતા વડે તોફાની હરિયામાં પૂલ બાંધીને પોતાનું કામ પાર પાડ્યું હતું. ધણા જ વિકટ પ્રસંગે ને બિઠક સંજોગોમાં ધૈર્ય, સહુરી, હિમ્મત, અને સંતોષ પકડવાથી જ પરશુરામે ૨૧ વખત પૃથિવ ઉપરથી ક્ષત્રિઓનો નાશ કરવાનો પરિશ્રમ પાર પાડ્યો હતો. માટે મ્હારા રંડાપામાં જ હું તો પ્રભુ ભગવાનને મેળવીશ; મ્હારે હવે દુનિયાનો લોભ શા ખપેનો છે ? મ્હને હવે સંસારના સુખની શી આશા ને શી ગરજ છે ?

• વર-એટલે પાણીને સળિયાપીને પણ સમજવું; અને વડ (અપભ્રંશ વર) નું ઝાડ પણ સમજવું; કમકે તે વડના છાયા હેઠળ કચેલી બલિતનું ફલ તેણીને મળ્યું.

+ જર-એ નડતું અણખંડ જર એટલે વડના ઝાડની નડ પણ સમજવી, અને પોતાના પાણીના વંશ વેલાની નડ પણ સમજવી. આ દુહો દ્વીઅર્થી છે.

ચેનાહનામૃતાસ્વાંકિમહંતેનકુર્વા ? એટલે કે, જે વસ્તુથી અમૃત તત્ત્વ નહીં મેળવી શકું તે વસ્તુ હવે લઇને હું શું કરું ? જે વિધવા પોતાને અસહ્ય દુઃખો વેઠવાં પડે છે તે છતાં ઇશ્વર સેવા સ્મરણની ફરજઆતના લપથી પોતાનાં દુઃખો છુપાવે છે, તે આદર્શ સ્ત્રીના ધણી ઇશ્વર જ થાય છે. ધણી વગરની સ્ત્રી તો જીવતી છતાં જીવ વગરની છે; સ્ત્રીને પતિ વિના જીવવું મિથ્યા છે. જેમ પાણી વિનાની માછલી તરફડી તરફડીને મરણને શરણ થાય છે, જળ વિના જેમ નદી સુકાઇ જાય છે, તેમ ધણી વગરની ધણિયાણી નકામી થઇ પડે છે; ખાટે આ સંસારમાં સ્ત્રીને રંકાપો એ જ એ કે મહા કષ્ટ છે; બધુંએ છે, તો પણ એક ધણી ઇશ્વર ખાત્રી રહેલો છે, તેને વશ બસ પડવાથી જ લગાર નિરાંત અને જરાક કરાર પણ થાય છે. હે ચારણ ! તમને મળે એ દુહો કહી સંભળાવી શું કહેવા માંગો છો ?

“નારે બેઠેનો ! એ મહેલું તમ કોઇ પણ સદ્ધિયરને આ બાટે લાગુ પાડ્યું નથી; એ તો મળે જ સંબોધીને એ દુહો બોલ્યો છે;” કુવાની પણઘટ ઉપર દિલ-ગીરીથી બેઠેલી કોઈ એક રાત્રીએ કાઠી મૂકેલી એક જુદા રાણી બોલી; જેને પારકાં રાજ્યમાંથી જીવાન અવસ્થામાં તે રાત્રી હરણ કરી લાવેલો છતાં, તેણી ઉપર અશ્વિ થવાથી પરણ્યા વગર જ, બ્યારે બાપડીને ઘઠપણ આપ્યું ત્યારે જ કાઠી મૂકી હતી; તેણી પોતાનાં દુઃખની કહાણી રકતાં રકતાં પોતાની નયમાંના મોતીઓ તરફ નજર કરી મોતીઓને મિથે અન્યોક્તિ કરીને સાચુને કહી વહુઓને કારમમાં સમજાવવા લાગી:—

“પાનિ પકે પૂરે અતિ રૂરે મંજુ મોતી મહા,
નિરંતર નાસિકામેં રહિયો ચહેાગે તુમ;
તબ વે બનોગે જળ છેદનકો ખેદ સહિ,
વિમલ હરેમેં સ્વચ્છ શુનકોં ગહેાગે તુમ.
સુકવિ કહત સ્યામ સત્ય માંન લીએ સોય;
તાંસોં સખ વિધિ કરિ લાયક રહેાગે તુમ.
નનુ શુનકીંન બેઠેકે નવલ વધુકે નાક,
સુખમા અનૂપમકોં કયોં કરિ લહેાગે તુમ ?”

(અન્યોક્તિ વિલાસ.)

હે પાણીદાર અને અત્યંત સુંદર યજ્ઞકતાં મોતીઓ ! જો તમે નવી વહુ (પ્રજા) ના નાકમાં સોનાના કિંટાળા (નયણી) ઉપર બેસીને નિરંતર કિંચકા ખાવાનું સુખ ભોગવવા ઇચ્છતાં હો, તો તમારી સ્થિતિ કુંવારી હોય, ધણી છતાં તેનો વિશેષ થયો હોય, બીજી કોઈ શેકે તમારા ધણીને વશ કીધો હોય, અથવા રંકાપો પણ આપ્યો હોય, ત્યારે દુઃખે દુઃખે વિધાય જવાનાં સંકટો સહન કરી હૃદયના અંતરમાં શું, કે તમારાં અંતરમાં શું, કે તમારાં ચિત્તમાં શું, સ્વચ્છ દોરાઓનું એટલે સદ-શુભ તથા સુશીલપણનું સેવન કરજો. આ દુઃખો મહેલુ કરશે ત્યારે જ નાસિકાં

ઉપર સોનાના હિંડોળામાં ળુલ્લ્યા કરવાનું પરમ સુખ (પુલ્કાર કરવામાં પરમ સુખ પામવાનો આનંદ) તમે મેળવી શકશો. મ્હારું આ કહેલું સાચું જ માની લેજો, ? વિપત્તિ અને ખેદ, શોક કે ગમ સહન કરી તમારાં દુઃખી દિલમાં સળુરી, સંતોષ અને હિમ્મત જેવા શુભો ધરવાથી જ તમે સર્વ રીતે સુખને લાયક થઈ રહેશો. જે તમ પ્રાપ્તિએ વિધાવાનાં કે અગ્નિની જાળમાં રહેવાનાં દુઃખોથી કાયર થઈ જશો તો સુંદરી (પ્રભુ) ના નાક ઉપર સોનેરી હિંડોળામાં નિરંતર રહી વૈભવ વિહાર (અમર્ગીનું સુખ) શી રીતે કરી શકશો ?

૨૭ મું દુઃખ નિવારણ.

આત્મિક પ્રેમની મધુરતા.

ત્યવાહી રાજ હરિશ્ચંદ્રની પતિ તારામતી ઉપર કાંઈ થોડા ગજબ શુભચાં કતા ? તેણીએ દુઃખોના કુંઝરોમાં રહી શાંતિથી સૈ વેદના ખમી હતીને ! હશરથ રાજની ધર્મપતિ કૈાશવ્યએ કુંકેથી જેવી દુઃખની ટેનારી શાકના શોક સંતાપો વેડી, પોતાન દીકરા રામચંદ્રને વનવાસ જતાં જોવાથી તેણીનું કાળજી વિશદ મધુ, અને અધુરામ પૂરું તે જ દહાડે પોતાના રાજ ધણીના નિપજેલાં મરજીથી થો તરફના સંતાપે તમ્હે શાંતિથી રંડાપો ભોગવ્યો હતોને ! હશરથની ક લ રાણી સુમિત્રાએ પોતાન પેટના પુત્રો લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નના ભલાંને ખાતર કુંકેથી જેવી ઝોઢાક શાકને પડયો ભોલ ઉઠાવી તે શાકની દાસી જેવી થઈ રહી સંતાપોને કયાં ટેકા કર્યાં હતોને સ્ત્રીતા મૈયાએ રામની જોડે વનવાસ વેડવા છતાં જ્યારે સુખ ભોગવવાનો દહાર આવ્યો ત્યારે જ રામચંદ્ર જેવા ધણીએ માત્ર એક પોલીનાં મ્હોંજીને વશ થા સ્ત્રીતાળને જંગલમાં ખડેરી કાઢયાં તે દુઃખ કાંઈ જેવું તેવું હતું ? રંડાપા કરત પલ્લ તે દુઃખ એવડું મ્હોડું હતું કે ન પૂછો વાત. કેમકે લાલ અને કુશ જે ઉત્તમ શુભોવાળા પુત્રોને જંગલમાં જ જન્મ આપી, જંગલમાં જ તેમને ઉધારવ ઉછેરવાની વેદના તેમની માતાને કેટલી બધી પડી હતી ! કિષ્કિંધાના રાજ વાલીની સ્ત્રી તારા ઉપર કાંઈ થોડું થોડું વિત્યું છે ? તેણીના ધણી વાલીને જ્યાં દાર મારીને રામચંદ્રને તેવું સજ્ય છિનવી લઈ તેના ભાઈ સુગ્રીવને તે રાજ અપાવ્યું ત્યારે તે વિધવાએ પોતાના લાડકવાયા પુત્ર અંગદને સાથે રાખી શું જોઈ કરટારા ને કંઈપાંત કર્યું હતું ? તેણીએ છેવટ રામને જોટલું જ કહીને સળુરી પક:

હતી કે: “હે રામજી ! મારા પ્રાણપતિને મારીને આપે તો કાંઈ પણ મેળવ્યું નહીં, પણ એક સુશીલ બાળાને તમે વિધવા કરી નાખી, અને એક ગુણી પુત્રને ન-બાપો કરી મેલ્યો; એમાં તમારા હાથમાં શું આવ્યું ? મ્હારો શણગાર ઉતારી લેવામાં તમને શો લાભ થયો ? હવે મ્હને અને મ્હારા પુત્રને પણ બાળુ મારીને મારી નાંખે તો ઠીક, જેથી હમે બંને જણા ધણીની ભેડે જ સ્વર્ગમાં દહાડા કાઢયે. પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિ વિના એકલી કેમ જીવે ? મ્હાનું બાળક મા-બાપ વિના એકલું અદુલ્લ તરફડે તે તમે કેમ ભેઈ શકશો ? અહું. હવે હું શણગાર તપજી વૈધવ્ય ભોગવીશ, અને ઇશ્વર સ્મરણમાં કાળ ગમન કરી મ્હારા પુત્રને ઠાઠો, નીતિમાન, ધર્મિષ્ઠ, વિવેકી અને અદ્વુષ્ઠી પૂરેપૂરો બનાવતાં સૂધી હું સતોષથી મ્હારો રંડાપો ભોગવી લઈશ; કેમકે ભગવાન રામચંદ્રજીએ જ જ્યારે મ્હને રાંડી રાંડ કરી મેલી છે ત્યારે બીજો કશો ઉપાય જ નથી !” બહેનો ! દુઃખ પડે ત્યારે સાચું બોલાએલું પણ માઠાં રૂપમાં જ લાગે છે; આ મ્હેંલું કાંઈ તમારા માટે નથી; તમે શા માટે એ વેણુ-બાણુ તમારે માથે બેઠોરી લો છો ? એ તો મ્હારા માટે છે.

આટલી વાર્તાલાપ પછી પશ્ચિયારીઓ તેમજ તે વૃજ્ઞા, જેવી પશ્ચાદ ઉપરથી ચાલી જવા લાગી કે તૂર્ત જ પેલા ભાટે કહ્યું:—“હે બાળાઓ ! મ્હારો દુહો કવિત વિના હજી અધુરો છે તે સાંભળીને જાણ; મ્હેં કાંઈ તમ પાંચેવ દુઃખી નારાને સંબોધીને કહ્યું નથી; પણ મ્હારા હેશને રાજા જ્યારે રાજકુંવર હતો ત્યારથી જ પોતાના પ્યારા દોસ્ત જેવા અધિકારીઓ ઉપર ગોઠિયાઓ જેવો પ્રેમ રાખતો હતો; પરંતુ જેવો તે રાજા થયો કે તૂર્ત જ તેણે અનુભવી અમલદારોને કાઢી મૂકી તેમની શાંક જેવા થઈ લાગેલા નીચ શત્રુ પુરૂષોને અધિકારીઓ બનાવ્યાથી રાજકવિઓ આંખાના આંડને ઉઠેશીને તે રાજાને આ તો મ્હેંલું માયું હતું, તે વિષે હું તો કહું છું.

“અકુરિત બેઠે દુહ પદભવ ભયોર્હી જબ,
તબતે તિહારે સંગ રચિ પચિકે” રહે;
અનુષમ ઉત્તમતા રાઉરી પ્રતમ્હ સ્થમ,
સુચવન કાજ નિત સાહ ચિતમે” ચહે;
ફલિત ભયોર્હ તબ દૂર અલિ કીન્હ વહ,
મૂલકે કટૈવા કીટ ફલ માહિં તેંગહે.
ધિક હે રસાલ તોહિ ખ્યાલ કરી દેખ મન,
આપુનેકો પરકો વિચાર તુવ ના લેહે.”

હે આશ્ચર્ય ! (આંખા) તું જ્યારથી ત્રપુહિલત થયો અને જે પાંદડેનો થયો ત્યારથી ત્હારી સાથે મૈત્રિ આંખીને આ ભમરાઓ પ્રેમથી ત્હને વળગી રહ્યા હતા, અને ત્હારા મીઠાસના વખાણુ ચોમેર ભૂંડુંકુંડું કરીને કરતા રહ્યા હતા તે જ ભમરોને, જ્યારે ત્હારા ઉપર મુંઢવ કર્યો આંખાં ત્યારે તે' દૂર કીધા છે, અને જે કીડાઓ ત્હારાં મૂંઝાં કોતરી ખાતા હતા તે દુશ્મન કીડાઓને જ ત્હારી કેરીનો મિઠાસ ચૂસવા અંદર ધાવ્યા છે, માટે ત્હને ધિક્કાર છે. એકાગ્ર ચિત્તે હવે વિચાર કર, કે ત્હને મિત્રોનો તથા શત્રુઓનો કાંઈ જ ખ્યાલ રહ્યો નથી.

કહેવાની મતલબ એ છે ખહેનો ! કે જ્યારે માણસને જે ભતતું દુઃખ હોય છે ત્યારે તે પ્રકારનું જ બધું તેના જોવામાં આવે છે કે સાંભળવામાં આવે છે. રસ્તે ચાલતા શહદારી કાંઈ શુદ્ધી જ વાતો કરતા જતા હશે, તે પણ “એ તો મ્હારી જ વાતો કરે છે !” એવું એવું પોતાની ઉપર જ લાગુ પાડવાનો દુઃખચારાઓને વહેમ રહે છે. દુઃખી અજ્ઞાન મગજમાં જે દુઃખના વિચારો ધમે છે, અને તે ને તે જ વિચારોથી જે કલ્પનાઓ બંધાઈને નહીં દુઃખનાં દુઃખો તે ઉભાં કરે છે, તેનું નિવારણ કરવું ઘણું કઠણ છે. દુઃખી વિધવાના મનમાં એક દુઃખનો જ્યારે વહેમ પેસે છે ત્યારે ખુદાની હસ્તી કરતાં પણ તે દુઃખી છાપને વધારે ખરાપણું લાગુ પાડે છે. પછી “મનો મન શાશ્વ” એ ન્યાયે કરીને તેઓ જેવું દુઃખ મનમાં માની લે છે તેવું જ દુઃખ આગળ આવીને જ્યારે ઉભું રહે છે, ત્યારે તેઓ પોતાની કલ્પનામાં કળાતાં જ નથી, એવી દ્રઢતા રાખે છે. એપીટાહિટન લોકો પોતાના ઉપરની તમામ વિપત્તિઓ તથા સંકટોનો તમામ દોષ પોતાના ટાપુ ઉપર આવતાં વહાણોને માથે મૂકે છે. તેઓ એવું માને છે કે, વહાણોમાં ભદુર્ધ અસર હોવાથી મરડી, રંડાપો, અને બધંકર હરદો ખીજાં શહેરોમાંથી લાવીને આપણા ટાપુમાં એ વહાણો નાંખી જાય છે ! આંતરિયા તાવ, ખુધાપણું, કંઠમાળ, એ ત્રણ પ્રકારનાં દર્દો કેપટન કૂકે પોતાના ટાપુમાં લાવી નાંખેલાં છે, એમ ત્યાંના તાવથી પીડાતાં, ખૂધાં અને કંઠમાળના રોગવાળાં દુઃખીઓ માની બેઠાં હતાં. મરડો અને અતિસાર એ બે રોગો તો બાનકુંવર પોતાના ટાપુમાં આવીને નાંખી ગયેલો હતો એવું એ પ્રકારનાં દર્દીઓ માને છે. સાસ બોલાયલા શબ્દોને માટે પણ વહેમી વિધવા માની લે છે કે, “એ તો મ્હને જ ટોણો માર્યો !” અધાર વિધવા વિચાર કરતી નથી, કે સૌ પર વિતે છે તેવું મજ પર વિતે છે. પરણીને વહેમી રંડાયલી વિધવા વિચારે છે, કે મ્હારા જેવો દુઃખનો આજ તો કોઈની ઉપર પણ ફાટ્યો ન હશે.

હુધ જળ બાજસે રૂખસત,

કહા શે શે કે ચા ક્રિસમત !

લીખાયા ચું કે ફસલે શુભ,

મયે' છારે ખાનમે' અપના !

જ્યારે તે બાપડાં બુલબુલે બાગમાંથી ચાલતી પકડી ત્યારે રડી રડીને તે કહેવા લાગ્યું કે; “અફસોસ ! અફસોસ ! શું એકલું રહ્યાં જ નસીબમાં એવું લખેલું હતું, કે જે શુભાખના પુલની મોહબ્બતમાં હું હતું તે પુલની ખીલવાની બર મોસમમાં જ હું રહ્યું બાગ બગીચાથી શબ્દમારેલું ઘરબાર છાડીને ચાલ્યું જઇશ ! પણ તે બુલબુલને ક્યાં ખબર છે, કે તેના જેવાં તો હજારે બુલબુલો તે જ વખતે ખ્યારા સનમને (શુભોને) છાડીને રંડાઈ બેઠાં છે !

૨૮ મું દુઃખ નિવારણ.

—❦—

કરમ કરે તે કોઈ નવ કરે.

ખત અને મોસમ જ પડેલાં દુઃખોને ઠંડા મલમ લગાડશે. Time is the wonderful healer of moral distempers. સ્ત્રીને પતિ ખોવાનો ઘા, અને પતિને પત્નિની બુદ્ધાઇનો જખમ પૂરવાનો અકસીર મલમ વખત જ છે. જેમ જેમ દહાડા પછી દહાડા ચિતશે તેમ તેમ વેધવ્યનો જખમ રૂઝાતો જશે; અને કોઈ પ્રસંગ એવો પણ આવી લાગશે, કે ધટકપૂજારાના જે કટાકટીના સમય ઉપર તે વિધવા સંયુત્રીને હિમ્મત પકડશે તે જ સમો તેણીને આખા રંડાપાનો સારો બદલો વાળી આપશે. ઇન્કંદનાં બેકનહેમ બાગમાં એક દુઃખી વિધવા મીસીસ હેન્સકોમ્બ રહેતી હતી. તેણે ઇશ્વર પર ભેરાવરી કરીને, હિમ્મત રાખી પોતાના નવ નવ બેટાઓને ઉધારી ઉછેરી મોટા કર્યા હતા, પરંતુ છેલ્લાં મહાન જર્મન યુદ્ધ વેળાએ જ્યારે તે નવે નવ બેટાઓને લડાઇના જંગમાં ફરજિયાત લઇ જવામાં આવ્યા, ત્યારે ધણીથી વિપુલ પડેલી વિધવાને હવે વ્હાલા પુત્રોથી પણ વિશેષ પામવાનો સમો આવેલો એઇ આકાશ તૂટી પડ્યા જેવડું મહા દુઃખ લાગ્યું. હવે અતે આવ્યું હતું. જુદા જુદા રણમૂમિઓ ઉપર નવે બાઇઓને લડવા જવાતું કરવાથી બાઈ બાઇઓ પણ એક ખીલાથી જુદા પડી ગયાથી વિધવા માતાના વિલાપનો પાર રહ્યો નહીં. ચાર વર્ષે જ્યારે લડાઈ બંધ પડી ત્યારે ખુદા ઉપર જ બેઠેલી હેન્સકોમ્બના હાંબ ગગડવા લાગ્યા, કે નવ પૂત્રોમાંથી એક પણ પુત્ર બચીને દુઃખી માતાના ખોળામાં આવી મળશે કે કેમ ! ખુદાની મહેર વહેરના સોદા જુદા જ હોય છે. તેની કૃપા ને કરમ બોલેશની નવાલેશ ન્યારી જ હોય છે. એક પછી એક નવે દીકરા પેલી વિધવા માતાને આવી મળ્યા, જેઓએ લડાઈમાં દેશની ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી, અને તે

માટે નામદાર શેહેનશાહ જ્યોત્ષ્ણ પંચમે મીસીસ હેન્સકોંબને સુબારકબાહીનો એક પત્ર પહોંચાડ્યો હતો. આ દીકરાઓમાં સર્વથી મોટો ૪૧ વરસની ઉંમરનો, અને સર્વથી ન્હાનો ૨૪ વર્ષની વયનો છે. પોતાના પેટના કાઠવે લડાઈમાં ફેરાની ઉત્તમ સેવા બજાવી અને વળી નવે નવ પાછા આવી મળ્યાથી ખુશાલીમાં તેણી બોલી ઉઠીઃ-
“પૃથિવમાં કેણ ભાગ્યશાળી વિધવા એ આજ સુધી થઈ હોય તો તે મીસીસ હેન્સકોંબ જ છે; જેણી આજથી દુઃખી માતાને બદલે સુખી વિધવા તરીકે ઓળખાતી રહેશે !”

સખ રૂંઠે તો રૂંઠીયો, તુમ મત રૂંઠો નાથ;

તુમ રૂંઠેજે નાથજી, કૌન ધરેગો હાથ ?

સાસરું રૂંઠે, પિયર રૂંઠે, ગામ રૂંઠે કે સૌ કોઈ રૂંઠે તો બલે રૂંઠવા હો; પરંતુ હે ખુદા ! મ્હારા ઉપર એકલો તું ના રૂંઠતો ! જ્યારે તું માલીક ધણી જ રૂંઠશે ત્યારે પછી આઠો હાથ કોણ કરી શકશે ! દરેક વિધવાએ બીજી વિધવાઓની ખોટ સાથે પોતાની ખોટ સરખાવતાં રહેતું, અને દૂરબીનના જે ભાગ આગળથી દૂરની વસ્તુઓ નજીકમાં દેખાતી હોય તે ભાગ તરફથી દૂરબીન નહીં પકડતાં જે ભાગ પકડવાથી નજીકની ચીજ દૂર દેખાય તે ભાગ પકડીને દુઃખના દરેક સંભોગને ભેતાં રહેતું. દુઃખને તો ઉંધી દૂરબીને જ ભેવાની ટેવ રાખવી. બધ તથા આવી પડનારી બધા અને ચિંતા તો દૂરની દૂર દેખાય તેમ તેને ભેવી, પણ પાસે આવી છે એમ ન ભેવી. ન્હાની વસ્તુ ખોટી દેખાય તેવી રીતે તમારાં દુઃખને દૂરબીનથી ભેશે નહીં, પણ મોટાં દુઃખ ન્હાનાં દેખાય એ રીતે દૂરબીન પકડજો.

દુઃખચારિ પહેનો ! તમે જાણે કે શું જ સૌની ચોરી કીધી હોય, શું જ સૌનાં ખૂનો કર્યાં હોય, જાણે કે તમારા ધણીને પણ તમે જ મારી નાખ્યા હોય, તેવી રીતનો તમારો ઓશિયાળો અવતાર થવાનું કારણ અજ્ઞાન તથા વહેમી લોકોના મનના ધખાસાનું જ છે. મનરાજીનું પ્રબળ મનુષ્યોને દુઃખમાં ડુબાડે છે. ભોટકી સાથે મળે તેના અપશુકન બધાં રૂંઠાઓએ પણ માની લીધાથી, દિસે તો ખોટકાં માથાંની કહેતાં હિંદુ વિધવાથી ઉંબર બહાર પગ કઢાતો જ નથી ! રખેને એક વિધવા પોતાનું શીયળ નહીં સાચવતાં અનીતિને માર્ગે ઉતરી પડે, અને કુટુંબની અપકીર્તિ થાય, એવાં કારણે બાપડી વિધવાને કંકડતી કંડીમાં કંડાં પાણીએ જ બચ્ચ-કેરાલું પડે છે; બિનાં કુખડાં પહેરીને વિધવ વાસનાને મારી નાખવાની હોય છે; સુડા ફાડીને, જણસ ધરણાં ભાંડીને, ચાંદલાં ટપકાં ત્યાગીને બહુચરત અને બેશીકળ થઈ ખૂણે પડીને વેત્રાં કરવાનું દુઃખ જ માત્ર સરખાવતું હોય છે. એ તે સૌ લોકોએ શુકન અપશુકનની વહેમી માન્યતાઓથી પહોંચાડેલાં દુઃખો છે. વળી સપડાયલી વિધવાને સુખની છાયાના પડછાયા તે પણ દુઃખનાં જ પડછાં જેવા નજરે આવે છે. ધરનો ઉંબર કાંઈ તેણીને ઠેસ કે ઠોકર મારતો નથી, તોપણ પંડેલીનું હૈડું જ એવું

પોતું થઈ ગયેલું હોય છે, કે તે એવો જ રડાકુટો કરશે કે; “હો તો હલ્લે છે, મણ સાથે વળી ઘરનો ઉંબર પણ ઠોકર મારે છે !” કોઈ બીજાઓની કેંઠે વાતો થતી જો તેણી સાંભળે તો તે આમ જ માને છે કે; “આ લોક મ્હારી જ નિન્દા કરે છે !” આમ કબ્બી કરીને જ દુઃખાયલી વિધવા પોતાના ધણીનાં ફેદને ધૂળવે છે, પોતાનાં બધાંઓને દેખતાવી મારે છે, પોતાના શુભેચ્છકોને શત્રુ બનાવે છે, અને માથે હાથ ઢાંધી પાછી બહાલા ધણીને નામનાં રાંડણાં રડતી બેસીને ઘાને તાલે અને તાલે જ રાખે છે. ખુદા, કોઈ સ્ત્રીને ખ્યારા ચાર વગરની વિનધવ નહીં કરતો.

કયા હાલ હો રહ્યા હય દિલે બે કરારકા;
આઝાર હો એલાહી કીસીકો ન ચારકા !
રાહ ઉરકી તકતે તકતે બંદ મુદત મુજબ ગઈ;
આંખોંકો ઢાંસિલા ન રહ્યા ઇન્તેજારકા.

દરરોજ ધણીઓ મૃત્યુ પામવાથી સેંકડો બઢકે હબરો બેનપણીઓ વિધવા થતી જ રહે છે, ખ્યારીઓને તણને દરરોજ હબરો ખ્યારાઓ એકલા ચાલ્યા જાય છે, અને રાંડીરાંડોથી શહેરો ને નગરો નરાં ભરો મેલે છે, બહાલા ખાર્વીંડો રોજના જમને મંદિરે ચાલ્યા જતા સીનતિ જૂએ છે, તોપણ બધી સધવા સ્ત્રીઓ રંડાપો નહીં આવે એવી ઇચ્છા રાખતી જ બેસે છે, એનાથી વિશેષ અજબ થવા જેવું કાંઈ જ જણાતું નથી. રંડાપા વખતે જમકાને જો લાંચ આપીને પણ પાછો ફેરવાતો હોત, તો સ્ત્રીઓ પોતાના તમામ શબ્દગાર અને ઘરેણાં ગાંઠાં પણ આપી દેત. જ્યારે કારકીનલ બોર્ડર મરવા પડ્યો ત્યારે એવું બોલ્યો હતો કે:-“શુ ! આવેલાં મોતને લાંચ આપીને પાછું ફેરવવા જેવું કાંઈ જ નહીં કે ?” ત્યારે પાસે ઉભેલો બીજો કારકીનલ બોલી ઉઠ્યો હતો કે;

“What I can find, but can ne’er express.”

હું ઇચ્છાજ શોધી શકું, પરંતુ તે કદી પણ ઉચ્ચારી શકું નહીં.

માણસ બધાંને ઉતરશે, બહા બહીને પોતાની જાળમાં લાવી ચુંગાલમાં લેશે, પરંતુ મૃત્યુની જાળમાં તે સપડાવાનો જ છે, અને જમરાજ તેને કહેવાનો જ છે કે:-

બે રવ ઈંદામ બર જાએ હીગર નેહ !

કે ઉનકારા બુલંદ અસ્ત આસીઆનેહ !

અરે જા રે જા ! ત્હારો ફેદ ફેદો અને ત્હારી જાળ ચુંગાલ તું કોઈ બીજી જગાએ જમને મિલાવ, મ્હાં રહેકાણ તો ઉનકા નામના પશ્ચીની પેઠે છેક છેક બહુ જ દૂર છે, અને ત્હારી જાળ કે ત્હારો ફેદો ત્યાં સુધી તો કદીએ પહોંચનાર જ નથી. મૃત્યુ તે તો મૃત્યુ જ છે.

૨૯ મું દુઃખ નિવારણ.

રંડાપાના અગ્નિની ઝાળ હોણાય સતોપના જળ થકી.

"The more powerful an obstacle, the more glory we have in overcoming it."

રેતાં, રતાં ! હવે બહુ રડ નહીં. રડતું હોય તો ધણીનાં માત ઉપર એકવાર સામટું રડી લે, પણ વખત ક-વખત હિસ ઉગે ત્યારથી રડ રડ કર્યો જ કરશે તેથી નથી કાંઈ ત્હને લાભ થવાનો, કે નથી ત્હારાં વ્હાલાં નિહોંષ બચ્ચાંઓને કાંઈ ફાયદો થવાનો. હરકત ત્યાં બરકત સમજી લેજે. જેમ સંકટનું જોર વિશેષ હશે તેમ તેને દૂર કરવાનું જોમ ત્હારો યશ વિશેષ વધારશે.

પૂર્વ જન્મનાં એકાં ઘણેલાં ભૂંડાં કર્મોને લીધે જો કે જીવાન બાળાઓને રંડાપો પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ આ એક જ રંડાપો તેણીનાં બધાં સંચિત ઘણેલાં અશુભ કર્મોને બાળી નાખી તેણીને કેવળ સ્વચ્છ કરે છે. અધોર વયના રંડાપો કરતાં જવાન રંડાપો મહા દુઃખકર તો છે, પરંતુ તે જ વિધવ્ય તેણીને સુખિત આપાવે છે. જો તે પોતાની ઉછલી રહેલી ઉમિઓને દબાવી કઇ પોતાનું માત્ર એક જ ભૂષણ-જે શીશળ છે-તે સાચવી રાખે, તો વિધવા ઉપર પડતાં દુઃખો કાંઈ તેના ઉપર કોઈ પરાણે રેડી જતું નથી; એ તો પૂર્વેના પાપોનું જ પરિણામ છે. એક વિધવા જો બીજી સામાન્યવતી સુવાસણોને ઢોળી બળ્યા જળ્યા કરે તો પાછી ને પાછી તે નવાં પાપો ઉભાં કરે છે; માટે તેણીએ સંતાપિત ન રહેતાં સંતુષ્ટ રહેવાની ખાસ જરૂર છે. ચક્રની પેઠે સુખ દુઃખ તો ફરતાં જ રહેશે; એટલા માટે વિધવાએ એવો ખ્યાલ મનમાં લાવી સુઝાવું ન જોઈએ, કે આખી જગત તેણી તરફ જ દ્રષ્ટિ કરી રહી હશે ! જગતને તેણીનાં દુઃખો જોવાની નવરાસ જ નથી; માટે પોતાના વિષે લોકો શું વિચારતાં હશે, એવો બળાપો કરવાની તેના માટે જગા જ રહેલી નથી; માત્ર તેણીએ દુર્જનોનો ત્યાગ કરીને સંસાર વહેવારમાં શેકાયલાં રહેલું એટલું જ પૂરતું છે. હે રતાં ! હિંદુઓની પેઠે કોઈ બળાત્કારે ત્હને દુઃખ દેતું નથી. હિંદુ વિધવાનું માથું મૂંડાવે છે તેવું ત્હને કરવામાં આવતું નથી. હિંદુ વિધવાને અરખી ભૂખી રાખી તેનું તન બદન તાલી નાંખવામાં આવે છે તેમ કોઈ ત્હને તો કરતું નથી. હિંદુ વિધવાને બિનાં વસ્ત્ર પહેરાવે છે, તેણીને ભોંય પર સુવાડી રાખે છે, અને એવાં એવાં આપદાતિક આચરણો દ્વારા તપ-તેના પાસે કરાવવામાં આવે છે, તેવું તો કોઈ ત્હારી

સોડે કાંઈ કરાવતું નથી. બચ્ચિસાર એ જ વિધવાને માટે મોટું દુષણ ઠરાયી અને પાક દામન રાખી શીલ સાચવવું એ જ મોટું ભૂષણ હોવાથી, દરેક વિધવાએ એમ જ ખાતરી જાણવું કે, તેનો મરણ પામેલો ધણી તેની નજર આગળ જ છે, અને તે બંધુએ જુએ છે ! એક પાક દામન શુંદર સોનારણ એકવાર જંગલમાં ભૂલી પડી; જેણીને કોઈ છત્રીલો અચાનક મળી ગયો; જેણે કુદૃષ્ટિ કરી તે શીલવાન સોનારણને નીચેથી ઉંચે જોવા કહી દુન્ટ માગણી કરતાં તે શીલવતી નારનીચું જ જોઈને બોલી:—“તું મ્હારા પતિને મૃત્યુ પામેલો જાણી અધમ ઉચ્ચાર કરે છે, પરંતુ મ્હારો ધણી ઐશ્વર્ય, જે સર્વદા મ્હારી આંખો સામે જ ઉભેલો છે, તે ત્હારું મોટું કાળું છે કે ધોળું છે તે માત્ર જોવાથી પણ મ્હને અટકાવે છે; સખબ ત્હને શું કે બીજા કોઈ પણ પર પુરૂષને શું, હું દેખી શકવી જ નથી.” દરેક વિધવાએ આ સોનારણની પેઠે પોતાના મરનાર ધણીની નજર સર્વદા પોતાની સામે ઠરી જ રહેલી છે એમ જાણીને સત સાચવી ગમે જોવા ભયમાં પણ દ્વિમ્મત રાખવાથી જંગલમાં પણ પ્રભુ તેના સતની રક્ષા કરશે જ. ખેન, આટલી કહેવત તો ત્હારે જરૂર માઠ રાખવી કે, મોટા ભય પાછળ મોટો આનંદ રહેલો જ છે. After the greatest danger is the greatest pleasure. ખેતુદયનું ખુદાઈ પ્યારવાળું જોડું ઠલી છુટું પડતું નથી. એકમેકના આગળ પાછળ છુટાં પડવાં છતાં પણ તેઓ પરસ્પરમાં પાછાં મળે જ છે; એ ભલો વિચાર આપણામાંથી જેમ જેમ નિકળતો જાય છે, તેમ તેમ વિધવાપણાનું દુઃખ વધુ ને વધુ લાગતું રહે છે. કૌલીનની વાત તેં વાંચી હશે. કૌલીન પ્રથમ કુસીને પરણનાર હતો, પરંતુ કુસી કરતાં ત્રણ ગણી પૈસાદાર બીજી અને પરણી જવાનું કૌલીને સાટું ગોઠવ્યું; અને ખરી હકદાર સ્ત્રીને કુસીનો હસ્તમેલોપ કરવાની તેણે ના પાડી. આ નકારથી કુસીને હેબત લાગવાથી તે ખાટલે પડી રડ રડ કરતાં છેવટે મરવા પડી. બીજી ગમ દેવળમાં જઈ લગ્ન કરવા સાફ નવી મહોસ્તારને લઈને જ્યારે તે ગયો ત્યારે કુસીએ મરતે મરતે ત્રણ દેવળમાં પોતાને લઈ જવાની આસપાસનાંઓને આજ્ઞેલ કરવાથી તેને પણ દેવળમાં લઈ જવામાં આવતાં જ, તેણે ચિસ ખાઈને પોતાનો પ્રાણ તૂટ જ છોડી દીધો. તેણીનું સુહૃદ્ જોતાં જ કૌલીનની આંખે આંધારાં આવી ગયાં, અને તે પણ ચક્કર ખાઈને કુસીનાં મઠકાં ઉપર જ ઢબ ઢળે પડ્યો, અને મરણ પામ્યો. કૌલીનની નિર્માણ થઈ ચુકેલી સ્ત્રી કુસી જ હોવાથી તે જાનને એક જ કબરમાં દાટવામાં આવ્યાં, અને તેની કબર ઉપર લેખ કેાતશ્વમાં આવ્યો કે:—

“જ્યાં ખુદાઈ પ્યાર છે, જ્યાં કુદ્રતે જોડું સાધી ચૂકેલું જ છે ત્યાં પૈસો ભંગ કરી શકતો નથી, કે મૃત્યુ તેમને છુટાં પાડી શકતું નથી.”

હે રતાં ! ધણી ગયા તો જ્યારે વધાવી લે. ત્હારા દીકરાઓને “સંદીપુત્રા સ્ત્રીકલ્પા” જનાવીશ મા; જાણ મરી ગયાથી અને માતા ખૂણે અધવાથી જવાન ઉલ્લંગતાં

લોહીના ઓઝાઓ બાપને પૈસે દિવાળી ઉજવવા નિકળી પડી ૩૬૫ દહાડા મોઝ્યાં ન ઉડાવે તેની તું સંભાળ રાખજે. નવરાસને જરા પણ તક આપીશ મા. કદાપિ સંસારની વનવારમાંથી કુરસદ પામે તો સારું બોધદાયક પુસ્તકો વાંચવામાં મન લગાડજે; સચિત્ર સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચાવજે; અને આત્માને બોધ મળે એવાં આત્મજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો વાંચવી બેસજે. વાંચનથી જ દુન્યાનું અવલોકન કરી શકાયે. ઇતિહાસ અને સુંદર જીવન ચરિત્રો વાંચવાથી તું ત્હારું ચારિત્ર સુધારીને ત્હારાં બન્ધાઓને પણ કેળવી શકશે; જેથી ત્હને ઘણી રાહત થશે. રોકાણમાંથી પરવારે તો રખને યાદ કરજે. ઈશ્વર કૃત્ય પ્રત્યે સંતોષ બાવના રાખી, ત્યાગ પરિત્યાગને સેવી, ખુદાની મરજીને જ આધીન રહી ત્હારો રંડપો વિસાડે પાડવાની કોરડીથી કળે. એકવાર એક દુઃખી વિધવા દુઃખે દુઃખે કાયર થઇને જ્યારે મરવા સુતી ત્યારે તેની બિનપણીએ પૂછ્યું:—“અલી ત્હને મરવા ગમે છે કે જીવવા?” તે બોલી:—“બિમાંથી એક જે પ્રભુ પસંદ કરે તે.” બિનપણીએ પાછો પ્રશ્ન કર્યો કે; “જો પ્રભુ બગવાન પોતે બિમાંથી જે ગમે તે પસંદ કરી લેવાનું ત્હારી જ મરજી ઉપર છોડે, કે જીવવા મરવાનું તું જે પસંદ કરે તે આપવા હું સુરી છું, તો તું જીવવાનું માંગે કે મરવાનું?” મરતી સખી બોલી ઉઠી:—“અચિત્ત જ, હું તો ઈશ્વરને પાછી ને પાછી કહીશ, કે જેમાં તેની પ્રસન્નતા તેમાં જ મ્હારી પ્રસન્નતા છે. ઈશ્વરની મરજીને જ હું નિરંતર આધીન રહી છું, અને હવે પછી પણ રહીશ!” આવો દ્રઢ પરિત્યાગ સર્વ વિધવાએ રાખવો જોઇએ, અને પરમેશ્વર જે પરિસ્થિતિમાં રાખ્યાં હોય તે સ્થિતિને અપકાર દેવો જોઇએ.

હા ખજેન, તું સાચું જ કહે છે કે; જ્યારે ત્હારે માથે વાંસે ધણીનું છત્ર હતું ત્યારે તો સૌ કોઇ ત્હને ઉપમાન ઉપમાન આપી માનથી ભેતાં હતાં, પણ ધણી ગયા પછી કોઇ પૂકીનેએ ભેતું નથી; પરંતુ તે વાતને તું બહુ મહત્વ ના આપીશ. સાંધ ગયા ને સાંધની શરમ લેતા ગયા એ તો વહેવારની વાત થઇ લાગી છે. કુનિયાનો આ તો વહિવટ જ પડી ગયો છે કે, લોહી મૂર્ખ ત્યારે સારું ગામ લેશું મજબુ, ને નવાળ મૂઆ ત્યારે કાળું ફેતરું પણ ફેડકયું નહીં. કહેવત છે કે, કાજીજીની કૂતરી મૂર્ખ ત્યારે બધું ગામ, ને કાજીજી મૂઆ ત્યારે કોઇ નહીં. નવરું ભેઇને ધણીનું સંધું લૂટવા જ સૌ પડ્યાં છે એ વાત પણ તું સાચી જ કહે છે. ફેતરું કરડે ને ઉપરથી વળી ખાસડાંને માર તો ખાવો જ પડે; તો પણ ધૈર્ય રાખજે, અતે તો લૂંટનારાં જ લૂંટાયે. કોઈ પટે ફૂટવા ને કોઈ પટે લૂટવા એમ દર વખતે બને જ છે.

સુ પીરૂઝ શુદ્ધ દુઝડે તીરેહ રવાંન;

એ ગમ દારદ અઝ ગીરીએએ કારવાંન ?

કાળાં મેલાં અંતઃકરણના બદમાસો જ્યારે અનાજ અને ધણી વિનાનાં દુઃખ્યા-
નાં હુંટવા પડ્યાં હોય ત્યારે આખા કાફલાનાં અને આખા કબીલાનાં માણસો

પાકેપાક કાં નહીં રહે, તોયે તે નાપાકોને દુઃખપારાંઓનો ગમ કયાંથી લાગવાનો વારું ? ખેર. એ વિષે પણ સળર રાખીને રહે; લૂંટે તેને લૂંટવા કે; ત્હારી બહાઈ તું છોડતી જ નહીં; છેલ્લે તો લૂંટનારાં જ ખાખાં વળખાં થશે. બેહરામભૂ મહેતા મળ્યું પચારીએ હતા ત્યારે તેમનાં માતાજી પોતાની વહુ નવાજબાઈની કદર ખાધને કહેવા લાખ્યાં:—“દીકરા, કાંઈ નવાજ ઉપર તો દયા કરે! કાંઈ એને તો કેહતા જાવ!” બેહરામભૂએ માયને કહ્યું:—“માયજી ! નવાજને કહેા કે; મ્હારે નારે ખાંધેલી કુંચી છોડીને પોતાને નારે ખાંધે, કેમજે એ કુંચી રંડાવનારી ને રંડાવનારી બેજ છે; બીજું કોઈ લેશે તો નાહકનો રંડાપો પામશે!” અર્થાત, પોતાનું જે કાંઈ પુંજીમાં હતું તે પેટીની ચાવી નવાજ રંડવા કુટવા પડીને રખેને શુભાચે તેની સાવધળીરિને સાફ સોને મોઢમમાં કુંચીના આપથી પાકા બેહરામભૂ બિવાદી ગયા હતા. જેઓ ઠરેલે જીવનાં હાથ છે તેઓ જ દુઃખચારીઓનાં કદરદાન થઈ શકે છે; પરંતુ જેમને પોતાનાં જ દુઃખોનો બોલો ઉપાડવો ભારે પડે છે તેઓ પારકાં દુઃખીઓનો બોલો હલકો કરવાને કંટાળે છે. વર્ષો પછી વર્ષો આવ્યાં જાય, અને હુખી માણસો દુઃખીઓને રિખતાં ભેથા કરે, એ નિયમનો વિરોધી કુન્સનો રાજા છુદ્ધ ૧૨ મો “રાજ” કહેવડાવવાને બદલે “અનાથોનો નાથ,” અને “દુઃખીઓનો મિત્ર” કહેવડાવવામાં જ જીંદગીનું આર્થિક સમજૂતો હોવાથી, વિધવાના ઘરમાં કે અનાથોના ટોળામાં જાતે પોતે ધસી જઈ તેમનાં સંકટો ટાળવાને પોતાનું સર્વસ્વ આપી દેતો હતો. તું પણ તેવી બહી ને ઉદાર હિલની થઈને દુઃખીઓને સહાય થવાનો વહિવટ રાખીશ તો ત્હારાં દુઃખમાં બધાં જિંપજાવશે.

૩૦ મું દુઃખ નિવારણ.

મૂળી રહે; મ્હોટો ધણી વિધવાને બૂલતો નથી.

શું બોલી રતાં ! “જુદા છુંદાચેલાંને જ કાં છુંદતો હશે ! મરેલાંને જ કાં મારતો હશે ! પોતાને દયાળુ કહેવડાવીને નિર્દય કાં થતો હશે ! શુન્કાની તોજેશ શું મ્હારી જ પૂરી નહીં થઈ ?” અરેરે ! કહેરની મારેલી ને દુઃખની ઢાંચેલી તું જુદા પાકને વીશે પણ ફાડું ફાડું નહીં બોલ. જ્યાં સુધી ત્હારાં અંતઃકરણમાં નિંદયા સરખો એક પણ વિકાર પ્રગટપણે વતાંતો હશે, જ્યાં સુધી ત્હારી જીંદગીના એક પણ કુદરતી નિયમનું ઉલ્લંઘન ત્હારાંથી થયા

કરતું જ રહેશે, ત્યાં સૂધી ગમે તે પ્રસંગે પણ ત્હારા ઉપર દુઃખ જ આવી પડવાનું છે. આ કુદ્રતી નિયમ બાજુવા છતાં માયાને વશ રહી ભૂતકાળમાં ત્હારાથી થઈ ગયેલા શુન્દા, પાપ, અને કસુરોને સાડ ત્હારે આ વિધવાવસ્થામાં ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી; કેમકે ભવિષ્યનો ભય રાખવો એ કુદ્રતી નિયમનો ભંગ ક્રીધા બરાબર છે. આવી જ માયાને લઇને ધ્રુવ-શિવ અને વિષ્ણુ પણ ભોળવાઈને ઠગાયા હતા; તો પછી આપણ ઇતિહાસના શું આશરો ? વિધવાએ ઇશ્વરને પિછાનવા ભેદભયે; માયાનો જેમ અને તેમ ત્યાગ કરવો ભેદભયે; લોભ તથા ક્રોધ તજવો ભેદભયે; અને સાત્ત્વિક યત્ન રાખીને રહેવું ભેદભયે. એ બધાંમાંથી ધણું જ થોડું પણ એ ત્હારાથી અમલમાં મૂકાશે તો ત્હારો ઘણો સંતાપ ઠમી થશે; અને ખીજાં દુઃખીઓની મદદે ધાઈ દિલાસો આપવા સાડ દોડી જવાની ત્હને તસબ થશે. રંડાપલી અનાથ સ્ત્રીઓને અને ન-બાપાં બાળકોને દેખતાંની સાથે જ ડેન્-માર્કના રાજા ક્રીસ્ટિયન ૩ જાને તેમની મદદે દોડી જવાનો ચડસ શાથી લાગ્યો હતો ? તે પોતે દુઃખી હોવાથી ખીજાંનાં દુઃખમાં દિલાસો આપવા સાડ તેને હમેશાં ઇતેબરી રહેતી, અને તે રાજા સંજ્ઞાથી નહીં ઓળખાતાં, “દુઃખ્યાંને દિલાસો દેનારો દોસ્ત” અથવા “પ્રભનો પિતા” કહેવડાવવામાં માન સમજતો હતો. માણસની છાંદગી ટકાવી રાખવામાં જેટલી જરૂર પાધા પીધાની, ઉધવાની, અને ધંધા કરવાની છે, તેટલી જ જરૂર સદશુદ્ધિ, ઉત્સાહ, ઉમંગ, પ્રેમ, સત્ય, વિદ્યા અને જ્ઞાને ખીલવવાની છે. આ શુદ્ધિથી ઘણું દુઃખ ન લાગે; પરંતુ આનંદ, વિશ્રાંતિ, વૈભવ અને અમન ચમનમાં જ એ જીવન ગાળવામાં આવે તો નજીવી અને નિજીવ વસ્તુની માયામાં તળબેર થવાના સ્વભાવને લીધે, કેાંઈ વ્હાલું અમરશુ અધારગામ ભય, અથવા વ્હાલો દીકરો માત્ર નિશાળે ભય, તેટલું “હું પડવું” પણ ભારે દુઃખકર થઈ પડે છે. ઈંગ્લંડના ફાલના પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ બ્યારે ચાર વરસ ઉપર હિંદુસ્થાનની મુલાકાતે આવ્યા, તે વેળાએ પોતાનો મહેલ છોડ્યા પછી થોડા જ વખતમાં તેમનો માયા લગાડેલો લીલો પોપટ “પાલી” જુરી જુરીને મરણ પામ્યો હતો. આ ખબર બ્યારે પ્રિન્સને હિંદમાં પડી ત્યારે તે પણ કેટલોક વખત સૂધી ગમગીન રહ્યા હતા ! માયાનું પ્રભળ કેાંઈ પણ પ્રિય વસ્તુ ખોવાય છે, અથવા પ્રિય વસ્તુથી છુટાં પડવું પડે છે ત્યારે જ જણાઈ આવે છે. એ માયા કુદ્રતે મૂઠેલી છે. તેમ ના હોત તો પોપટ કેમ બાજે કે ખારે પ્રિન્સ તેનાથી છૂટો પડ્યો છે ? પોતાનાં પારણામાં સૂતેલું જ મહિનાનું બાળક શું સમજે, કે ખીલુ સ્ત્રીઓ પારણા આગળથી પસાર થાય ત્યારે નહીં, ને પોતાની માવતર પસાર થાય ત્યારે જ રડે છે ? માટે હે રતાં ! ત્હારા ઘણી ભલા અને પરચલુ હતા તે આજ્યા ગયાનું ત્હને જેટલું દુઃખ લાગે છે તેના કરતાં તેમના ખ્યાર, તેમની મોહખબત, અને તેમની સાથે ગુનરેલા વૈભવના કિંવસોની લાગી આવતી માયા જ ત્હને ઘણો સંતાપ કરાવે છે. પણ તું ખચિત બાજુએ કે;

“ન મૂઠ્ઠાં આં કે ઉ નેક ફેરવાર મૂઠ્ઠાં,
 બે આસુદો બાંસ બે યજ્ઞાં સિપૂઠાં.
 વજાં કેસ કે માનદ હમી નામે બદ;
 બે આવાજ બદ બુદો ફેરવે બદ.
 ન આસુદ ફરકસ ફરું બાજ માનદ;
 વજું ફર હમાને બદ આવાજ માનદ.”

(શાહનામે.)

પરમજી બહાં કાર્યો કીધા ઘણી મૃત્યુ પામનારો બહો ધણી વારતવિક રીતે
 તો “મરી ગયો” એમ કહેવાયો જ નહીં; બદલે તે પુન્યશાળી ધણી તો પોતાનો
 પવિત્ર પ્રાણ પરમાત્માને સ્વાધીન કરીને થોડાક સમયની વિશ્રાંતિમાં પડેલો છે. દુહ
 કૃત્યે કરનાસ જે દુઃખાસ પુરૂષનું બૂંડું નામ રહી ગયું છે તે ધણી તો જન્મેલો
 જ દુહટ હતો, અને મૂએલો પણ દુહ જ કહેવાયો છે. જે ધણીના હાથથી દુઃખા-
 સંખ્યા વધુ દુઃખી થયાં તેથી તેનું બૂંડું નામ સાદ કરાવતું રહી ગયું, અને જેના
 મૂઆ પાછળ બૂંડું કહેવાયું તેને તો પરવરદેગારની દરવામાં થોડા નખતોનો પણ
 વિસામો કે વિશ્રાંતિ મળતાં નથી. જ્યારે પોતાનો ધણી, ફેન્સ ધારાશાસ્ત્રિ ગોશ્વીયલ
 ડચ પીનો મરણ પામ્યો અને તેના ઇષ્ટ મિત્રો જ્યારે રહવા લાગ્યા, ત્યારે મીસીસ
 પીનોએ તેઓને સામે દિલાસો દેતાં કહ્યું હતું કે; “મ્હારો ધણી પોતાનો ધધો
 છોડીને પણ સંકટમાં સપડાયલાંઓને સહાય થવા સારૂ, અનાથ વિધવાઓની બુઢારે
 ધાવાને સારૂ પોતાના કેસો પણ પડતા મૂકીને દોડી જતો હતો; દુઃખમાં ગીરફતાર
 થએલાં કુટુંબની હકીકત કાને પડતાં જ ગમે એવું અમલ્યનું કામ છોડી દઇને દુઃખી
 અબળાઓને ઉગારતો હતો; અને નિરંતર આમ જ કહેતો કે; “માણસનું કોઇ પણ
 કૃત્ય બિડાયલાંની સિદ્ધિ ભાંજવામાં કે સંકટમાં સપડાયલાંઓનાં સંકટ વેળાએ દિલ-
 સોઝી બતાવી તેમનું શાંતવન કરવામાં જ સમાયલું છે;” અને જેથી કરીને લોકો
 તેને “બાપ”ના નામથી જ બોલાવતાં હતાં; એવા મ્હાશ પુલ્કય પતિ પાછળ રહવાનું
 બંધ કરો !” આનંદનું હસવું જે આત્માને પુશાલ કરે છે, દુઃખનાં આંધુ જેઓના
 હૃદયને સહત આપે છે, પુશનુમા સગ રાગણી જે વિપત્તિને વિસરાવે છે, પ્રભુની
 બક્ષિત જેમાં હિમ્મત અને આશા ઉત્પન્ન કરે છે, મોત જે માનવીના કહેર અને
 સંતાપોને છેડા આણે છે, એ સર્વનો વિચાર કરતાં, પ્રેમની ગાંઠો તૂટતી વખતે નવી
 ઉમેદોને ઉભી કરવી, ધૈર્ય રાખી નવી જીંદગીની શરૂઆત આગોશી અને સંતોષથી કરવી,
 નવી નવી આશાઓ અને બુદી બુદી ઉમેદો ઉત્પન્ન કરવી, એ જ આ જીંદગીની
 કસોટીમાંથી પસાર થવાનું નિમિત્ત છે.

હે રતાં ! તું મ્હારી આગળ ઉભી ઉભી ભુરપારા રાગડા કાઢીને રડીશ નહીં.
 તું રડે છે ત્યારે જ ત્હારાં બધાંઓને રડવું આવે છે. તું આંખ ખાણી ભરે છે

ત્યારે જ મ્હારી પણ આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવે છે. તું શાંત રહે છે ત્યારે સઘળાં શાંત રહે છે. તું હસતું મોડું રાખે છે ત્યારે બધાં ખુશાલ ફરે છે. ત્યારે તો ત્હારે વિચાર કરવો જોઈએ કે, ત્હારા એક જીવના બળાપા કુરાપાને ખાતર ધણા જીવોને મુજબજ થાય છે તેના કરતાં, મન મ્હોટું કરીને તું એકલી જ ત્હારાં કલ્પાંતને દબાવી નહીં દઇ શકે વાર્? આવા વખતે ત્હારાં દુશ્મનોને તું જે કાંઈ ઉત્તમ બંદેશ કરી શકે તે ક્ષમા અને માફી છે; માટે તું કહેસ્તી મારેલી નવાં દુશ્મનો આવા વખતે ઉભાં ના કરીશ. ત્હારાં વિશાધીઓને તું જે કાંઈ અર્પણ કરે તે સહનશીલતા છે, જેથી તેઓ શત્રુ મટી મિત્ર થશે. ત્હારી કદર ખાનારી સખીઓને તું ત્હારું દિલ અર્પણ કર, જેથી તેમને નિરાંત વળશે. ત્હારાં બધાંઓને ત્હારો રૂટો ઢાખલો આપ. ત્હારા પિતાજીને ખાતરદારી અને માતાજીને ત્હારાં સહવર્તનથી આપ મગફરી; ત્હને પોતાને આપ સખુરી; બીજાં બધાંને આપ ઉદારતા; અને ત્હારા મરનાર ધણીને આપ ધન્યવાન આશીર્વાદ. હા, ગરીબી સાથનો રંડાપો કપરો છે. એક તો વિધવા થયું ને ઉપરથી વળી પૈસા પૈસાનાં ફાંફાં હોય ત્યારે અકબાટ ગભરાટ લાગે જ લાગે. ડોક્ટર ગોલ્ડસ્મીથ કાંઈ ડોક્ટર એટલે વૈદ ન હતો, તે ફ્રીઝીકનો નહીં પણ ફિલ્ડુ-ફીનો ડોક્ટર હતો, તો પણ એક દુઃખી સ્ત્રીએ સંતાપના દહોથી કાચર થઈને, પિલાપથી ઉત્પન્ન થયેલા શેગાથી કંટાળીને, વિધવા બનવાની તૈયારીમાં કવિ ગોલ્ડસ્મીથને વૈદ ગોલ્ડસ્મીથ સમજીને, પોતાના મરવા પડેલા ગરીબ રંક ધણીના મરણથી પોતાને વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી અટકાવવા સાડું, કવિ ઉપર કાંકલુદી બરેલો એક પત્ર લખી પોતાના ધણીને જીવાડવા ખાતર જોસડ મંગાવ્યું. એકલો રંડાપો કાંઈ એટલો બધો દુઃખકારી નથી. ગરીબી એ બીજો રંડાપો જ છે. કાગળ મળતાંને વાર ગોલ્ડસ્મીથ તેને ઘરે ગયો, અને હાંની નાડી તપાસી હકીકત પૂછતાં તેને માણસ પડ્યું કે; “મ્હારા મરવાથી મ્હારાં બાથડી છોકરાતું શું થશે ?” પાછલ પેટ ભરવા જેટલી પણ હું પુંજ મૂકી જતો નથી; એ વિધવા સ્ત્રી ગરીબાઈમાં પોતાતું ને મ્હારાં ગુલાબ બધાંઓતું સુજ્જન શી રીતે ચલાવશે ?” આવા આવા સંતાપથી જ તે હાં પીઠતો હતો. આવું દેખીને ડૉ. ગોલ્ડસ્મીથ બળ્યું કે; “હું એક કલાકમાં આ શેગાને શેગ પણ ફર થાય એવી, અને બાઈ તમારું પણ હાં મટી બંધ એવી દવાઈની ગોળીઓ મોકલી આપું છું; સળર કરે !” તૂર્ત જ આ ડોક્ટર ઘરે ગયા, અને એક ડબ્બીમાં ૧૦ ગીની મૂકીને તે ડબ્બી ઉપર લેબલ મારી કે; “જેમ જેમ હાજત બજાય તેમ તેમ અકેડી ગોળી વાપરજો; સખુરી પકડજો; અને બધાં ઉદાર દિલથી નિલાવજ કરજો.” આ ડબ્બી પોતાનાં માણસ સાથે તે બાઈ ઉપર મોકલી; જેણી થોડા જ વખતમાં વિધવા થવાની તૈયારીમાં હતી, તેણે ડબ્બી ઉઘાડીને જે બતની ગોળી તેને જોઈતી હતી તે જ બતની સોનેરી ગોળીઓ જોતાં જ તેને હિંમત આવ્યાથી તે બોલી; “રંડાપાનાં બે દુઃખોમાંથી એક દુઃખ તો કમી થયું. મ્હોટા ડોક્ટર ગેલ-

નથી જે હર્દ સાચું નહીં થાય તે હરદ નહાના પજુ બાલા ડોકટર ગોઠડસ્મિથે રૂ કયું ! છુદા જોમનું બહું કરે !” આ પ્રમાણે મનુષ્ય માત્રની લાગણી જેટલી આ બતિનાં દુઃખો તરફ ખેંચાય છે, એટલી પુરૂષબતિ તરફ ખેંચાતી નથી. સખી દે વિધુરા એટલે વિધવાઓ યદી “વિધવા આશ્રમો” ઉભાં કરે છે, પણ વિધુર એ રંડાયલા દુઃખી પુરૂષો માટે “વિધુર આશ્રમો” સ્થાપતા નથી. જગતમાં કેંઈ “વિધુરાશ્રમ” સ્થાપેલું જોવામાં આવતું નથી. અબળા એટલે બળ વિનાની રૂ જ હયાને પાત્ર હોય છે.

“કારણ કે, પુરૂષ તો રંડાયલો પજુ ધંધા ધાંધા કરે છે;” રતાં કહેવા લ “અબળાને જ છુદાએ બધી વાતે ભય ને ચિંતામાં રાખી છે. અબળાને જ એ યાજા અવતારમાં રાખીને હુંદયા કરવાની ઇચ્છા નિર્દયતા બતાવી છે. ધણી વિધવાઓને ધકેલા ખવાડવામાં ઇશ્વર જુલમગાર નહીં ચતો તો બીજું શું કહીએ

૩૧ મું દુઃખ નિવારણ.

હિલની આમ હિલસોજીથી હોલાય.

તાં, રતાં ! કહેર અને કોધની મારેલી તું છોકરવાડ જેવા વાહવિ કરનારા ત્હારા બકવાડથી જે ગમે તે ચઢવા તઢવા ઝડ ઝડ બના. ઇશ્વરને દયાહીન બોલીશ મા. તડકો પેટેલો હોવાથી ઈંટીની શીતળતાનું સુખ છે. જુઓ; પ્રકાશનો આનંદ અંધકા જ છે. કંઠવાસના અનુભવથી જ સાકરનો મિઠાશ મધુરતા જ

છે. સુખ શોભે છે દુઃખના જ પ્રતાપે. જીવનની શોભા મૃત્યુથી જ છે. રાહતને આ રોગથી જ જણાય છે. મલમની ડંડક ધાને લીધે જ છે. સુલેહની ટાંક લડાઈથી રૂંઠન સાંભળેલાં હોવાથી જ ગાયનની મધુરી છે. શાંતિનું સુખ ચિંતાથી જ જોગ છે. સુખી પ્રજાની ઉત્પત્તિ દુઃખી પ્રજાની ઉત્પત્તિમાંથી જ છે. ઇશ્વર પોતાના : ન-ખાપા, ન-માયા, અને દુઃખમાં ઉધરેલા હીકરાઓના પ્રતાપથી જ આજે સુહાસતમાં છે. બાપ મરી ગયા પછી વિધવા માતાના ખોળામાં ઉધરેલા ખેડુતો વેપારીઓના, ચત્રકારોના અને મજૂર વર્ગના રાંડી રાંડોને પેટના છોકરાઓ શોખા : રાજદારીઓ, કવિઓ અને વિદ્વાનો નિવડયા, અને ઈશ્વરની કીર્તિને આ પહોંચાડી. જાણીતો નૌકાશાસ્ત્રી બ્રહ્મીન અનાય અવસ્થામાં પ્રથમ તો વહાલુના આગળ ઉભો ઉભો દોરડાં જ ખેંચતો હતો. દુઃખચારી માતાના ખોળામાં ઉધરેલા કક્ષાઉડસે શૌચેલ પ્રથમ તો પેટ પૂરતું જ કમાઈ લાવવા સાડ “જાપરીવાળો છોક

(Cabin-boy) હતો. પ્રખ્યાત હર્ષચલ અનાથ સ્થિતિમાં ઉછરેલો હોઈ ગરીબ માતાને શાંતવન આપવાને લક્ષ્યકરમાં પદવમ વબ્બીને હઠાડા કાઢતો હતો. આશ્રય તથા આશ્રમ વગરની માવતરના જીવને ઠારવવા થકી જ ખ્યાતિ પામેલ શેન્ટ્રે એકવાર મજુરી કરીને શેજ પાકનારે મજુરોડો જ હતો. એટી જેવો વિખ્યાત ન-બાપો પૂત્ર છાપખાનામાં શેજે મજુરી કરતો હતો. સર ટોમસ હોરેન્સ પ્રારંભમાં તો, “મા-દીકરાં અરધી જણે હઠાડા કાઢવાની સ્થિતિ” માં હતો. પછી ભથિયારખાનું કાઢ્યું અને છેવટે પોતે પણ સુખ પામ્યો ને ઘરનાં બહાલાંઓને પણ સુખ દેખાડ્યું. હા, હું તંહને દિલાસો દઉં છું તેટલો જ વાર તંહને હીક લાગે છે, પણ દિલાસા દેનારાંને દુઃખ દેખવાનો જ્યારે પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તેમને પણ તાબ ધા ચચ્ચટતા હોવાથી, જે મોડું નસિયતો બોલતું હોય છે તે જ મોડું ભેંકડા તાણવા માંડે છે. સાફ સાફ બોલતાં તો પોપટને ને કોવલને કે કાગડાને પણ આવડે છે, પણ તે પ્રમાણે અમલ કરે તેની નવાઈ છે. “બોલ બચ્ચા શૂકડા ! અચરે અચરે સમ-સમ” તો કહેશે કે; “સમ-સમ; સમ-સમ; જીવતા રહો !” એમાં હઠાડો શું વળ્યો ? વિધવા થઈએ કે રાંડેલાં થઈએ ત્યારે બધાં કહે છે તો ખરાં કે; “ધીરજ રાખો; સજુરી પકડો, હિંમત ધરો, ખુદાના હુકમને તાબે થાવ !” પણ ગચ્ચકાયતું મનીખ પેટની વરાળ બહાર નહીં કાઢે તો શુંગળાઈ જાય. પૈસો મૂકવાની જગો મળે, પણ દુઃખની વાતો રડવાની જગો ક્યાં મળે છે ? એટલા સાફ તો પાચકસ્ત ઉકમણાંનાં પાંથરણાં ગોઠવેલાં છે. માટે હે મહારી દુઃખી બહેન ! ઉઠાર ને ઉમરાવ દિલ રાખવા માંડ, જીવ ઠેરવ, અને રંડાપા ને રંડાપાના જ વિચાર નહીં કર. સજુરીવાળા ઉઠાર માણસને સમજું પાછું આવી મળશે. ત્હારી માયામાં કાચપ છે. કાયામાં કાચપ છે. નસીબમાં કાચપ છે. સારાંમાં કાચપ છે તેમ ચાઠામાં પણ કાચપ છે. ઘણીવાર સાફ ધારીને એક કામ કીધું, તેના ઉપયોગ અશુભ અને માફું પરિણામ લાવવામાં જ થાય છે. માઠાંમાંથી સાફ ને સારાંમાંથી માફું નિપજાવવાનો તો કુદ્રતનો કાયદો જ છે. નવી નવી શોષા થાય ત્યારે આપણે ખુશ થઈએ છિયે; એમ ધારીને કે, સંસાર બહેવારમાં સવળતા ને સગવડ થઈ. મારકોનીએ તારનાં હોરડાં વગર, સંદેશ પહોંચાડવાની સગવડ કરી આપી ત્યારે ઇનશાનનાં સુખોતું એક મોડું સાધન મળ્યું એમ જ જાણીને આપણે મળકાયાં હતાં, પરંતુ કુચર એમકને આપણને ગતાની આપ્યું, કે એ જ શોષથી હિંદુસ્થાનમાં કરોડો રૂપિયાની માલ મીલકત, દબનોબધ સ્ટીમરો, અને સંખ્યાબંધ જાનોની ખુવારી થઈ. નવી નવી જાતની ટોપો, સળમરીનો, રૂડોનોટો, બંદુકો, એરોપ્લેનો અને ગેસની શોષાએ દુન્યાની જેટલી ખરાબી કરી છે, તેટલી તે શોષા આગમચ થઈ નોતી. માટે હે બહેન, સારાંમાંથી ઘણી વેળાએ પરિણામ માફું નિષ્કે છે, અને માઠાંમાંથી ઘણું સાફ પરિણામ પણ આવે છે. માટે કહેરની મારેલી ને દુઃખથી હારેલી તું ખુદ પાકને નહીં નિંદવા ગેસ. તેના જેવો

સમજદાર ખીલે કોણ છે ? તેના શિવાય આપણી રાજ્ય રજક ને જીંદગી ટકાવનાર કોણ છે ? હેડકામ્રોએ પોતાનો વડો પોતાનામાં જ જેમ ઉભો કર્યો, હશકરના સિપાઈઓએ પોતાનો સરદાર પોતાનાં જેવાં એક આદમીને જ ઉભો કર્યો, તેમ જવાત્રમાં પોતાના સંકલ્પથી પોતાનો વડો સરદાર અને રાહબર પરમાત્માને જ ગણી કાઢ્યો, તો પછી તે સરદારની ઇચ્છા પ્રમાણે જ જે તે તાગેદારે વર્તન રાખવું સંભવાર છે. ઉત્તરવડ ગાથામાં આપણને એટલા માટે જ ગોષ્ઠ દીધો છે કે :

તત ક્વા પેરેસા એરેશ-મોઇ વચ્ચોચા અહુરા;
કરના હેરેતા ઝાંચ્યા અહે નખાઓસ્ચા અવપસ્તોઈશ ?
કે અપો ઉર્વાઓસ્ચા ? કે વાતાઈ દાંન્મઇખચસ્ચા;
ચઓગેત આયુ ? કરના વંધહેઉશ મઝદા દાંમિશ મનંધો ?

હે ખ્યારા અહુરા ! તું મ્હારે એટલો જોઈમ દૂર કર, કે ત્હારા શિવાય આ આકાશને અને આ ધરતીને નીચે ગળદી પડતાં કોણે બચાવીને ટકાવી રાખ્યાં છે ? પાણી તથા આડપાનો ત્હારા શિવાય કોણે ઉત્પન્ન કર્યો ? આ પુંદ્રાડા ભારતા વાયુને અને ઝડપ ઝડપમાં પસાર થઇ જતાં આ વાદળાંઓને ત્હારા વગર ખીલ કોણે એટલી બધી શક્તિ આપી ? હે ખુદા ! ત્હારા વિના ખીલે બધાં મનવાળો, અક્કલથી તોલ કરનારો અને હિમોને પેદાનો કરનારો પણ કોણ છે ? જવાબ:-કોઇ જ નહીં. હે ખહેન ! ખુદા જ સર્વનો માલીક ને રક્ષક છે. યુનાની હકીમ જાહીનુશ જેવો ખબર-દાર વેદ તો કોઇ થયો નથી, જેણે દુઃખ દર્દો દર્દે કરવાના ઇલાજોનાં મ્હોટાં મ્હોટાં ૪૦૦ પુસ્તકો બનાવ્યાં હતાં, પરંતુ જ્યારે પોતે જ રંડાયો ત્યારે તે પોતાની મરતી એરતને બચાવી કેમ ન શક્યો ? ડયુક એફ બરગન્ડી જેવા સુરખીના મઠદાને જોઇને આર્યબિશપ ફ્રેનેલન ગોથ્યો હતો કે:-“પિલો મ્હારો ખ્યારે પ્રિન્સ લોથે પડ્યો છે, જેના તરફની મ્હારી માથા અને પ્રીતિ મા-બાપ અને ખચ્ચાંના જેવી છે, અને આ સંસારની મ્હારી સર્વ મોજ અને મ્હારો સઘળો આનંદ એની સાથે જ જોડે મરણ પામે છે, તો પણ એક તૃણ માત્ર હલાવ્યાથી જો એને પાછો જીવતો કરી શકતો હોય તોયે પ્રભુની મરજીની વિરૂધ્ધ જઇને, આ જેવી દશ હજાર દુનિયાંનો બદલો મ્હને કાં નહીં આપવામાં આવે તોયે હું એટલું એક તણખડું પણ ફેરવવાની કોશીશ કરીએ કરું નહીં. ગમે એવું મ્હને દુઃખ થાય છે છતાં પ્રભુની ઇચ્છાની ઉપરવાળો હું કદી પણ થઇ શકું નહીં.”

“મુરખી ! તમિ મ્હને ગમે એવા ફેરવી ફેરવીને દિલાસાના ઘણાંયે દાખલા આપ્યા;” રતાં રડતે રડતે છેવટે કહી ચુકી; “પણ મ્હારાં ચિરાયેલાં જીગરને જરાએ ટાઠક પડી નથી. હું કપટી હૈયાંની હોવાથી મ્હને દુઃખનો લાગેલો ડાઘ મટતો જ

નથી. હે દિલાસા દેનારા મુરખી ! આપ મ્હારે ત્યાં પધાર્યા તો તમારે સાડું મ્હારા શરે અશભથી મ્હારાં દિલનું બિછાનું બિછાવી ચૂકી હું, પણ પેલી બીબી કહે છે તેમ, તમે મ્હને મલમ તે ક્રિયા ક્રિયા જખમ ઉપર લગાડશો, ને શું શું સમજાવશો ? નાસેલા તસરીક લાગે દીઠ એ દીઠ ફરશરા; પર કેઈ ઇતના તો સમજાવે કે સમજાવેગે કયા ?

૩૨ મું દુઃખ નિવારણ.

—૩૩૩૩૩૩—

ખુદા દિલાસો દે છે, ફિરેસ્તાઓની મારફતે.

"Affection is the savage beast,
Which always us annoyeth;
And never lets us live in rest,
But still our good destroyeth."

BRANDON.

યા મમતા, પ્રેમ અને પ્રીતિ એ એક એવું ફૂર અને નિર્દય જંગલી જનાવર છે, જે એકે નિરંતર આપણને સંતાપીને ત્રાસ આપે છે, અને આપણને શાંતિથી ઠરીને જ પવા દેતું નથી, તો પણ આપણા સંહુણો અને લગાધ તેનો નાશ કયા વગર રહેશે નહીં.

દુઃખચારી પહેનો ! તમે તમારા ઘણી ગુમાવ્યાથી બધા સ્વાર્થ કદાપિ છોડી બેસીને એકાંત ખૂણે પડી પણ રહી શકશો. પરંતુ પ્રીતિનો સ્વાર્થ અને માયાનો પાસ તમે ત્યજી શકશો નહીં; જેથી તમારામાં સજીવી અને સંતોષ નહીં આવી શકશે, અને તમે દુઃખી જ થયાં કરશો. ગયોમર્દ જે હઝરત એફરીશના ઉપ નામે ઝોળખાતો હતો, તેણે આ પાસથી છુટવાને સાડું ૩ વસ્તુઓ પોતાની નજર આગળ હમેશાં રાખી ચૂકી હતી. (૧) પોતાની આંગળીમાં હમેશાં તે એક વિંટી પહેરતો હતો, તે ઉપર એવો લેખ કેતારેલો હતો કે;—“સજીવી એ જ મ્હાડું ચક્રીન છે.” (૨) જ્યારે તે જશન કરતો ત્યારે ખીજી વિંટી પહેરતો, જેના ઉપર એવી નકશી કેતારેલી હતી કે; “જશનની ખુશતુદી બહાં કામો અમલમાં ચુકવાથી જ મળે છે.” (૩) તે હમેશાં એક કમરબંધ બાંધતો હતો; તે ઉપર એવો નકશ કરેલો હતો કે; “મોત ઉપર આજી નજર રાખી તેની યાદ તાજી રાખવી, તેમાં જ જીવની અને શરીરની સલામતી છે.” પહેનો ! મૃત્યુ જેવા

દુઃખના પહાડના શિખર ઉપર તમે કબૂત્ર વેઠી ચુક્યાં છો, પછી તમને હવે ભય રહ્યો જ શેનો ! ઉંચે જેમ જેમ માથુસ ચઢે છે, સુખની ટોચે ચઢી રહે છે, તેને જ ચઢતા પછી પડવાનો ભય રહે છે. સુખના શિખરે ચઢી ચુકેલી અબળા જો કમં સંજોગે હેઠળ યાજી પડે તો તેનાં દુઃખ, ગમ, અને કબૂત્રો પાર જ રહેતો નથી. જે સદાતું જ ગળડીને લોચે પડતું છે તેને તો પડવાતું રહેતું જ નથી. જેમ પડવાના ભયથી કેટલાંક લોકો ઉંચે ચઢવાની ભાંજગડમાં પડતાં જ નથી, તેમ રંડાવાની દેહશતે કેટલીક સ્ત્રીઓ પરણતી જ નથી, અને કુવારાપણું લોગવે છે. કુવારીને રંડાવાનો ભય કેવો ? પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે, આ જગતમાં જે જન્મ્યું છે તેના પ્રારબ્ધમાં દુઃખ કે જોખમ, ભય કે કમનસીબી, રોગ શરીરને કે તંગી પૈસાની થોડે થણે અંશે તો હોવાની જ છે. દરેક જીવ પોત પોતાનાં ભલાં ભૂંડાં કર્મને અનુસરીને સારાં નરસાં ફળ લોગવે જ લોગવે. પૂર્વ જન્મમાં જેવું કર્મ કર્યું તેવું ફળ આ જન્મમાં લોગવ્યે જ છુટકો. જેમાં પરમેશ્વર શું કરે ? આપણે માથુસો જ તે માલિકનાં સારાં કે માઠાં મદદગાર થઈને દુન્યાને ધિકાવીને સુખ દુઃખ વહેંચી લઈએ છીએ. ત્યારે કસોટી ઉપર ચઢેલાં દુઃખ અને કમળજીતીનાં બમ્બાંઓ ! તમારાં મનને ધૈર્ય અને હિંમતના ટેકાથી મજબુત કરતાં શિજો. એક બે દુઃખે અકળાઈ નહીં જશો, હજી એ તો પાસેસમાં પહેલી પુણી છે. એક બે દુખકી જો એક તારાએ સમુદ્રમાં મારી જોઈ, ને માતી હાથમાં ન આવ્યાં તેથી તે જો આમ જ માની જોસે, કે સમુદ્રમાં માતી કાંઈ પાકતાં જ નથી, તો જેમ તેની મૂર્ખતા કહેવાશે, તેમ રંડાપો આવ્યો જોટલે હવે દુનિયામાં કેટલું સુખ છે જ નહીં, જોમ માની જોસતું એ એક વિધુરા માટે મૂર્ખાઈ જ કહેવાશે. સુખના માર્ગો અને રાહતના ઉપાયો ઘણા ઘણા પડેલા છે. દુખકી મારનારો જો ફરી ફરીને માતી મેળવવાની કોશીશ કરશે તો તે જરૂર ફેટક પામશે. સમુદ્ર કાંઈ વાંઝ્યો નથી. સંસાર કાંઈ સંડેલો નથી કે વિધવાને માટે સુખનાં બધાં જ દ્વાર તે બંધ કરી જોડો હોય.

જર્મનીના એક રંડાચલા પુરૂષે ઉપલા નિયમને અનુસરીને એક પછી એક ૧૧ બાયડીઓ પરણીને સંસાર સુખની શોધમાં ચાલુ દુખકીઓ માર્ગો જ કીધી હતી. તેની પ્રથમની ૩ સ્ત્રીઓ સુવાવસ્થામાં એક પછી એક મરણ પામી ત્યારે અટુલી છંદગી નહીં ચુભરવાના ઉદ્દેશથી ૪ થી ૫ થી જેમ પાછો બે બાયડીને પરણ્યો, પણ તે જન્મે દુગીને મરણ પામી. આથી તેણે સંસાર સાગરમાં ૬ ઠી, ૭ મી, અને ૮ મી વાર દુખકી મારી જોઈ, પરંતુ તે ત્રણેય સ્ત્રીઓ પણ પાછી થઈ. ફિરમત કરે તે કાંઈ નહીં કરે. એકે આપણાત કીધો, અને બીજી ત્રણ કૂદતી માતો પણ મરણ જ પામી. ૧૦ મી સ્ત્રીને ગોઠાવ્યે શિંગડું મારવાથી મરી ગઈ, તોપણ નસીબની સામે તેણે વધુ એક ટક્કર મારી જોઈ. હિંમત લડાવીને ૧૧ મીને પરણ્યો. જો કે રેલ્વે નીચે તેણેનો પગ કચડાઈ ગયાથી અપી નાખવો પડ્યો, તોપણ તે જર્મન બહાદુરે દુઃખને

હુઃમ ના ગરુડું. જ્યારે મનુષ્યને ધૈર્યની દ્રષ્ટિએ હિમ્મત આવી જાય છે ત્યારે ત્યાંમ કે કપ્ટ, સંતાપ કે રોગ, આફત કે મૃત્યુ તેની પાસે આવી શકતાં જ નથી; ને આવે છે તો તે વીર પુરૂષ એ સધળાંને વધાવી લે છે. જેણે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ પિછાન્યું છે તે શું નથી કરી શકતો ? પિથાગોરસ જેવા ફિલોસોફે અભ્યાસ વડે જાણી લીધું, કે જેલ પડ્યા પછી આત્મા કાંઈ ફના થતો નથી, ત્યાર બાદ તે કોઈને પણ મરતું દેખીને જુકાઈએ પણ એક આંસુ પાડતો ન હતો. મરણ વેળાએ જ્યારે કોઈ યુનાનીને માહબમ કરતો તે દેખતો ત્યારે પોતે હસીને કહેતો કે; “દેશમાં એક આંધળો વધ્યો, કેમકે જેનો નાશ થયેલો તે જુએ છે તે તો જીવતો છે !” મોત એ લાંબી ઉંચ શિવાય બીજું શું છે ? મોતની ઉપાધિનું મૂળ માત્ર માણસનું અજ્ઞાનપણું છે. કવિ બાયરને મોતને સમજવાને બહુ બહુ પ્રયાસ કર્યો, અને છેવટે તેને એવું જ માલુમ પડ્યું કે; “હું” (એટલે આત્મા) અમર છું, અને “તે” (શરીર) નાશવંત છે; જેથી મરતી વખતે તે શાંતિથી છેલ્લા શપ્તો બોલ્યો; “હું હવે ઉંઘી જઈશ. મહારે હવે ઉંઘવું જ ભેઈએ.”

કુંવારીને કુંવારી રહી જવાનો ભય. પરણેલીને રંડવાનો ભય. રંડાયેલીને નિર્વાહનો ભય. કુમતિને કમજબતિનો ભય. ભય શેંમાં નથી ? જે ભય તુચ્છ લાગે તેની સામે યવામાં કશે ભોખમ જણાતો નથી. આવવા પહેલાં જ ભય ભયભિત લાગે છે, આવી ગયા પછી તે એટલો ભયાનક લાગતો નથી. જે ભયને હિમ્મત ધિક્કારે છે તે ભય લોકડી મીસાલે છે, ને જે ભયને હિચકારાપણું પંપાળે છે તે ભય વાઘનું સ્વરૂપ લઇને આવે છે. મીંઝ મિવેલીએ જાત અનુભવનાં બનેલો બનાવ કહ્યો છે કે; ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં હું રહેતો હતો ત્યારે સામેનાં પ્રાર્થના સમાજના મંદિરની પાછળ રહેતા ધાંચીનું ખૂન થયું, અને ખૂનીઓ તેનું દ્રવ્ય લુંટીને ગભરાયલા ગભરાયલા નાશી જતા હતા. એક ખૂનીને મંદિરની પગથિ ઉપરથી ઢોડી જતો કોલેજના એક પગીએ દીકાથી તેની પૂઠે ઢોડી તેને ટોક્યો, પણ તે શકેલો ન રોકવાથી પગીએ તેના પગ પર ડાંગ મારતાં જ તે તૂટી પડ્યો, અને પકડાયો. વળી તેની સાથેના બીજા બે ખૂનીઓ પણ પકડાયા. જ્યાં સૂધી પગીએ તેમને સાધારણ ચોર જાણ્યા ત્યાં સૂધી તો તેને લગારે ભય કે ડર ન લાગ્યો, પણ જ્યારે તેને જણાયું કે, જેમને તેણે બડપ્રાટ્યા ને પકડ્યા હતા તે તો કાણુહીઓ હતા, ત્યારે પગીના તુર્ત જ હાંજા ગજડી ગયા. તેણે જો પ્રથમથી જાણ્યું હોત, કે પેલા તો કાણુહી છે, તો તેમની પૂઠે ઢોડવાની હામ તે કહી પણ બિડતે નહીં; એટલું જ નહીં, પંથ જ્યારથી તેણે લોકડી ધારેલા માણસને વાઘના સ્વરૂપનો જાણ્યો ત્યારથી તેને તાવ ચઢવા માંડ્યો, રાત્રે ઝબડી ઝબડીને બીહ ઉઠવા લાગ્યો, અને કેટલેક દિવસે કાણુહીની ધારવીથી જ મરણ પણ પામ્યો. એટલા માટે જાહેના, હિમ્મત હાર્યો તો ભલે હાર્યો. હિમ્મત રાખીને જે પડ્યું તે ઉપાટો. રેતીના રણમાં કળિ

ખેત્રીને બાર વહેવા સાથે જે ઉંટ ગરમી ને તાપનો પરિતાપ સેવે છે, બૂખ અને તરસે અધમૂઘું થવા છતાં ખેતુદ્ધ થઇને જેમ ફેંસલાઈ પડતું નથી પણ હિંમતથી મજુરી કરે છે, તેમ માનવી થયાં માટે તમામ્હે દરેક સંકટ સહન કરી ટકાવ કરતાં શિખવું જોઇએ. આમ જ વિચારવું, કે માથે ખુદા ધણી છે તો બધું હાજર જ છે.

ગર અઝ નીસ્તી હીમરી શુદ હલાક;

મરા હસ્ત, બતશ કે તુફાં ચે બાક ?

ખીજ બાઇઓ પોતાની પાસે કાંઈ રહ્યું નથી, માથે બાંસે કોઈ રહ્યું નહીં, એવાં શેઠણાં રડીને બલે દુઃખી થાય, પણ મ્હારી સોડે તો બધુએ છે, સંતોષ ને સખુરી છે તો શ્રી કાંઈ છે. શેઠ થઈ આવો કે તોફાન થઇ આવો, પણ નેની ધાસ્તી બતકને શેની હોય ?

૩૩ મું દુઃખ નિવારણ.

—૩૩૩૩૩૩—

શોકાતુર વિધવા ! ત્હારા ધણીનું ખુન ત્હારી

ગરહન ઉપર.

ગૃહીણીમાંથી ઉછરેલી ઉત્તમ ગાનારી હોલન સ્ટ્રીનગેલ છડી છતાં એવી તો સુખી હાંડળી ગાળતી હતી, કે એક ખાર્વીદવાળી બોરત પણ કદાચ જ તેની બરોબરનો વૈભવ ગુબારી શકે. આખે શરીરે તેણી હીરા મોતીથી જ શણગારેલી પ્રરતી. તેનાં ગાયન ઉપર લોકો દીવાના બની તેને એકવાર બાંધે પુજતાં જ હતાં. આવી એક તવંગર છડી આ ઉપર જ્યારે દુઃખનાં વાદળ ગગડવાનું શરૂ થયું ત્યારે ધીર જ રાખી બૂખમરે પણ શાંતિથી વેઠવા લાગી. ક્યાં ગયાં તે હીરા મોતીનાં કારડાં ? આ સ્થિતિમાં પણ તેણી સખુરી રાખી હાંડળી નિભાવીને ટકી, અને છેવટે વ્યાધિને લીધે તેણીને વિચેનાની એક હોસ્પીટલમાં લાચાર બેચાર હર્ષિ લેખે પડવું પડ્યું તો ત્યાં પણ તેણી ખુશાલ હવે રહી શકી; કેમકે તેણીએ ગાયન જેવો આશીર્વાદ પામેલો હૃદય સંપાદન કરેલો હતો. લાખો રૂપિયાની દોલત ઘસડાઈ જવા છતાં તે કોઈના પાસે બળાપો કરતી જણાઈ નથી. પાછલા દહાડા ઉપર પાંઉનો એક ટુકડો પણ ખરીદીને ખાવાને તેણી શક્તિવાન ન હતી. નહીં માથે ધણીનું છત્ર, નહીં પેટે પુત્ર, અને તે છતાં તેણી દુઃખના સંભોગને સુખના બનાવોમાં ફેરવી શકી. હોસ્પીટલમાં જ છેવટે મરણ પામી, અને લોકને પૈસે તેણીને દફનાવવામાં આવી. તેણીની કબર ઉપર માંમિક લેખ એટલો જ લખાયો કે; “Here lies—” એટલે હાં તેણી પડી છે—” કાણ ?

કહો કે કોઈ જ નહીં. હે પહેનો, તમે પણ સુખના દહાડાને પણ અનુકૂળ કરી બાંધો, ને દુઃખના દહાડાને પણ બંધબેસતાં થઈ બાંધો. આપણે આપણો જ આત્મા કેણુ છે તે બાંધતાં નથી, ચૈતન્ય રૂપ આત્મા આ શરીર સાથે શો સંબંધ ધરાવે છે તે વિષે આપણી અજ્ઞાનતાથી અને અંદરના આત્માનાં ઉચ્ચ સુખો પ્રાપ્ત કરવાને ઠેકાણુ આપણે સુખની શોધ માટે બહાર ફાંફાં માર્યે છીએ તેથી જ બધાં સાંતક સંકટો, આક્રમક વિપત્તિ, અને શોક સંતાપ થયાં કરે છે. બાંધણો ! જ્યારે તમે તે અવર્ણન્ય આત્માનું જ્ઞાન મેળવશો ત્યારે તમને પણ શોકાતુર કે ગમખાર ને ગમગીન રહેવું હસવા સરખું લાગશે. એક ઉચ્ચ કોટિનો જીવ નશીબનાં નખરાં-ખાજ કીનાને હસી કાઢે છે. એવા જીવને ઉદાસી કે નિરાશા નાઉમેરી જેવું જણાતું નથી. ઉપલી ગાનારીને બધુંએ ગુમાવ્યા છતાં દુઃખ શાથી લાગ્યું નહીં ? તેણી પૂરી વાકેફાર હતી, કે જે જવાનું છે તે હર પ્હાને જવાનું જ છે, ને જે રહેવાનું તે કેમે કરતાંએ આવડ્યું જવાનું નથી. એક ગીરાશીઆએ કપાસ વેચીને રૂ. ૧૮૦૦ ની પુ'જ જેમ તેમ ભેગી કીધી હતી, અને તેની નોટ વટાવીને જ્યારે પોરબંદર ગયો ત્યારે ઘણી જ ઘણી જ સાવચેતીથી તે નોટો પોતાના બાટાં સાથે બાંધીને ઉ'ટ ઉપર સ્વાર થઈને ગયો. ઝાડ ઉપર નાસ્તાનું ફાગિયું બાંધી ત્યાં જ ઉ'ટને પણ બાંધી પાણી લેવા ગયો, એટલામાં તે ઉ'ટ લાંબી ડોક કરી નાસ્તો પણ ખાઈ ગયું ને તેની સાથે પેલી ૧૮૦૦ ની નોટો પણ આવીને ગળી ગયું ! ગીરાશીઆએ આવીને તે જ્યારે દીકું ત્યારે તેણે પહેલાં તો પોક મૂકીને રડી દીધું, પણ પાછળથી તેને વિચાર આવ્યો કે, એમાંથી પણ ઇશ્વરે મ્હારું કાંઈ કલ્યાણ કરવા ધાધું હશે તો જ ઉ'ટ સ્વરૂપે પોતે મ્હારી પુ'જ હજમ કરી આપ પ્રસન્ન થયા હશે ! આ ઉપરથી જણાશે કે, માણસનું સુખ કાંઈ પ્રારબ્ધની પ્રસન્નતા ઉપર અવલંબીને રહેતું નથી; જેથી પ્રારબ્ધના રૂઠવા ઉપરથી તે ગરાશીઆ કરી જઈને નિરાશામાં ફૂંપ્યો નથી.

सुख दुःखं हि पुरुषः पर्यायेणो पसेवते ।

सुखमा पतितं सेवते. दुःखमा पतितं वहेत् ॥

દરેક માણસ વારા ફરતી સુખ પછી દુઃખ ને દુઃખ પછી સુખ ભોગવતું જ રહે છે; બારે દહાડા એક સરખું આહુ દુઃખે ભોગવાતું નથી, તેમ આહુ સુખે સોહવાતું નથી; માટે સુખ આવે ત્યારે સુખનો ગરાબર ભોગ ભોગવી લેવો, અને દુઃખ આવે ત્યારે તે પણ સહન કરી લેવું. એમ કયે ત્યારે જ માણસ, જ્યારથી ભર્તૃકરી રાજા વૈરાગી થઈને પોતાની ગાદી છોડીને વનમાં ગયા ત્યાર પછી તેમના રાજ્યાસન ઉપર જે કોઈ રાજ્યનો રાજ્યાભિષેક થતો તે રાજ્યને વૈતાળ (મૃત) આવીને ખાઈ જતો હતો. જ્યારે સંવત શકના સ્થાપક ઉજ્જવનના રાજા ચિકમ્બને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે વેષ બદલીને તેણે પ્રધાનજી પાસે આવીને કહ્યું કે; “જે ત્હમે આ ગાદી ઉપર મ્હને બેસાડ્યો તો હું સુખે રાજ્ય ચલાવીશ !” પ્રધાને કબુલ કરવાથી

વિક્રમે રાજગાદી ઉપર બેસી રાત સૂધી કામ ચલાવ્યું. રાત્રિયે સુવા જતી વખતે સુવાના ઝોરડામાં પુષ્કળ ખોરાક પાણી ભરાવી રાખી હાથમાં નાખી સમશેર લઈ તે બગતો જ બેઠો. મધરાતે પેલો વૈતાળ “ખાઉ-ખાઉ” કરતો જેવો આવી ઉભો, તેણે જ વિક્રમ હિંમતથી બોલ્યો; “આ જેટલો બેઠાંએ ખેટલો ખોરાક તૈયાર છે. આ પીવાને જળ પણ હાજર છે, તું એ સર્વ ખાઈ પીને પછી મૃતને ખા !” વૈતાળનું પેટ આટલા જ ખોરાકથી ભરાઈ ગયાથી તે પેટ પસવારતો ચાલ્યો જ ગયો. દરરોજ આ ક્રમ વિક્રમે ચાલુ રાખ્યો. ઘણે વખતે એક રાત્રિએ વિક્રમે વૈતાળને કહ્યું: “મ્હારા આવરદામાંથી તું પાંચ વરસ કમી કરતો બા !” વૈતાળ કહે; “એ કાંઈ મ્હારા કે પ્રભુ શિવાય ખીજ કોઈના પણ હાથમાં નથી !” બીજે દિવસે સભાએ ઝોરડામાં ખોરાક પાણી કશુંએ રખાવ્યું નહીં. વૈતાળ આવ્યો અને કોષ કરીને રાત્રને “ખાઉ-ખાઉ” કહીને જ્યારે દમ ભરાવવા લાગ્યો ત્યારે રાત્ર કહે:—ત્હારાથી મ્હારાં આયુષ વત્તાં એમાં થતાં જ નથી ત્યારે તું મૃતને ક—તખતે મારી તે કેમ નાંખી શકશે ? તું તો હવે મૃતને માત્ર આપ્યા જણાય છે. તું ખોટો ચોગમાવાનો પ્રપંચ છે. ત્હારી ઈંદ્રબળથી હું કાંઈ હવે બૂલાવો ખાઈશ નહીં; ત્હને હવે અજ પાણી પણ ખવરાવવાની જરૂર શી ? આવી બા; મ્હારી સામે લડાઈ લડ, સુદ કર, મેં ત્હારા માલીકને જ સાધ્યો છે તો ત્હારાથી કશું થવાનું જ નથી !” વૈતાળે વિક્રમ ઉપર પ્રસન્ન થઈ ઉત્તર વાળ્યો:—“ત્હારી ખીરજને ધન્ય છે. ત્હારી સખુરીને ધન્ય છે. ત્હારી હિંમતને ધન્ય છે. ત્હારી હીકમતને ધન્ય છે. હું ત્હારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું માટે કાંઈ વરદાન માંગ !” “વૈતાળ થઈને આવ, કે ભૂત થઈને આવ, હું તો ત્હને મિથ્યા આપ્યા જ લેખું છું; પણ એ ત્હારામાં કાંઈ પણ શક્તિ જ હોય તો હું વરદાન માંગું છું કે, હું જ્યારે પણ ત્હને યાદ કરું ત્યારે જ ત્હારે મ્હારી સોડે આવવું.” આમ કહ્યા પછી વિક્રમે પરાક્રમથી, ન્યાયથી, અને વિદ્યા પ્રસન્ન રહીને સુખે રાત્ર ચલાવવા માંડ્યું, અને પોતાની રાજસભામાં જે નવ પંડિતો ધનવંતરિ, ક્ષુપણુક, અમરસિંહ, શંકુ, વૈતાળમહા, ઘટકર્પર, કાળીદાસ, વરાહમિહર, અને વરરૂચિને રાખ્યા હતા, તે નવે રત્ન યાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવી કે; આપાને સેવી આપાનાં સુખ દુઃખોને ન સ્વીકારતાં આપાના પતિ જે પ્રભુ ભગવાન છે તેમના ઉપર જ વિશ્વાસ રાખીને તમેએ રાજકારભાર ચલાવવો.”

હોય, વળી આ નવી રહતી તુરત આપણાં મંડળમાં આવે છે. કેમ બાઈજી ! તમે પણ આખરે સાક્ષી થયાં ખરાં. “હે બુઝર્જી ! હું સાક્ષી શા માટે ?” હું તો ડાકણ છી. એક મહિનો જ પરજ્યાને થયો ને લગ્નની વારોવારને દહાડે જ મ્હારે જીવજન ખાત્રીદ શીયાવજ્ઞા, નહીં વાતમાં નહીં ચિત્તમાં ને એકાએક હૃદય બંધ પડવાથી બેઠેલી થયો. તે મરતાં જ નથી સચું, પણ સાચું સસરા ને નણ્દ કૈા મૃતને પિંખી ખાચ છે, જરાએ ટકવા દેતાં નથી. બસ કેહેવ્ય કેહેવ્ય ને એમ જ

કેહેલ્ય, કે તું રાંડ ઠાકણે મ્હારા શીયાવસને તો ખાધો. તું અવર પગલેની આવતી મરે; તેં હમારું ખાતું ખરાબ કીધું. સુઠેલ, ત્હારું નેહેશ પગલું હમારા ઘરમાં ના થાલ ! આપી આવી મ્હારા ઉપર જફાકારી વિતવાથી પિયરમાં ગઈ તો ત્યાં પશુ કોઈ છવ ઠારવવાવાળું મળે નહીં, જેથી તમે સુરખીનાં મંડળમાં હું પશુ દિલાસો મેળવવા આવી છું.”

વિધવાઓના ઘણાં કપોટામાં આ કદ પડેલું છે. એક તો ધણી આઠ્યા બંધ, અને કુટુંબીજનોના ધાસા ખમી કુવચનો સાંભળવાં પડે. વિધવા થઈ તે સાધ્વી જ થઈ, એમ જો સગાં સહોદર સમજતાં થાય તો વિધવાનાં અર્ધાં દુઃખોતું નિવારણ થાય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે :

વર્ષસ્નેહસુધામૃતા શુભવશા કૌટુમ્બિકૃતઃ સજ્જનૈઃ ।

સમગ્રેષ્વયા વિધવા વિશુદ્ધ ચરિતા માન્યાસ સાધ્વીસમાઃ ॥

આત્મા સ્વાત્કુપિતં મનૌ ન હિ પુનર્વિદ્યોપિ વિશાજ્ઞે ।

સારકાર્યં પ્રતિબંધનં ચ ન બલેદ્યં તથા તાઃ પ્રતિ ॥

સાસરાં તથા પિયરનાં દરેક સગાઓએ વિધવા તરફ તો કેમજા હૃદયથી તથા મિઠાં વચ્ચેનાથી તેના ઉપર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખવી જોઈએ. તે અનાથ થયેલી હોવાથી તેનું પાલન કરવું જોઈએ. પવિત્ર આચરણવાળી વિધવા તો ખરેખર એક સાધ્વી જ છે, એમ સમજીને તેણીને અપમાન આપવાને બદલે માનથી વર્તવું સબવાર છે. તેણીના મનને કઢિયે દુઃખિત ન કરવું. તેણીનાં કાર્યક્રમમાં અંતરાય પાડવો ન જ જોઈએ. જનસેવા કરી ધર્મ કર્મ કરવા પાછળ તે મંટેલી હોય તેમાં ખસલ ન પડે એવું વર્તન રાખવાની કુટુંબી જનોની પવિત્ર ફરજ છે. જાઈએ ! જેમ કુવારીને રંડાપે નથી, જેમ કુમારગરી ઉતારેલી સ્ત્રીને વૈધવ્યનું દુઃખ લાગતું નથી, તેમ પરણીને તુર્ત રંડાયેલીને રંડાપાતું દુઃખ લાગવું તો ન જ જોઈએ. ખેર. સંતાપ કીધાથી જે બની ગયું તે નહીં બનવાનું એમ નથી જ થવાનું. સખર રાજો. આપણાં પૂર્વેનાં કમોતું કરજ વાળી આપવા માટે કપોટા ખેંચવા પડે છે. મનને વારંવાર દુઃખના ચમટા અમળાયાથી જેટલા બાર દુઃખ આપણે સામડું જોગવ્યે, તેટલાં વજનનું પાપ એકદમ મોટા જક્યામાં કપાય છે.

~*~*~*~

● આગલા જમાનાઓમાં, આંધળી, અપંગ, કે બિટિલેલ સ્ત્રીને કુમારગરી ઉતારવાના ચાલ હતો. એક સ્ત્રી કુવારી અવરધમાં મરણ પામે એ અશુભ માન્યતુ હતું; જેથી એક બ્લેન્ડ જે પરણી બધ તો તેણી પોતાના ધણિને સમજાવીને પોતાની અપંગ બ્લેન્ડ સાથે પશુ પોતાના વર બ્લેન્ડ બાળ કરાવતી હતી. પશ્ચિમેલ બાવડી જેવા દહોડા તે બીજા બાવડી જોગવતી ન હતી, તોપણ તેણીને પરણેલી કે એવા મતેલ રહેતો. નવસારીના ફેરાઈ કુટુંબમાં પશુ એવા દાખલા બનેલા છે. ફેરાઈલ ખુશીદલ રૂસતમજી બે બાઈડીઓ મોતીબાઈ અને રતનબાઈ બેઠ બ્લેન્ડો હતી, જેમાં એક કુમારગરી ઉતારેલી સ્ત્રી હતી. ફેરાઈલ ખુશીદલ રતનજી પશુ બે બાઈડીઓ જીવનબાઈ અને કુવરબાઈ બન્ને બ્લેન્ડ બ્લેન્ડો હતી, જેમાં બીજીને કુમારગરી ઉતારવા સાર જ પ્રયત્નવિધી હતી.

૩૪ મું દુઃખ નિવારણ.

વિધવા અવસ્થા એ એક સ્વપ્ન અવસ્થા છે.

કે રાત્રીએ દરબારમાં સુનશીઓને પૂછ્યું કે: “રાત્રી અંતે નરક કહ્યું છે, અને હું રાત્રી થયો એટલે પાપી જ કયો. હું મરે ત્યારે મ્હારાં બધાં પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરાં થઈ બચ એવું મ્હારે શું કરવું વાજબી છે?” સુનશીઓ કાંઈ જોલ્યા નહીં, પણ રાત્રીને એક

સૌથી પ્યારો હાથેયો, પોતાના પ્રિય રાત્રીને મોઢામાં મોટું દુઃખ ઉપજે એવી માળ આપીને જોલ્યો:—“રાત્રી! તું કાંઈ રાજવંશી છુંદને નથી; તું તો ભરવાડની તોળમચી છે!” બર દરબારમાં આ સૌથી નકારા યાદો જોલાયાથી રાત્રીને અતિથય પરિતાપ થયો. બારેમાં બારે દુઃખ લાગવાથી આકુળ વ્યાકુળ થઈને હુકમ કર્યો કે: “એ બહમાસને છુંદી છુંદીને, એના શરીર ઉપરથી ધીમે ધીમે ચામડી ઉતારી ઉતારીને, છીલના ન્હાના ન્હાના હુકડા કરીને, રિણાવી રિણાવીને મારી નાંખો!” આ હુકમ આપીને પણ પોતાને લાગેલા જટકાની અસરથી તખ્ત ઉપર બેઠો બેઠો જ રાત્રી રડવા લાગ્યો; “એક ઘડીમાં મ્હારાં મનને એણે જેવી ભાંટ મારી છે તેવી ભાંટ તો મ્હારા આખા જન્મકાળમાં લાગી નોતી!” હલુચે વાંકા વળી રડમસ થઈને કહ્યું: “રાત્રી સલામત! પચીસ વર્ષ સુભરતે પણ જેટલા મજા વજનનું દુઃખ ત્હને લોગવવાનું નહીં મળત, તે મેં એક પલ્લકારામાં ત્હને લગાડ્યું છે, જેથી ત્હારું તો કંઈક ઉતરી ગયું. ત્હારું તો તારણે થયું, પણ હું તો મ્હારા શીર ઉપર પચ્ચારી મજા વજનનું દુઃખ બેઠોરી લઈ ત્હારે વારતે હું જ નરકમાં ભડું છું. મેં બારે નકાર પાપ કર્મ ત્હારાં કલ્યાણ સાથે માર્યે ઉઠાવ્યું, જેની પીડાકારી હું કેટલા કેટલા જન્મો જન્મ લોગવીશ. મેં ત્હારી અસહ્યગતિ થતી બધાવી. તું જો મ્હારો પ્રાણ લેશે તો બહલો પાછો વળી રહેશે, અને ત્હને નરકમાં જવાની જિતી રહેશે; માટે મ્હને મશવીશ મા! ત્હારે પણ મરવું છે; ત્હારાં પાપોનું કરજ ભરપાઈ થાય એટલું બધું દુઃખ ત્હને એક જ દહાડામાં થયું. હવે તું નિર્વિત રહી સુખે રાત્રી ચલાવ, અને ત્હારી અજલને તું હરદમ યાદ કરતો રહેજે! મોત પાછળ ત્હારું પ્રાયશ્ચિત્ત ત્હને મુક્તિ જ અપાવશે.”

એ બા રંજ બાશી, એ બા તાલે તખ્ત?

એ બાયદત બરતન બે ર્જમ રખત.

અગર આઢાની . અર્જાં બુઢાઢદત;

સુ ગરતી કેહન બાઢ નન્વાઢદત.

હે રાજન ! કદાપિ ત્હને દુઃખારે જમાનો પમાર કરવો પડતો હોય, અને કદાપિ તું જ મ્હોટા તાજ અને સુંદર તખ્તનો માલિક પણ કાં ન હોય, તોય છેલ્લે સરવાળે તો આ પૃથ્વિ ઉપરથી ત્હારો સઘળો અસ્થાન ત્હને ઉઠાવી લઈને જવું પડશે જ. ત્હારું તન બદન કદાપિ પોલાદનું અનેકું કાં ન હોય તોય આ ફરતાં આસમાનનું એક ત્હને એક પળમાં પિસી નાખશે; અને જ્યારે ત્હારી ઉમ્મરની રાત પડશે ત્યારે તે આસમાન ત્હારા ઉપર કાંઈએ દયા દાન કરવાનું નથી. સમુદ્ર કિનારે ખડા ઉભા રહેલા ટટાર ખડકો જેમ દરિયાના મોલચોની યડાયદ લપડાઈ ખાતા છતાં ધમાધમીના અપાટા સપાટાથી ડગમગતા નથી, તેમ સંકટના સપાટાને જાન-યોના અપાટા શું નર કે શું નારીઓએ મૂળે મોઢે સહન કરવાથી તે દુઃખો તેમને ગભરાવતાં નથી; બલકે તુચ્છ લાગે છે. એ જાણી ! ત્હને હિંબુનારાં પ્રત્યે પણ તું જે સહનરીલતા બતાવીશ, એ કટોકટીના કાંધ અંજોએ તું લોહીનો મોટ ગળી જઈ સજુરી પકડી તેમને હમા કરી ઉલટી તું તેમના પ્રત્યે દયાભાવ દાખવીશ, તો છેવટ પસ્તાવો તો તેમને જ થવાનો છે. પેરીકલીસે સજુરી રાખવા માટે, પોતાના ઉપર વિતેલાં વિતંબણા વખતનો દાખલો ધડો લેવા નેગ પૂરા પાડ્યો છે. ગમે એવી સંકટામણ કે સંકટમાં તે કલી પણ ઉચકેરાઈને હેરાન ન થતો. કલી પણ પોતાને પજવનાર પ્રત્યે કોપાયમાન નોતો થતો. તે શહેરનો વડો મેજસ્ટ્રેટ હતો છતાં એક લઈયો પેરી તેને સારો દહાડો બહાર વચ્ચે મેચીને લોકોનાં ટોળાં વચ્ચે નિંદતો, ગાળો આપતો, તેની કંઠા ઉઠાવતો, તેની પૂઠે મચકરી કરી આજા પાડતો, પણ બંદા પેરીકલીસના પેટમાંનું પાણી જરાયે ઢાલતું નહીં. એક દહાડે તો તે બર કોર્ટ આગળ તેના ફેરટા ફાટકા ઉઠાવી તેના ફરેતા કરવા લાગ્યો, પણ જાણે કાંઈ જાણતા જ ન હોય તેમ બંદા તો સાંજ સૂધી મુકદમાઓ મુકવીને જ્યારે પોતાના ઘરે જવા લાગ્યા ત્યારે પૂઠે પૂઠે આલીને તે લોહર તેને મ્હોટ મ્હોટે વગોવવા લાગ્યે; ને ગાળો આપી બેઝિતી કરતો કેઃ કંડાં માટલાં જેવા પેરીકલીસના ઘર સૂધી ગયો. ઘરે આવતાં અંધારું ઘણું થયેલું એઈ પોતાના નોકરને બોલાવીને મેજસ્ટ્રેટ સાંહેજે ફરમાવ્યું કે; “આ લાઈ બાપડો મ્હારાં પાપો ધોતો ધોતો તકલીફ ઉઠાવીને છેક અહિં વેર આંધો છે, તેને તું મસાલ સાથે ઘરે પહોંચાડી આવ !” મસાલથી પેલા લઈગા લોહરની આગળ મસાલ પકડીને જેવો ઉભો રહ્યો તેવો જ તે નાલાયક પુરૂષ આ લાયકીવાળા પુરૂષની આટલી બધી લાયકી એઈને રડી પડ્યો, અને વાંકો વળી નમીને અંતઃકરણથી માત્રી માંગી, નસોસ છવે પાછો ફર્યો. આ રીતે જમાનાની ગીરદેશમાં શુભે કે દુઃખે સૌને ઘેરેલાં છે જ છે; પણ સજુરી જ તેનો ઉમદા ઉપાય છે.

કહું કયા હાલ ગકલીશકા, ઇસ ગરદીશકે હાથોસે;

કેઈ આખાદ હોતા હય, કેઈ ગરખાદ હોતા હય.

જાઈજી ! એકલી તું જ કાંઈ આ અવનિમાં પરણીને તૂર્ત રંડાઈ હોય એમ નથી. પરણવા બેઠેલી ઘણી કન્યાઓ રંડાઈ બેઠેલી તું જાણે છે. ઘોડા ઉપર વરઘોડા થતાંની સાથે જ પરણનાર વર મરી ગયા, ને પરણવાવાળી વાટ ભેંતી બેસી જ રહી છે. માટે તું ત્હારાં કાંચાં દુઃખને પકવીને પાકાં નહીં કર. કેટલાંક દુઃખો તો માત્ર દેખવા પૂરતાં જ હોય છે; કેટલાંક દુઃખો થિતવણી આપવા આવે છે; કેટલાંક સંકટો કસોટી કરવા જ આવે છે; કેટલીક મુશ્કેલીઓ કલ્પનાથી ઉભી કરેલી તુચ્છ હોય છે; કેટલીક બલાઓ તો આપણે જાતે પોતે જ માથે બંધારી લીધેલી હોય છે; કેટલીક હેરાનગતિ માત્ર શિક્ષા કરી ધડો બેસાડવા જ આવેલી હોય છે; અને ઘણે ભાગે બધાં દુઃખો ખુબ આશિર્વાદ આપવા જ આવેલાં હોય છે. સંકટનો આર કાંઈ એટલો બધો ભારે હોતો નથી, જે વખત જતાં હલકો પડતો ના હોય. જો કે મનુષ્યના લલાટે દુઃખના લેખ લખેલા જ છે, તોપણ જે માણસો વિષત્તિઓના બોળ ઉઘડી ઉપાડી શકતાં નથી, તેઓ માણસ જ નથી. વળી દુઃખનાં બોળ કરતાં સુખના વાણુ વધારે જ વાય છે, પરંતુ માણસ પોતાનાં તુખોની ગણતરી તો કરતું જ નથી, અને દુઃખના આંકડા જ આંખની ઉપર ગણવા કરે છે. સુખનો આંકડો જો દુઃખના આંક કરતાં ઓછો હોય, અને દુઃખથી જ જો માણસો કાયર થઈને કંટાળી ગયાં હોય તો, બધાં માણસોને મરવાનો સંકોચ યાય જ નહીં. આ દુનિયાંના યુધ્ધો વધારે હોવાથી જ તેની સાથની ઇનશાનની મોહખળત એટલી બધી બાજેલી રહે છે, કે તેને પોતાના મોતની વાતો સાંભળવા માટે કાન બંદોરા રાખવાની આદત પડેલી છે; અને બીજાંનાં મોત જોઈને કંપારી છૂટવામાંથી દૂર રહેવા કાળે તેઓ પોતાના અંતઃકરણને આંધળું રાખે છે. આપણે હંમેશાં જોતાં આબ્યાં, કે એક જ પક્ષ બધી વખતે ફાવી જતો નથી. એક જ બોડું કાંઈ સઘળી વખતે હારતી નથી. છતાંનાર તો વારંવાર છતેલું પણુ શુભાવે છે, ને પોતાનું પેદા કરેલું પણુ શુભાવે છે. ત્હને રંજનકારી આજે ત્હને રંજનકરો તો કાલે તેમને બીજાંઓ રંજન કરશે જ. રંજેડીને બ્યાના રાજા કિરોડેર ૩ જાણે પોતાનાં ચાલતાં ચલણમાં કંઈક ના-વારેસો તથા અનાથોને રંજનકરો હશે તેની તોળેશ તરીકે ૧૫ મી સહીમાં બ્યારે મ્હોટો દુકાળ પડ્યો ત્યારે તેને જોજપત્ર નામના ઝાડ (Birchwood) ની છાલ જોજનમાં જોળીને આંધુ સાથે મિશ્ર કરીને ખાવાનો વખત આવ્યો હતો. હે જાઈજી ! તું તો શુદ્ધ આત્મા રહી છે. ત્હારા આત્માની પ્રકૃતિ કાંઈ આ નાટક સમ્યક્ વૈધવ્યથી બિગાડ પામી નથી. ત્હારું રંડાપાનું દુઃખ તો માત્ર કલ્પિત જ છે; એટલા માટે “રંડાપો આવ્યો” એવા મ્હોટાં બોલે બોલવું ત્હને તો શોભતું જ નથી. ત્હારું આ દેખીતું શરીર પંચ ભૂતાનું બનેલું છે, તું કાંઈ આ દેહ નામથી જાઈજી નથી; માટે આ ત્હારા દેહના વિકારથી ત્હારે બગાડો કરવાની જરૂર નથી, પણ ત્હારા જીવને શાંત પાડવા સાફ

તહારા પેદા કરનાર પરવરતારની પરવરેશમાં તહારાં મનને વાળી દઈ આ મંત્રો ઉચ્ચારતી રહેજે કે:—

“અત તત મોહ દક્ષેતમ દાતા અદ્યા અંધદેહિશ વીર્યા મયેષા યથા વાચો
યજેન્નરચા ઉવોપધાચો રતવસ અયેની પદતિ”

હે ખાર્વીદ ! આ દુઃખાઈ સંસારના રગડામાં હું હવે તહારી જ ચાદમાં મશગુલ રહું એવી ગસારત હવે તું મ્હને કરજે ! જેથી હું કાલના કરતાં પણ તહારી વધારે બક્ષિત કરતી થાઉં, હમણાંના કરતાંએ તહારી કીર્તિના કીર્તનો વિશેષ કરું, અને ભાવિક બજનોથી જ હું હવે તહારી પોતાની ઘર્ષ રહું. જાણી ! તું ધણીથી વિખુટી પડી અને હવે વળી સગાં વહાલાંથી પણ વિખુટી નહીં થા. સૌ સાથે મળી ભેટીને રહે. સંગચ્છદ્યમ સંગચ્છદ્યમ સંબોધનાંમિ જ્ઞાનનામ ॥ તમે અધાં એકત્ર એકઠાં થઈ જાવ. તમે સમજાં એક જ મતનાં હો તેમ એક જ અવાજથી બોલો. તમારાં મન એકત્ર કરે, જૂઠાં નહીં રાખો; દુઃખમાં એટલું તો ચેત ચેતન્ય નથી, કે ભાઈબંધીથી મળી ભેટીને રહેનારાંને તે ઇજા કરી શકે.

૩૫ મું દુઃખ નિવારણ.

પ્રુદા તો દરરોજ તમને મળવા આવ્યા; તમે બહાર ગયાં છતાં.

“Affection's power who can suppress,
And master when it sinneth;
Of worthy praise deserves no less,
Than he that kingdoms winneth.”

BRANDON.

પ્યાર અને રનેહનું બળ, તથા પ્રેમ અને માયા વિકારનો જોશ દાખી નાંખે એવું કોણ છે ? જ્યારે આપણાં વહાલાંઓ પ્રત્યેના વાતસલ્ય ભાવ આપણને આઠે રસ્તે ઉતારે છે ત્યારે તેના જોરને કબજામાં રાખી શકે એવું કોણ છે ? જેઓ પોતાનાં બળ વડે રાજ્યોના રાજ્યો જીતી શકે છે તેના કરતાં પણ વિશેષ સ્તુતિને પાત્ર તો તેઓ જ છે, જેઓ માયાને જીતી શકે છે. માયા એ મિથ્યા દુઃખનું કારણ છે. રંધણો એ પણ મિથ્યા માયા જ છે.

જેણે પોતાની કમનસીબી ઘીલી જ નથી તેણે પોતાને જોળખ્યું જ નથી; તેમજ પોતાના સહચરેણે પણ તેણે પિછાન્યા નથી. જેમ જેમ રાત ઘણી અંધારી થશે

તેમ તેમ તારાઓના ઝળકાટ વધુ ને વધુ પ્રકાશ આપશે. મશાલ ઉપર જેમ જેમ વધારે ઠોકા મારવામાં આવે, તેમ તેમ તે વધારે અજવાળું આપે છે. દ્રાક્ષને જેમ જેમ વિશેષ ભચડીને કચડવામાં આવે છે તેમ તેમ તેના રસની ખુબી વિશેષ પ્રકટી નિકળે છે. મશાલાને જ્યારે ઘણો જ ઘૂંટવા માંડે છે, ત્યારે જ તેમાં રહેલો સુવાસ આવવા માંડે છે. એ જ મિસાલે જેમ જેમ તમ વિધવાઓ ઉપર જ્યારે જળશ ઠોકા પડશે ને ધુંદાઇ ધુંદાઇને કચડાશે તેમ તેમ અને ત્યારે જ તમે સુક્રિતને લાયક કરશો. પ્રભુ તમારું દુઃખ હરવા તો દરેકજ તમારે ત્યાં આવે છે, પરંતુ તમારું ચિત્ત બદ્ધાર બટકવાં ગએલું હોવાથી તેડ શ્રીની તમે જ સુદાકાત લઇ લઇ શકતાં નથી.

“શુદ્ધ!” મુખદ્રા વિધવા બોલી ઉઠી; “જેમ જેમ હમારા ઉપર સંતાપ વિકાપના વર્ષાદ વરસે છે તેમ તેમ હમારી ઇંધર નિદ્રા નષ્ટ થતી જાય છે, અને પ્રભુનું સ્મરણ કરવાએ ગમતું નથી. થોડો સમય જે નિરાંત ને નચિંતાઈ મળે છે તો ઉમંગથી ઇશ્વર ભજન પણ કરવા ગમે છે, નહીં તો આમ જ મનમાં આવે છે કે, પ્રભુએ આવી દુઃખી દુનિયા શા સારૂ પેદા કરી હશે! ઘડીમાં લાગે છે કે, અવતર્યાં જ ન હોત તો સારૂ થાત. ઘડીમાં એવો વિચાર આવે છે કે, કુંવારી છાંદગી શુભરી હોત તો કેવું સારૂ? ઘડીકમાં બેઠું મરવા ગમે છે. ત્યારે આ વિધવા-વસ્થામાં આવાં આવાં દોઢેલાં દેખવાનું શું પ્રયોજન?”

હે બાળા! આપત્તોજ અને આકૃત એ જ આપણે મહાન શુદ્ધ છે. ન્હાના છોડવાએને જ્યારે કાપીને કલમ કરવામાં આવ્યા કરે છે, ત્યારે જ તેઓ મોટાં જાડ થવાને માટે પોતાનાં મૂળિયાં ઉંડાં ખોદીને મજબુતી મેળવે છે. કુંવારાપણું એ એક જાતનું ક્લિષ્ઠકારાપણું છે; અને પરણેલી છાંદગી એ બહાદુરીનો શુભ છે. મુખાવતી નામની એક વિદુષી વૈરાગના, જે કુમારી છાંદગી શુભરતી હતી, તેને ત્યાં પદમાવતી નામે એક સંસારી સ્ત્રી પેરેણી તરીકે બહુ દિવસ રહી હતી. કેટલેક દહાડે પદમાવતીએ સંસાર ભોગનાં સુખોની વાતો છેડી મુખાવતીને પૂછ્યું: “તમે આવાં સમજી શકો છો કે પરણતાં કેમ નથી? શું તમને રંડાવાનો ભો લાગવાથી મહસ્થાશ્રમ માંડતાં નથી? એ તો તમારી નબળાઈ ને નાહિંમત કહેવાય.” મુખાવતી આ વખતે ગમ ખાઇને આટલું જ બોલી-“બહેન, આ પણ રંડાપો નહીં તો ખીલું શું છે? વિધવા એટલે તો ધણી વગરની. હું તો જન્મથી જ વિધવા છું એટલે તો ધણી વગરના જીવનથી હું પ્રથમથી જ ટેવાઈ ગઈ છું.” કેટલેક દહાડે પદમાવતીના ગામનો એક રહીશ મુખાવતીને ત્યાં જ આવી ચઢ્યો; એટલે મુખાવતીએ તેને શિખવીને પદમાવતીના ઘાટ ઘડવાનો સંકેત કીધા પછી, તેના ગામના કાંઈ સારા માડા સમાચાર પૂછવા તેણીએ પદમાવતીને સૂચવ્યું. પહેલા જ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પેલો પુરૂષ કહેવા લાગ્યો:—“હમણા ખીલું તો કાંઈ જાણવાએજ નથી, પરંતુ એક જવાન

જેત પહાડ જેવો આપણા ગામનો શાનો દાનો તરૂણ એકાએક બાલબાલતાંમાં મરી ગયો, જેથી આખા ગામમાં માહેતમ ને હોહોકાર થઈ રહ્યો છે, કેમકે બચ્ચાં ન્હાનાં છે, ને તેમની માતા કોઈ પરદેશ બીજા કરવા ગઈ છે, જેથી બચ્ચાંને લીધે સૌ કોઈની દયા ઉશકેરાઈ રહી છે.” આટલું જ સાંભળતાં પદ્માવતીના કાંઠા ગળડી ગયાથી આભરી થઈને ગાભરી બની પૂછવા લાગી:—“શું તે તરૂણનું નામ મગનરામ છે ?” “હા; એ જ નામ લોકો બોલે છે.” પેલે જવાબ દીધો. “શું તે શ્રીમંત કૃષ્ણરામને દીકરો ?” પદ્માવતીએ ગભરાઈને ચોકસી કરતાં પેલો કહે:—“હા, હા, લોકો કૃષ્ણરામને નામે જ રડતાં ને માથું ફેરવતાં, કે આપણા બધા કૃષ્ણને ઘડપણે દુઃખ થયું !” આટલું સાંભળતાંની સાથે જ પદ્માવતીએ પોક મૂકી બોલે માથું અફાળી લોહી કાઢવા માંડયું, અને બાલે બાલ પિંખી, રડી ફૂટીને ધોસલાં ફેડી નાંખી કંઠપાન્ત કરી દીધું. આ દેખાવ જોઈ તૂટ જ મુખાવતીએ તેના હાથ પકડી લઈ પેટમાં ઘાંપીને આન્ધાસન દીધું:—“બહેન તું તો સૌભાગ્યવતી છે, સદા સુવાસણ રહેજે ! ત્હારો ઘણી તો જીવતો છે, આ તો માત્ર પરજીવી જીવંતી કેવી કપરી છે તેનો ચિતાર ત્હને મેં બતાવ્યો. પરજીવા પછી કેવી ઉપાધિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેનાં જ્ઞાનથી જ હું કુમારી અવસ્થા ભોગવું છું. ત્હારા જેવી બહાદુર ને હિંમતવાનના કાંઠા એટલું અમરચું સાંભળતાં જ જ્યારે ગળી ગયા, ત્યારે ત્હારા જેવી નાહિંમતીના શા ભાર ? એવાં જ કારણે ડરી જઈને હું પરજીવી નથી.”

હે મુભદ્રા ! ખાંડણિયામાં તું ત્હારું માથું મૂકી ચૂકી છું, હવે ધપકારાનો બચ શો ? રંડાવાની સરજત હતી ને રંડાઈ; હવે જ તું ત્હારું પ્રવેશવ બાહુદરીથી બતાવી શકીશ. ભટ્ટીમાં ભુંભઈ ભુંભઈને ટીપાયેલું સોનું પોતાના અસલ અળકાટ કરતાં પણ અધિક અળકાટ આપે છે. જ્યુનિપર નામના બારમાસી ઝાડને જ્યારે અગ્નિમાં બાળવામાં આવે છે ત્યારે જ તેમાં ફબાઈ રહેલી સુગંધ બહેંક બહેંક થાય છે. ત્હારી માણસગિરી અને પોતાના પગ ઉપર આધાર સખવાનો ત્હારો ગુણ, કંઈ સંકટમાં જ હવે વધારે દીપ્ત્યે. આ પીડાકારીમાં તું દ્રવતા રાખતાં અને ઉદયગી થતાં ઝટ શિખીશ. રાજ મહિલાઓ મહાલસા, રૂખમણી, દુઃશિલા, અને ગાંધારી કાંઈ કેહ કે સંસારના બિકાર દોષથી ડરી નોતી ગઈ. ખાધા પીધાથી માણસનું શરીર વધે છે, પણ શરીરના ભૌતિક પદાર્થ ઘટી જવાથી કાંઈ ત્હારા આત્માનું બળ કમ બદે થવાનું નથી; માટે રંડાવાથી જ કાંઈ ત્હારે દુઃખ માગીને ફારી બેસવાનું કારણ નથી. આ સ્થિતિમાં હવે તો તું ત્હારા આત્માના પ્રકાશને જ જોતી થા. આત્માનું બળ જોવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જ હવે તો ત્હારું કર્તવ્ય કર્મ રહેલું છે. સંસારનાં દુઃખો આઘાં પાછાં થાય અને બસ આખી જીવંતી આનંદ, વૈભવ અને ચેતનાજીમાં જ પસાર થાય એવું ઇચ્છનારાં તો મૂર્ખ જ છે. સુખ દુઃખ કાંઈ કાયમનાં હોતાં નથી. રાત પછી દિવસ ને દિવસ પછી રાત જ પડે; રાત પછી રાત જ કેમ આવે ? શેત-

રંગમાં એક ખાતું કાણું ને પછી ધોણું જ આવે, કાળાં પછી પાહું કાણું ખાતું ના આવે. બળાપા જળાપામાં અને સંસારતું મિથ્યા સુખ શુભાઈ ગયાથી જેટલો સમય વિચારમાં ને વિચારમાં મનુષ્ય શુભાવીને પોતાનો આ જન્મનો ફેરો સંતાપમાં પસાર કરે છે તેટલું જ તે ખૂંડે સત્ય તત્ત્વ શુભાવી દે છે, ને ઉપરથી વળી બીજાં સંકેટોને આમંત્રણ પણ કરે છે; એ કેવળ ખોટું જ છે.

“મનુષ્યા જન્મ શીઠ પૂરે, આવો ફોટો મનુષ્યા જન્મ શીઠ પૂરે !
સંસારી જન કહે અમે જ સુખીયાં, હાશ ધન પૂત્રને જીવે;
હેતે હુલાવે ને પ્રિતે પરણાવે પછી, મરતાંને દૂસકે રૂવે-રે આવો !
હરીને વિસારે ને છતી બાણ હારે તે, ભાગી દો'ણીમાં દુષ્ઠ દુકંથે;
જપ જોરાસી કર્યાં તોય દિલે ન ઠર્યાં, અંતે સોડયો તાણીને વળી સૂવે-રે આવો !”

૩૬ મું દુઃખ નિવારણ.

દુઃખોની પ્રજ્ઞાલિકા ત્હારાં આંસુથી પડી.

કલુના રહેવાસી સ્ત્રોમશર્મા નામે એક સાતી બ્રાહ્મણની પૂત્રિ નર્મદાબાઈ નામે યોદી સતી સ્ત્રી કહેવાતી હતી. તેણી જન્મતાંની સાથે જ તેની માતા મરી ગઈ, અને આ બાળાના દુઃખોની શરૂઆત પણ ત્યાંથી જ થઈ. બાપે તેને જેમ તેમ કરીને પાંચ વર્ષની કીધી, એટલામાં બાપ 'પણ મરણ પામ્યો. હવે એ બાળાનાં દુઃખનો પાર ન રહ્યો. મરતી વખતે સ્ત્રોમશર્માએ પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર ચંદ્રચૂડના હાથમાં તેનો હાથ આપી તેનું પાલણ કરવા કહી ગયો. ચંદ્રચૂડે પોતાની જ પૂત્રિ સમજીને તેને ઉધારી ઉછેરીને વેદ, પુરાણ, ઇત્યાદિ ધર્મ શાસ્ત્રો ભણાવ્યાં; ઇતિહાસ, સંગીત, કાવ્ય, યોગ, ચિત્રકળા વિગેરે બધા હુકુશે શિખવી પ્રવીણ બનાવી. તેણી કુશળ હોવા સાથે નમાની, વિવેકી, સારા સ્વભાવની અને સદ્ગુણી હતી. જ્યારે ઉમ્મરમાં આવી ત્યારે તેને પરણાવવાનું ગોઠવ્યું, પરંતુ કમ્પેયોગે લગ્ન કરવા પહેલાં જ વર મરી ગયો, ને પાછી દુઃખમાં પડી. એક પછી એક પાંચ પાંચ વાર લગ્ન ગોઠવ્યાં પણ દૈવયોગે પાંચે વર, પરણવાનો વખત આવે કે લગ્ન અગાઉ મરણ પામવાથી તે બાળા હિંજીઈને અવર અશુભ પગલેની કહેવાઈ. લોક બનિશીએ દુઃપાઈ જવા લાગી. આથી તેણીને બારે જેઠ થતાં છેવટે તપશ્ચર્યા કરવાનો તેણે વિચાર કર્યો, અને પ્રથમ તો પોતાને રાંટેલી માની લીધી. પરંતુ તેના બાળવામાં આવ્યું કે, પતિ-સેવા કર્યા વિના જપ, અને ઈશ્વર ભજન કે પ્રભુ કીર્તન

ક્રીધાથી પણ સ્ત્રી પવિત્ર થઈ શકતી નથી. આ કારણે લોકલાજની દરકાર ક્રીધા વગર એક મોટા રોગવાળા, હમેશના હાંઈ બ્રાહ્મણ નામે કૌશિક સાથે છૂટીવાર લગ્ન કર્યું. રોગી પતિની મન મૂકીને બરાબર સેવા ચાકરી કરતી છતાં, તે ધણી વારંવાર તેના ઉપર કોધાચમાન થઈ તેને જ્યારે હડમૂત કરતો ત્યારે પણ તેણી તેના દુઃખ સહન કરીને પ્રેમથી કહેતી:—“પ્રાણનાથ ! મ્હારા અપરાધની ક્ષમા કરે; આપ જે કાંઈ કામ કરવા ફરમાવશો તે હું મ્હારી આંખને ભેરે કરીશ.” એકવાર સતી માતા અનસૂયાજી આ દુઃખી સાધ્વીને ભેટવાને આવ્યાં, અને પૂછવા લાગ્યાં; “હે નર્મદ ! તું કુશળ છેને ? ત્હારા પતિથી તું સુખ તો લોગવે છેને ? હે દેવી ! જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પ્રેમપૂર્વક સેવા ચાકરી કરીને તેના પ્રાણનું રક્ષણ કરે છે, જે સ્ત્રી સાક્ષુ સસરાને તીર્થ સ્વરૂપ ગણે છે, પોતાના પતિનાં સઘળાં કાર્યમાં સલાહ ને સહાયતા આપે છે, હમેશાં મિઠા બોલે બોલીને તેને સતોષ પમાડે છે, અને ચોરાશી લાખ અવતારમાં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કરીને જગતને સુખ આપે છે, તેને ધન્ય છે. જે સ્ત્રી જગત ઉપર ઉપકાર કરવાવાળી નથી, તેનું જીવન અને ધન ધામ ધરા સૌ મિથ્યા છે. જે સ્ત્રીએ સદ્વર્તનથી વર્તિ પિયર અને સાસરાનાં કુળોને ઉદ્ધાર કર્યો તે જ કુળવંતી કહે છે. તેણે જ અસાર સંસારને સારરૂપ કર્યો કહેવાય.” નર્મદાએ નમીને જવાબ આપ્યો:—“હે પવિત્ર માતા ! હું સુખી જ છું. વિધવા પણ છું ને સધવા પણ છું. આપ જેવી સતીઓના પગની રજા હું. હું કયાં લેખામાં નથી.”

(મ. મ.)

હે મુજદ્દા ! તું તો એક જ વાર રંડાઈ, પણ નર્મદાબાઈ તો પાંચ પાંચ વાર રંડાઈ છતાં રંડાપાનાં દુઃખને દુઃખ ન ગણતાં ધૈર્ય અને હિમ્મત રાખી સંકટમાં જ હીપી નિકળી હતી. એ ઉપરથી ત્હારે ધડા લેવો ભેધએ કે, નાળિયેરી અને પામના ઝાડને જેમ જેમ અકળાવનારું દબાણ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે પ્રપ્ત્વિલ થાય છે. કેમોભાઈએ જેમ જેમ પગ તળે વિશેષ કચ્છાય છે, તેમ તેમ તેની વિશેષ વૃદ્ધિ થાય છે. તે જ પ્રમાણે નર્મદાબાઈ જેવી કેાઈ ખમાઈ સ્ત્રી જેમ વધારે છુંદાય છે તેમ તેણી વધારે પ્રકાશિત થાય છે. તેણી પાંચ પાંચ ધણીને ગુમાવવા છતાં કરમાઈ કે કુમજાઈ ગઈ નહીં, ને હિમ્મત રાખી—

વચ્ચમાંથી મુજદ્દા બોલી ઉઠી:—“એમાં મોટી નવાઈ શી કીધી ? તેણીના પાંચે પહેલા વરો તો બાંહેવર જેવા હતા, અને બાંહેવર ભેડે પરણેલી સ્ત્રીને

† કઈકવા-કુણ્ડીઓની ન્પાતિમાં એવો ચાલ હતો, કે દર ૧૨ મેં વરો જ લગ્ન કરવામાં આવતાં. લગ્ન કરવાનું બારમું વરો વિતી ગયા પછી ને એકરી મોટી ઉમરની થઈ જ્યાં પામતી, અને શિરેસ્તા પ્રમાણે બારમે વરસે પરણાવવાને વર લોપેશો નહોં મળતો, તો પોતાના કાંઈ નાતી-લાને સમજવવામાં આવતો કે: “હું ત્હને સો, પચાસ રૂપિયા આપું ને તું મ્હારી દીકરીને બાંહેવર આ !” બાંહેવર; વર-વધૂ; અર્થાત, હાથસે હાથ મેળવીને દાયેવાનો મેળવવા પૂરતો જ વધૂ;

પતિ શુજરી જાય, તેનું તેણીને સ્નાન સુતક હોય જ ક્યાંથી ! નર્મદાના પહેલા પાંચે વર કુલવરું જેવા માત્ર કશ્વિપત હતા, તો તેમના મરવાથી નર્મદા શેની રાંઠે ? તેણી વિજયવંત ને કિંમતવાન તો ત્યારે જ કહેવાત, કે પાંચે વર સાથે જ્યારે પ્રેમથી જોડાઈને સંસારની માયા દીડી હોત. તેણીએ ઘણી પીડિત અવસ્થા બોગવીને જો સહનશીલતા વાપરી હોત તો જ પ્રતાપવાન કહેવાત. માણસ જાત તરફથી મહેરબાની અને યશ મેળવવા કરતાં, અને પોતે જ પોતાને જશવંત લેખવા કરતાં દુઃખમાં રહીને, સંસાર સંકટના ઝગડામાં જોડાયા બાદ, પ્રભુની કૃપા અને તેના તરફના આશિર્વાદ મેળવવાને જેણી ઉત્સુક હોય, તે જ નારીને ધન્ય છે. પરણુવા અગાઉ રંડાવું, અથવા પરણીને તૂર્ત રંડાવું એ કાંઈ સાચો રંડાવો નથી; કેહતીની પેઠે વિધવાવસ્થાનાં કાળા કહેર જેવાં કષ્ટ જોગવવાં પડે ત્યારે જ વિધુરાને માથે ઉગેલાં દુઃખોનાં ઝાટોને કડવાશ આપવામાં આવે તો ! જાયડાઓને સીઓનાં સંકટોનું જ્ઞાન જ ક્યાંથી હોય ! સંકટો ને કષ્ટો તો સીઓ સાડ જ સરલયલાં છે.

યશોદાબાઈ:—“બેન સુભદ્રા ! તેં ખરું જ કહ્યું. મનના કિત્તરમાં ને અંતઃકરણના ઉંડાણમાં જ્યાં સુખી મૂઆ ધણીનો કારી ઘા લાગતો નથી, ત્યાં સુધી જ નર્મદાબાઈની માફક રંડાવોનો જો લાગતો નથી. શરીર ઉપર શુભદું થઈ આવે, ને જે ભાગ સુઝી આવે તેના બહારના દેખાવથી જ શુભદાંતું ઈર્ષ, એ શરીરની પીડાકારક સ્થિતિ છે જેમ નહીં કેહી શકાય. શરીરની ગરમી એ કાંઈ ઈર્ષનું દુઃખ નથી; એ તો ખરા રોગે પ્રકટાવેલું માત્ર બહારનું જ પરિણામ છે. દુઃખની અસરનું પરિણામ તો અણુદીક છે, ને તે આપણું મનનું જ કારણ છે. મનમાં “તાવ આલ્યો, હે તાવ આલ્યો !” જેમ થયાં કરે તો તાવ ઉતરી ગયેલો છતાં પાછો આવ્યા જ કરે, એ તો સૌને યસ-વિતીના ઉપદેશો છે, આપ-વિતીને જ ખબર પડે છે, કે વિધવાના ઠેટલે વીશે સો ગણાય છે. સીની વિપત્તિ જાયડા શું બધું બેન ?”

તેનાથી કાંઈ વિધિપૂર્વક લગ્ન પણ ના થાય, અથવા લગ્નના હક પણ ના બોગવાય, તેને બાંહેવર કહે છે. પછી જ્યારે લગ્નની મુદત આવે ત્યારે બીજા સાચા ધણી જોડે તેણીને પરણુવે છે; અને બાંહેવર મૂંઝા કે છપ્પતો છે તેની પણ તે સી કે તેનાં મામાપને પરવા હોતી નથી; એટલે બાંહેવરના મરવાનો રંડાવો હોતો નથી.

કુલવર તેને કહે છે, કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્યારે કેત/ કડવા કણવીને પોતાની દીકરી જોડે નામનો બાંહેવર પણ કોઈ મળતો નથી ત્યારે જ તે છોડાને કુલના દડા સાથે પરણાવવામાં આવે છે, અને લગ્ન ક્રિયા પૂરી થતાં જ તે કુલ-દડાને કૂવામાં નાંખી દે છે; જેથી પેલી કન્યા રંડાઈ જેમ સમજીને, જ્યારે તેણીને લાપકનો બીવડા મળી આવે, ત્યારે તેની જોડે તેણીને પરણુવી આવે છે.

૩૭ મું દુઃખ નિવારણ.

—ૐૐૐૐૐ—

બાકીનાં બધાં કરતાં જે ઓછાં દુઃખી તે જ સુખી.

“હવે ત્હમે કહી રહ્યાં બહોનો !” યુક્ત બોલ્યા:—“હુનિયામાં જીને જ દુઃખો પડતાં હોય એવું કાંઈ નથી. જેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ, છતે વરે રંડાયલી હોય છે, તેમ કેટલાક મહો પણ છતી ઓરતે રંડાયેલા હોય છે. જેમ સ્ત્રીઓ વિધવા થવા પામે છે તેમ પુરૂષો પણ રંડાપાનાં દુઃખો ભોગવે જ છે. સ્ત્રીઓ તો ઝિનપણીઓ આગળ રંડાપાને નામનું રડી ફૂટીને પણ પેટની વરાળ બહાર કાઢે છે, અને પુરૂષને પડતાં વિતાંબણાં તો તે કોઇની આગળ પેટ બોલીને રડતાં પણ લજવાય છે, ને મૂંગો માર ખમે છે. ભોજરાજના ચરિત્રમાં ત્રિવિક્રમ નામના છતી સ્ત્રીએ રંડેલા બ્રાહ્મણની વાત કહી છે તે હું તમને કહું. વિજયદુર્ગના ડુંગર પાસે તે શાણો, વિચારશીલ, અને સદ્ગુણી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. બાપડો એવો હરિદ્રી હતો, કે જે પાંચ ગામે દરેજાજ બિશ્વાવૃત્તિ લેવા ભટકે તો પણ પેટ પૂરતું જાજ નહીં મળે. તેને પેટે એટલાં બધાં છોકરાં, કે જ્યારે ઘરમાં બધાંને તેડવાં હોય ત્યારે શાળી વગાડીને બધાંને ભેગાં કરવાં પડે ! સ્ત્રી એવી કમજાત ને વહકણી મળી હતી, કે બિચારને સુખે એક કોણિયો પણ બાળે જ મોંમાં મૂકવા દેતી. ખોરાક પાછીની દરેજાજની ચિંતા, અને દુષ્ટ બાવડીના સંતાપે સંતાપે તે બોલતો કે; હરિદ્રી પુરૂષ તો જીવતો સડો મૂઆ બરાબર જ છે. હરિદ્રી, રોગી, મૂર્ખ, સદા પ્રવાસી, ને સદા ઉપાસી, તમા નિત્ય બસ પારકાંની સેવા જ કર્યાં કરનારો, એ પાંચે જણ તો જીવતાં છતાં મુઆ જેવા જ સમજવા; છતી સ્ત્રીએ રંડેલા જ ગણવા. એ બાપડો ભિખી ભિખીને આનાજ લાવતો પણ તેની સ્ત્રી કુશીલા એવી તો કકંશા મળી હતી, કે સંધીને પોતે પહેલાં ખાતી; પછી છોકરાંને જમાડતી; અને વધુ પુટપુટ વરને ખાવાને આપતી. આવી બહેલા વિપત્તિ ભોગવતા ત્રિવિક્રમને જ્યારે કોઈ પૂછે કે; “બ્રાહ્મણ ! સંસારી છો કે વૈરાગી છો ?” ત્યારે તે કહેતો કે; “સંસારી છું પણ રંડેલો છું. અહરથે છું ને વૈરાગીએ છું.” ઘરમાં લગાર બોલવા કરે તો આ કુભારજી માછણની માફક છિડાઇ પડતી. બાપડો કોઈ પણ રીતે સુખી નહતો. કશું છે કે; નિર્ધન ગરીબ પુરૂષને તો પાંદડાં વગરનાં ઝાડના જેવો બોડકો બાણવો. જ્યાં તે જાય ત્યાં ઠકા મશકરી અને ઉપક્રાસનું જ કારણ થઈ પડે. નિર્દોષ છતાં જન લોક તેને અપરાધી ઠરાવીને નિન્દે. તેની સ્ત્રી પણ તેને આઠકંવા દેતી નથી. એક કહાડાના સમયે ગામઠાંઓ

બટકીને ભિક્ષા લાવતાં તેને બહુ મોડું થયું. ત્રીજે પહોર વિતી ગયેલો, અને ભૂખે તરસે એટલો તો ઉત્પાત થયો હતો, કે લાવેલા અનાજની ઝોળી સી સમસ દબ દબને નાંખી તેણીને કહેવા લાગ્યો:—“મ્હને બહુ ભૂખ લાગી છે માટે બેઠેલી બેઠેલી તાકીદે રસોઈ કર!” કોધાયમાન થઇને કહેવા લાગી

કુશીલા:—ઘરમાં લાકડાં નથી, તો ચૂલામાં ચું ત્હારા કે મ્હારા પગ ઘાલીને ખાતું ?

આ કંકડ ભાંડ-બોલી સાંભળીને બાપડો ચાકેલો પ્રાકેલો પાકરે જઈ લાકડાં લાવી કહેવા લાગે

ત્રિવિક્રમ:—લ્યો લાકડાં લાગ્યો, હવે રાંધાને !

કુશીલા:—આ ત્હારું ચેતાનતું ન્હાતું મ્હોટું લશકર (બચ્ચાં) મ્હારે પિછો છોડે ત્યારે પાણી લાતું ને ! પાણી વગર ત્હારાં પેટમાંનાં પાણી વડે રાંધું કે કેમ ?

બાપડો મૂંઝે મ્હોંએ ફરેથી પાણી ભરી લાવી વિનંતિ કરવા લાગ્યો

ત્રિવિક્રમ:—લ્યો આ પાણી લાગ્યો, હવે તો ભૂખ ભાંગશેાને ?

હવે ન્હાઈ ધોઈ રસોઈ તૈયાર કરતાં સાંજ પડી ગયાથી કહેર ભાગવાથી કોપ કરીને અખાળી ઉઠયો

ત્રિવિક્રમ:—હે પાપીણી ! હજી રસોઈ તૈયાર નહીં થઈ કે ?

કુશીલા:—પાપીણી ત્હારી મા. પાપી ત્હારો બાપ. મ્હને કેમ પાપીણી કહે છે લોન્ડા ?

ત્રિવિક્રમ:—હે રાંડ ! ફાટું ફાટું એટલા બધા ભેશ રાપથી કેમ બોલે છે રે રંડા ?

કુશીલા:—રાંડ તો ત્હારી મા, રંડા તો ત્હારી બેન.

ત્રિવિક્રમ:—હે કુભારજી ! તું એકદમ મ્હારા ઘરમાંથી બહાર નિકળ !

કુશીલા:—મૂવે, આ ઘર તો મ્હારું છે, ત્હારું નથી.

ત્રિવિક્રમ:—હે નાથ ! હે ભગવાન ! આવા સંતાપ કરતાં તો મ્હને મોત આપ !

કુશીલા:—જા મૂઆ, કાલે મરતો હોય તો આજે મર. મરીશ તો મ્હારી પેંજરે માર્યો ! રાજની પાંખ કપાયે, પલ્લુ રાંડી રાંડ થઈશ તો મ્હારા તો નેવે ના કપાયે !

આવાં છેવટ દુઃખનાં વચ્ચેનાં સાંભળી ત્રિવિક્રમ ઘર બહાર નિકળી આપઘાત કરવા જતો હતો, એટલામાં આત્મહત્યાનું મહા પાપ તેને સંભારી આવ્યાથી પોતાના સંતાપ રદવાને સાફ મહા પરમહંસ શિદ્ધાનંત સ્વામીના મઠ પાસે ગયો, સમજાં દુઃખ તે શુદ્ધ આગળ રદવા લાગ્યો, અને આ શ્લોક બોલ્યો:—

સંસાર તાપ લગ્ધાનાં, ત્રયો વિજ્ઞાન્તી હે તવઃ
અવન્યેષ કલત્રંચ, સતાંસંગ તિરેવચ ॥

હે ગુરુ ! સંસાર રૂપી જે તાપ, તેમાં બળેલો બળેલો જે પુરુષ હોય, તેને છવ ઠેરવીને વિશ્રાંતિ લેવાની ડ બગાડી છે. એક તો છોકરાં બચ્ચાને સહવાસ; બીજું તો ઘરની સ્ત્રી; અને ત્રીજું તો સત્યપુરુષની સોબત. પરંતુ મ્હારે તો આમાંનું એકે પાધરૂં નથી; એટલા સારૂ આપના ચરણે દિલાસો મેળવવા આવ્યો છું. આ ઉપરથી ચિદાનન સ્વામી કહેવા લાગ્યા:—હે બ્રાહ્મણ ! આ સંસારના પ્રપંચમાં કોઈ પણ પ્રકારનું કોઈને જ સુખ નથી. બાત્યાવસ્થામાં શું, તરુણાવસ્થામાં શું, કે વૃદ્ધાવસ્થામાં શું, બચ, ચિંતા, શોક અને સંતાપ છે, છે, ને છે જ. જો આ સંસાર રૂપી પ્રપંચને માની લીધો તો સુખ છે, નહીં તો બચાનક પર્વત કરતાં પણ એ મહા બુદ્ધિ છે. કલેશ અને સંતાપ તથા જોછા વર્તાં સુખદુઃખ સૈ ગરીબ નિર્ધનથી માંડીને ઠેક રાજ મહારાજઓને પણ છોડતાં નથી. મનુષ્યના દુઃખની વાત તો એક ઠેરે રહી, પરંતુ બ્રહ્મા, શિવ, અને વિષ્ણુને ઘરે પણ કંકાશ અને કલેશ છે, છે, ને છે જ. શંકર, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ જેવા કુટુંબ કલેશ અને સંસારના પરિતાપથી કંટાળી ગયા, તો તું કંટાળે એમાં નવાઇ શી ? આખા વિશ્વમાં આવો ત્રાસ ત્રાહે ત્રાહે પોકરાવી રહ્યો છે. આ જ્વાળા અગ્નિને કંડો શાન્ત પાડવાને વિવેક સિવાય બીજો ઉપાય જ નથી; માટે વિવેકપૂર્વક વર્તન રાખીને જેમ ધીકે તેમ ધીકાવવાથી જ સંકેતનાં ચઢી આવેલાં વાદળાં વિખરાઈ જાય. જા, તું પાછો ત્હારે ઘેર જા, સૌ સારૂ જ થશે. ત્રિવિક્રમ ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે ઘરે આવ્યો તો કુશીલાને પશ્ચાતાપ કરતી દીડી. તેણીએ સંતાપ કર્યો, કે એ નબળામાં નબળા શબ્દો ધણીને કહ્યાથી તે આવ્યો ગયો, ને તેણે હવે શું ને શું કાંઈ કયું હશે ! તેણી દરરોજ રવડી રજળીને બાળકો માટે અનાજ લાવતી ખરી, પરંતુ તેનો છવ બાજુતો બસો. હવે, જ તેને ધણીના છત્ર છાયાની કહર જણાઈ. આથી તેને વિવેક જ્ઞાન થયું, જેથી તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, હવે પછી ધણીને તાબેદાર રહી તેની આજ્ઞા પાળી હું આપઠે તેની સંપૂર્ણ સેવા ઉઠાવીશ. જેવો ત્રિવિક્રમ ઘરે આવ્યો તેવી જ તેના ચરણે પડી કુશીલાએ ક્ષમા માગી. બન્ને ધણી ધણિયાણી એક બીજા સાથે વિવેક અને સમ્ય-તાથી ચાલવા લાગ્યાં, જેથી દુઃખ દારિદ્ર પણ તેમનાં ઘરમાંથી જતાં રહ્યાં.

નેગર તા ન દારી હેરાસ અજ ગર્જહ;
બેઝી શાહો ખંદાને દિલો અજમંદ.
જ બહ રૂઝ ચન્દી ચે બાયદ ગુઝાસ્ત;
ગમે દરદે બીહુદે તીમાર દાસ્ત.

બેન સુબદ્રા ! ત્હાં હવે અવળું ઘવાની કરી પણ ચિંતા મા કરીશ; જે પડવાનું હતું તે પડી ચુક્યું, વેઠવું જ હતું તે વેઠી પણ ચુકી, ભિતી રાખવાની હવે

શો જરૂર ? તું આનંદી રહીને હસતે મોઢે ત્હારો જીવ જુસ રાખીને ત્હારા બાકીના
 હકાડા પસાર કર. આપણા જૂઠા વખતને આપણે લખાવ્યા કરવો એમતો નથી.
 જોકો ગમ ને વૃથા શોક કરી કરીને શા સાડ આપણા દીલમાં રહેને પકડી રાખી
 ધારતી અને ચિંતા કયાં કરવી બેન ! આ સંસારની અપ્પા અપ્પીને લીધે જ જય
 વિજયની હસતી છે. સંસારની જન્મજો અને પીડાઓ છે તો જયજયકારને
 આનંદ પણ છે; સાથે સ્વમન્દર અગ્નિની જવાળામાં હમેશાં રહે છે ત્યાં જ તેને
 આનંદ પણ છે; એટલા માટે કંઠક ને કંઠજી સંકેટો જ આપણું કલ્યાણ કરનારાં
 નિવડે છે, અને જુદાઈ આશિર્વાદોને ખેંચી લાવે છે. જ્યાં વિપત્તિઓનાં વાહાણં માથે
 લટકી રહેતાં તું ભેચે ત્યાં જ મલીનતા, બ્રહ્મતા, અને પાપાચરણને દીલાં પડેલાં પણ
 તું દેખશે. સર સેવટે કુદ્રતમાં જે હયા કૃપા હુપાઈ રહેલી છે તેના છંટકાવ, જેમ
 ગુલાબના પુલમાં હુપાયલો સુવાસ, ગુલાબજળ થઈને આપણા શરીરે છાંટવાથી
 આનંદ વ્યાપે છે, તેમ ઇશ્વર કૃપાનો છંટકાવ થઈ રહી આનંદ ને લીલા દહેર કરી
 મૂકશે. ભે રૂશતમ પહેલવાને બયાનક હફતેખાંનો નડયાં ન હોત, સહેદ દેવ અને
 પહાડો જેવા અઝહાની લડાઈ લડવી નહીં પડત, તો આજે તેનું કીર્તિવંત નામ
 કેઈ જાણત પણ નહીં. એપીકેટરેસે વાજળીની રાહે કહ્યું છે કે; બયાનક સિંહો,
 બચકર સાપો, બચભિત સાબરો, બચ ભરેલાં કુકરો, અન્યાય કરનારા જીલમગારો,
 જાનવરની ખાસિયતનાં કૂર માણસો, જેમની સાથે બાયમ બાય બાય બિડીને જોખ-
 મોની સામે થઈને હરકયુલીસને લડવું પડ્યું ના હોત, અથવા એવાં પીડા કરનારાં
 ભે હરકયુલીસને માટે જીવવા પામ્યાં ના હોત, તો હરકયુલીસનું જગત પ્રસિદ્ધ
 નામ સેકંડો ઠાહેકા સૂધી કાયમ કયાં રહેત ? ભે આ બયાનક હફતેખાંનો તોડવાનું
 કામ તેણે ના બજાવ્યું હોત તો તેણે આ દુનિયામાં આવીને શું કીધું હોત ? ભે તે
 સોડ તાણીને સુધ રહ્યો હોત, અમન ચમન કરતો આજણુ પડેરાની પેઠે પડી રહ્યો
 હોત તો હરકયુલીસ, હરકયુલીસ જ થયો ના હોત. ભે કેલખસે ભારે વિતખજાં
 વેઠ્યાં ના હોત તો અમેરિકાના શોષક તરીકેનું માન તે મેળવત જ નહીં. ભે સર્વ
 ખુદાની કુદ્રતને જ હિસાબ છે. અર્જુન જેવા સ્વમર્થ અને પરાક્રમી પુરૂષ કાળા
 જેવા એક સાંચિયાથી લુટાયો તે કાળા કેણ ? એક રખડતો ન્હાનો માણસ હતો.
 રશિયાના ઝાર અને તેનાં બન્ધાં બાળાંનું નસંતાન વાળનારો હતો કેણ ? તે તો
 રખડતાં માણસોનું મંડળ. ટરકીના સુલતાનો અને ઇરાનના શાહોને રખડાવી રજાવાવી
 દેશપાર કાઢી મૂકનારા તે કેણ ? જે નહીં વજ્રમાં, નહીં તેરમાં એવા મવાલીઓ.
 આ રીતે દુન્યાના ચક્રમાં મોટા મોટા ચક્રવર્તી પાદશાહો પણ જડમૂળથી ઉખેડાઈ
 ગયા, પૃથ્વી ઉપર ચાલુ ઉચલ પાચલ થઈ રહી, અને જાહોજલાલીની ટેંકો પહેંચેલાં
 રાજપાટો કયાં ને કયાં ફડી ગયાં, તો પછી માત્ર ત્હારાં દુઃખને જ મ્હોટું માનીને,
 હે સુભદ્રા ! તું કેટલુંકે રડયા કરીશ ? દુર્ગળંમનની વિધવાઓ વારંવાર રડે છે કે,

અમારા ઉપર જેવી વિપત્તા વિપત્તિ વિતે છે તેવી તો કોઈના ઉપર પણ વિતતી ન હશે. પણ યાદ રાખજો, કે દુઃખનો ખ્યાલો તળાવનું છેક માથા સુધી ભરેલો હશે તોયે તેમાં કદાચ દુઃખનું જોકાઈ વધુ ટીપું હજી પણ સમાઈ શકશે. બચપણથી જ આપણી આસપાસ જોખમ અને બચનાં વાદળાંનો ઘેરા સંચોલો આપણે જોતાં આપણાં હિયે, અને તે બચનાં વાદળાંનો વરસાદ આપણે માથે કપારે પણ વરસશે જ એમ સમજીને કફોડા તથા કપરા સંલેગોને માટે સર્વદા તૈયાર જ રહેવું જોઈએ. દુઃખનો ફાંસો જોરાવર જ હોય છે, અને આપણી ખમવાની શક્તિ બહુજ થોડી હોય છે. રાણી એન બોલીનના ગળામાં જ્યારે મૈત્રનો ફાંસો નાખવામાં આવ્યો ત્યારે મરતી ધડીએ તે વાજળી જ બોલી હતી કે; “ફાંસો મ્હોટો છે, અને તેને માટે મ્હોટી ડોક ઘણી જ પડતી છે; ખચિત ઘણી નહીં છે !”

ક. પુત્ર રહેતા થા શુભભરે અનન્ય આદમ;
અ. હાં ફનીઆમે ગમે દર્દસે રંજુર હુવા.

આદમ જેને પરમેશ્વરે પહેલાં ઇનશાન તરીકે પેદા કર્યો હતો તે અનન્ય બાગમાં કેવો પુશી પુશાલીથી પુલવારીની મોજ ભોગવતો હતો, પરંતુ જ્યારે તે આ દુઃખી દુનિયાને સુખી જગત ધારીને છાંં આવ્યો ત્યારે શોક, ગમ, અને દર્દથી કંટાળીને આલુહાં થયો, અને તેનો દુઃખનો વારસો આપણે તેનાં બપ્પાંઓને ફાળે આપ્યો છે તે ભોગવે જ આપણે છુટકો છે. રાજા હેનરી ૮ માનો વૈદ એન્ડ્રૂ ઓર્ડ ૨૬તાંને હસાવતો, દુઃખીઓને સધિયારો આપતો, કુંજરાંને બાંધતાં કરતો, બળિયેળને બોલાવતો, એવો એક રમકડાં જેવો આનંદી, હુશિયાર, અને બુદ્ધિશાળી હતો. ગમે એવા સાધારણ મેળાવડામાં પણ દુઃખ્યાંને ઉપદેશ આપવાને તે ઉતરી પડતો. ક્રીયા સંલેગોમાં દિલાસા દેવા તેની કરી પરવા તે નોતો રાખતો; અને સુખી લોકો જ્યારે તેના દિલાસાની ઠૂઠા કરતાં ત્યારે એટલું જ કહેતો કે; “મ્હોટાં મેરી એન્ડ્રૂ જેવો દુઃખમાં સળડતાં હોય તેમને આનંદમાં રહેવાનો બાધ આપવો એ જ મ્હોટું તો કર્તવ્ય કર્મ છે;” તે જેવા આનંદી પુરૂષ ઉપર છેવટ દહાડે એવા એવા તો સંતાપો આવી પડયા, કે મરતાં સુધી તેણે રડી રડીને જ દહાડા કાઢ્યા હતા.

હર કરી રૂંઝે બીહી મી તલબહ હાં એયામ;
ઇલ્લત આનસ્ત કે હર રૂંઝ બહતર મી ખીનમ !

દરેક માનવી આ જમાનામાં આ સુગંધી ભલો દહાડો જોવાની જિજ્ઞાસા, તલબગારી, ને ઈતેભરી રાજે છે તેનું કારણ જ આ છે કે, દરેક દિવસ પોતાની પાછળ પોતાના કરતાં પણ વધારે ખરાબ, વધારે દુઃખકર, અને વધારે સંતાપ કરાવનારા દિવસને તેડતો જ આવે છે; માટે પુણ જોમ રાજે તેમ રહેવું, જે આપે તે ખાતું, અને જ્યારે તે બોલાવી છે ત્યારે બડબડાટ ક્રીયા વગર ચાલ્યા જવું, એ જ છેવટનો રસ્તો છે.

૩૮ મું દુઃખ નિવારણ.

—૩૩૩૩૩૩—

આ મુસાફરખાંનામાં ઉતાડ્યો માત્ર ૩ દહાડા રહેશે.

Have patience, ourselves are full of Social wrong;
and may be wildest dreams
Are but the needful preludes of the truth;
This fine needful old world of ours is but a child.
Yet in the go-cart, Patience! give it time;
To learn its limbs. There is a Hand ^{that} guides.

TENNYSON

દુઃખી બહેનો !

હું તમને આહરૂખ અને સીદાહરૂખ બે વિધવા બહેનોની વાત કહું તે સાંભળો. આહરૂખ એટલે ચંદા મુરતની ખુખમુરત મુંદરા એક જ વાર પરણીને રંડાપાના સોસારા સોસતી વિધવા, સદાને માટે વિધવાવસ્થાને જ પકડી રહી, અને સીદાહરૂખ એટલે કાળે માટેની મુદ્રા, સાત સાત ધણીને પરણીને “સાત મારિકા” ને નામે પ્રખ્યાત થઇ. આહરૂખ મોટી બેન ને સીદાહરૂખ ન્હાની બેન હતી. સીદાહરૂખને જન્મ થતાં જ તેણીની માતા મરણ પામી. એક માસની થઇ, કે તેને માઇ મરણ પામ્યો; અને બે માસની થઇ એટલે બેન આહરૂખને ધણી મરણ પામ્યાથી તેણીનું નામ “ત્રિમારિકા” એટલે ત્રણ માણસને મારી નાખનારી એવું પાડવામાં આવ્યું. તેણીના અશુભ અવર પગલાંથી બીજાં શાં શાં નુકસાન થશે એની ચિંતાથી તેના પિતાએ એક બેરી પાસે તેની જન્મ-કુંડળી કરાવતાં તેણીનાં એવા ગ્રહ જણાવ્યા, કે એ સ્વપ્ના સાત ધણીને ખાશે ! વળી બેપીએ જતાં જતાં સીદાહરૂખને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“પારી ! સારંગને સંભાળજે !” આ પ્રમાણે ઘડાયેલી નબળી ગ્રહદશાનું કંઠક ઉતારવા સારૂ બેપીએ સૂચવ્યું કે; પ્રથમ એના “તુળસી વિવાહ” કરવા;†

† કન્યાદાનનું મહા પુન્ય મળ્યાવેળું હોવાથી શીખંત લોકો ગરીબ લોકોને તેમની દાકરી પરણાવવા સારૂ પૈસાની મદદ આપે છે, અને કન્યાદાનનું પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જે શીખંતો સંતાન વગરના હોય છે તેઓ ઉપહાસ કરાવનારાં નકલી લગ્ન (Mock marriage of Tulsi and Vishnu) એવી રીતે કરાવે છે, કે વિષ્ણુની ચતિને વર બનાવે છે, ને તુલસી-સ્ત્રી (હોડવા) ને વહુ બનાવે છે. જે ધણી ધણિયાણી ન-સંતાન હોય તેઓ કન્યા પક્ષના જૂને છે, અને તુલસીની વનસ્પતિને કન્યા લેખે ખોળે બેસાડે છે. બીજને મિત્ર વર-વિષ્ણુને પોતાના પૂત્ર લેખે ખોળે લેખ છે. પત્ની બેપી જે દહાડો મુકર કરે તે દિવસે અથવા કારતક શુદ્ધ ૧૧ ને દિને વિષ્ણુ-વરની

અને પછી જ એનાં પાકં લગ્ન કરવાં. સીકારૂપ જ્યારે ૧૪ વર્ષની વયે આવી ત્યારે તેણીનાં “તુળસી-લગ્ન” કરવામાં આવ્યાં. પછી તેને એક વિદ્વાન જવાન નામે વિદ્યારીલાલ સાથે પરણાવવામાં આવી. આ જવાન ડાહ્યો અને સપળ હોવાથી સીકારૂપ અપજાને પહેલી જ રાતે શય્યા ઉપર સુતે સુતે બોધ હેવા લાગ્યો કે:—

“પ્રિયે ! આજે સુવાળી શય્યા ઉપર સુવાળું છે તો કાલે મરણ ખાટલી ઉપર પણ પોઠવું પડશે. આજે આપણ પ્રિયા પ્રિતમ પાસે પાસે પોઠીયું તો કાલે કઠાપિ કોણ જાણે લહેને કે રહેને એકઠું પોઠવાની પણ વારી આવશે. માટે આ સંસારના સુખથી જેમ એકદમ હરખાઈ પણ જવાનું નથી, તેમ દુઃખના પ્રસંગે અકળાઈ પણ જવાનું નથી. આપણા સુખથી ઈશ્વર કૃપાએ જો પુત્ર પુત્રીની પ્રાપ્તિ થાય તો તેનું આપણે યથા યોગ્ય પોષન કરી અદ્વર્તત શિખાડી તેમને આપણા અવિધ્વના પાલક ઉત્પન્ન કરવાં.

વિતા રક્ષતિ કૌમારે મતાં રક્ષતિ વૌચને ।

રક્ષન્તિ રચન્તિરે પુત્રા ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ॥

તું બાળપણમાં જ્યારે બાળકુમારી હતી ત્યારે ત્હારા પિતાએ ત્હારું રક્ષણ કર્યું; હવે સુવાવસ્થામાં હું ત્હારો પતિ ત્હારું રક્ષણ કરવાને બંધાયેલો છું; અને જુથાવસ્થામાં જો ન કરે નારાયણ ને તું રંડાપો લોગવીશ તો ત્હારું રક્ષણ ત્હારા પુત્રો કરશે. પાઠ પઠાશથી તું અજ્ઞાણ છે, માટે પાઠાશીઓ સાથે હળીમળીને રહેવું, કે અગવડ અડચણની વેળાએ તેઓ જ કામ આવશે. સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા ન હોતાં બધા કાલ પરતંત્ર રહેવું પડે છે. કોઇનાથી પણ લહેને અન્યાય થાય, સંતાપ મળે, દુઃખ પડે, કે સત્રુવટ થાય તો બસ “ભૂલી જવું” એ સુત્ર ધ્યાનમાં રાખજો. કેંકાશ, કન્યા, કલહ, કુસંપ અને કુચ્છેષ્ટા એ કુટુંબમાં વૈર કરાવનારા પાંચે કંકઠા માણસને નિરંતર પરિતાપ કરાવનારા જ છે, ક્રીતિનો ક્ષય કરનારા છે, અને આ વૈરીઓ જો ઘરમાં પેસે તો રાજી રહે સત્રુઓ, અને હિલગીર થાય મિત્રો. જે સ્ત્રી પોતાના અંતઃકરણના દરવાજા પાપ કર્મો સામે બંધ રાખે, અને અઘાયરણ આપે ત્યારે અંતઃકરણનાં દ્વાર ખુલ્લાં રાખે, તેણીના સઘળા મનોરથો અને મનની મુશાદો પ્રભુ પાર ઉતારે છે. જે સ્ત્રી પોતાના ધણીનું અવળું વાંધે છે ને જૂંડું વિચારે છે તેણી પરિજ્ઞાને દુઃખના ઉંઠા ગારમાં પડે છે. જે સ્ત્રી પોતાના પુત્રોનું સવળું વાંધે

ચતિનો વરધોડા કદી તુલસી-રૂપને પરણવાને જાણ છે. વર-વિધ્વ તરફનો પછી પોતાના હાથમાં વિધ્વની હાખી અથવા ચતિ પરી રાખે છે, અને કન્યા પક્ષની માતા કૃષ્ણ-તુલસી અથવા રામ-તુળસીનું કુંડ સામે પરી રાખે છે; અને તે પછી જેમ જાણે બ્રાહ્મણ-પુત્ર અને બ્રાહ્મણ-પુત્રી પરણતાં હોય નહીં છું, તેમ લગ્નની આગકુળ વિધિ ક્રિયા થાય છે. વધુ પક્ષવાળાં પેલા વિધ્વ-વરને સોના રૂપાનાં ધરેણાં પહેરાવે છે, અને વર તરફનાંઓને જ વળી રોકડ પહેરામણી પણ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં લગ્નને “તુળસી-વિવાહ” કહે છે. (રા. બા. ગોવિંદનાથ દા. દેસાઈ કૃત સેન્સલ રિપોર્ટ.)

છે ને શુભ વિચાર છે તેણીનું કહિયે અશુભ કે અવશ્ય થતું નથી. નેપલસની રાણી જેન પહેલી પોતાના પતિ હંગેરીના એન્ડ્રુનું અચારથી બૂંડું વિમાસવા લાગી ત્યારથી તેણીને સૌ ઉંધું જ લુગ્યું. નહારી મતિ વધતાં વધતાં તેણે ખુદ ખર્વાઈને ભારતમાં પાસે પ્રાણ લેવાડયો, અને તેણીનો અચારે કોઈએ જ સંગ ન કર્યો ત્યારે તે જ ભારત સાંધે નાતે નિકળી ગઈ, અને હાડમારી ભોળીને મૂઠ્ઠા લોઈ ઝીંકીને પિતા તો દોવરમાં કરિયાણું વેચતો હતો, પણ માતાની કેળવણીથી ઉગી નિકળ્યો, ને માતાનું ઘડપણ ઉપકારવૃત્તિથી તે જ પુત્રે ઉજ્જવળ થયું હતું. લોઈ ડેન્મનનો પિતા પણ લેભાણું વૈદું કરીને ઘર ચલાવતો હતો, મગર તેની માતાએ કષ્ટિ ભોળીને ઉધારી ઉછેરી દુનિયામાં આગળ પાડવાથી તે સુપુત નિવડયો ને વૃદ્ધ માતાને છારવી લીધી હતી. પ્રખ્યાત જડજ ટાઈફનો પિતા હતો ત્યારે તો જવનો દારૂ વેચનારો એક પીકાંદાર, છતાં તેનો દીકરો કેળવાયલો ન્યાયાધિશ થવા પામ્યો તે તેની માતાની ઉત્તમ તાલીમથી જ. લોઈ સ્વીડે ઍરન પોલોકનો બાપ પણ ચેરીંગ ક્રેસ આગળ છૂન વેચતો હતો, અને પોતાના પુત્ર તરફ તે બેરકાર હોવા છતાં તેની માતાની જ તરબિચતથી તે સુખી થયો ને માતાની વૃજાવસ્થા સુખકર કરી શક્યો હતો. માટે તું જો ત્હારા ઘણી વ્યારનું શુભ ઇર્ષિય તો તું પણ શુભ પામીશ. લે આ પંખો !” આમ કહી બિહારીલાલે ખિસામાંથી કાગળનો એક પંખો કાઢી સ્ત્રીકાર્ણના હાથમાં આપ્યો, જે ઉઘાડતાં તેના ઉપર ચોપાઇ લખેલી હતી કે:—

આર પુરૂષ ને સોલ જ સતી, આર આર અઠેકસોં રતી;

આર પુરૂષનું એક જ નામ, કહો અર્થ કે છાંડો ગામ.

પ્રિયે ! તું સુવાવસ્થામાં છે, પરન્તુ ન કરે નારાયણ ને તું વિદુર થવા પામે અને તું જો બીજો પતિ કરવાની ઇચ્છા કરે તો જે કોઈ પુરૂષ આ ચોપાઇના અર્થ ત્હારા મન પતિજનો ત્હને સમજાવે તેની જોડે પૂર્વવિવાહ કરજે ! આટલું કહી બિહારી ઉઘી ગયો. સ્ત્રીકાર્ણ અને બિહારીલાલ પોતાનો વૈભવ કરતે હ માસે એક પૂત્રની પ્રાપ્તિ થઈ, અને ૧૦ મે માસે એકાએક ફરતો ફરતો બિહારી ખાતાં ખાતાં ગળામાં કાળિયો ખૂટી બેઠાથી મરણ પામ્યો. એક તરફથી જોળામાં એક માસનું બાળક, બીજી ગમથી ચત્કિચિત આવેલું ભરથારનું મૃત્યુ, અને ત્રીજી બાજુએ લોક નિન્દા ચાલુ થઈ કે, અવદશ કાળેમૂખની ચપગાએ પોતાના સ્વાર્મીને ડેર દઈ મારી નાંખ્યો ! લોકોએ હવે તેણીનું નામ “પતિ મારિકા” પાડ્યું. આવાં દુષ્ટ આળ આવાથી સ્ત્રીકાર્ણ એક દુઃખી વિધવા થઈ પડી. દુઃખમાં દિલાસો આપવાને પણ કોઈ જ નહીં, પણ તેની શાળી દાની શિખેલી ભણેલી આહરણ જેન આવીને તેને પતાવી પસવારીને સમજાવવા લાગી:—“બિન ! આપતકાળથી જ તું દ્રવતાવાળી અને

ઉદ્યમારી થઇશ. ત્હારા ઉપર પડેલી આફત પણ આશા તથા સુખ સમાધાન વગરની નથી. જે પ્રકારના સંકટો માણસ ઉપર આવી પડે છે તે સંકટના સ્વરૂપ ઉપરથી જ કંઈ પડતી દશાનું તોલ કરવાનું નથી, પરંતુ તે સંકટો ખમનારની ખમવાની શક્તિ ઉપરથી જ દુઃખનું વજન માપવાનું હોય છે. દુઃખ ખમવાની માણસાઇ અખીરાઇમાં જ વિપત્તિ પોતાનાં તીક્ષ્ણ બાળ મેળવતી રહે છે. તું જુએ છે, કે હું જ ત્હારી બહેન કેટલા કેટલા વખતથી રંડાઇ છું છતાં, પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી એકલી બેઠી છું ને ! ત્હને તો ભવ ઠારવવાને ત્હારો ધણી પૂતળું રમકડું પણ આપી ગયો છે, ને ત્હારે તો તે પણ નથી. દુઃખમાં પણ કેટલુંક સુખ છે. દુઃખ એ તો વિધવાનો ખોરાક છે. દહાડા જતાં આ દુઃખથી પણ તું ટેવાઈ જઇશ. હાલનું દુઃખ પણ આગળ ચાલતાં ત્હને ખાંચેસતું થઇ પડશે. આપણે સંસારી સરભયાં બેટલે જ ધણી બ્યારને દેખી આપણે સુખમાં છાક મક્ક થઇએ છીએ, અને પ્રસંગ પડેથી તેમનાથી થતી પીડા અને હાડમારીથી મઠેાં કુમળાવીને દુઃખમાં ડગમગ પણ આપણે જ થઇએ છિયે. ધણીના લાડ-કોડથી એક સમયે આપણે આનંદના સાગરમાં ડૂબી જઇએ છિયે, ને તે જ ધણીનું મડકું દેખીને શોક સાગરમાં પણ આપણને જ ડૂબકી મારવી પડે છે. હવે તું ધણું રડી ચુકી, માટે વધુ નહીં રડ; હવે થાકું રડીશ તો ઢોંગની ગણત્રીમાં ત્હારું રડવું ગણાયે. ધણીના વિહારથી તું વિરહ પામી છું; વિહાર કરાવનાર વિહારીલાલથી પણ તું વિરહ પામી છું; હવે વલ્લભનો વિહાર બાકી રહ્યો છે, તેનું જ હવે તું રમરણ કર !”

૩૯ મું દુઃખ નિવારણ.

પામર ભવડો પૂર્વની કરણી ચાટે છે.

લા છેલ્લા દિલાસાના શબ્દોનો સાથો સૂચક અર્થ એ હતો, કે હવે વલ્લભ કહેતાં પરમેશ્વરની યાદ કરતી કરતી બેસવાને મ્હાકરૂંપે સમજાવેલું છતાં, સ્ત્રીહારૂંખના મનને આમ જ થયું, કે પોતાના પતિ વિહારીલાલના મિત્ર વલ્લભ વિધુર સાથે પુનર્વિવાહ કરવા તેની બહેને સૂચવ્યું છે ! રંડાયોને છ જ મહિના ચિત્ત્યા કેડે સ્ત્રીહારૂંપે વલ્લભ એકે વિવાહ કરવાનું સુદર્ત બેખીને તોડાવી નક્કી કર્યું. બેખીએ બજાવ્યું, કે વલ્લભ

સંકલે હોવાથી તેની પાસે “શોકિય-પગલું” હશે, તે જો તું ગળામાં ઘાલીશ તો ફરી ત્હને સંકાપો આવશે નહીં. આ ઉપરથી વલ્લભ જોડે પુનર્વિવાહ કરવા તેણી પાછી તૈયાર થઈ. આ વાતની ખબર મળતાં જ આહરૂંજો આવી બેઠાને કહ્યું:—“ત્હને લોકલાજની પાછી શરમ નથી આવતી? ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા વધે, ઉદાર મનોવૃત્તિ થાય, ખીજાના દુઃખનું ભાન થાય, આત્માનો ઉધાર થાય, અને ઇશ્વરનો અનુભવ મેળવાય, એ હેતુથી પ્રભુએ ત્રી જાતિને સંકાપો સરજેલો છે. બુદ્ધિના વિકારો દૂર થાય, અને નીતિનું ઉચ્ચ તત્ત્વ શિખાય, મનનો મેલ ધોવાય, અને પુરૂષાર્થ કરતાં આવડે એટલા સારૂ જ ત્રી જાતિને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. હે બેન! તું હજીએ વિવાહની વેડનાથી ધરાઈ નથી? હજીએ શું વૈધવ્યના સંકટોથી ત્હને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો નથી? હારા મરનાર ધણીના આત્મા કેવો કરમાયો!” સ્ત્રીહારૂંજો:—વિધવાવસ્થામાં સખડયાં કરીને સંકટો સોસવા કરતાં ફરી એકવાર સંસાર માંડવો સારો છે બેન. મૂઆં સાથે આપણા જીવતાંનો કાંઈ જ સંબંધ રહેતો નથી; માટે આગલા ધણીનો આત્મા કમકમવાની વાત સૌ મિથ્યા છે.

પ્રથમથી સાન્નેશ કર્યા પ્રમાણે વલ્લભની મુલાકાત થતાં જ પોતાના ધણીએ જે ચોપાઇનો અર્થ કરાવવા ફરમાવેલું તે ચોપાઇ ત્હને કહી સંભળાવી. વલ્લભ કહે; એ ચોપાઇનો સાધારણ લોકો એવો અર્થ કરે છે, કે માણસના ૨ હાથ અને ૨ પગનાં મળી ૨૦ આંગળાં હોય છે. દરેક હાથ અને દરેક પગનાં ૪ આંગળાં તે નારી જાતિ “આંગળીઓ” તરીકે ઓળખાય છે; અને તેને માથે “અંગુઠો” નર જાતિ મૂકેલો છે. દર ચાર નારીએ એક નર અંગુઠો આ રીતે ઓઠવેલો છે. અર્થાત, ૨૦ જગ્યામાં સોળ સતિઓ છે, અને ચાર પુરૂષો છે. એ ચાર પુરૂષોનું “અંગુઠો” એવું પુરૂષવાચક એક જ નામ છે; અને અકેકા અંગુઠા-ધણીની ચાર ચાર આંગળીઓ રૂપી સતિઓ કહેલી છે. આ બહારનો બહાર્યો છે, પરંતુ અંદરનો શુભ શુભાર્થ

+ શોકિય=એટલે શોક (Grief). એક રહેલો પુરૂષ ત્યારે નવી વડુ પરણી લાવે છે ત્યારે પોતાની પહેલી પરણેતરનાં પગલાંની હાથ વાળી કાઢી નવી વડુને બેઠ કરે છે, જે નવી વડુ એવા વિચારથી પોતાના ગળામાં દબેલાં ઘાલી રાખે છે, કે મરી ગયેલી શોકનો બૂન આખી છાંદની બર તેણીને સતાવીને હેરાન ન કરે. આ ધરેજીને “શોકિય-પગલું” કહેવામાં આવે છે.

આરમ્ભ વિધવાઓમાં પુનર્વિવાહ કરવા માટે એવો જ એક બહેન છે. તેઓ જો ફરી લગ્ન કે નાનું કરવાની તૈયારી કરે છે તો પોતાના પ્રથમના મરનાર ધણીની આગ્રા ભેવી દોષ તેમ બીજી વારના લગ્નની એક દિવસ પહેલાં પોતાના મરદુમ ખર્ચાઈની ધોર સમક્ષ જઈ ઉભી રહે છે. સાથે એક ગધિયાં ઉપર પાણીની પખાલ લાવીને લઈ જાય છે. ધણીની કબર આગળ બુંદાણ મંદિરે પડીને આગેજીની કહે છે કે; “હું આવતી કાલે બીજા ધણીને પરણું છું તેની ક્ષમા આપીને ત્હને મદને ફરી પરણવાની આગ્રા કરો. આપ શુરસો લાવીને કાંઈ અનિષ્ટ ના કરશો!” પછી ધણીના આગ્રાને શાંત પાડવા ચક્રી કબર ઉપર પાણીની પખાલ રેડે છે, કબર તરફ પાછું ફરીને જોવા વિના ત્યાંથી ચાલી જાય છે, અને બીજો દહાડો પુનર્વિવાહ કરે છે.

પાંચ પાંડવો વિષે કહ્યો છે. પાંડુ રાજાને પેટે સંતાન નહીં હોવાથી પોતાની બે રાણીઓ કુન્તા અને માદ્રીને લઈને હિમાલય ઉપર જઈ દેવતાઓની આરાધના કરવાથી કુન્તાને પેટે ધર્મદેવની કૃપાવડે શુધિરનો જન્મ થયો; જેનામાં હથા, માયા, ચિન્તા, અને અનુકર્યા (દિલસોઝી) એ ચાર નારી-ગુણ હતા. એ ગુણોથી તે બીજાને દુઃખી દેખી પોતે પણ દુઃખી થતો, જેથી તેનામાં પ્રતાપ (સાહસ) જેવો નર-ગુણ ન હોવાથી ના-હિંમતી હતો; દુઃખ સહન કરવાની ધૃષ્ટતા તેને નહતી. પુરૂષ થઈને એ દુઃખના પ્રસંગે મર્દાંગી ન રાખે તો તેને નારી જેવો ધુજરા જ સમજવો. વાયુદેવની કૃપા વડે બીમસેન પેદા થયો હતો, જેનામાં દુર્દશા-વેદના-વિપત્તિ-અને પીડા એ ચાર નારી રૂપ ધુજરા ગુણો હોવાથી દુઃખોને તે ઝટ શરણ થઈ જતો હતો; અર્થાત, એકે તે ભેરાવર હતો તોપણ જરા જેટલું દુઃખ તેનાથી સહન થતું ન હતું, જેથી દુઃખ નિવારણ કરવાની તેનામાં મર્દના જેવી શક્તિ ન હતી. માદ્રી રાણીને પેટે અશ્વનિકુમારના પ્રસાદથી બે ભેદિયા પુત્રો સહદેવ ને નકુલ અવતર્યા હતા. સહદેવમાં બિક-આપત્તિ-આશા-અને અધીરાઈ એ ચાર સ્ત્રી જાતિની જોળ હોવાથી તેનાથી આપણ ખમી શકાવી નોતી. પુરૂષ થઈને સ્ત્રીની પેઠે તુચ્છ કંઈથી ગભરાઈ જાય તે શૌચવાળો નર ના ગણાય, પણ અવીર નારી જ લેખાય. નકુલમાં અવધતા-આગસ-નામદાઈ-અને અસ્વસ્થતા એ ચાર ગાયકા અવગુણો હોવાથી તે બેચેની, હેરાનગતિ, ધન, કે દિલગીરીને ઝટ વશ થઈ જતો હોવાથી નામદો કહેવાતો હતો. એ ચારેવમાં બિજાતનો વિશેષ ગુણ એકસરખો હોવાથી દરેકમાં ગભરામણ પેઠેલું હતું. કલેશ કે ગેરસોઈ થાય કે તેઓ ધુણ જ ઉઠતા. અર્જુન એકલો નરદેહ હતો, તેનામાં પુરૂષના ચાર ગુણો હતા. ઈંદ્ર દેવની કૃપાથી કુન્તાજીને પેટે એને જન્મ થયો હતો. એના ૪ લોકપાળ ઈંદ્ર, યમ, વરૂણ, અને કુબેર હતા. દુઃખોને આવકાર દેનારી ચાર નારીઓ હથા, માયા, ચિન્તા, અને અનુકર્યાને તાણે રાખવા માટે પરાક્રમી કાલદંડ નામનો એક નર જાતિ દંડ તેના પાસે હતો. મનુષ્યને સંતાપ અને વિલાપ ઉપલી જે ચાર સ્ત્રીઓ કરાવે છે, તેને મારી હઠાવીને પરાક્રમ દેખાડવાનો એ કૃષ્ણ-દંડ કહેવાતો હતો. નરી હથા, નરી માયા, નરી ચિન્તા, અને નરી દિલસોઝી કેવળ ગાયકી હોવાથી માણસને ધુળવી મારે છે; પરંતુ કૃષ્ણ-દંડમાં એ ગુણ હતા કે, બધા સામે પ્રીતિ રાખતો; અને સંકટ સમયે ચિન્તા આવે તેને પ્રેમ કરીને વશ કરતો. માટે દરેક દુઃખી સ્ત્રીએ પણ ચિન્તાને મારી હઠાવવાનું પરાક્રમ ચાલુ રાખવું. આ કાલદંડ અર્જુનને

† આ જગતમાં નર માત્ર જોઈ પ્રાણી લેખાય છે. એક થોડો અને બીજાને અર્જુન. દરેક પ્રાણી કે માણસમાં બધા નરોને પણ આંખળ કહેતાં છતી ઉપર બે સ્તન (ધાન) સ્ત્રીઓની પેઠે હોય છે, માત્ર થોડાની છાતીએ ધાન દોતાં નથી, કે માણસમાં એકલા અર્જુનની છાતી ઉપર ધાન ન હતાં; જેથી થોડો અને અર્જુન એ બે જ નર કહેવાયા છે.

થમે આપ્યો હતો, જેથી તેને મૃત્યુની પથ્થુ બિતી રહેતી ન હતી. મૃત્યુથી પથ્થુ ડરી ન જવા જેવું પરાક્રમ સ્ત્રીઓએ શાખવું જોઈએ. વળી વરૂણે અર્જુનને “પાશ-દંડ” અર્પણ કર્યો હતો. મનુષ્ય ઉપર આવી પડતી બલાઓ, દુર્દશા, વેદના, વિપત્તિ અને પીડાથી જે જે દુઃખો ઉત્પન્ન થાય તે સર્વને જો દંડ વડે છુટવામાં આવતાં. વળી અર્જુનને કુળેરે “પ્રસ્વાસન-દંડ” આપ્યો હતો, જે વડે જગતમાં બિઠ-આપત્તિ-આશા-અને અધિરાઈથી ઉત્પન્ન થએલાં દુઃખોથી અતર્ધોનિ થવાની શક્તિ મળતી. જ્યારે બિઠ લાગે, આપત્તિ આવી પડે, આશામાં ને આશામાં સુખનો દહાડો ફર ને ફર જતો હેખાય, અથવા દુઃખના દહાડા ક્યારે વિતી જશે એવી અધીરાઈ થયાં કરે ત્યારે તેના વિચાર વિભાસણથી અજગ રહેવા માટે આ દંડની સ્ત્રીને પથ્થુ જરૂર પડે છે. ઈંદ્રે અર્જુનને “દેવદત્ત” નામનો એક શાખ આપ્યો હતો. અવધરતામાં, આજસમાં, નામદોષમાં, અને અસ્વસ્થતામાં જ્યારે માણસ ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે હિમ્મત, ઉદ્યોગ, બહાદુરી, અને ખતરો સઘળાં દુઃખો ફર કરવાનું જોમ એ શાખ પુઠવાથી આવે. જો રીતે ચોપાઈનો ખરો અર્થ આ છે. માટે હે સ્ત્રીહાર્ય! સ્ત્રીહાર્ય પાણિ અઢણ કરવું હોય તો હિમ્મતથી કર, સંસાર માંડવો તે તલવારની ધાર ઉપર સુવા બસબર છે. સુખ દુઃખ સૌ મનથી માની લેવા ઉપર આધાર રાખે છે. અતે વલ્લભ સાથે સ્ત્રીહાર્યે વિવાહ કર્યો. શર્યા ઉપર સુતાને વાર વલ્લભે પોતાની તેજ તલવાર કાઢીને જન્મેની વચ્ચમાં મૂકી. સ્ત્રીહાર્યે પોતાની અને વલ્લભની વચ્ચમાં સુંવાટેલી તલવારથી ડરીને તેમ કરવાનું કારણ જણવા માંગતાં વલ્લભ કહેવા લાગ્યો: “સંસાર માંડવો ને તલવારની ધાર ઉપર ચાલવું એ સરખું જ છે. સુખની પધારી ઉપર પોદવાની ઇચ્છાવાળાં માણસને ખડ્ગ કહેતાં શમશેરની ધારે પ્રથમ સુવું પડે છે. ઘરમાં કે ઘાટ ઉપર, મહેલમાં કે દેવળમાં, મથાણમાં કે મંદીરમાં સઘળે જ જોડે દુઃખ, દુઃખ અને દુઃખ પ્રસરી રહેલું છે, તોપણ માણસને દુઃખના કરતાં સુખનો હિસ્સો બહુ જ બહુ જ વધારે મળેલો છે; જો તેમ ન હોત તો દુઃખનો બારે બોલે સહન કરીને પથ્થુ લોકો છુવવા શૈના માંગે? કુવા તળાવ પૂરીને, જેર અદ્રીણ ખાઈને તે દુઃખી છુવનવું છેવટ બધાં જ દુઃખીઓ કેમ ન લાવે? તું ત્હારો જ વિચાર કર, કે પિયરમાં દુઃખી થઈ, આજપણમાં દ્રિણાઈ, વિધવાવસ્થાનું દુઃખ લાગ્યું, બચકર આજો આવ્યાં, તોયે ત્હને ફરી ફરીને વિવાહ કરી સંસાર માંડવાની ઇચ્છા કેમ થઈ? હું પથ્થુ કઠાપિ ત્હારા પહેલાં મરીશ, અને તું પાછી વિધવા થઈશ તોયે ત્હને ફરીને લગ્ન કરી સંસાર માંડવાની ઇચ્છા થશે જ. લે આ ચાકું” એટલું કહી વલ્લભે પાદીટમાંથી બે પાનાનો એક ચપ્પુ કાઢી આપી કહ્યું કે; જો ત્હારે ડ જો ધણી કરવો પડે તો જે કોઈ આ પોલાલી પૂટો ઉપરના લેખનો ત્હારા મન પસંદ અર્થ સમજાવે તેની જોડે પુનર્વિવાહ કરજે; પરંતુ પ્રથમ ખાંડુ-લગ્ન કરજે; જેથી કડક ઉતરી જશે, ને તું સદા સુખાસણ રહીશ.

ખડગ-લગ્ન કરેલાં તરવારની જોડે ત્હારે પ્રથમ પરણવું, અને પછી જ પુરૂષ-લગ્ન કરવું; જેથી ત્હને પુરૂષાર્થ આવશે.” વલ્લભે આપેલા ચાકુના અકેક પાનાની ખ-ને બાલુએ બળે લીટી મળીને ૮ લીટીતું નીચકું કવેત અન્યોક્તિ વિલાસતું લખેલું હતું:—

અહો તુલા ! જળદી મિલત રાઉરે કેં શુરૂ;
મિધુ તળદી તો અતિ નમિકેં પરત હો.
ઓર લધુ મિલત લહત ઉંચ તાકો તળ;
સાદ્રસ મિલે તેં સમતાઈકેં ધરત હો.
સુકબિ કહત ક્યામ તાસેં કાં તિહાશે મન ?
ઉચિત પનેકે અભિમાનમેં અરત હો ?
કારનકે જનકેં પ્રભાકે હાંનિ શ્રાવનકેં,
સાચ રતિકાકે તુમ તોલિયો કરત હો.

પ્રિયા ! જો તું ફરી ત્રીજાં લગ્ન કરવાની ઇચ્છા કરે તો પુરૂષના જેવું પુરૂષાર્થ કરજે, પણ વિધવાપણાના દુઃખો ખમવામાં તું બાચલી બનીશ મા !” છેવટે બે બાળકોનો જન્મ આપી વલ્લભ એક રાત્રે શય્યામાં સુતેલો ઉઘેલો હતો તેવામાં ફેર મરડતાં જ નાગી તરવાર તેના ગળામાં પેસી ગઈ. અને સવાર પડતાંમાં તો તે મરણ પામ્યો. આ વાતની ખબર સરકારમાં થતાં જ “પતિ મારિકા” ને પકડવામાં આવી. એવું તોહમત સીંહારૂખ ઉપર આબું, કે ધણીને તેણે જ બળાં ઉપર તરવાર ફેરવીને મારી નાખ્યો ! લોકો પણ ચૂં ચૂં કરવા લાગ્યાં. ન્હાનાં બાળકોની દયા ધરી ન્યાયાધિશે જોકે શકનો લાભ આપવા ધાયો, તોયે તેણીને છ માસના કેદખાનાની સજા તો ફરમાવી. લોકો તેણીને હવે “દ્વીમારિકા” એટલે બે બે ધણીને મારી નાખનારી, એવાં નામથી જોખળવા લાગ્યાં. દ્વીમારિકા કેદમાં પડવાથી તેનાં ત્રણે બાળકોને ડાહી બેન આહરૂખે પોતાને ઘરે રાખ્યાં, અને દરરોજ બંદીખાનામાં ત્રણે છોકરાંને લઈને સીંહારૂખ બેનને દિલાસો દેવાને જવા લાગી. કેદખાનાની પીઠાથી કંટાળીને સીંહારૂખ એક દિવસે વડી બેન આગળ બાર બાર રેવા લાગી: “બેન ! હું જન્મથી જ દુઃખી છું. બળે અરધારો ગુમાવ્યા, વિધવાપણાનાં દુઃખો પણ હિંમત અને ધૈર્ય રાખી સોસ્યાં, પરંતુ મ્હને થયેલા અન્યાયથી હવે મ્હારું કાળજું બગી ગય છે. જોકે તો જીવું તોહમત, બીજું તો પાછું પરણીને પાછું રંડાવું, અને ત્રીજું તો કેદખાનાની વેંજા વિપત્તિથી હું હવે દુઃખે દુઃખે કાચર થઈ ગઈ છું. મ્હારા મહાયોગ એવા કેવા હશે ! હવે તો ભગવાન મોત આપે તો ઠીક !”

૪૦ મું દુઃખ નિવારણ.

પ્રભુ મજ દુઃખીને દુઃખી જ બેવાનો નથી.

માહરૂખ તેણીને દિલાસો દેતાં કહેવા લાગી: “જેર ઇનસાફતું દુઃખ તો માણસને ઘણું સાળે છે બેન. લોકો જુડાં તરકતો જોડી, નહીં તેવાં તોહમતો મૂકે તેવું દુઃખ તો બધાં દુઃખો કરતાં પણ વિશેષ હોય છે; અને કેદખાનું એ તો નરકતું જ ધામ હોય છે; તથાપિ તું સધુરી રાખ, એ હઠાટો પણ બેઠી રહેવાનો નથી.

સરકાર એ પણ અજાન-સફરુર જ હોય છે. જે શિષ્ય કે સેવકી સત પુરૂષ થવા માટે સરકારની સજા ભોગવે છે, તે ઇશ્વરી માર્ગમાં ઉચ્ચ દરજ્જે પહોંચવા માટે જ હોય છે. કેદખાનાની સજા ભોગવવા અર્થે ત્હને શુ-હેગાર તરીકે જોડની ફરતે આસપાસ મજબુત બાંધેલી કિલ્લા જેવડી ઉંચી દિવાલોની હદમાં રહેવું પડ્યું છે, ત્યારે તુલં જ ત્હારી સોડેથી ત્હારી તમામ સ્વતંત્રતા ખૂંચવી લેઇ ત્હને દુન્યા સંસારની સઘળી મોજ મજા અને વિનાશી સુખોથી જુદી પાડવામાં આવી છે; ત્હને ત્હાસં બન્ધ્યાં કે ખંડેન, સગાં કે સ્નેહિ વિગેરે સઘળાંથી અળગી રાખવામાં આવી છે; જેથી જાણે કે દુનિયાં સંસાર ત્યજી દઇને ત્યાગી જેવી જ તું તો થઇ છું. આ રીતે આ બંદીખાનામાં ત્હારા હાખલ થવાથી તું પુરૂષનો સંગ-ત્યાગ, વાસના-ત્યાગ, સ્વતંત્રતા-ત્યાગ, સંસાર ત્યાગ, અને દુઃખમાં કહું તો જગત-ત્યાગ પામવાને ભાગ્ય-શાળી થઇ છું. એ પણ એક પ્રકારનું તું માંગે છે તેવું મોત જ છે. ઇશ્વરી માર્ગમાં હાખલ થનારને જે જે જાતના ત્યાગની જરૂર હોય છે, તે તે જાતના ત્યાગ ત્હને આપમેળે આવી મળ્યા છે; માટે કેદમાં પડ્યાનું તું દુઃખ નહીં ધર. આ ક્ષણભંશુર સંસારમાં તો સાર એ જ છે કે, દુઃખમાં પણ પ્રભુને વિશ્વારો જ નહીં. કારણ કે;

વિગુણલં કિં ધનયોવનાયુઃ ?

દાનં પરં કિંચ સુપાત્ર દાનમ ?

કંઠં નતૈરવ્યસુભિર્નં કાર્ય ?

કિં કિં વિધેયં મલિનં શિષ્યાર્થાં ?

વિજળીના જેવું અગિત થું કહું છે ? તો કહે ધન, જોબન, અને આવહો. પૈસા ટકા, જવાની, અને આયુર્દાનો બરાસો જ નથી; ક્યારે પણ આલ્યાં જશે. ખરૂં પુન્યદાન કહું છે ? તો કહે, વિષમ અને પૈસાના ત્યાગી એવાં સુપાત્રને દાન કરી દુઃખમાં આત્વાસન મેળવવું. કહે પ્રાણ આપે એવાં મહા સંકટો કાં ન આવે તો પણ શું ના કરીએ બેન ? તો કહું છું કે, પાપ કરીને આવ્યારથી બ્રહ્મ થવું.

પાપ કર્મથી જ દુઃખોની બાંધણી બંધાય છે. જીવ જતો હોય તો પણ કીધું કામ કરતાં અચકાવું નહીં ? તો કહું છું બેન, કે પ્રભુની સેવા ભક્તિ તો જીવ ઉઠી જતાં સુધી કરતાં અટકવું નહીં. ત્હને ત્યાગનો લાભ અને કેદખાનામાં મળ્યો છે તેનો અંદેશો ને વિમાસણ ન કરતાં તું આ સ્થિતિને પણ થોડા હઠ્ઠાડામાં બંધવેસતી થઈ જઈશ. જેમ જેમ માણસ વૈભવ, ઘેનબાજી, સગવડ, અને સુખને દૂર ને દૂર રાખે છે તેમ તેમ તે ખુદાને પોતાની છેક નજીક રાખવા માંડે છે. માણસની હાજતો જેમ જેમ ઓછી થતી જાય છે, અને વધુ ને વધુ અગવડો અને અડચણો વધતી જાય છે, તેમ તેમ તેનો ભવિષ્યની જીંદગીનો લાભ વધારે એકઠો થતો જાય છે. માટે કેદખાનામાં ઓછી હાજતોનો અતુલ્ય પણ ત્હને આપ્યે લાભકારી થવાનો છે આમ જ સમજી લેવું. વાત કહું.

ટરકીના છેલ્લા ત્રણ ત્રણ ખલીફ સુલતાનો પૈકી કોઈ કેદમાં પડયા, અને કોઈ દેશપાર થયા; તેમના વૈભવોએ જ તેમને દુઃખના ગારમાં નાખ્યા છે. તેમના મહેલો, ગાજ બગીચા, સંખ્યાબંધ રાણીઓ, સેંકડો દાસ દાસીઓ, અને કરોડો રૂપેયાના જર જવાહીરોએ પ્રજાની આંખોમાં અદેખાઈ ઉત્પન્ન કરાવી. તેમને આ વખત ઉપર ગુલામ કરતાં પણ નહારી હાલતમાં આવી પડવું થયું છે. પરંતુ પહેલા ખલીફના રૈસાલામાં તો તેની સાથે માત્ર એક જ ઉંટ હતું. અને જ્યારે તેણે ખલીફત સ્વીકારી ત્યારે પોતાની મિલકત અને વતનનો કરકસરથી બહુ જ થોડો હિસાબ રાખવાને પોતાની વિધવા દીકરીને તેણે હુકમ કર્યો હતો, જેથી કરીને ત્હેની આવકનો પૈસો દુઃખી લાચાર લોકોનાં દુઃખ ટાળવામાં જ વપરાયો, અને નહીં કે પોતાનાં સુખ સગવડમાં તે પૈસો વાપરી નાંખવામાં આવ્યો; કિંવા નાચાર લોકોમાં બચત રકમ નહીં વાપરતાં નાણું એકદુ' થઈ ગયું ! એ ખલીફને જીવનશીલ એમાર જ્યારે જેરૂસેલમમાં વિજય વાવટા સાથે પ્રથમ દાખલ થયો ત્યારે એક રાત્રી ઉંટ ઉપર સ્વાર થયેલો હતો; અને તેની આખી છાવણીના અસમાજમાં પણ શું હતું ? ઉંટના જીનની જોડે લટકાયેલો એક કોથળો માત્ર હતો, જેમાં ખસુર અને ઘોખા ભરેલા હતા; પાણીની એક નહાની સામઠાંની પખાળ હતી; લાકડાંની એક કથરાટ (ધાળી) હતી; અને તે સિવાય રાહતવાટનો બીજો કંઈ પણ સર સામાન તેની જોડે ન હતો. આવી સાદાઈ જોઈને શેહેનશાહ હૈરેકિલયસે ખલીફના અનુયાયીઓને પૂછ્યું કે; ખલીફ કિંગડાં મારેલો પોશાક શા માટે પહેર્યો છે ? બીજા સુલતાનોની પેઠે ઉંચો કિંમતી લેખાશ એ પહેરતા કેમ નથી ? શાળીદો કહે:—“એ સાહેબ તો માત્ર પેલી દુનિયાની જ તલજ રાખે છે, અને માત્ર એકલા ખુદાની જ મહેરબાની મેળવવાની ઇતેન્કરી ધરાવે છે.”

હૈરેકિલસ:—“એઓ સાહેબ કેવા મહેલમાં રહે છે ?”

સેવકો:—“કાદવથી બાંધેલાં એક ઝુપડાંમાં.”

રેકરેકિલસ:—“એઓની રેકરેકિલસમાં કેટલાક દેશો છે ?”

સોબતીઓ:—“જાખારીઓ અને અનાથ દુઃખી લોકો.”

હેરેકિલસ:—“પોતાનાં આસન ઉપર કેવી ભતની પિછવાઈ પાથરીને પોતે બેસે છે ?”

સાથીઓ:—“ન્યાય અને નીતિની ચિત્રચવનિકા પાથરીને બેસે છે.”

હેરેકિલસ:—“એમનું તખ્ત શેનું છે ?”

બેલાઓ:—“પરહેઝગારી, સંયમન, અને સત જ્ઞાનનું બનાવેલું તખ્ત છે.”

હેરેકિલસ:—“એમનો ખબનો શું છે ?”

અનુસારીઓ:—“એકલા એક ખુદા ઉપરનો વિશ્વાસ છે.”

હેરેકિલસ:—“એમના રક્ષકોમાં કોણ છે ?”

સંગાથીઓ:—“એક જ ખુદાને માનનારા સૌથી ચિવટ અને સૌથી બહાદુર અનુયાયીઓ.”

હેરેકિલસ:—“ત્યારે આવી ફકીરી હાલતમાં રહેનારા પુરૂષ હો કે સ્ત્રી હો ત્હને પીડા, દુઃખ, કલેશ, કષ્ટ, કે સંકટ વિકટ હોય જ શેનાં !”

ખેન સિદ્ધાર્થ ! આ ઉપરથી તું સમજી શકશે, કે જે માણસની હાજતો થોડી તેને દુઃખ હોતું નથી. ખીરજ ધર, સળુરી પકડ, અને સંતોષ રાખ; છ મહિના વિતી જતાં કાંઈ વાર લાગવાની નથી. ખુદાએ આ પશુ ત્હારે માટે ઉપયોગી અનુભવ પ્રાપ્ત્યો છે; માટે જો આ કસોટીથી ત્હને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થશે તો તું સંસારની માયા હવે જ ત્યજી શકીશ. આ દુઃખ પશુ ત્હને ઉત્તમ ધડો શિખવી જશે; કેમકે દુઃખો આવે છે, તે ઉત્તમ ધડો આપીને જ બાંધે છે.

છ મહિને સિદ્ધાર્થ છુટીને ઘરે આવી. પરંતુ હે ખેનો ! તમને શી વાત કહું ! થોડા મહિના પસાર થયા નહીં થયા, કે આ ખાસડકૂટીને પાછી વિષય વાસના શરૂ થઈ. આટ આટલી વિષવાપણીની વિપત્તિઓ વેઠવા છતાં, આટ આટલું તેણી ઉપર પડયું ને બિચું છતાં, સુખ વિલાસ ભોગવવાની તેની આશા હજીએ બ્રહ્મ થતી નથી; કેવી અબચળી !

દિગર સુદૃઢ મહુમ ન ગઈઠ યુલંદ;

મગર સર બે પીચઠ જે રાહિ ગઈઠ.

વિશેષમાં કહ્યું છે કે, જ્યાં લગણુ માણસ પોતાના કુષ્ટ માર્ગે જ આત્મા કરવાનું છોડતું નથી, અને ફરી ફરીને પાછો તેને તે જ માર્ગ પકડયા કરવાથી પાછું ફરતું નથી, ત્યાં લગણુ તે કહી પશુ ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચી શકતું નથી, તેમજ યુલંદ સુખો પશુ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. મહાર્થે પોતાના મહિલકા મામાને પ્રાકૃતી સિદ્ધાર્થને કેમ સમજાવી તે હવે પછી જણાવીશું.

૪૧ મું દુઃખ નિવારણ.

તુજે નહીં ખુદાને મારી, તુજે તુને મારી.

Men talk of unkind hearts:

Kind deeds with coldness still returning,

Alas ! the gratitude of men:

Hath oftner left me mourning.

TENNYSON.

દુઃખી બહેનો !

તુખના અકેક પછી આવતા દુઃખના અવતારો, તેને જુદી જુદી જાતના જે અનુભવો બાકી રહી ગયલા હોય છે, તે અનુભવો આપવા સાફ જ પ્રભુ ભગવાને સરજેલા છે. દુઃખ સુખના સંગ-થીઓ તરીકે કસોટીને ટાપે ચઢાવી શુદ્ધ કરવા ચક્રી જ રનેહિઓ અને શત્રુઓ ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલાં છે. જથ અને વિજય એ બન્ને પુરોના અનેક અવતારો સરજવામાં ઇશ્વરની કારીગિરી કાંઈ ઓર જ હતી. તેમને પહેલા અવતારે હિંચોક્ષ અને હિરણ્યકશ્યપુ તરીકે જ્યારે સરજ્યા ત્યારે તેમને દુઃખના અનુભવો આપી તેમનો ગર્વ ઉતારવા ચક્રી ઇશ્વરે સ્નાનકાદીના અવતાર લેખે પ્રલંકાદને, અને ભગવાનના અવતાર લેખે વારાહ અને નરસિંહના અવતાર, એમ સામ સામી શત્રુ સરજીને તેઓની કસોટી કરી સંકટો આપ્યાં હતાં. બીજે અવતારે તે જ હિંચોક્ષ અને તે જ હિરણ્યકશ્યપુ રાવણ અને કુંભકર્ણ તરીકે અવતર્યા હતા, અને તેમની સામે હાથમીના અવતાર લેખે સ્ત્રીતાને શત્રુ મૂકી, અને ભગવાનના અવતાર લેખે રામને શત્રુ લેખે મૂકીને દુઃખોના અનુભવ કરાવ્યેા હતા. ત્રીજે અવતારે તે જ રાવણ અને તે જ કુંભકર્ણને અનુક્રમે હંતવક તથા શિશુપાળ તરીકે જન્મ આપી ભગવાને કૃષ્ણ અવતાર લીધો, તેમનો વધ કર્યો, અને છેવટે એ દુઃખી અવતારો જથ વિજય બન્નેને સુખિત આપી તેમની મોક્ષગતિ કરી હતી.

આ રીતે સર્વ મનુષ્યોને દુઃખો આપી આપીને, પરિક્ષાઓમાંથી પસાર કરી કરીને, કસોટીએ ચઢાવી ચઢાવીને, હરેકે હરેક જાતના અનુભવો આપીને ઇશ્વર હરેક મનુષ્યને સુખિત જ આપનાર છે. જુઓ; સિંહાડેખને કેદખાનામાં જ, કેાઈ શ્રીમંતના એક ચાલાક પુત્રને પરત્વી હરજીના વાંક માટે બે વરસની સજા થઈ હતી, એવા એક કેદી સાથે ડોસ્તી પડવાથી, તેની જોડે ત્રીણવાર પરણવાનું તેણી સાદું ચોકડું પણ કેદખાનામાં જ ગોઠવી આપી હતી. તે જવાનત નામ જ “વિલાસીપત” હતું. આ ત્રીણ લગ્નની

વાત કાને પડતાં જ મલિકા મામાએ તેણીને ઘણી ઘણી સમજાવી: “બેન ! ત્રણ ત્રણ છોકરાં થયાં, શું હજી તું ધસતી જ નથી ? નહારી સંગતનું પરિણામ નહાઈ જ આવે છે, અને સારી કે નહારી સંગત સુખ કે દુઃખ જ આવે છે; અથવા સદૃશ્ય કે દુશ્શૃંષ્ય પણ સાથે જોવી લાગે છે. વિલાસીપુત જેવા છકેલ ને છટેલ લકઝાની છ માગની સોળતે ત્હને તેવી જ અસર કરેલી જણાય છે. તુઝાંખીદાર કુલેના સુવાસમાં જ દહાડો ને રાત મગજને તર કરી ચુકેલી કોઈ પણ દેશની એક માછણુ કુલેની સારી સોળતને લીધે હંમેશાં થાંત, ખુશ મિલજી, અને ધૈર્યવાળી જ જોવામાં આવે છે; જ્યારે દુર્ગંધથી વાસ ભારતાં માછલાં મચ્છીના ગંધમાં જ દહાડો ને રાત મગજને ચક્રાવ્રત કરી રહેલી કોઈ પણ દેશની એક માછણુ મચ્છીના વિસરાટની નહારી સોળતને લીધે સર્વદા વઢકણી, કલાંટ, કજયાખોર અને લડાયક દીઠામાં આવે છે. તું આવા દુષ્ટ સંગાથીની સોળતમાં નહીં સપડાય તો બહુ. ખતા ખારો. નેપલસની રાણી જેન ર જી જેવી તું નહીં થા. તેણી પણ બધા અપરાધો કરી ચુકેલી બહમાસમાં ગણાવા પામી હતી. માર્યના કાઉન્ટ જેમ્સ સાથે તેણી પરણેલી હતી, જેણે તેના બીજા આશકોને વિણી વિણીને કાર મરાવ્યા હતા, અને ઉંચટે શુદ્ધ પોતાની આ મોહોરદારને પણ તે લકઝા ધણીએ બે વર્ષ વેર કેટખાનામાં પૂરી રાખી હતી. પરંતુ જેવી તે કેટમાંથી છુટવા પામી તેણે જ તે લકઝો ધણી પણ આ કમળત ઓરતના પ્રપંચોથી બીહને ક્રાન્સમાં નાસી છુટ્યો હતો. આ નાપાક જેન કોઈ કેરેચોલી નામના નવા આશક સાથે જોડાઈ, અને પાછળથી તેનું પણ તેણીએ કાટકું કાઢી બીજા ધણીએ અવર નવર કીધા ખરા, પરંતુ મંદા મંદા સંકટો વેઠીને તેણે મરતાં સૂખી સુખ તો કેળ્યું જ નોતું. માટે હે બેન ! તું કેટલીક વાર પરણશે, ને કેટલીક વાર રંડાપાના દુઃખો ભોગવવા તૈયાર થશે ?”

“મલિકા મામાના મ્હને શા બાર ને ઉદાર છે !” સિદ્ધાંશુ મનમાં ને મનમાં સ્વગત બડબડવા લાગી કે; “નવ મલિકા” જેવડા મામાનું તે વળી મ્હારી આગળ વળન કેટલું ! હું તો મ્હારા મનનું જ સુઝ્યું કરીશ !” મલિકા મામાની સહાઈ પણ નહીં માનતાં તેણે વિલાસી પુત્રને પોતાને ત્યાં બોલાવી, પોતાના ઉલ્લા ધણીએ આપેલો ચપ્પુ તેના હાથમાં આપી, પેલા શુદ્ધ કવેતનો મનપતીજ ઉકેલ કરવા જણાવ્યું. વિલાસીપુત વિલાસી હતો એટલું જ; બાકી તો પૂરો પાકો બજેલો કેળવાયેલો ચતુર ચાલાક જવાન હતો. તેણે ચાકુના બન્ને પાનનાં બન્ને પાસાં વાંચી વાંચીને ઉંચટે તેનો શુદ્ધ ઉકેલીને સીદ્ધાંશુને પોતાની ચતુરાઈથી જૂઠા જૂઠા અર્થ

● મલિકા=એટલે બહુ કુલ જેને અંગ્રેજમાં *Princess* અને હિંદીમાં નવ મલિકા, તથા મુગરાલીમાં બસવેળ, જુઈ, ચમ્પેલી, મમેલી એવાં નામથી જાણાતે છે. નવ મલિકા મામાનું વળન એટલું ગણ્યું કે, ૯ કુલના બાર એટલું. કેમકે મામા રાખને કુલ પાંચમે તો રાખના=મળીને ૯ નો આંકડો આવે. આમાં અક્ષર ઉપર રહેવાલુંકાર અમળ્યો. બે સાદાઆરને જોડીને વાંચે તો આમક થાય.

સમજાવવા લાગ્યો:—આ કવિત જોડનારાએ સોનું તોલવાના કાંટાને ઉઠેશીને એક એવા જામના—સાપુ વિષે કહ્યું છે, કે જે પુરૂષ મોટા અને બળવાનની આગળ કાંગો થેલો થઈને, બળ્યાની બાથના ગભરામણને લીધે, તેને પગે પડી નખી જઈને આવી બહા દૂર રાખતો; બાથલા દિવકારા ને દલકા માણસોની પાસે તો પોતાનો રૂઆળ રાખી ઉચ્ચપણામાં જ રહેતો; અને બરાબરિયાની સાથે સમભાવ રાખીને રહેતો હોવાથી પોતે ગ્રભુ રીતે સંકટમાં સપડાતો ન હોવાનું અભિમાન ધરતો હોવાથી, અન્નોદ્ધિત કરીને કવિ પેલા તોલવાના કાંટાને કહે છે; અર્થાત, સામુને કહીને વહુને સમજાવે છે કે; “હા કાંટા! જ્યારે ત્હારી પાસે ઉત્તાદ ગુરૂ આવીને (એટલે બારે મોટું વજન) બેસે છે ત્યારે તો તું છેક નીચે નખી પડે છે; જ્યારે ત્હારાથી દલકો (એટલે બાર અથવા કમી વજનનું કાંટું) આવી મળે છે ત્યારે તો તું છાતી કાઢીને ઉંચે ચઢી જાય છે; અને જ્યારે ત્હારી બરાબરિયા કોઈ મળે છે ત્યારે તો તું સીધા સડ સરખો થઈ રહી સમપણાને ધારણ કરે છે; એટલા માટે તું ત્હારા આ ગ્રભુનું અભિમાન નહીં ધર! ત્હારામાં કાંઈ બરેબરે વિલક્ષણ ગુણ તો છે જ નહીં, કેમકે લોકોને જે સુવર્ણ (સોનાના ધરણ) શોભા આપે છે તે સોનાને તો તું ન્હાની સરખી ચણીની સાથે તોલે છે! હા સીકાણ! એનો સાથો અર્થ તો પાદશાહથી પોતાની રૈયતને થતા ગેરબંધનને લાગુ પડે છે, જેને ન્યાયનો કાંટો ગેરબંધનથીનો કોઈ જબરો નમે છે, ને નબળાને ન્યાયે છે. વળી એનો ચોથો અર્થ તો જગતના લોકોથી ત્હારી થતી નિન્દાને લાગુ પડે છે, જેઓ અસતનો કાંટો પકડી ત્હને અન્યાયી તોલમતો મૂકી સતાવે છે. હું ત્હારાં બધાં સંકટો ટાળવાને જ ત્હને વરવા ખુશી થઈશ. ગુણની ધરણાએ જ માણસ સર્વ કાર્ય કરે છે. તું બધે વાર પડણીને રંડાઈ છું; પરંતુ યદ રાખજે, કે પુરૂષને મરણ પામ્યા કરવાની તો ટેવ જ પડેલી છે, અને સ્ત્રીને રંડાયા કરવાની પણ આદત જ પડેલી છે. ક્ષણે ક્ષણે માણસનું શરીર બદલાય છે. જેમ આપણે નર્મદા, તાપી, ગંગા અને જમના નદીઓને બાવપૂર્વક પુજ્યે છીએ, તોપણ જે પાણીનું આપણે દર્શન કરીને પુજે છું, તે જ પાણી ખીણવાર આપણને દેખાતું એ નથી, ને પછેપણ તે પાણી જેમ બદલાયા કરે છે, તેમ જ જે પુરૂષના શરીરને તેની પ્રિયા એક વાર પુજતી હોય છે, તે શરીર થોડા વારમાં જ બદલાઈ જાય છે; માટે એક બ્રહ્મ શરીર ગુમાઇ ગયું તો એાહાપો કરવાનું કાંઈ કારણ નથી, ખીલું શરીર તૈયાર જ હોય છે. એ ન્યાયે હવે હું ત્હારા નવો પતિ છું જ છું. જો ત્હારે મ્હારી જોડે ફરીનું પાણિ ચઢણ કરવું હોય તો પ્રથમ ત્હારા મરનાર પાણીની આજ્ઞા પ્રમાણે કડક ઉતારવા સાદુ પ્રથમ તું ખાંડુ—લસાં કર! જગતને જેમ સી વિના ચાલતું નથી તેમ પુરૂષ

† ખાંડુ—એટલે તલવાર; અને ખડ્ગ—એટલે પલ્લ નલવાર. રજપુત લોકોમાં એક એવો રિવાજ હતો, કે પરિક્ષિતા (વરરાત્ર) પરણવાનું સાદું કરવા સાદુ પોતે બંને કન્યાને પેર જતો, અથવા પોતાના

પિના પળ ચાલતું નથી. જગતથી જેમ સુખ વગર રહેવાતું નથી તેમ દુઃખ વગર પળ સોદવાતું નથી. માટે તું એકાંતના ઉપયોગ કરીને ત્હારાં દુઃખો વિચારવાને ઠેકાણે મ્હારું જોડાણ કરીને સુખના દહાડાને સતે જ કર !”

૪૨ મું દુઃખ નિવારણ.

સરીર એક નવાઈ છે—પ્રાણુ ત્હેની ગવાહી છે.

આ ઉત્તમ દિલાસાથી અંતરને સિદ્ધારૂપે પેલી જ તલવાર સાથે પ્રથમ લગ્ન કર્યાં, અને પછી જ વિલાસીપૂત જોડે વિવાહ કર્યો. વિલાસીના એ શોખ હતો, કે પોતાની પથારી ઉપર તાજાં પુલોની એક ટોપલી દર રાત્રે માલણ પાસે મંગાવી નંખાવતો, અને પોતલી વેળાએ પથારીમાં તે પુલો પાથરી નાખવાની ફીમારીકાને આજ્ઞા કરતો; અને પ્રભાત થતાં તે સુકાયેલાં કુમળાયેલાં ફુલોના કાંવો કરાવી એક કટોરો પોતે પોતે ને ખીલે પોતાની પ્રીયાને પાતો. “હે સ્વામી !” એક દિવસે સિદ્ધારૂપે પૂછ્યું:—“રાત્રિયે સુંદર સુવાસી પુષ્પોના પરિમળ પિમળથી પોતાની પ્રીયાને બહેંકાવી પ્રભાતમાં જ તેનો કંઠવો કાંવો પીવાડવાનું પ્રયોજન શું છે તે કાંઈ સમજાવશો ?”

પ્રિયે ! વખત વખતની છાંયડી બિન્ન બિન્ન હોય છે. જે સુખી હોખાતો સમય હોય તે પળવારમાં બદલાઈ જાય છે. તું અને હું જન્મે વિષયી હોવા સિવાય દુઃખના આવા કારે વખતમાં કાંઈ જોડાત નહીં; પરંતુ તું વિષયવાને વરીને હું વિષય સુકત

પ્રતિનિધિ તરીકે પોતાનું ખાંડું મોડલી આપતો. ખાંડું મોડસવાથી કરીને ભાટ, ભવાયા અને જિહ્વાકેને જે દાન વરણાવ્યું કરવાનું, તે ભેટ કરવાની તરફ જ રહેતી નોતી. ત્યારે ખાંડું-લગ્ન કર્યાં પડે ત્યારે વરણાન એક રથમાં તલવાર લઈને બિસતો, દ્વારમાં નાગિયેર રાખતો, વાજતે ચાલતે પોતાનાં સમાં રનેદીબિઃ સજ્જિત પોતાના સામના પાદરે સૂંધી જતો. પાદરે તે ઉતરી પડતો અને પોતાના નોકરને તલવાર અને નાગિયેર આપી પેલા રથમાં પોતાની જગ્યાએ બિસાડતો. રથ ભયારે વધુનાં સામ આમળ આવી પહોંચતો ત્યારે તે સામના પાદરે જઈને વધુ તરફનાંઓ તેને આવકાર આપતાં. સિધ્ધાચાર વિધિ ક્રિયા થયા પછા પેલા નોકર દ્વારમાં તલવાર પડકીને પાટલા ઉપર બિસતો; અને લગ્ન મંડપમાં આવીને તેની સામે પાણ્ણતી કન્યા બિસતી. પછી પૈથી તલવાર સાથે લગ્ન એવી રીતે કરવામાં આવતાં, કે જાણે તે તલવારનો મરજિક જ પરણતો હોય. જિ ત્રણુ દહાડા રહીને પેલા રથમાં પવિત્રા ચાકર સાથે તે કન્યા સામ સાથે બેસીને સાસરે જઈ ત્યારે વરના સામના પાદરે વધુ તરફનાં આવી જામતાં ત્યારે દહાડાદર મધુ સામને પાદરે જઈ વહુને આવકાર આપતો; રથમાં બેઠેલા નોકર તેમાંથી ઉતરી પડતો; અને તેની જગ્યાએ પરણેલા બિસીને પોતાની વહુને પોતાના ધરે લઈ જતો. આવા વિવાહને ખાંડું-વિવાહ, અથવા ખડગ-લગ્ન (Sword-Marriage) કહે છે.

થયા કેટ મરવા અને સુક્તિ મેળવવા પણ વહેલો માણુ' હું. તું હવસી રહીશ તો હજીએ કોણ બાંધે ગહારા પછી પણ તું કેટલાકને માટી કરીશ. સંસાર તો ભલાને પણ ભૂંડાં કરતાં વાર લગાડતો નથી. સંસાર તો સુખ દીધા પછી તૂટ' દુઃખ દેવામાં દેરી કરતો નથી. સંસાર તો મધના ખ્યાલા પછી કોકાએક ઝેરનો ખ્યાલો ધરી દેવામાં જરાએ ઘ્યા કરતો નથી. એનહાડના લશકરના સરદાર હજાયલને જ્યારે એલીયા તરફ મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે પાપ કર્મનું માત્ર નામ સાંભળીને પણ ત્હને કમ્પારી છુટતી હતી. તે એટલો તો પુન્યશાળી, ભલો, અને સુખી જીવડો હતો, કે તેના પાપી વખત વીશે, તેની ઉપર આવી પડનારાં સંકટો વિષે, અને તેની ખરીબો વીશે જ્યારે હજરતે ભવિષ્ય બાખ્યું ત્યારે સુસ્તાકી સુસ્તાખીથી ખજાળીને યુરરાખીથી તે બોલી ઉઠ્યો હતો:-“અય હજરત ! ત્હારો બહો કાંઈ ફૂતરો ખૂતરો છે શું ? ત્હારો સેવક કાંઈ રાંડી રાંડ જેવો બાયલો છે ? હું પાપથી ડરીશ, પણ દુઃખથી નહીં ડરીશ !” હે પ્રિયા ! જ્યારે તેની સનમૂખ લાલચો અને લલચાવનારાં સુખો આવીને ઉભાં રહ્યાં ત્યારે તેનાં નેણ ફરી ગયાં, અંતઃકરણનો પડદો ખસી ગયો, અને જે હજાયલ પાપ કર્મનું માત્ર નામ સાંભળીને કમકમતો, પરદુઃખનો પડછાયો દેખીને પણ જેને કમ્પારી વિહુટતી હતી, તે જ હજાયલ પોતાના રાજનું ખૂન કરવાને પણ ચૂક્યો નહીં ! સ્મિરિયાનું તજત ખૂંચવી લીધું, અને અનાથ રેયત ઉપર જીલમ તથા ગ્રીતમ ચુનારવામાં જરાએ ઘ્યાવૃત્તિ દાખવી નહીં. ઇજરાયેલોનાં મથકોને આગ લગાડી સળગાવી દીધાં, જવાન્યાઓને પોતાની શમશીર વડે કાપી નાંખ્યા; તેમનાં બાળકોને જમીન ઉપર પટકી અક્ષાળીને મારી નાંખ્યાં; મર્મવતી સ્ત્રીઓને ચીરી નાંખી; અને વિધવાઓનાં શિયળ તરફ બેશરમી ચલાવી. અંતે તેના શરીરમાં હજારો છિદ્રો પડ્યાં, જેમાંથી અકેકે કીટો બહાર નિકળીને, શાયરની શાયરી પ્રમાણે, એરખી જખાનથી ઝંખી અવાજ કરતો કે;

અનેલમ ઇયોમોલ વેદાએ તાસોફ !

લાતેહસણની ફેલમવદ્તે સુનસેફ !

અફસોસ ! સદ હજાર અફસોસ ! હમે (દુઃખ પામેલાં માણસો જીવડા રૂપે કહે છે.) વિહુટાં પડ્યાં ત્યારે જ હમારો જીવ નિકળી નહીં ગયો ! દિલકગી અને મોહખખતની માયા વિષે તમે કોઈ હમોને ત્હમારી સુનશદીથી ચલાવવાનું શુમાન કરશો જ ના ! હે પ્રિયે ! પાપ કર્મની વિજળીએ બાવા આદમ જેવા પુઠાઈ માણસને માર્યો, તે જેવો ચુંદાના ગારમાં અટવાઈને જ્યારે દુઃખી થયો ત્યારે આપણા શા જમે ઉધાર રહેવાના ? આજે પુલની પથારીએ પોદયે છિયે, કાલે કરકડી ઉપર પોદીશું; માટે સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ વારા ફરતે આવવાનું જ છે, તેની હરદમ ત્હને આદ આપવા માટે જ ફુલની પથારી ઉપરથી ઉઠાડીને તૂટ' હું ત્હને કડવો કાવો પાક' હું. લે આ સોટો ! એના ઉપર કેતરેલો લેખ જે કોઈ

ઉકલાવે તેની તું આગદે સોડ સાધજો, અને નહીં તો મ્હારા મૂઆ કેટે કાયમને રંડાપો ભોગવવામાં જ સુખ સમજજો:—

હરિ ગરજ્યો, હરિ ઉપજ્યો, હરિ આયે હરિ પાસ;

જળ હરિ હરીમે' ગયો, તળ હરિ ભયો ઉદાસ.

એક રાતે માલજી કાલેલી પુલની ટોપલીમાં સર્વથી ઝેરી કાળો એક વિંધુ જે તેમાં છુપાયલો હતો, તેણે સુતાં બરાબર જ વિલાસીપૂતને જોયો તો કારી ડંશ માર્યો, કે તૂર્વ જ તેણે ચિસો પાડી મૂંઝાં ખાઈ છેવટે બેભાન હાલતમાં આખી રાત પસાર કરીને દિવસ ઉગતે તેણે પ્રાણ છોડયો. દુઃકમાં જ કહે તો સિદ્ધાંશના દુઃખની પાછી નવી શરૂઆત થઈ, અને આ કાળમૂખિને ટોટે નવા ધણીકું નવું ખૂન વળચું. ધણીનો પ્રાણ લેનારી કરી; અને સરકાર દેવડીમાં ઉંધે કાંટે ઇનશાદ થયો, કે તેણે ઝેર દઈ પતિને મારી નાખ્યાનો શક ઉત્પન્ન થાય છે ! માત્ર લોકની નજરમાં તે અપરાધી થયાથી તેણીને શકનો લાભ આપવા જેટલો પણ ન્યાય મળતાં, છ માસ અંધારી કેાટડીમાં રાખવાની તેને સજા થઈ !

દુઃખી બહેનો ! તમે તો માત્ર એક જ રંડાપાને રડો છો, પરંતુ આ અભાગણી સ્મરતને તો વૈધવ્ય ઉપરાંત કેવાં કેવાં અન્ય દુઃખોતું પણ રડવું પડે છે, તેનો તમે વિચાર કરીને તમારી વિધવાવસ્થામાં સંતોષ નહીં પકડો ? “અંધારી કેાટડી” માં એક માણસને નાંખવામાં આવે છે, તેની આખાદ સરખામણી એક દુઃખી રાંડી રાંડની સ્થિતિ સાથે જેમ થઈ શકે, તેમ તેની સરખામણી ઇશ્વરિ માર્ગમાં દાખલ થનારા ઉમેદવારની સાથે પણ થઈ શકે છે. અંધારી કેાટડી એવી તો અંધકાર, એવી તો એકાંત, અને એવી તો ત્રાસજનક હોય છે, કે જેવી ભયાનક જગ્યા એક હિન્દુ વિધવાને સાસરા ઘરના અંધારા ખૂણામાં જ ભોગવવાની મળે છે; અથવા ઇશ્વરિ માર્ગમાં દાખલ થનાર જીવડો જેમ એક બંધિયાર ગુફામાં અંધકારના ભબૂકા વચ્ચે તપસ્યાર્થ કરતો બેસે છે તેવી જ તે હોવાથી, “અંધારી કેાટડી” ની સજા ભોગવનારું માણસ સર્વ જગત્તો ત્યાગ કરીને, સર્વ સ્વતંત્રતાનો નાશ કરીને, અને સર્વથી અગત્યની ખુદાઈ બક્ષીશ જે પ્રકાશ છે, તેનો પણ ત્યાગ કરીને તપસવી જેવું જ બને છે. દુઃખ જેમ નકારાં માણસને માટે સરખાવણું છે, તેમ સારામાં સારા માણસને માટે પણ સરખાવણું હોય છે. સૂર્યને પણ ગ્રહણ તો લાગે છે જ. ખુશતુમા ચંદ્રને પણ ગ્રહણતું દુઃખ લાગેલું હોય છે. માણસ જ્યારે દુઃખમાં આકળું અપીડું પડે છે ત્યારે જ તેને દુઃખના ધા જાણ લાગે છે. પરંતુ બહાદુર ખમનાર જો કે જોરાવર શત્રુથી હાર ખમે છે તોપણ તે હારને પાછી જીત મેળવવાની ઉમેદમાં જેમ નાઉમેદ કે નિરાશ થતો નથી, તેમ દુઃખોના પહોંડ તૂટી પડવા છતાં આપણી નાયકા સિદ્ધાંશ પણ કહી નાસિપાસ નથી થતી તે નથી જ થતી. પોતાની દુઃશ અને કમખતીઓ વીશે જન મોટે બળાપો ને સંતાપ જણાવ્યા કરવા કરતાં તે અસ્થિ અનિષ્ટ સંકટો

વીશે ભૂલી જવાની ટેવ પાડવી એ ઘણી રાહત આપનારી સળુરી ગણાયો. ધણું સંકટો સેવતી મૂંઝે મોઢેની, જાંભીર મુદ્રાવાળી, અને સહનશક્તિવાળી એક વિધવા, એ તો જગતના બીજાં દુઃખી લોકોને દિલાસો મેળવવાનું એક અમુલ્ય સાધન હોવાથી, તે દેવી પ્રમાણે પુજવાને પાત્ર છે. કવેશ્વર કલ્યાણપરટોકે પોતે એટલાં “મેસાયા” નામના કાવ્યમાં એવી જ એક પવિત્ર, અશો, અને ભક્તી સ્ત્રીનું વર્ણન કરેલું છે; અને જ્યારે તે કવિ પોતે માતના ઘરમાં આવી ચુક્યો ત્યારે મરતો મરતો પણ તે અશો નેકબદ્ધ બાઈનાં વખાણનાં ગીતો ગાતો ગાતો, તેણીની પેઠે મૂંઝે મોઢે દુઃખો ખમવાના બોધ, હાજર રહેલી બાનુઓને આપતો ગયો હતો. તે બાઈ પાકબદ્ધ છતાં સંકટોમાં કાં પડી હશે? પવિત્ર પ્રહલાદ ભલે છતાં અગ્નિમાં કાં ફેંકાયો હશે? અશો જરાશુભ પાક હજરતને આગમાં ને જનાવરોનાં ટાળાંમાં ફેંકી કાં કેવામાં આવ્યા હશે? દયાનો સાગર જીસસ ક્રીસ્ટ સળીએ કાં ચડ્યો હશે? રામચંદ્રજી જેવા ઇશ્વરિ પુરૂષ ઉપર વનવાસનાં સંકટો કાં પડ્યાં હશે? મહામુદ પેગમ્બરને અધારા ગારમાં ભરાઈ છુપાઈને દહાડા કેમ કાઢવા પડ્યા હશે? એનો વિચાર કરી તમે સળુરી ધરજો, કે પાપીઓને જ કાંઈ દુઃખની આંધ લાગે છે એમ નથી, પરંતુ ભલે ભલ્લાં, ભલ્લાં માનવીઓને પણ આક્રિતા આંધકા લાગ્યા વગર રહ્યા નથી. ઉત્તમ આસ્તિત્વ અને ઉમદા ખવાસના સાધુ જેવા હજારો આક્રમી-ઓને હમેશાં બાધિ, આધિ અને ઉપાધિનાં, કિંવા અનાય નિર્ધનતાનાં ઢોલેલાં દેખવાં પડે છે. સંકટ વિકટ અને વિપત્તા વિપત્તિ એ તો મહાન ભલા માણસોની કસોટી હોય છે. તેમ જ સારાં મનુષ્યોની એ તો પરિક્ષા જ હોય છે. તે જ વિધવાઓને ધન્ય છે, જેણીઓ પોતાની દુઃખાવસ્થાને પણ સુખી સ્થિતિ માને છે, અને પોતાને શીર આવી પડેલી જવાબદારીની ફરજો શાન્તિથી બજાવે છે. ઉઠાર અને ઉમદા દિલની વિધવા સંકટના સપાટા ઝપાટા ખમતે ખમતે પણ ઇશ્વર ઇચ્છાને શરણે જાય છે, અને દુઃખની એક “આહ” પણ બહાર કાઢતી ન હોવાથી તેના અંગે ઓછી જ લાડે લાડે બળે છે. જે વિધવાનું દિલ સાંકડું ને સંકોચિત્ત હોય છે તેણી વૈધવ્યથી નરી ખુલ્લ જઈને ખુલાને પણ વાંકા શયુન ચોચરીને હેઠે ટાઢક મેળવવાની એકની એક બાકી રહેલી જગ્યો પણ સુખાવી બેસે છે. શું, શું, તમે મ્હાઈં કહ્યું નહીં માનશો, કે દુઃખના ભારે બોલને સળુરી એકલી જ હલકો કરી શકે છે? એકવાર પિસેલે મોઢે સબર પકડી જૂઓ, તમારા ઉપરના આક્રિતાનાં વાળેળો બીજાંઓની દ્રષ્ટિએ પડવા પડેલાં જ વિખરાઈ જશે. તમે રંડાપાના દુઃખના બોલ તળે ચપાઈને દબાઈ જતાં હશે! તોપણ સળુરી, ધૈર્ય, હિમ્મત અને ઉમ્મેદ તમને નવું બગ આણી આપશે.

ન નિત્ય લભતે તુ.લ્લ, ન નિત્ય લભતે સુલભ ।
 અરીર મેચાયતન, દુઃસલ્ય ચ સુલસ્ય ચ ॥

ચાલુ ને ચાલુ હંમેશાં કાંઈ દુઃખ જ પડ્યા કરતું નથી. બારે દહાડા બસ સુખ સુખ ને સુખ જ મળતું રહેતું નથી. આપણું શરીર એ તો જેમ સુખને રહેવાનું મકાન છે, તેમ દુઃખને રહેવાનું પણ એ જ સ્થાન છે. ગમે એવું આ દેહ ઉપર કષ્ટ પડે છે છતાં માયા ટળતી નથી, આશા મરતી નથી, અને મરવા પણ ગમતું નથી. જૂઓ બહેનો, પેલી સિદ્ધાર્થ જેને હવે શ્રી જન “ત્રિમારિકા” ના નામે ઓળખતાં હતાં, તે છ માસની અંધારી કોટડીની સજ્જ ભોગવીને જેવી છુટી થઈ તેવો જ તેણીને વૈરાગ્યનો વિચાર ન આવતાં, પાછો સંસાર માંડવાનો જ વિચાર આવ્યો ! તેણી આચરે રંડાય નહીં તે સાફ કંઠક ઉતારવા થકી તુળસી વિવાહ કરી બેસા, શોકિય-પગલું ગળે ઓળવી બેસું, તલવાર સાથે લગ્ન કર્યું, પણ તેણીની સરજતમાંથી ફરી ફરીને પરણવાનું તેમ પાછાં ને પાછાં રંડાવાનું કાંઈ મટ્યું જ નહીં. તેનો હાથ ધરવાને હિમતવાન હરિલાલ તૈયાર થયો. સિદ્ધાર્થને હવે વિષય તૃપ્તિને માટે નહીં, પરંતુ પોતાના પુત્ર પુત્રીની અને પોતાના પેટની તૃપ્તિ માટે પણ માથે ધણી રાખવાની જરૂર જણાઈ.

૩૪ મું દુઃખ નિવારણ.

પરમેશ્વર ચાહીને તેડું કરે ત્યારે હસો કે રડો ?

એક દિવસે તેણી માથે હાથ ઢળે રંડાપાની, તોહમતોની, અન્યાયોની, તુરંગોની અને ઉદર પોષણની હાડમારીઓના વિમાસણમાં ઘેટેલી હતી, એવામાં હરિલાલે આવી રહેને સમજાવી કે; “એક વિધવા જેમ જેમ પોતાની હાડમારીઓને વધારે ને વધારે કબાયદ કરાવ્યા કરે તેમ તેમ તે ખીજાં. જોની દિલસોઝી કમી ને કમી જ કરતી રહે છે.

માનવી પોતાના મનને જે દહાડો શુભ અને શાન્તતાના વિચારોમાં રોકતું નથી, તે દહાડો તેનો કારમો જ પસાર થાય છે. અશુભ વિમાસણમાં પસાર કરેલો દિવસ તે આપણી પોતાની છાંડગીનો દિવસ જ નથી. ઉડ, ઉઠાસીથી નંખાઈ ન જતાં ઉત્સાહ ને ઉમંગ પકડ; હું ત્હારો હાથ ધરવા તૈયાર છું.” ત્રિમારિકાને તો જેવું ભેઈંતું હતું તેવું જ વેદે શ્રમાન્તું. તૂર્ત જ તેણે પૂજામાં મૂકેલો વિલાસીપૂતે આપેલો સોટો બતાવીને તેનો લેઈ સમજાવવા હરિલાલને કહ્યું. હરિલાલે સોટા ઉપરનો લેખ ઉઠેલી તૂર્ત જ તેનો મર્મ સમજાવતાં જણાવ્યું: “કુબેર

કવિના ગૂઢ દુઃકાઓમાંનો આ એક દીઝાર્થિ દુહો છે. બહારના અર્થે તેનો ભેદ એ છે કે; હરિ એટલે મેઘની ગર્જના થતામાં જ હરિ કહેતાં દેડકાંઓએ પુનર્જન્મ લેવા માંડ્યો છે. દેડકાંએ જન્મ લીધો તો ખરો, પરંતુ ચાલી ચલાવીને હરિ એટલે પોતાનો શિકારી જે સાપ, તેનાં ડાયાં આગળ જેંચાઈ આવ્યો છે. એટલામાં વળી હરિની એટલે પ્રભુની કૃપા થવાથી તે દેડકો હરિ એટલે પાણીમાં પેલી ગયો, જેથી પોતાના હાથમાં આવેલો શિકાર છટકી ગયેલો દેખીને હરિ કહેતાં પેલો સાપ ઉઠાસીમાં પડ્યો છે. એનું હારદ એ સમજવું કે, માણસ વારંવાર પાપ કર્મ કરીને દુઃખી દુઃખી થાય છે, અને મરણ પામીને જ્યારે પ્રભુ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લે છે કે; “હવેથી હું કદી પણ શેતાનની આગળ નહીં જ જઈશ, અને શેતાનનો શિકાર નહીં જ થઈશ !” ત્યારે પ્રભુ તેને પાછો અમુલ્ય માનવ જન્મ આપે છે, તથાપિ પાછો ને પાછો તે પ્રભુનો માર્ગ છોડીને શેતાનના જ પક્ષમાં જાય છે, અને પાછો ને પાછો પાપો કરીને દુઃખોના વમળમાં પડે છે; પરંતુ ઈશ્વર એવા દયાળુ છે, કે શેતાન તેને પોતાના પંજમાં પકડી લે તે પહેલાં તેને તે દયાળુ બાપ બચાવી લે છે. હે દુઃખ્યારી ! તું ત્હારાં કે ત્હારાં બચ્ચાંના પેટ ભરવાની શોધમાં શોકાતુર નહીં રહે; તું તે એકેના ઉપર જ ઇતબાર રાખ; ખુદાઈ કે ઈન્દાન દેહદ નાન દેહદન્ને ખુદાએ દાંત આપ્યા છે તે ચવેલું પણ આપશે જ. ચાવવાને ભે ચવેલું નહીં મળે તો હવે (પ્રભુ) હરિ નામને ચાવીને તેનું સ્મરણ કરી હરિને (પોતાને) બસ પડસબહીકે સાર એક, સમ નામ લીજીએ.

જેહેદે રેઝકે વર કુની વગર ન કુની;
મેરસાનહ ખુદાએ એઝએ જલ.
વર શવી દર દેહાને શીરો પલંગ;
ન ખુરંદત મગર બ રૂઝે અજલ.

શાશ્વત રજક શોધવાની મહેનત તું કરે કે નહીંએ કરે તોય તે ગાલેબ અને ખુઝર્ગ ખુદા પાકે ત્હને શાશ્વત રજક પહોંચાડશે જ. માંગો કે માંગો નહીં, પ્રભુ વખતે દેનાર. અગર તું વાધ કે ચિત્તાના મોઢાંમાં કાં નહીં જઈ પડે, તો પણ ત્હારો અજલનો (માતનો) દહાડો આવ્યા વગર તેઓ ત્હને ખાઈ શકવાના જ નથી. હવે સમજ; ત્હારા આગલા ધણીએ ઉપલા દુહામાં અગમચેતી કરીને તે દુહો ત્હારા માટે જ આ સોટા ઉપર કોતરીને ત્હને આપેલો છે.

હરિ મરજ્યો; એટલે કે જન્મ દૂતે ગર્જના કીધાથી ત્હારો બહાલો ધણી મરણ પામ્યો; જેથી તું એકે સિંહના જેવી હિમ્મતવાન હતી, તો પણ પતિનું મરણ દેખીને અને પાછો રંડાપાનો સંતાપ લોગવવાની પડેલી કાળથી કરીને હાથ હાથ કરતી છતી ફૂટતી હરિ કહેતાં વાંદરીની પેઠેમ કુદા કુદ કરવા લાગી હતી; જેથી ત્હારો ધણી મરવા અગાઉ ત્હને દિલાસો કહી ગયો હતો કે, ત્હારી વિધવા અવસ્થાનાં સંકટોનું નિવારણ કરવા થકી હરિ એટલે વિધુ ભગવાન, હરિ એટલે હું હરિલાલના રૂપે

પ્રગટ થઈ ત્હને ઉગારશે; જેથી કરીને ત્રિષ્મ રૂતુના તાપથી તપીને દુઃખે દુઃખે કાચર થઈ મરવા પડેલો હરિ કહેતાં દેડકો, હરિ એટલે વરસાદને પાસે આવેલો દેખીને જાણે પાછો પોતાનામાં જીવ આવ્યો હોય એવો હર્ષિત થાય, તેવી રીતે તું પણ હવે લગાર ટટાર થા. હરિ કહેતાં સાપ જ્યારે પોતાને માથે હરિને એટલે મોર જેવા શત્રુને જામતો દેખી બચ પાગીને, જે વખત પર કુણ રહેલો છે, એવામાં પોતાની પાસે હરિ એટલે ઈંદ્રના અશ્વનો આથ આવી રહેલો દેખીને જેમ ધૈયં ધરે છે અને જીવ ઠેરવે છે, તેમ ત્હારા દુઃખના વખત પર, હું હરિ એટલે ઈંદ્રની પેઠે ત્હારું પાણિ ગ્રહણ કરવા આવી ઉભેલા હરિલાલને જોઈને શાન્ત થા; અને નહીં કે, હરિ એટલે ચંદ્રમા જેમ હરિના પાકની રૂતુમાં (તાપની ઓસરે જે ૩ જી વારનો પાક ઉતારવામાં આવે છે) શીતળ રત્નિએ મનહર ચાંદણી પાથરી લોકોની સ્તુતિ સાંભળતો હતો એવામાં હરિએ (સૂર્યે) પ્રગટ થઈ પોતાના તાપ અને પ્રકાશમાં તે હરિ (ચંદ્ર)નો ઝળકાટ ઠાંકી લીધાથી તે ચંદ્ર જેમ ખૂણે ચંપાય છે, તેમ તું વિધવા થઈ માટે બીજી સધવાને દેખી ખૂણે નહીં ચંપાઈશ. જગતની શરમ કરીને હરિ એટલે કૃષ્ણની આગળ લાડકા હરિને (મોરને) આવેલો દેખીને જેમ હરિ એટલે પોપટ ઉડાસ થઈ નીચી મૂંડી કરીને જેમ ખૂણાં ખટોળાં શોધતો ફરે છે, તેમ તું હવે ઉડાસી અને નિરાશીથી ઢખાઈ નહીં રહે.

આવા સુંદર, એક જ શબ્દના જુદા જુદા અર્થ લાગુ પાડીને આપવામાં આવેલા દિલાસાથી હિંમત પકડીને હરિલાલ સાથે સિદ્ધારૂપે યોથી વાર લગ્ન કરવાનું કશવ્યું. આ વાત આહરૂપ જનની જાણમાં આવતાં જ તેણી પોતાની ન્હાની પહેતને ડામ દેવાને દોડી આવી કહેવા લાગી:—“તું અમારાં લટિયાં જગતમાં કાં પિંખાવે છે? આ હરિલાલ કૂંવારો ને તું રાંડેલી, એવાં લગ્ન તે કેમ કરી શકાય? ન્યાતિના રિવાજથી આ તો તું બહુ ઉલટું કરે છે, આથી તો બંનેને માથે મોટાં સંકટો આવશે. ગમે તે કર, પણ કોઈ જાણકારને પૂછ્યા વિના જો આ પગલું તું ભરીશ, તો આખા ગામ ઉપર આક્રંત આવશે.” સિદ્ધારૂપ અને હરિલાલ બંનેને આથી વહેમ પેડો. તેમણે ગામના જાણકાર એવિ ચિન્તામણિને તેડાવી પૂછતાં તેણે એવો ઉપાય સૂચવ્યો કે: “આ ઉલટાં લગ્નનું કંઠક બિતારવા સાફ તમે એક પ્રથમ ઉલટાં જ લગ્ન કરો. ત્રિમાસિકાએ અર્ક ચિવાહા પ્રથમ કરવા, અને હરિલાલે

† અર્ક=એટલે આકાશનું ઝાડ. એક પુરૂષે ગજુ વાર લગ્ન કરવાં એ અશુભ અને અપશુ-કનનું કામ ગણાતું હોવાથી, જે તે બે વાર રડાપો હોય ને ત્રીજાવારનાં લગ્ન ચુકાવી દીધે યોથી વાર પરણે તો કંઠક ઉતરી જાય, એવો હિંદુ ન્યાતિમાં વહેમ હોવાથી તે પુરૂષ ત્રીજાવાર આકાશના ઝાડ આગળ જઈને ત્રીજા વારનાં નક્કી લગ્ન (Mock marriage with Akda plant) તેની સાથે કાપા પડી જ યોથી વારના ખરાં લગ્ન કરે છે; જેથી તેની નવી પરણેતર યોથી આવડી ગણાતી હોવાથી અશુભ કાંઈ નહીં નથી, એ લગ્નને “અર્ક-ચિવાહ” કરીને કહે છે. દલકી ન્યાતોમાં

શમી લગન પહેલાં કરવું; અને પછી તમે બેઉ જણ લગનના માંડથી બેઠાઓ તો સંકટ આવતું અટકશે, ને ભેમાંનું કોઈએ રંડાઓ નહીં!” જોવીએ જણાવ્યા પ્રમાણે આ સીએ અર્ક-વિવાહ પ્રથમ કર્યો, અને હરિએ પહેલે શમી-લગન કર્યો; પછી બન્ને સાચાં લગનના માંડથી બેઠાયાં. આ લગનથી સિદ્ધાર્જુને પેટે બે પુત્રો અવતર્યાં, અને બે વર્ષ એવાં તો સુખમાં પસાર થયાં, કે તેઓએ પોતાનું આ સુખ કાયમનું જ માન્યું. હરિલાલ હંમેશાં સ્વચ્છ શાળમાં સ્વચ્છ લોજન કરતો. તેને અસ્વચ્છ રસોઈનો ધિક્કાર અને સુગ હતી. એક દીવસે ભાત ખાઈ રહ્યા કેડે ત્હને જણાયું કે, રસોઈ કરતાં ત્રિમારિકાના માથાનો એક લાંબો બાલ ભાતના પાતેલાંમાં ખડી પડેલો હશે, તે નવાળા સાથે તેના પેટમાં ગયો છે. વાત ખરી પડી. તે બાલનું શું-છતું આંતરડાંને અમળાઈ અમળાઈને તેનાં આંતરડાં કાપતું જણાવા લાગ્યું. અતિશય અકળામણુ ને દુઃખારો થયા પછી વૈદ્યોએ પણ ત્હની જીવવાની આશા જ્યારે મૂકી, ત્યારે મરવા પહેલાં તેણે સુતે સુતે જ પશ્ચરપાટી માંગીને ચાક વડે એક દુહો લખી જણાવ્યું, કે તું હવેથી વિધવા જ રહેજે, ને કરી લગન કરવાની જો ખાસ જરૂર જ પડે તો આ દુહો જે જવાન ઉકેલે, અને જો દુહાની જોડી જે અધુરી રાખી છે તે જોડી જે કોઈ પૂરી કરી આપે તેની જોડે જ વિવાહ કરજે:—

સારંગ સૂતો નિસ ભરી, સારંગ હોય ભાર;
ઉડ સારંગ સારંગ બહો, સારંગ સારંગ માર.

આટલું લખી રહેતાં જ દૈવ્યોએ ચાકનો ટુકડો મોઢામાં પડી ગળામાં ખૂટી બેઠાથી હરિને કંઈ રૂંધાઈ ગયો; પાટી છાતી ઉપર જ પડી ગઈ, અને હરિલાલ અવાચક પડી થોડી વારે “ખડ-ખડ-હા” જોટલું જ બોલી શું-ગળાઈને મરણ પામ્યો. પોતાના પતિને મોટે દુઃખે મારી શું-ગળાવીને મારી નાખવાનું તેણીને માથે વળી પાછું કલંક આવી સખ્ત મજુરી સાથેના કેલખાનમાં તેણીને નાખવામાં આવી.

તો કે જ્યાં લગનનું કંઈ ઉતારવા સાક આવડે પોતાના ગિજામાં એક દોંગલી રાખીને નવી વડુને વરવા જાય છે. અર્થાત, સીંછ સી તરીકે પેલી દોંગલીને મળી જ થી સી તે પેલી પરચુનાર અને ગણે છે. આવાં લગન તો પુરૂષ જ કરે છે, છતાં તેવાં લગન હિંદી રીતે સ્ત્રીએ પણ કરવા સિદ્ધાર્જુને જોષિએ જે કહ્યું તે જોવડું કંઈ ઉતારવાને મારે જ.

હું જે ન્યાતિઓમાં વિધવા-વિવાહ કરવાની છૂટ રાખેલી છે, તે ન્યાતિઓમાં પણ કુમાર પુરૂષથી વિધવા સાથે લગન થઈ શકતાં નથી. એક કુવારો પુરૂષ જો એક વિધવા જોડે વિવાહ કરવાનું ધારે તો તેણે શમી નાખના ઝાડ સાથે પ્રથમ પરણવું જોઈએ, અને તે શમી સીથી મળે કે પોતે રંડાપો હોય તેમ હવે તે કોઈ પણ વિધવા સાથે નાનું કે લગન કરી શકે છે; જેને શમી-લગન કહે છે.

૪૪ મું દુઃખ નિવારણુ.

—ૐૐૐૐૐ—

મોત અને ગફલતીનો પડદો.

"But all through life I see a-cross
Where sons of God yield up their breath:
There is no gain except by loss,
There is no life except by death,
There is no vision but by faith,
Nor glory but by bearing shame,
Nor justice but by taking blame,
And that Eternal Passion saith,
Be emptied of glory and right and name."

શીરીનબાઈ:—મહારા ધણી બારે દહાડા ધંધા ધાપામાં અને શેર
બજારમાં જ રોકાયેલા, અને પોતે વારંવાર જોલતા કે, મરતે દહાડે
એક વર્ષ કે એક મહિનો, એક પખવાડિયું કે એક અડવાડિયું,
એક દહાડો કે એક કલાક, એક ઘડી કે અર્ધી ઘડી હું હાહાર
અહુરમહુરની એક ચિન્તે બંદગી કરીશ તો આખા જન્મભારા સૂધી

કરેલી ભક્તિના જેટલી કારગત લાગશે ! પણ શું કહું અસરાફળ, મરતી ઘડી સૂધી
બસ એવો જ લવારો કયાં કીધો કે, "સદાએ વાળ્યું સત્યાનાથ ! સદાએ વાળ્યું !"
એક અપેક્ષા કે મથાનું પણ નામ લેવાયું નથી, એ પાંતીનો તેમના મનમાં ઘોળો
રહી ગયો ને ઉરવાન ઉડી ગયું. આ વિષેનો મહુને બહુ ખરખરો લાગે છે.

અસરાફળ:—માનવી પોતાની છાંદગી દરમ્યાન જે ભુંડાં ભલાં કર્યો કરે છે તે તમામ
તમામ કામોની હાર ને હાર છવ જતી વેળાએ તેની સનમુખથી થોડીક જ પળોમાં
પસાર થઈ જાય છે. પડો કે, સઘળાં કર્યોનું સામટું સરવાળું કાળા અગર ધોળા
પડદા ઉપર તેની સનમુખ ખડું રહી જાય છે. ભુંડાં કર્યો ધોળા પડદા ઉપર કાળા
રંગોમાં તેની દ્રષ્ટિએ ઝટ પડવા લાગે છે. ભલાં કર્યો કાળા પડદા ઉપર ચકચકિત
સોનેરી રંગોમાં તેની દ્રષ્ટિએ ઝટ પડે છે. આ કર્યોના છેવટના ડોખાવ ઉપર તેના
ભવિષ્યના ભૂવનનો આધાર રહે છે. એટલા માટે મરતી વખતે મરનાર જે છેલ્લા
શબ્દો ઉચ્ચારે, જે છેલ્લું આચરણ કરે, જે છેલ્લું વિમાસણ કરે તે ઉપર તેના
જેહેરત કિંવા દોષણ, સ્વર્ગ અથવા નરકના અધિકારી થવાનો આધાર રહે છે.
એટલા માટે છેવટની ઘડી ધણી સંજાળવાની હોય છે. છેવટ ઘડીએ પરમાત્માનું

સ્મરણ થાય, અહુરમઝદનું નામ ઉચ્ચારી શકાય, અથવા પવિત્ર માધવાણી કે પવિત્ર મંત્ર, ગાયત્રી, પાકે મિથનું ઉચ્ચારણ થઇ શકે, તો પ્રાણુત્થાની આલોક ઉપરની સફર સફળ થયેલી સમજવી. પરંતુ આમ કાંઈ સર્વ મૃત્યુના બનાવમાં બનતું નથી. આપણા સંગે આવે તારક બનાવ બને, બવ પાર કરવાનું સાધન મોત વખતે મળી જાય, એવું થવા માટે એકજ વસ્તુની ખાસ જરૂર છે. અભ્યાસ. જીવનભરમાં જેવો અભ્યાસ પડયો હશે તેવું આચરણ મરણ પ્રસંગે થશે; આખો બવ દુષ્ટ કર્મો કરવાનો અભ્યાસ પાડીને મરતી વેળાએ શુભ ઉચ્ચારીને સ્વર્ગે જવાની મિથ્યા ઇચ્છા કરવાથી કદી પણ શુદ્ધ આચરણ કે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ થનાર જ નથી. કેમકે, અહેરેમન ગજસ્તેહ કારો કેરદાર, ન રસદ ગજસ્તેહ કારો કેરદાર=એહેરેમન પોતે અને તેના કર્મો તથા તેનાં ફેલ પ્રાકમ છેવટે વ્ધાનત બરેલાં જ રહેવા પામે છે. કવિ કાકુપરથી મરતી વેળાએ બોલાઇ ગયું કે; “હું અધકારમાં પચતું મૂકું છું, પરંતુ અધકારની મધ્યમાં તો મૂકીશ જ નહીં.” હાં તેનાં બલાં બૂંડાં કર્મોનું નિશ્ચિત સરવાણું તેની નજરે પડ્યું, અને તેનાં કર્મોમાં બલાં કર્મોનું તોલ વિશેષ જણાયું; જેથી છેલ્લું ડચકલું ખાધને તેણે પોતાનાં બૂંડાં કર્મો નીચાં બુવન ઉપર જલદીથી બદલાણ કરી ઉચ્ચ બુવનમાં વહેલી પ્રવેશ કરેલો સમજવો.

“કિંચિત સંગ અનીતિનો, હરે નીતિ-વિસ્તાર;

પય નિજ શુભરૂપ પાલટે રજ છાશે વણ વાર.”

એમ. હેનરી જેવા શ્રદ્ધાળુ પરાપકારી નરે મરતી વેળાએ જણાવી દીધું હતું કે; “હું ખુદાની રતુતિ કરું છું કે, મ્હારા મનમાં હવણું અંતરમ ટેકો અને સહાયતા મ્હને મળી છે.” આ પવિત્ર પુરૂષે મૃત્યુકાળે મનથી જ સુક્ષિત માની કીધી, એ તેના ચાલુ અભ્યાસનું પરિણામ હતું. હેડન જેવો સુરીલો મિઠા હલકનો સંગીત શાસ્ત્રિ મરતાં મરતાં પણ પોતાના રાજકર્તા પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત કરીને મૂએ હતો. તેના છેલ્લા શબ્દો એ હતા કે; “હું ગાઉં છું તે એ જ, કે હે પ્રભુ! પાદ-શાહને સલામત રાખો!” એણે બીજા જન્મે પોતાના પાદશાહની જ કુખે કદાપિ જન્મ ધારણ કીધો હશે. હાવડં બસ ખુદાઈ અભ્યાસમાં મચ્યો મઠયો રહ્યો અને મરતે પ્રસંગે પણ તે એવું જ બોલી ઉઠયો કે; “હે મ્હારા ખુદા! આહા! આ શબ્દો કેવા પ્રતાપશાળી છે!” એ ખુદામાં જ મળી ગયો સમજે; કેમકે સરોશ ચત્રમં કહ્યું છે તેમ; તત દ્રવતો દ્રવતામ ઉવંતો પદ્યતિ દારેશત=છેવટની ખુદાઈ બંદગી એ છેવટનાં દુઃખ આપનારા દેવોના સર્વથી બળવાન દેવોની સામે, તે વેળાએ, અચા વની હાલ થઇ પડે છે. એટલું તો ખાતરીથી ચાદ રાખવું, કે જેમ કોઈ પણ માણસ પોતાના પડછાયાથી આગળ એક કદમ જેટલો પણ કુદકો મારી શકતો નથી, તેમ કોઈ પણ માણસ આખી જીંદગીમાં બુંડાં કર્મો કીધા પછી એક બાલ જેટલું પદ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કે શુદ્ધ આચરણ ગમે એવી કોશિશ કરવાં છતાં, કરી શકતો જ નથી

આખી છાંદગીબર બદ કામો કરીશું, અને મરતી વખતે 'ખુદાનું' નામ લઇશું' તો બહેસતમાં જવાશે, એવી ખાંડ ડોઇએ પણ ખાવી નહીં. મરતી વખતે ગફલતમાં જ તે તો પડવાનો. અભ્યાસ વગર તે કહી પણ છેવટ ઘડીએ પ્રભુનું સ્મરણ કરી શકવાનો જ નથી. પ્રીરદુશી શાયર ટેકો આપે છે કે;

ચુનીનસ્ત ગયહાને પૂર હઈં રંજ;
એ નાઝી બ નામો, એ નાઝી બ ગંજ.
કે ઇ રૂઝગારે ખુશી બોગઝરહ;
નહસ મઈં દાના હમી બેશમરહ.

આ કાળાં ધોળાં કરનારી કારકીર્દિ તો એવા પ્રકારની બનેલી છે કે, હે મનુષ્ય ! તું ત્હારી કીર્તિવંત કારકીર્દિ કિંવા મળલગ હોલત ઉપર જ રમતો રહી જશે. કાંકે વૈભવમાં વ્યર્થ કરેલી એ કારકીર્દિ તો એના એ અભ્યાસમાં જ પસાર થવાની, માત્ર ઠંઠાપણવાળો પુરુષ જ પોતાની છેવટની ઘડીની ગણત્રિ સખી શકવાનો.

૪૫ મું દુઃખ નિવારણ.

ચોળો રહી જાય, અને ઉરવાન ઉડી જાય.

તરની દ્રઢ અસરોથી કરવામાં આવેલા અભ્યાસ વડે જ અંતનો સમો સચવાય છે. અંતરની ઉંડી લાગણીથી કીધેલા નહારા અભ્યાસ વડે જ અંતનો સમો સચવાતો નથી. એટલા માટે જ્યારે જ્યારે છવતી છાંદગીમાં પાપ કર્મ થઈ જાય ત્યારે ત્યારે તેને બસ દબાવી દેવાનો અભ્યાસ પાડીને, “જુનેહ શેકસ્તેહ સહ હઝાર બાર=એક લાખ વખત બસ પાપનો નાશ થઈ જુન્હા બંધ પડે !” એમ વિચાર્યા કરવું. એકવાર શુદ્ધ આચરણો છેવટની ઘડીએ થઈ ગયા પછી, પાછળથી ગમે એવું બની આવશે તેનો સુબખો નથી. સુખ્યાની કબર ઉપરથી સેંકડો ભુંડો દોડે છે, સેંકડો ધુવડો તેમની કબર ઉપર ભેસીને અધાર નાંખે છે, તોપણ જે એકવાર શાંતિમાં સૂતું હોય તેને કોઈએ રીત અલગથીને અપવિત્ર કરી શકનાર નથી. તેમ જળી

“અનુચિત આડંબર વડે, ચુછીબન નહીં થવાય;

દુધ વિનાની ગાય નહિ, ઘંટડીથી વેચાય.”

જરૂરોસ્તી ધર્મમાં એ કે કહ્યું છે કે, મનુષ્ય મૃત્યુ પ્રસંગે પોતાના મનમાંથી તમામ દુષ્ટ વિચારોને દૂર કરીને, પોતાના અંતઃકરણથી એક જ, માત્ર એક જ “અપેમ

વોહું' તું મંત્ર બોલે તો તે સમય ઉપર બોલેલી એક “અપેમ વોહું” ની કિમ્મત ખનીરથ નામના કેશવર યાને લોક, જે સાત કેશવર કહેતાં સપ્તલોકમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને સોહામણો છે, તેની કિમ્મતની બરાબર થાય છે; પરંતુ પાપી હાંડગી ગુબ્બરનારને મરતી વેળાએ ગમે તેમ કરતાં પણ “અપેમ વોહું” બળવાની થાદ આવતી જ નથી. એ તો જેણે જ્યાં કર્મોના ને ભક્તિના સતત ચાહુ અભ્યાસ પાડ્યો હોય, તેનાથી જ અંતની ઘડીએ પવિત્ર વાણીનો ઉચ્ચાર થાય, અને સ્વર્ગે પહોંચાય. ભક્ત અબ્જમેલનું, દ્રષ્ટાંત તમને બરાબર સમજ પાડશે. એ અબ્જમેલ ઉચ્ચ ભક્તિમાં જન્મેલો છતાં દારૂ પીવા લાગ્યો, ને પોતાની પશ્ચિયેત બાયડીને તણને કોઈ વેશિયાને રાખીને રહ્યો. વળી અધુરમાં પૂરું ખાતરીને ત્યાં નોકર રહ્યો, અને રોજ કેટલાં મેઢાં બકરાં કપાયાં તથા કેટલું ગોસ્ત વેચાણું તેના હિસાબ રાખતો. આવી શિલકનો મેળ રાખતો હોવાથી તેનું નામ અબ્જમેળ પડ્યું હતું. રાખેલી શુલ્કને પેટે તેને છોકરાં બધ્યાં થયાં. એક વાર કોઈ મહાત્મા તેના કુળિયામાં આવી ચઢ્યા, અને ગામમાં પૂછ્યું કે; “મહારે ઉતારો લેવા જેવું પવિત્ર સ્થાન બતાવો !” કેટલાક ટિખટી જવાનોએ કહ્યાં પેલા અબ્જમેલ કરાઈનું ઘર બતાવ્યું. મહાત્મા ત્યાં ગયા; એટલે પેલી શુલ્કિયાએ તેમનો આદર સત્કાર કરીને બેસાડ્યા; ચોખ્ખું પાણી મંગાવી રસોઈ પાણી કરાવી સેવા આકરી કરી; પણ પોતે નીચ ધંધા કરનારાં છે એ વાત રૂપિણને બળવા દીધી નહીં. સારી પરોણાગત આખી મહાત્મા જ્યારે બારવણે પાછા જવા નિકળ્યા, ત્યારે બેઠ વર બેયરે ખરો પ્રલાસો કરી દઈને પોતાના આત્માના ઉખાર થકી કાંઈ વર માગ્યો. વાત સાંભળીને રૂપિણને દિલગીરી તો લાગી, પણ નાચાર. રૂપિ કહે; “ઠીક છે. તમારે પેટે હમણાં જે ગર્ભ છે તે પુત્ર જન્મે એટલે તેનું નામ નારાયણ પાડજો; અને સત ને દહાડો તે નારાયણ ઉપર પ્રેમ રાખીને બોલાવતાં રહેજો. અબ્જમેલ તો ગુરૂના કહ્યા પ્રમાણે દહાડો ને સત “નારાયણ ! નારાયણ !” કરીને ઉચ્ચાર કર્યાં કરતો હોવાથી પ્રભુ નારાયણનો જ ઉચ્ચાર કરવાનો અભ્યાસ પડવાથી તેને સાચા નારાયણની પ્રતીતિ થઈ ગઈ. જ્યારે તે મરવા પડ્યો ત્યારે યમદુતોને જોઈને તે કાંપવા લાગ્યો; જેથી પોતાના પુત્રને “નારાયણ ! નારાયણ ! અહો નારાયણ !” એમ હાંક પાડવા લાગ્યો. યમદુતો તેને પાપી બાણીને નરકમાં નાખવા લઈ જવા આવેલા, પરંતુ અંતકાળે પરમાત્માનું નામ લેતો જોઈ તેઓ આશ્ચર્ય પામીને ક્ષમ્ભજન પાસે ગયા. એટલે દેવગણોએ આવીને યમદુતો પાસેથી અબ્જમેલને છુટો કરીને તેની સારી ગતિ કરી તેને સદ્ગતિએ પહોંચાડ્યો. એટલે યમરાજાએ પોતાના દુતોને કહ્યું કે; “મરતો માણસ છેવટ ઘડીએ ઈશ્વરનું નામ લેતો હોય અને પ્રભુ સ્મરણ કરતો હોય તો ત્યાં તમારે કોઈ દહાડો ભૂલેચૂકે પણ ના જવું !” દુકમાં સમજી લેવું કે, હરબાને હવતી હાંડગીમાં પરમાત્માના

નામનું રટણ કર્યા કરવાનો અભ્યાસ પાડ્યો હોય, તો મરતી વેળાએ બીજા વાસનાનો ધખારો મનમાં ન રહેવાથી ઈશ્વરમાં જ મન પરીવાયણું રહે. એથી ઉલટું.

કચીરા કે આયદ ઝમાનશ બસર;

એ મર્દી બ ગુફતારે બુઈચદ હુનર.

સામાન્ય રીતે મનુષ્યનો અંતકાળ જ્યારે નજીક આવતો જાય છે ત્યારે તે પુરુષાર્થે બતાવવાને બદલે જુકો બકબકારો અને પટપટારો જ કરવામાં પોતાની આજ્ઞાકી દેખાડવા મંડી જાય છે.

બુદ્ધા પ્રેમ છે, બુદ્ધાઈ પ્રેમ મરતો નથી.

મરતી વખતે જે શાંતિથી ન્હાના બાળકો ગફલતીનો પડદો હીકા વિના કીસ્તારને સ્વાધીન થાય છે, અને તેમને શ્રીસ્તાઓ જે ઝડપથી પ્રભુની દરબારમાં રજુ કરી દે છે, તેવી શાંતિથી મોટાંએ મરવું જોઈએ. એટલા ઉપરથી જાણે કહ્યું હતું કે:—Suffer the little children to come unto me: for such is the Kingdom of God. મરતી વેળાએ બુદ્ધતાલા તમારા ઉપર હયા ઉતારશે, એ વિષે જો તમને વિશ્વાસ ન હોય, તો તમારાથી ઉપાસના થઈ શકવાની જ નથી. પ્રભુ વિપેની શ્રદ્ધાને લઈને તમારી બક્ષિત ધાર્મિક ભાવનાવાળી થશે. જેટલા પ્રમાણમાં તમારી શ્રદ્ધા દ્રઢતાવાળી હશે તેટલા પ્રમાણમાં તમારી પ્રાર્થના પ્રેમવાળી અને આસ્થાવાળી થશે. એટલા સાફ મરવાને સમયે, ઈશ્વર તથા ધર્મધ્યાન અને ધર્મક્રિયા સંબંધે જીવતી જીંદગીમાં આંધળાં ચક્રીનથી પણ તમને તમારાં ક્રિયા કર્મ ઉપર ભાવના હશે, તો આહુ અભ્યાસ અને દીન ધર્મના ધખારાને લીધે અંતકાળે ગફલતીનો પડદો તમને નડશે નહીં. નવસારીમાં સાયસ્તા મોબેદ નામે અસપંદીયારજી ટેહમુલજી બખ્ત, જેઓ આશરે ૩૮ વરસ ઉપર યુજરી ગયા, તેઓ બેહુદ મુલક અવાજે અવસ્તાનાં ધાર્મિક બજીતરો બજીવામાં પોતાનો રેકર્ડ કરેલો સમજતા હતા. એટલે વેર, કે એક વાર ટોસલાં આગળ મુલક અવાજે બજીતાં બજીતાં ટોસલાંના માંડેલાં બેલાં પણ તેમના અવાજના ક્વનિથી ઉથળાઈ પડ્યાં હતાં ! પરંતુ તેમની જીવતી જીંદગીમાં એવી જ માન્યતા હતી, કે અશેા ફરેહુરોની ક્રિયા ૧૨ વરસ પછી કરવી ના સ્વા છે. આથી બુના વિચારના વડીલો વસવસો બતાવી હયા ખાતા કે, “કોણ બજી એમના ઉપર કેવીક આફત આવી પડશે !” જીવતી જીંદગીમાં બન્યું પણ તેમ જ. તેઓના ત્રણ ત્રણ હીકરા જવાન જોત બહીચી જ મરણ પામવાનું તેમને મહા દુઃખ થયું. તોપણ પોતાના ક્રિયા માર્ગના ખટકરો ઉપર તેમનું આંધળું ચક્રીન એટલું બધું હતું કે, એકવાર કોઈ બહોરા વેપારીએ માંગતાં લેણાંને તેમને તકાદો કર્યો, ત્યારે પોતાની જીંદગીની મુસ્તાકીમાં તેમણે તેને જવાબ દીધો કે, “મેં જીવીશ છવીશ નિરંગદીન કીધી છે, તો શું હું તહારા રૂપ્યા જ ખાઈ જવાનો છું ?” વળી આજો વંદીહાઈ પણ પોયા ઉપર રૂમાલ લાંકીને મોઢે સડસડત બજી જતા: તેમજ

વળી તેઓના બાઈ હોરમઝદિયારજી ટેમુલજી ખાન પાકા મોઘેદાન મોઘેદ હતા, અને કિયાકામ પણ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કરતા હતા. જો જન્મે બાઈઓ મરતી વખતે અવસ્તા બડબડતા ખુશાલ મોતે ગુજર પામ્યા હતા. સરોશ સસ્તમાં પણ આમ જ બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે:

ચત નેમો વોહુ અધવીમ અતખએવેમ નધરે હામરશૈતિશ, દુજો વારેશ્મ હારેશત.

જે બહુતાલુ સંપૂર્ણપણે, અંતઃકરણ પૂર્વક, અને ખોટી નિષ્ટા વગર કીધું હોય છે તે અંતની ઘડીમાં સપડાયેલા મનુષ્યની અડીભિડીની ઢાલ સમાન થઈ પડે છે. દુઃખને અંતે દરજ્જને તે મારી હકાવવાની ગેળી ગુપ્ત શક્તિ આપી દે છે. બેશકર જેવા ધર્મશૂરને મોત માટે એટલા ઘસી જ ધારકો પડતો હતો, કે મરી ગયાથી હું બીજું તો કંઈ ખોઈ દઇશ નહીં, પણ ચોપડીએ બાંચવાતું ખોડું પડશે, તેના જ મૂંઢે બારે સંતાપ થાય છે ! મરતી વખતે તે પુસ્તક તટોશવાની જ ગફલતીમાં પડ્યો હતો. માણસ અંતની ઘડીએ પોતાની આ જાતની વાસનામાંથી પોતાનું મન મોકળું કરી શકતો ન હોય, તે વેળાએ આસપાસનાઓએ તેની તે વાસના છોડાવવા, અને ગફલતીમાંથી મુક્ત કરવા સારૂ, ઇશ્વરના નામે દઇને અથવા પવિત્ર કલામે બહીને તેને ગફલતીમાંથી બેદાર કરવો જોઈએ. સ્થૂળ દેહ છોડ્યા પછી સૂક્ષ્મ દેહનો બજારટ જોઇએ કરવા સારૂ તેના કાન ઉપર “ અરેમ વોહુ ” પડછાવવી જોઈએ.

સુમરનસે સુખ હોત હય, સુમરનસે દુઃખ જાત;

કહે કળીર સુમરન કીયે, સ્વામી માંહિ સમાત.

મોત એ નવી જીંદગી અને દુઃખનો નવો તારક છે.

અંતકાળનું સુખ પણ ઇશ્વરનું સ્મરણ કીધાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને અંત સમયનું જે દારૂજી દુઃખ તે પણ ટળી જાય છે. એટલા માટે કળીરજી કહે છે કે; ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી આપણે સ્વામી જે પાક પરવરદીગાર, તેમાં જ આપણે સમાઈ જઈએ છીએ. જે કોઈ દુષ્ટ અને પાપી પુરૂષ પ્રભુને બૂલીને પાપી વાસનામાં મંડ્યો રહે છે, તેના ઉશ્વનને તો દોઝખની શિક્ષા પામવાની પળે-પળ ધારતી જ રહેતી હોવાથી, અંતની ઘડીએ તેને કાળા કાળા રંગો નજરે પડી ગજારવીને ગફલતીમાં જ નાખે છે. તે જો આગ લાગી તે વેળાએ કુવો પોઢવા માંગે છે તો તેનાથી ઇશ્વરનું નામ લઈ શકાતું જ નથી; જ્યારે તે તો ગાથામાં કહ્યું છે તેમ, “કિમામ ગાયબ્યામ વજો શાવયો ? કામ નેમોઈ ઝામ, અહુરમઝદ ? કુયા નેમોઈ અચેની ?” હે પરમાત્મા ! હવે હું કીયે ઠેકાણે મ્હારી વળાણુ લઉં ! અરેશ !

† જે હોરમઝદિયારજી ખાન તે તે જ મોઘેદ હતા, જેઓ ૭૯ વરસની વાત ઉપર નવસારીથી પહેલ વહેસો નીરમદીનનો આલાટ લઈને, કમ્બના રજુમાં ઘડીને પગ રસ્તે કરંચી સૂધી પવિત્ર આસાદ લઈ મ્યા હતા.

હવે હું કંઈ દશા તરફ વળું ? એમ વિચારતાં તે પાપીને ગફલતીના ગભરાટથી કોઈ ભાગ જ સુઝ પડતો નથી. તે કહે છે કે;

બલુજ રંભે સજીતી ન બીનમ એ દેહર;

પરાગદેહ હર બાળે તીયાંકો એહર.

એ કે સૃષ્ટિમાં પરવરદેગારે તો બધેબધે હેર અને તેનો ઉતાર પાવહેર પણ સરજેલો છે, પરંતુ મહારાં કરમમાં તો જ્યાં દેણું છું ત્યાં સંતાપ અને અફસોસ સિવાય મહેને હાલ કંઈ જ દેખાતું નથી. જે વાતમાં જેનો જીવતી જીંદગીમાં ધખારો હોય છે, તે જ ધખારો આગળ આવીને ઉભો રહેતો હોવાથી, આખી જીંદગીમાં પાપા-અરણ કરેલા પુરૂષને મરતી ઘડીએ કાંઈ પણ કરતે શુભ તો કાંઈ જણાતું જ ન હોવાથી, તે ગફલતીમાં જ પડે છે. મોતને શાંતિથી વધાવી લેનાર ચૈત્કોમન જ્યારે મરવા સુતો, ત્યારે “હાઈસ ઈરી !” નામની જે એક કવિતાતું પોતે બાવાંતર કહ્યું હતું, તેમાંની જે ઉત્તમ બે લીટિઓ જીવતાં જીવત બોલ્યા કરવાનો તેને મદદાવરો પડેલો હતો, તે જ લીટિઓ ગંભીરાઈથી અને અશોષથી, ઘણા એમ સાથે મરતી વખતે ગાતો ગાતો જ મરણ પામ્યો હતો. નેપોલ્યન બોનાપાર્ટનેના ધખારો બસ લડાઈમાં જય પામવાનો અને લશ્કરના ઉપરી સરદાર જ થવાની દ્રઢ બાવનાવાળો છેવટ સુધી હોવાથી, તે મરતાં મરતાં પણ બોલી ઉઠ્યો હતો કે, “લશ્કરનો હું જ વડો હતો, અને હમણા પણ લશ્કરનો વડો હું જ છું !” તે પાછો બીજે જન્મે સરદાર, સિપાઈ કે લડાયક ભોંધો જ કેમ નહીં જન્મ્યો હોય !

કેટલાક લોકો એમ વિચારે છે કે, જેઓ ચંદ ને પટ ઠોકર ખાઈને મરણ પામે છે, કામ કરતાં કરતાં દૃઢ બંધ પડી જવાથી મરી જાય છે, અને એકકદમ વિજળી પડવાથી તુર્ત જ જેઓ પ્રાણ છોડે છે, તેઓને તો તેમના બક્ષાં કે ભુંડાં કર્મોની ફેરફાર આવીને તેનો હિસાબ ચુકતે કરેલો બેવાનો વખત જ ક્યાં આપે છે, કે પ્રભુની ચાહ અથવા ગફલતીના પડદો તેને તારે કે મારે ? જેઓ વળી ચંદ ને પટ પ્રાણ તણ દે છે તેઓને અશો કહેવામાં આવે છે; પરંતુ તેમ કાંઈ છે જ નહીં. જેઓને મેં પોતે જીવનભરમાં ઘણા જ પાકી પકરેડીવાળા, ભણનાર ગણનાર અને અશો દીકા હતા, તેઓને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર કે છ છ દિવસો સુધી ઘરટલાની પીડાકારી ભોગવીને મરણ પામેલા પણ એમ અનુભવ્યા છે, તેમ કેટલાક પાપી જીવન ગુબ્બરનારાઓને વગર ઈલાએ ચંદ ને પટ મૃત્યુ પામેલા પણ અનુભવ્યા છે. પરંતુ ચંદ ને પટ મોત એ કાંઈ અશોષતું પરિણામ નથી. ચંદ ને પટ મરતો માણસ એ પાપી હશે તો તેના શરીરથી તેનો પ્રાણ છુટો પડતી વખતનો સમય ભલેને આંખનાં એક પલકારા જેવો આપણ જીવતાંઓને લાગતો હોય, તોપણ તેટલા પલકારાની પળમાં પણ તેના હિસાબની સઘળી તારી જ તો તેની આગળ ખડી થઈ ગયા વિના રહે જ નહીં. ઘણાક ખાધસ અને દારૂડિયાઓ માથે લોહી ચડી જવાથી તત્કાળ મરણ

પામે છે, તેઓને તમે સુખી માતે મરેલા સમજશો જ નહીં. ઘણાક અશો માણસો આ જગતનું લેણદેણ પતાવી, છેકરાં બચ્ચાને સારી નસિયત ને સાડું વસિયત આપીને, પોતાનાં વહાલાંઓની હાજરીમાં “દાદારની દયા” બેટલું બોલીને મરેલા આપણે બપોરે છીએ. તેઓ જ ગફલતીમાં પડયા વગર બેઠેરત મુકામે પહોંચી શકયા છે. એમ તો આયર્લેન્ડનો મહાન રાજદારી નર ગી. લેન્ડી રિવોલ્વરોના હુમલાથી નહીં મૂઓ પણ માત્ર ઠોકર ખાઇને ચટ ને પટ મરણ પામ્યો. તેથી શું તેનાં આખાં જીવનનાં કર્મોની ફેરફાર ઠીકા વગર તે બહારો બહાર સ્વધામ પહોંચેલો કહેવાશે ? નહીં જ. શેઠ નવરોજી ખુરશેદજી હાથવાથ મુંબઈમાં ચોપાટી આગળની આંધળાં હુલાંની ધર્મશાળા આગળ ઠોકર લાગીને પડયા ને તુર્ત તેમણે પ્રાણ છોડ્યો હતો. શું તેમની હાંબી ઉમ્મરની કારકીર્દીનો ક્લિષ્ણ તેમણે નહીં જ અનુભવ્યો એમ કહેવાશે ? ના; નહીં કહેવાશે.

“ઉચ્ચ આસને બેસતાં, ગૌરવ પ્રાપ્ત ન થાય;
મહેલ શિખર પર કાગ તે, ગરૂડ કેઈ કહેવાય ?”

છત્રીસ પાદશાહો મારનાર સિકંદર છત્રીસ વર્ષમાં મૂઓ.

જો માનવીઓ પોતાની જીંદગી દરમિયાન સ્વાર્થમાં જ મચેલા મટેલા રહે તો જેમ જેમ તેઓની ઉમ્મર વધશે તેમ તેમ માત અને પુદામાં મળવા વીશેના વિચારો વીશેની તેમની શક્તિ ઘટતી જ જશે. અંત સમય આવી પહોંચતાં પણ તેમને લાગશે કે, આ બધી મજા પણ કંટાળા ભરેલી જ છે; અને આ સઘળું મિથ્યા જ છે; સાથે કાંઈ આવવાનું નથી; ધન હોલત સાથે બાંધી તો લઈ જવાતી નથી; પણ બચ્ચાંઓ કદાપિ તેનો દુરોપયોગ કરશે કિંવા દુરમન તે સઘળું કદાચ વાપરશે; તો પણ ગફલતીને પડદો ઉચ્ચકવાથી તેને થોડીક વાર પણ ઇશ્વરની ચાહ આવશે.

રામ નામ આધી રતી, કોટીક પાપ પહાર;

બલિહારી વા નામદી, પાપ કરે સળ છાર.

અઠધી જ ઘડી, અઠધીની પણ અઠધી ઘડી જો પુદાતાલાનું નામ લેવા બેટલી પણ મરતી વખતે સ્થવવાય તો ગફલતીમાં પડાશે નહીં. ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં પરાપકારી પાકેર બ્યારે અસહ્ય પીડાકારી લોગવવા લાગ્યા, અને માત જેવું બ્યારે તેને જણાવા લાગ્યું, ત્યારે તેણે જણાવ્યું હતું કે;—“મ્હને વધારે વખત જીવવા ગમે છે ! મ્હને વધુ જીવવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા થતી નથી; પરંતુ મેં આરંભેલાં પરાપકારના કેટલાંક અધુરું રહેલાં કર્મો પૂરાં કરવા સાડું જ હું વધુ જીવવા માંચું છું; તો જો કે હું તો સર્વદા માત માટે તૈયારીમાં જ છું. અશો આત્માઓને જઈ મળવાને હું તો જ્યારે હુકમ આવશે ત્યારે નચિંતાઈથી જ ચાલ્યો જઈશ. પ્રભુનો હુકમ આવશે એટલે મ્હારા મનમાં મરવાને ભાગની બિત્તી છે જ નહીં. હું શુષ્કિમાં પ્રાણ છોડીશ, ગફલતીમાં રહીશ નહીં.”

બં દુનીયાં એ એકબા શબ્દ કે સુકીદ;

બર આચક બ દિલ હરએ દારદ ઉમીદ.

આ પૃથ્વી ઉપર તથા પૈલી દુનિયાંમાં તે જ શખ્સ હરતે મોઢે શુખ્દ જશે, કે જેણે પરિપકારી નીતિમાન છંદગી ગુજારી હશે. મરતી વેળાએ તેવા જ માણસની ઉમેદો બર આવશે. ખરેખરી શાંતિ અશો-મનમાં રહેશે. ચિત્ત એ વ્યગ્ર હોઈ પાપી કર્મો તરફ ઢળેલું હશે, તે મરતી વખતે તે પાપી વિચારે જ તે પાપીની આગળ ગફલતીનો પડદો ખડો કરશે. કાલ કેવી છે, અને કાળ કયારે આવશે, એ કોઈ જાણતું નથી; માટે ઠંડાપણવાળાં આદમીએ તે આવતી કાલે ભલાં કામો કરીશ, અને મરતી વખતે “પુઠા-પુઠા !” કર્યાં કરીને બેહેસ્તમાં જઇશ, એવી ગમતી રાખવી જ નહીં. જરૂરથી સ્ત્રી ધર્મ પ્રમાણે તે માણસ ગુજરવા પછી ડહાડા સુધી તેનું ઉરવાન, જે જગોએ તેને સંભોળીને મૂકેલું હોય, ત્યાં જ રહે છે; અને શાહર-મની પામદાદે તે ચિન્વત પુલ તરફ જાય છે. એ ડહાડા સુધી તે જ્વાન અશો શરૈશ યજદની પનાહમાં હોય છે, એટલા થકી જ મુવા પછી શરૈશ યજદની ખાસ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ ડહાડામાં તે જ્વાનને પોતાની છંદગીમાં કીધેલાં સારાં માઠાં સર્વ કર્મો પાછાં આપ મેળે યાદ આવે છે, અને પૈલી જેહાનમાં-કહો કે પરલોક અથવા બીજાં જીવનમાં-તેને કેવી જગો મળશે, તે વિષે તેને વમાસણ થયાં જ કરે છે. પવિત્ર માનવીએના આત્માને તે વખતે પોતાની નેકીનો બદલો મેળવવાની ઘણી છૂટાછા હોવાથી તેમને પોતાને બહુ આનંદ લાગે છે, અને પાપી મનુષ્યોના ઉરવાન પોતાનાં કુકર્મોની સજ્જ પામવાની ધારતીથી ઘણું ગભરાય છે. શાહરમની પ્રજાતે તે ઉરવાન ચિન્વત પુલ તરફ જાય છે; જ્યાં મેહેર ઇજદ, તથા શરૈશ ઇજદ, તથા રશને રાસ્ત ઇજદ તે મરનારનાં આ લોકમાં કરેલાં સર્વ કૃત્યોનો હિસાબ કરીને, તેને ચોખ્ખે તે લાચકની જગા-પછી બેહેસ્ત, હમેસ્તગાન, કે હુજમ-જે ઘટિત હોય ત્યાં તેને મેલે છે. વેદાન્ત પણ આમ જ કહે છે.

પરમાત્માનું જ્ઞાન અને નામ લીધાથી સર્વ જાતનાં બંધનો તુટીને છૂટી જાય છે. બંધનોનો નાશ થવા પછી જ જન્મ અને મૃત્યુના બંધ પણ છૂટા થાય છે. ખુદાનું નામ લેવા કીધાથી અને તે માલેકનું ચિંતન કીધાથી કેહ છૂટતાં વાર વિશ્વેશ્વર નામની અવસ્થાનો તેને લાભ મળે છે. ત્યાર બાદ તે કેવળ સર્વેશ્વર એટલે સુક્ષિતની અવસ્થા પામીને છેવટનો આનંદ મેળવે છે. માટે હે મનુષ્યો ! મરતી વખતે ગફલતીમાં નહીં પડવું હોય તો નેકીનાં કામ, નેકીના વિચાર, નેકીની હુઇયસ્તી, એટલે ભલી શુભ તથા શુદ્ધ વાસના અને નેકીની વાણી અહણુ કરો; અને અભ્યાસ પાડીને હમજુથી જ નેકી કરો, બાકી તો પાપી છંદગી ગુજારી છેવટની ધડી સાચવવા જશે તો તે તમારાથી સચવાવાની જ નથી.

૪૬ મું દુઃખ નિવારણ.

આંખ પકેકે દીનમે, હોત કામકુ રોગ.

"Discouragement wait you, but keep a stout heart,
And though you get laughed at, take all in good part;
Perseverance the motto on which you rely;
Be honest and truthful, and Never say Die."

ખડેનાં, શીસીનળાઈની શંકાઓના ખુલાસા સાંભળ્યા પછી
દુઃખે દુઃખે કાયર થવા છતાં ત્હમે મરવા તો નહીં જ માંગો.
દુઃખોથી તો તમારા આત્માની વૃદ્ધિ થવાની છે. દુઃખોથી જ તમારા
આત્માની ઉત્તિ થવાની છે. જે મહા આત્માઓ, જે સાધુ સતો
દુઃખની શોધમાં ફરે છે, તે દુઃખ તો તમને ઇશ્વર કૃપાથી આપે

આપ મળે છે. માથાનો ત્યાગ, સંસારનો ત્યાગ, અને આ મિથ્યા જગતનો ત્યાગ
દુઃખથી જ થાય છે. દુઃખથી જ ત્યાગ ને વૈરાગ્ય આવે છે. દુઃખથી જ આ દુન્યા
અને દુન્યાઈ વહેવાર ઉપર અભાવ થાય છે. દુઃખે કરીને સગાં વહાલાં કે સ્નેહી
સાંપંધીઓ સૌ દાઢણુ ઝેર જેવાં બન્યારે લાગે છે, ત્યારે જ ત્યાગની પ્રાપ્તિ થાય છે;
અને ત્યારે જ માયાથી પણ મુક્ત થઈ શકાય છે. કોઈનું બોલેલું ના ગમે; કોઈનું
હસેલું ના સેવાય; કોઈ ગાણું ગાય તેની અરૂચિ થાય; કોઈ હસમૂખાં હસાવવાનું
કરે તે કહડું ઝેર જેવું લાગે; મિઠાશદાર ખોરાક ખાવા ન ગમે; હિંસે ભૂખ નહીં ને
રાતે ઊંઘ નહીં; દુઃકમાં, તમામ જગત ઉપર અભાવ થવાથી સંસારમાં કાંઈ સાર
રહ્યો નથી એવી દ્રઢ લાગણી થાય, જેથી એકાંતવાસ, ફકીરી કે સાધ્વી છાંદગી
ગાળવાની આપ મેળે રૂચિ થાય, ત્યારે મોત માંગવા કરતાં એટલો જ વિચાર કરવો
કે; મૃદને વૈરાગ્ય આવ્યો. દુનિયા ઉપર પૂરેપૂરો અભાવ થાય ત્યારે જ પૂરે
ત્યાગ થયો એમ સમજ, તે ત્યાગ લાવનારાં દુઃખોને આવકાર આપતાં શિખો; કાંકે
એ દુઃખો જ તમારા ઉપર ખુદાઈ આશીર્વાદો લાવી નાખે છે. ખડેનાં ! ત્હમે
સિદ્ધાદ્ધખનાં દુઃખોને હસી કાઢ્યો, પરંતુ જૂઠા જૂઠા અનુભવોમાંથી, જૂઠાં જૂઠાં
દુઃખોની પરિક્ષાઓ અને કસોટીઓમાંથી તેણી પસાર થાય છે છતાં, તેણી પાતાના
વંદાપાને ઠોકરે મારી મારીને પાછી ને પાછી લગતતા ગાંઠથી બેઠકા કરે છે તેનું
કારણ એ જ છે, કે તેણીને હજી ત્યાગનું જ્ઞાન થયું નથી, અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન
થયો નથી. જૂઠાં, તેણી પાંચમી વાર પરજીવાને તૈયાર થઈ છે, જે રાજ્યમાં તેને ગેર-

ઇનસાફિ મળ્યા તે રાજ્યને હરામ-રાજ કહી હવે તેણી પોતાના બચ્ચાંઓને લઇ રામ-રાજ્યની હદમાં ગઇ; જ્યાં સંકેત પ્રમાણે તેણીએ ચપકલાલ નામના લક્ષ્મી અધાર વચના એવા એક ચાલાક સાથે નાતું કરવાનો સાબેશ ગોઠવ્યો, કે પેલી પથ્થરપાટી ઉપરનો દુહો ઉડેલતાં પથ્થુ તેને કાંઇ વિલંબ ન લાગ્યો. “સારંગ સૂતો નિસ જરી” એ પહેલું જ ચરણ બાંચતાં તેણે કહ્યું:—

સારંગ સૂતો નિસ જરી, સારંગ ઉલો બાર;

ઉઠ સારંગ સારંગ મેહો, સારંગ સારંગ માર.

આ દુહો પથ્થુ કવિ કુવેરનો જ બનાવેલો છે, અને તેનો ખીજ અર્થકારો એવો અર્થ કરે છે કે; ખ્યારો પીઉ (સારંગ) તો નિશામાં ચક્રવર બનીને સૂઇ ગયો છે, અને બહાર તો સારંગ એટલે ચોર આવીને ઉભેલો છે. હે ખ્યારા ! હે સારંગ ! બેહો હો, સારંગ કહેતાં કમાન જટ પકડો, અને સારંગ એટલે ચોરને સારંગ કહેતાં તીર વડે વિંધી નાખો. હે સિદ્ધાર્થ ! એનો ખીજો અર્થ એ છે કે; હે જીવ ! તું તો આ પ્રપંચી જગતના લોભ મોહમાં ચક્રવર થઈ પડ્યો છે, અને જમડો ચોર તો બારણે આવી ઉભો છે, માટે હિમ્મતની કમાન ઉપર નિહોંલી ચિલ્લો ચઢાવીને હવે મોહમાયાની ઉંઘમાંથી જાગૃત થઈ, જમને ત્હારા ત્યાગ રૂપી તીર વડે મારી હડાવ. હે સારમાર ! આ દુહોના બેલી અર્થો ઘણા થાય છે. ૩ જો અર્થ એ છે કે; સારંગ એટલે દુઃખ રૂપ કાથી તો મસ્ત થઇને ઉંધી ગયો છે, અને હાથીયાનની બહાર વળી સારંગ કહેતાં સિંહ તેને ફાડી ખાવાને ઉભો છે. આ કટોકટ પ્રસંગે ત્હારી સારંગ એટલે રાતને (સંકટને) સારંગ કહેતાં પ્રકાશથી (પ્રુશ મિજાજ રાખીને) પ્રકાશિત કર, એટલે કે ધૈર્યરૂપ પ્રકાશને પ્રકટાવ, અને સારંગ એટલે હિયકારાં હરણનો (ઉઠાસીનો) સારંગ મારીને, એટલે છરાનો ગોળો મારીને, અર્થાત, સખુરી મારીને અંત લાવ. પ્રિયે ! એ દુહોનો ૪ થો અર્થ વળી એ થાય છે કે; સારંગ એટલે ત્હારા નિમાળાને, સારંગ એટલે ચંદનના લેપ લગાડીને, તથા સારંગ એટલે કપુર લગાવીને, સારંગ એટલે સારંગી ઉપર ગવાતા સારંગ-રાગની પ્રુશ મસ્તીમાં, હે પિઉ ! તમે તો બેમાન એવા પડ્યા છો, અને સારંગ કહેતાં કામદેવ તો ચોરની પેઠે બહાર ઉભો જ છે; માટે હવે ત્હમે સજાગૃત થાવ, અને એ સારંગ નામ સર્પને, સારંગ-પાણિ એટલે વિષ્ણુ એવા બળવાન હાથ વડે મારી હડાવો. મતલબ કે, ત્હારો ચોથો ધણી ત્હને એવું કહી ગયો છે કે; અનંજ મહનથી બ્રમિત થએલા અને વિષયની કેફમાં પડેલા હે વપટેલ જીવ ! હવે જો ત્હારે વારંવાર રંડાખાનાં દુઃખો દેખવાં ના હોય, તો ત્હારા વિષયરસને (હવસને) તું સહાને માટે દાખી દેવાતું કર. વેગવ વિલાસ અને ચેનબાજીનો લોભ નહીં રાખ; અને ફરી હવે પરણીશ મા ! હે હિમ્મતવાન નાર ! ત્હારા હરિલાલે લખેલા દુહોનો પાંચમો અર્થ પણ ત્હને બોધ આપે છે કે; સારંગ એટલે કુમુદિન (કમળ) માં

લોભાબંધિ જેમ સારંગ કહેતાં બમરો તેનો રસ ચૂસવાના લોભે કરીને બધું નિશામાં પડયો રહ્યો છે, એટલામાં ઉપરથી સારંગ એટલે વાદળ થેરાઇ આવીને સારંગ વાને વરસાદ પુષ્કળ પડવાથી, બહાર ઉભું રહેલું સારંગ એટલે મ્હોટું વૃક્ષ તેના ઉપર તૂટી પડે છે, અને તે સારંગ એટલે પુષ્પ જેમ ચગડાઈ બચે છે, તેમ તું પણ હે પ્રિય ! કચડાઈ જઈશ. ટુંકમાં, પાછો ને પાછો આ દુઃખમય સંસાર માંડવાની ત્હને ત્હારો હરિલાલ મનાઈ કરી ગયો છે. પરંતુ તે દુહાનો ૬ ઠો અને સાચો મર્મ તો જુદો જ છે. કહે છે કે; હે સારંગ ! એટલે કે, હે ચાતક પક્ષી ! તું તો સ્વાતિ નક્ષત્રના વરસાદનું જ પાણી પીવાની નિરાશા અને હુંદમાં હઠીલો થઈ સૂતો છે, અને બહાર તો સારંગ એટલે મેઘલો (વરસાદ) ઉભેલો જ છે, માટે હવે ઝટ ઉડ; કહાય તું માંગે છે તે સ્વાતિનાં જ ઝરણાં ઝરતાં હશે. ઉડ ! અને ત્હારા સારંગ એટલે સુવર્ણ ઘરેણાં (સાનેરી જડબાં), જે સારંગ એટલે જમીન ઉપર લખડે છે તે ઉઠાવી લે, અને ત્હારી તરસ છિપાવ ! અર્થાત, હે પ્રિય ! તું સંસારનાં કુખ ભોગવવાને જ્યારે તરસી ને તલપી રહી છે ત્યારે તો તું ઉઠાસ કે નિરાશ થઈને ડોકું નાખી ઈધને નિસાસો નાખતી નહીં બેસી રહે; હિમ્મત ધર, વિધવાવસ્થાને પકડી નહીં રાખ, લોક લગ્નબને ઠોકરે માર, અને ત્હારે સ્વતંત્ર હૃદય ત્હને દોરે તેમ જ દોરાઈને ફરી એકવાર પાસે ફેંકી ને, અને હું ત્હારું પાણિ ચઢવું કરવાને પ્રેમી થઈશ. ત્હારી પાસે હું એક જ વચન માગી લઉં છું, કે મ્હારે ખીલ પશુ સી છે, માટે તું ત્હારી તે શોકનો દેશ કરીશ જ મા ! ચરત કણુલ કરીને અને આ છેલ્લી સમજણથી ઉત્તેજિત થઈને સ્વપ્ન સાથે સ્વારમારૂં પાછાં લખ કર્યાં.

૪૭ મું દુઃખ નિવારણ.

સદગુણી વિધવાનો આત્મા ધધ્ધરની હથેલીમાં.

એક દિવસે તેણીને હરમ-રાજના ગેર ધનસાહની દુઃખી ચાહ તાલ થવાથી સ્વપ્નને પૂછવા લાગી:—“હે નાથ ! વગર ચુંદાએ મ્હને સખ્ત મલ્લુરીની શિક્ષા થઈ, અને જે વિદંબણું મેં છ છ મહિના વેર વેડ્યાં તે વિદંબણું આપવામાં પ્રભુએ મ્હારી શી કસોટી કરી હશે ? શા જ રાત્રિએ મ્હારે ધણી હરિલાલ સ્વપ્નામાં આવીને મ્હારું કાળજું ખાતો ઠીકામાં આવે છે તેનું શું કારણ ?” સ્વપ્ન કહે:—કોઈ પણ અપરાધીને સખ્ત મલ્લુરીની સજા થતાં તેની પાસે ગલીચ રસ્તા સાફ કરાવે છે,

કાઠવ કચરા કઢાવે છે, પત્થર ફોડાવે છે, ખાડા ખોદાવે છે, ખાડા ખૂંદાવે છે, બાર બરફારી જનાવરની પેઠે બાર વહેવડાવે છે, અને હલકા પ્રકારની વેઠ અને નીચ જાતનાં વધ્યાં કરાવવામાં આવે છે, જેથી તેહનું શરીર થાકીને હલકા થાય છે, અને ઝાડુ કાઢવા જેવાં કામોને લીધે તેહને દેહ અને તેહનું મન કચડાઈ જાય છે. આ હલકાં કામોથી તેહની ખુદી, તેહનું અભિમાન, તેહની ગરૂરી અને અહંકાર સર્વ નષ્ટ થાય છે. આથી કરીને જેમ ઇશ્વરી માર્ગમાં આગળ પડતા જિજ્ઞાસુને ખુદી મિટાવવા સારૂ કપટ ભોગવવાનાં હોય છે, તે સર્વ કપટ સખત મનુરીની સજા પામેલા કેદીના અનુભવમાં આવે છે. આજીવન થવાથી આજીવો બાકી રહેલો અહંકાર નાશ પામવાથી ખુદાઈ માર્ગમાં આગળ વધવાનું શુભમ પડે છે. એક તો જેઓની પુણ્યમાં આજી જેવી થીજ જ નથી તેઓ આજીવારની આજી લુટીને પણ આજી મેળવવા પામતાં નથી; અને બીજું તો એક આજીવારની આજી ખૂંચવી લેવી સરકારના ખજાનામાં આજીનો કાંઈ પણ વધારો થતો નથી. બીજી લૂંટમાં તો લૂંટનો કાંઈ પણ માલ લૂંટારાના હાથમાં આવે છે, પરંતુ બીજાની આજી લૂંટનારના હાથમાં તો કાંઈ પણ માલ આવતો નથી; છતાં આજીવાર તો પોતાની અમુલ્ય આજી ગુમાવે છે, ને તેથી તે મહા દુઃખ પામે છે. ત્યારે એ લૂંટાએલી આજી ગઈ ક્યાં ? યાદ રાખજો પ્રિયા, કે જેની આજી લૂંટાઈ ગઈ છે તે આજી તો પોતાના ધણીનો ઇશ્વરી માર્ગ તેને માટે શોધવાને ગઈ છે, કેમકે તે આજી પોતાના માલિકથી વિખુટી પડવાની સાથે જ પેલા ધણીનો મદ, તેહની ખુદી, અને તેહના અહંકાર તેનાથી વિખુટાં પડવાથી તે હવે ઇશ્વરી માર્ગમાં એક ડગલું આગળ વધે છે. હે પ્રિયે ! તે ત્હારા હરિલાલ ધણીનું વચન પૂર્ણ પછે પાંચું નથી, પરંતુ મ્હારું વચન તું પૂર્ણ રીતે પાલજે. મ્હારી અંદા નામે રાખ છે; તેને પેટે એ પુત્ર નામે લલાત અને સલાત છે; તથા બે પુત્રીઓ તારતા અને તાપતા કરીને છે. ત્હારે આગલે ઘરના પુત્રો લક્ષમણ તથા રામ-કૃષ્ણ તેમ જ ત્હારી પુત્રીઓએ પણ અંદાને લેટવા દરરોજ જવું પડશે, અને અંદાને “સુખી-મા” તથા તેને “દુઃખી-મા” કહી તેમણે યોલાવવી પડશે. ત્હારે પણ અંદા શંકને માન આપવું પડશે. મ્હારી આ શરતો પ્રથમ જાણ્યા સિવાય તે ઉતાવળે ઉતાવળે દુઃખથી દાગીને મ્હારૂં પાણિ અહંજી કયું છે, તથાપિ એ એ વાતો તેને કયુલ ના હોય તો હજીએ-કાંઈ મોડું થયું નથી; તું ત્હારે ઘેર ને હું મ્હારે ઘેર.

ગમ ન પડે નરને, યોનીદરી જત ન્યારી;
અજળ કળા ઇશ્વરની, ગમજે શું સચારી !

ઉલમાંથી નિકળી ચૂલમાં જઇ પડેલી સ્ત્રીહારૂંજ હવે વધારે નકારી કબજા હાલતમાં આવી પડી. એણીના દુઃખના દરવાજા બંધ થતા જ નથી. સકંજમાં સપડાયાથી તેણીએ અંકની બધી શરતો કયુલ કરી લીધી. લીકરો લક્ષમણ સમજાણી વચમાં આવેલો હોવાથી પોતાની જાનક માતાને જ “સુખી-મા” કહેતો, ને પરાઈ માતાને “દુઃખી-મા” કહેતો, ને લક્ષ્મી તથા બાજંદી અંદાને ધિક્કારતો.

દોષ દિગે નહીં દેતકો, નાથ ન જુડી કોઈ;
બાલિ હત્યો જિહ્વિં પાપ કરિ, બિબીખન સુગિવ સોઈ.

હે પ્રભુ ! જે પોતાનું બહાણું હોય તેના દોષ અને વાંક તો દેખાય જ નહીં એમ કહેવાય છે તે ખરું જ છે, જે વાત કાંઈ જુડી નથી; કેમકે જે પાપ સાડું ત્હમે વાળીને માર્યો તે જ પાપ સુગિવે અને વિબિપણે પણ કયાં, એટલે કે ભોળાઈના સંબંધ કયો; પરંતુ તેઓ આપ પ્રભુજીના બહાલા દેવાથી તેમનો વાંક અને તેમનાં પાપ તમને નહીં જણાયાં, જ્યારે ભક્તિ વગરના વાળીનો એકલાનો જ દોષ આપની નજરમાં દેખાયો !

પછી સ્ત્રીકાઢખને તેનો આગલો ધણી સ્વપ્નામાં આવીને શા કારણે સતાવે છે તેનું કારણ સમજાવતાં સ્વપ્ન કહેવા લાગ્યો કે; જે હરીલાલે ત્હારી કણે વચન લીધું હતું તે વચન પૂર્ણપણે પાળ્યા સિવાય મ્હારી ભેટ ઉતાવળે તે પાણિ બહણુ કયું છે, તેથી જ તે સ્વપ્નામાં આવીને ત્હને ઝગકાવે છે. ત્હેના કહેલા હુકાની ભેડી તો મ્હે ત્હને સંભળાવી જ નહીં, ને તું મ્હને કેમ ઉતાવળે વરી વાડું ? સાંભળ, હું તે જ કવિરાજની અધુરી કળિ કહું છું, તેનો મર્મ તું જ્યારે સમજીશ ત્યારે ત્હને જૂંડા સ્વપ્ના નહીં જ આવશે.

બીના ભેદ બાહિર મત ભટકો.

સારંગ ટાલણુ પણ ભખણુ, સારંગ ફૂતે હોય;
જે તું સુંદર સુધડ હો, મંદિર હોય તો ડાય.

બાવાર્થ:—સારંગના માથેનો માણસ થાય છે. જે વસ્તુને માનવી ટાળે અને દૂર કરે તે જ વસ્તુ જનાવશે પોતાના ખોરાક લેખે વાપરે છે, અને જે વસ્તુનો ઉત્પન્ન કરતો તો મેશરાજ છે, તે વસ્તુ કયી ? તો કહે ઘાસ અથવા ખડ. જે તું સુધડ અને સુંદર નારી હતી, તો ત્હારા ધણીનો પ્રાણ બચાવવા સાડું તેણે “ખડ-ખડ-હા” બોલીને ખડની સળી બેઢેલી બેઢેલી માંગી તે તે ત્હને મરતી વખતે ન આપવાથી તેણે શુંગળાઈ શુંગળાઈને પ્રાણ છોડી દીધો છે, જેથી તે ત્હને સ્વપ્નામાં આવી આવીને હથરાન કરે છે. પોતાના ધણીની ઈચ્છા તૃપ્ત કરવી એ સ્ત્રીનું મૂખ્ય કર્તવ્ય છે. જે સ્ત્રી પોતાના ધણીની ઈચ્છા પ્રમાણે ન કરતાં કાંઈ બહાના કાઢે છે, તો તે ધણી પોતાની સ્ત્રીને મરતે મરતે પણ શાપ દેઈ જાય છે, અને મૂવા પછી પણ તે પોતાની તૃપ્ત નહીં થયેલી વાસનાને લીધે પોતાની સ્ત્રીને સમજામાં પણ ઝગકાવે છે ખરે. હરિલાલને જેમ તું જેવચની થઈ તેમ કોઈ દિ તું મ્હને પણ જેવચની થઈશ જ, અને મ્હારી આજ્ઞા ન માનીને તું મ્હારે પણ પ્રાણ લઈશ, અને પોતે પણ દુઃખી થઈશ.

આરમારિકા:—સારંગે આ શું ઘણુ વાળ્યો ! હું જે સારંગના બાકી રહેલા અર્થ શિખીશ તો હું સારંગથી આથડે છેતરાઈશ જ નહીં.

અ'પક:—લે; સ્વારજના બાકી રહેલા બધા મર્મ ત્હને સમજાઈ છે; પણ ચાલ રાખજે કે, જો સ્વારજ જ મ્હારો કાળ થયો, અને જો સ્વારજ જ ત્હને દુઃખના સાગરમાં ડુબાડ્યો. જેમાં જેની બહુ જ વાચના, જેમાં જેની બહુ જ ગમ્મત, જેમાં જેનો અતિ યશ, અને જેમાં જેની અનહદ પ્રીતિ તે જ વસ્તુ તેની પાંચમાલી કરે છે; તે જ સ્ત્રીજ તેની વિપત્તિ અને સંકટોનું સાધન થઈ પડે છે; માટે કોઈ પણ સ્ત્રીજમાં અતિ પ્રીતિ ના રાખ્યે. પ્રીતિપાત્ર, યશપાત્ર, અને કીર્તિપાત્ર કોઈ પણ કર્તવ્ય દ્રેષને ઉશકેરી દુઃખોને તેડે છે, ક્રોધને ચઢાવી આપી સંતાપાને આમંત્રણ કરે છે; અને અદેખાધને ઉત્પન્ન કરી તેમાં જ પ્રાણ પણ લેવડાવે છે. અવિવેકમાં ત્હને સ્મરણ રહેવા સારૂ હું ત્હને દાખલો આપું છું કે; તરનારનું મોત પાણીમાં, ને શિકારીનું મોત વાણનાં ડાઘામાં જ. અડંગ તારો પેરસીકોલા બર દરિયો પણ તરી જતો હતો છતાં, કેરીબોદીસ જેવાં ન્હાનાં ખાઓચિયાંમાં જ કેમ ડૂબી મૂંઝો ! આ ભયંકર ખાઓચિયું બીજા કોઈ તરનારથી તરી સકાતું ન હતું, પણ પેરસીકોલા તે તરી થકનો હતો; એટલું જ નહીં, પણ એકવાર તેમાં ડૂબકી મારીને બહુ વાર ત્યાંના ભયંકર વનુંદો અને જીવલેણ ચક્રિયોમાં રહેવા છતાં જ્યારે પાછો ઉપર તરી આવ્યો ત્યારે તે પોતાની હુશિયારીની બડાઇઓ મારવા લાગ્યાથી રાજ ક્રેડરીકને દ્રેષ ઉત્પન્ન થયો. તેણે એક સોનેરી કટોરો મંગાવી તેમાં કડક હારૂ રેડાવી તે તારાની બાહદુરી માટે સલામતી લેવડાવી. આ કડક મધ્યપાનની જૂમમાં આ ચઢેલ તારાએ પાછી તે જ ખાઓચિયામાં ડૂબકી મારી, અને પાછો ઉપર આવ્યો જ નહીં. તેમ હે પ્રિયા ! તું પણ દ્રેષનું કારણ થઈ ના પડીશ.

સંસાર માંહિ જ શોક મોહની માયા.

એક દિવસે અંદાજે અ'પકને કહ્યું કે; “તમારાં મોહમાંથી તો નકં જેવી દુર્ગંધ નીકળે છે, ને જો તમારો વાસ મ્હારાથી હવે સહન થઈ શકતો નથી !” જ્યારે અંદાજે ત્યાંથી સીકાડખને ત્યાં અ'પક પાછો આવ્યો ત્યારે તેણે અંદાજે કહેલા બોલે બોલ સ્વારમારિકાને કહ્યા, અને ઉમેયું કે; “મ્હારાં મોહમાંથી ગંધ નીકળે છે અને ખરાબ વાસ આવે છે એમ તેં તો મ્હને કોઈ દિવસ કહ્યું નથી, ને અંદા આમ કાં કહેતી હશે વાડું ?”

સીકાડખ:—“હાલા ! જે કોઈ સી પોતાના મગજ એક જ પતિનું મોહું સુધે છે, તેને તો દુર્ગંધ આવતી જ નથી; પણ જે લપ્પન છપ્પન સી બહુ પતિઓ સેવે છે, તેને બધા જ ધણીઓના મોહોની દુર્ગંધ આવે છે. સવા નવી અંદા બીજે કંઠે જવાની થઈ હશે, જેથી બરમમાં તમને કહ્યું કે; તમારો વાસ (તમારી સાથે વસતુ) મ્હારાથી હવે સહન થઈ શકતો નથી !”

૪૮ મું દુઃખ નિવારણ.

માંબાનો રૂપિયો કહીં ન ચાલે, ગમે તેવી પાડો છાપ.

આ વાત બીજે દિવસે અંપકે વળી પાછી અંદાને પુકી હીધાથી બારવણે જ કાછડો મારતી કે જલ્લાત સલાત, તારતા તાપતા વિગેરે દીકરા દીકરીઓને સાથે લઈને આરમારિકાને બારણે આવી ગોધિયાઈ કરી મેલી લઢવા લાગી. “હે ધણીખાઉ રંડા! તું ત્હારા મનમાં શું સમજે છે! ત્હારા આ બત્રીસ હાંતના જલ્લાત સલાત જે અકેકી જ લાત મારશે, તારતા તાપતા જે અકેકી જ સપાટ મારશે તો ત્હારી બત્રીસી તોડી નાંખશે!” સ્ત્રીહાફે પણ દેશ

ખાઈ ડુંગરો વેહેલા હોવાથી બહાર આવી ઠાંસાબેર જવાબ હીધો:—

“હે કછુચાબેર અંદા! ત્હારા જલ્લાત સલાતની તે વળી ત્હારી આગળ કિમ્મત કેટલી છે ર! જલ્લાતનો તો હું સત્તાવીસ રતી જેટલો નુશ્શ બાર લેખું છું, ને ત્હારા સલાતને તો ત્હારી પેંબરે મારી ૨૦ ઢોકડાથી પણ હલકો ગણું છું! ત્હારા જલ્લાતમણના બાર આગળ એ લોંટાંઓની ગિસાહ શી છે? ત્હારી દૂકતીએ: ‘તારતા ને તાપતાની કિમ્મત તો ત્હાની દીકરીઓ આગળ કોમળીશ બાવીશ ઢોડીની જ ગણું છું. બા પાધરી પાધરી! ‘સવાનથી રંડા અંદા! ત્હારા બેતેર માટીએ શકી જોતા હશે! મર રાંડ અંદા!’” અંદા શોક દારી ગઈ; એટલે જેવી આવી એવી પાછી ઘરે ગઈ, પણ વાયકા એવી છે કે, તેણે જ દિલમાં પાપ રાખીને, અપારે સ્ત્રીહાફે અને તો તેનાથી કાંઈ કરી શકાય જ નહીં ત્યારે, અંપકતું કાંટજી કાઢવાતું તેણી કપટ રચવા લાગી હતી. લોકો કહે છે કે, એક દિવસે અંદાને ત્યાં જીઆફત

† જલ્લાતમાં=જ ના સપા નવ [૬૧], જલ્લા ના સાડા નવ [૬૧]; અને ત ના સપા આઠ [૬૧] મળીને સરવાળો ૨૭ સનાઈશનો થાય છે, તે ઉપર કલેપાલંકાર છે.

† સલાતમાં=જ ના બે રૂપિયા ને સપા અઘના બાર [૨-૧] થાય છે; જલ્લા જેટલે સાડા નવ [૬૧] અને ત જેટલે સપા આઠ [૬૧] મળીને સરવાળો પંચગી પીસ ને સપા અઘના બાર થાય છે, તે ઉપર મહેાનુ મારેલું છે.

† જલ્લામણુ=જેટલે જલ્લા=એક લા મ; અને મણુ=જાલીસા રોરનો ૧ મણુ. અર્થાત, એક લાખ મનના વજનનો તે જલ્લામણુ.

† તારતામાં=તાર ના સાડા આઠ; ર ના બે, અને તાર ના ટાપ મળીને ૧૬ ઢોડીની કિમ્મત થાય.

† તાપતા=તાર ના સાડા આઠ; પ ના પાંચ; અને તાર ના સાડા [૬૧] આઠ મળીને ૨૨ ઢોડી થાય.

= સવાનથી=જેટલે ૬૧ સપા નવ ઉમેરવાથી. અર્થાત, જલ્લા (૬૧) ઉમેરવાથી અંદાને બદલે અંદાવ

થાય છે.

ખાઈ, નિશા પાણી કરીને ચપક ઘરે આવતો હતો એવામાં એના પેટમાં અસહ્ય દુઃખારો શરૂ થયો. જેમ તેમ કરતાં રસ્તે ચલાયું; તેને તમ્મર આવવા લાગી, કેમકે ચંદાલ ચોકે મહિરા ભેગો અદીણનો અર્ક મોટા પ્રમાણમાં ભેળેલો હતો. અધુરામાં પૂરું સ્ત્રીહાર્દષને પણ આજે ઘણું દુઃખ લાગવાતું કારણ એ થયું કે, સવારથી સાંજ સુધી વસંત અને ચમન નામના સ્વચ્છંદી દોસ્તદારો સાથે પોતાની શયન ચંદાને ત્યાં જ ચપક પડ્યો પાથર્યો પડી રહ્યો હતો. લપેટો આવ્યાથી પટોશણના એટલા ઉપર ફેંસલાઈ પડ્યો. સ્ત્રીહાર્દષની સખીઓએ બા છાકટા થયા છે એમ સમજી હસાહસ કરી, ધરી પકડીને માળ ઉપર ચઢાવી દઈ એને ખાટ પર પોઢાવ્યો. બહુ આકુળ વ્યાકુળ થવાથી તેણે સ્ત્રીહાર્દષને મોટેથી સાદ માયો; એટલે પીઉને પીપેલો સમજી ખડકીમાં જ બેઠે બેઠે તે બોલી ઉઠી:—

“સારંગ ચઢી મોઢે સારંગ કોકિ,
સારંગ જાતાં મોઢે સારંગ શકી;
ઉઠો રે સખી સારંગ સમુજાવો,
તીસાં મોઢે તીન થટાવો.”—(કુબેર)

સારંગ એટલે માળ (મોટો) ઉપર હું જેવી ચઢવા જાતી હતી, એટલામાં સારંગ એટલે લોહી (રૂધિર) જવાથી હું તો રોકાઈ બેઠી છું; થાને કે રજસ્વલા થવાથી મહારાષી મેડીએ ચઢી શકાતું નથી, માટે સતાળી કરીને હે સખીઓ! મહારા સારંગ એટલે પીઉને ઝટ સાદ મારીને એ હકીકત સમજાવી દો !

નવા બાપાને ગજરાઈ થતો જાણી હાસમજી બેઠેલો બેઠેલો મેડીએ ચઢી ગયો, અને ચપકલાલે એટલા જ શબ્દો બોલી પ્રાણ છોડ્યો:—

અજબ તરફ દગા કીયા બેશિયા નજીઆ !
નજીઆ ! હાય તેરે ઝેરસે મારા નજીઆ !

વળી પાછી ધાડ તો અભાગળી સ્ત્રીહાર્દષ ઉપર જ આવી. દરબારમાં મુખ્ય જુનાનીનો આધાર તો હાસમજી શાહી ઉપર જ રહ્યો. “બેટા ! તું સાચું જ કહેજે,” કેતવાલે હાસમજીને પૂછ્યું; “ત્હારો બાપ મરતી વખતે ઉપલા શબ્દો કોના માટે બોલ્યો હતો ?”

હાસમજી:—મહારી દુઃખી-મા માટે !

કેતવાલ:—ત્હારી દુઃખી મા-સાથે ત્હારા બાપાને સારો સંબંધ ન હતો ?

† તીસાં મોઢે તીન થટાવો—એટલે ૩૦ માંથી ૩ બાદ કરો. અર્થાત, ત્રીસમાંથી ત્રણ બાદ કરતાં સતાળી (૨૭) રહે છે. દિલીમાં સતાળીસને સતાળી કહે છે. અને સતાળી એટલે કે “જરૂરીથી” એવો અર્થ થાય છે. સામાન્ય રીતે ગોલાય છે કે, સીતાળીથી (જરૂરી જરૂરી) કાપ કરો. ફૂંકમાં, સખીઓને સીતાળીથી પીઉને ખગર કરવા કહે છે.

લક્ષ્મણુ:—મહારી દુઃખી-મા નહારી ચાલની હોવાથી સારો સંબંધ તો હોય જ કયાંથી !

આટલી જ ભુખાની ઉપરથી તો જોકે શંકા ઉત્પન્ન થાય, અને વળી લક્ષ્મણુ જેવા સગીર વયના શાક્ષી ઉપરથી કેંસલો પલ્લુ કરી ન શકાય, તોપણ આ રામ-રાજ કહેવાતાં અંધેર રાજ્યમાં સ્ત્રીક્રાંત્રીને શકનો પલ્લુ લાલ ન આપતાં છ' વર્ષના કેદ-ખાનાની સજા કરવામાં આવી ! દુઃખી જડેનો ! જ્યારે દુઃખ પલ્લુ અંતે આવે છે ત્યારે ઈશ્વર કોઈ નહીં ને કોઈના પલ્લુ દિલમાં ઢંચા ઉતારે છે. સ્ત્રીક્રાંત્રીને સજા થઈ તેને ખીજે જ દહાડે અંપકના મિત્ર વસંતે પ્રાંત ન્યાયાધિશને અરજી આપી જણાવ્યું, કે અંપકલાલને ઝેર આપનાર સ્ત્રીક્રાંત્રી નહીં, પણ અંદા હતી; જેણીનું હમારા મંડળમાં યુધ્ધુ' નામ નળયા હતું; અને અંપકલાલે મરતી વખતે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા તેનો અર્થ એ થાય છે કે:—

નળઆ જેવી પાપંડી બદલતે અજળ તરેહનો હજો કર્યો ! હે નળઆ ! (અંદા) ત્હારાં હીધેલાં ઝેરથી હું નહીં જીવ્યો ! (ન જીઆ-નહીં જીવ્યો.) માટે એક ખીન યુદ્ધા ઓરતને તેનાં સાત સાત ન્હાનાં બાળકોને રહતાં મૂઠી કેદમાં નાંખવાથી ઘોકળે ઘોકળે ગેરઈનશાહ થાય છે. સજાને પાત્ર તો નળઆ એટલે અંદા છે.

પ્રાંત ન્યાયાધિશે તપાસ કરી સ્ત્રીક્રાંત્રીને છોડી મેલી, અને અંદા ઉપર કામ ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. છેવટે કામ ચાલી, ઝેર હેંધને અંપકને મારી નાંખવાનો આરોપ અંદા ઉપર સિદ્ધ થવાથી તેણીને ન્યાયાધિશે જન્મ દેશનિકાલની સજા ફરમાવી. દુઃખી જડેનો ! સત્ય કહી છુધું રહેતું નથી. નિરપરાધીને અન્યાય સોસવો પડતો નથી. એક મતુલ્ય જો બીજી રીતે ખરાબ હશે તો તેની કરણી પ્રમાણે તેને કુદ્રતી દુઃખ પડેાચાડવાની પ્રભુમાં શક્તિ છે જ, પરંતુ એક દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસે પણ જે પાપ નથી કર્યું તે પાપની દુઃખ રૂપી શિક્ષા પ્રભુ કદી કરતા જ નથી. અંદા ગમે એવી વરડેલ હતી, તોપણ તેણે કાંઈ અંપકને ઝેર હીધું ન હતું; જેથી વળી ત્હોની વ્હારે અમન ઠોડી આવ્યો, અને સર ન્યાયાધિશની અદાલતમાં ફાજર ઘઈ જણાવ્યું કે; અંદા ખીન તકસીરવાર છે. હમે ત્રણે હોસ્તો જે દિવસે અંદાને ત્યાં જીઆફત કરનાર હતા તે દિવસે ત્યાંના વિચાર માંડી વાળીને આપણા શહેરની જાણીતી વેશિયા નળઆને ત્યાં હમે ત્રણેવ ઉતરી પડયા હતા. એ નળઆને અને અંપકને તે દિવસે પૈસા સંબંધી વદવાદ થઈ હતી, અને મારામારી થતાં નળઆ યોદ્ધી હતી કે; બફીયુના એક જ યુદ્ધકામાં ત્હારો જીવ લઈશ ! હું અને વસંત નળઆ ઉપર ફિટકાર નાખી તિરસ્કારથી તેને ત્યાંથી ચાલી ગયા પછી આંજ સુધી અંપક તો તેણીને ત્યાં જ પડયો રહ્યો હતો, અને અંપકના મરણની ખબર મળે જેવી બીજે

દિવસે થઈ તેવો જ હું ફાજદાર સાથે નજીઆને ત્યાં ગયો હતો. તે ગભરાઈ ગયેલી જળાધી, અને ફાજદારને મેડી ઉપર લઈ જઈ એક દાળડો આપ્યો. પછી ફાજદારે આ વાતના અખાડા કરી મૂકે અને પછી ખડતો કરી ચાલતી પકડી; અને નજીઆ વેશિયા આજ ચાર દિવસથી આ શહેરમાંથી ગૃમ થઈ ગઈ છે, અપકે મરતી વખતે ખુલ્લા શબ્દોમાં કહ્યું હતું કે:—

અજળ તરફ દયા દીધા બેશિયા નજીઆ !

નજીઆ ! હાય, તેરે ઝેરસે મારા ન જીઆ !

હે બેશિયા નજીઆ ! તે મૂકે અજળ રોતે ફાસાવીને દગો દીધો. નજીઆ ! અફસોસ કઈ છું કે ત્હારાં આપેલાં ઝેરથી હું જીવતો રહેવા પામતો નથી ! (ન જીઆ=નહીં જીવ્યો.)

આ રીતનો પુરાવો દેખી અંદાને પછી સર ન્યાયાધિશે છોડી મેલી; અને નજીઆ વેશિયાને પકડાવી મંગાવતાં તેણીએ મુન્દાનો એકસર કરી અરીજીના અકાંની શીશી રજુ કરી, અપકને કેવી રીતે અરીજી આપ્યું તે સર્વ હકીકત કમુલ કરી દયા માગી. સર ન્યાયાધિશે તેણીના એકસર ઉપર નજર રાખી તેને છ વર્ષ કેદની શીક્ષા ફરમાવી.

પહેનો ! હાં વાતો પૂરી થાય છે. તમે આ ઉપરથી જોયો, કે દુઃખો કાંઈ એક જ પ્રકારનાં હોતાં નથી. દુઃખનો જેવાવ જ બહુ ભયંકર હોવાથી દુઃખ કોઈને ગમતું જ નથી; તોપણ સૌ કોઈને ત્યાં અબુગમતા પરાણા તરીકે તે ઉતરી જ પડે છે. આફત, વિપત્તિ, અને સંકટ મુશીબતનું સ્વરૂપ એવું તો વિકાળ હોય છે, કે તેમના પાપમાંથી ક્યારે વહેલાં છૂટયે એમ સૌ કોઈને અધિરાઈ લાગે છે; પરંતુ આવી પડેલી બલામાંથી છૂટવાની આપણે જેમ જેમ ઉતાવળ અધિરાઈ કયેં છીએ, તેમ તેમ તે દુઃખ દરરોજ પોતાના વિકાળપણમાં વધારો જ કરતું રહે છે. આપણે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, કે આટલું જ દુઃખ જો દૂર થાય તો મહારા જેવું સુખી કોઈ જ નહીં હશે; પરંતુ તે દુઃખ મિટતાંને વાર બીજું સવાઈ સંકટ નવેસર નવું થઈને એવી રીતે આવીને ખુલ્લી મારે છે, કે આગલાં દુઃખને તો તે બહુ જ કહેવડાવતું આવે છે. એમ એમ કરતાં જ આપણી જીંદગી પૂરી થવા આવે છે. દુઃખોના ઉપરા સાપરી સપાટા કપાટાથી કાયર થઈને, આ ચાલુ જીંદગીના અંત આવે તો સાફ, એમ આપણે અંતઃકરણ પૂર્વક જ્યારે ઇચ્છિયે છિયે, ત્યારે મોત કાંઈ આવીને ઉભું રહેતું નથી; અને લગાર રાહત કે કરાર થાય છે ત્યારે વળી પાછું આપણને મરવા પછી ગમતું નથી, અને જે દુનિયાએ આપણને મોજમલ્યો અખાડેલી, તે

દુનિયાં હમેશને માટે ત્યજી જવાનો, સુખ દુઃખના સાથીઓથી સદાને માટે જ છૂટાં પડી જવાનો, અને અર્થિયાં આપણાં બધાં વ્હાલાંઓ રહે, ને ત્યાં આપણે એકલાં પડી જવાનો માત્ર વિચાર અને ખ્યાલી ખ્યાલ જ આપણને એટલો બધો તો અકળાવી ને બહરાવી મારે છે, કે બધાંને પડતાં મૂકી, વ્હાલાંઓને શુભાવી દઈ, પાછાં ફરીને કોઈ કાળે પછુ તે જ હીકરાં હીકરી, તે જ રનેદી, અને તે જ બાઈ ખેનોને મળવાતું છે જ નહીં, એ કલ્પનાથી મરણુ એ બહુ જ કમ્પારી છુટે એવું વિકાળ જણાય છે. ખાસ્વેલ એ શેક્ષપિયરનો આશક હતો. તે કહે છે કે, ઘણાંક વરસો ઉપર હું અકળામણના ભયાનક વિચારોમાં હતો, ઉદ્દેગ ઉઠાસી અને ખિન્ન ચિત્તવૃત્તિમાં જ્યારે નાખાઈ બચેલે ચહેરે બેઠેલો હતો, ત્યારે મરણ પછીની કાલતના ભયાનક વિચારો મ્હારા મનમાં પેસી ગયાથી હું સંતાપ કરવા લાગ્યો કે; પેલી જેહાનમાં ખીલું બધું મ્હને નહીં મળશે તો ખેર, ચલાવી લઈશ; પણ શેક્ષપિયરની કવિતાઓ વાંચવાતું ત્યાં મ્હને મળવાતું જ નથી, એ ખ્યાલના બળાપાથી મ્હને બહુ મુઝાવું પડે છે. એટલામાં એક દયાળુ, ભલી ને હિલસોજ બાઈ, જેને હું બહુ જ મ્હાતો હતો, તેણીએ મ્હારા આ ખ્યાલી અને ખાલી ખ્યાલને હસી કાઢતાં ટહુકો કરી એટલું જ બોલીને મ્હારા હૃદયને કરાર દીધો કે; “તે દુનિયામાં જેવા ત્હમે જશો તેવા સપ્પર પહેલી જે વસ્તુનાં તમને દર્શન થશે તે, ખાત્રીથી માનજો કે, શેક્ષપિયરના ગ્રંથોની સુંદરમાં સુંદર પ્રતોની બેઠ તમારી આગળ પહેલી તકે રજુ કરવામાં આવશે !” દુઃખી ખેનો, જ્યારથી આપણા લોકોમાંથી શાંતવન આપનારી એવી માન્યતા ગ્રમ થઈ ગઈ છે, કે જે વ્હાલાંઓ મૂઆં તે પેલી જેહાનમાં પાછાં મળવાનાં છે, ત્યારથી જ મોતનો લો બહુ ડરામણો લાગે છે. તમે મૂઆંની કિયાઓ, આરાધના, અને ચાદ કરતાં જ રહો તો ત્હમે પિત્રમૂવનમાં જઈ તેમને પાછાં મળ્યા વિના રહેનાર જ નથી. ત્હમે તમારા સદગુરુ કે પેગમ્બરમાં જ હવ પરાવી રહ્યાં હશે તો તમે જરૂર જ તે મહાત્માઓના ચરણે જઈને પડશો; અને જો તમે એકલા એક પર્શિયરમાં જ હવ ઘાલી રહ્યાં હશે તો તે માલિકના જ પગ આગળ જઈ તેનાં ચરણરૂપર્શ કરશો, એમ ખાત્રીથી માનજો.

૪૯ મું દુઃખ નિવારણ.

તુઝે હવ કામ ઇશ્વરસે, જગત રૂઝે તો રૂઝન દે !

“Adversity is sometimes hard upon a man; but for one man who can stand prosperity, there are a hundred that will stand adversity.”

(CARLYLE.)

દુઃખી વિધવાઓ !

આપણી વાર્તાની નાયકા સીદાદેખ અકેક પછી સાત વાર પરણીને “સાતમારિકા” ના નામથી ઘણી દિલ્લાર્થ, ઘણાં દુઃખો ટીકાં, ઘણાં તોફામતો અને ઘણી નિન્દાની ભોગ થઈ અને વિધવા-વસ્થામાં જ મરણ પામી. જોકેનો, તમારાં વિધવાપણાનાં અનેક દુઃખો વિષે તમને શંકા પડે તો તાજે મધને તમારાં દુઃખોને ઢરવાળે બાંધી, તે દુઃખના દાદ વીશે પૂછ પૂછ કરવાને અચકારો મા. દુઃખનો ઉપાય પૂછવામાં

ગરૂરી રાખ્યો નહીં, તેમ લાજ પણ ધર્યો નહીં; પરંતુ તે જ સંશય વીશે વારંવાર નિરાકરણ કરાવતાં તો જરૂર જ શરમાલો. જે વિધવા સાધ્વી રૂપે રહી, ડેવી લેખે પુણ્ય, સુક્ષિત કે મોક્ષની ઇચ્છા કરતી હોય તેને તો આ અસાર સસાર ઉપર સંપૂર્ણ અભાવ થવાની જરૂર છે; અને સંસાર નિરસ તથા ફિક્કો અને ભયાનક લાગવા સાદે દુઃખ અને કષ્ટની આવશ્યકતા છે. દુઃખ બિના અભાવ થાય નહીં, અને કેવળ અભાવ થયા શિવાય સુક્ષિત પણ થાય નહીં. હૃન્મોહનો અંત આવ્યો ત્યારે તેણે સંસારનો પૂર્ણ અનુભવ મેળવ્યાથી, દુઃખોના કારણે સંપૂર્ણ અભાવ થતાં, મરતી વેળાએ છેલ્લા શબ્દો એ જ બોલ્યો હતો કે; “આ કિશોરો કેવાં ભવ્ય જણાય છે ! એઓ જાણે આ ધરતી ઉપરથી સ્વર્ગનો (મોક્ષનો) ઇસારો કરતાં જણાય છે !” જે સ્મારકમાં તે મરવા પડ્યો હતો ત્યાં ઇશ્વરી પ્રકાશ શિવાય તહેને બીજી કાંઈ જ વાસના રહી ગયેલી જણાઈ નહીં; કેમકે ઘણાં દુઃખોએ કરીને તહેને સંસાર ઉપર અભાવ થયો હતો. કષ્ટ અને વિપત્તિ માનવીને જ્યારે કેવળ નળગો ને નમાલો કરી મેલે છે ત્યારે તે દુઃખોની સામે ટક્કર ઝીલીને દુઃખોને જેરવી શકે છે, કષ્ટોને પચવી શકે છે, પરંતુ તેટલાં જ બળથી એક સુખી મનુષ્ય સુખને સેવી શકતો નથી. સુખના સાધનો તેનાથી જેરવી શકાતાં જ નથી. દ્રવ્યના ઢગલા, પુત્રી પુત્રાદિકની રેલછેલ, અને વિકાસના ભોગોથી તે પરમેશ્વરને ભૂલી જઈ પોતાના મનને કબજામાં રાખી શકતું નથી; જેથી તે સુખો સટે ન્હાનાંશાં એકાદ દુઃખથી નિરાશીમાં નંખાઈ

જવા માટે છે. જેમ હરિશ્ચંદ્ર રાજાનાં સુખોને દુઃખોમાં ફેરવી નાંખનાર રૂપિ વિશ્વા-
મિત્રને તેના એક હઠકડતા શત્રુ લેખે પરમેશ્વરે જ ઉભા કર્યા હતા, તેમ એક
વિધવાના શત્રુ લેખે તેના જેઠને ઉભો કરીને પરમેશ્વર તે વિધવાને સંસાર ઉપરથી
અભાવ કરાવે છે. મીરાંબાઈને મોક્ષપદ આપવા થકી જ ત્હેના ધણીને તેણીના દુશ્મન
તરીકે ઉભો કરવામાં જેમ ઇશ્વરનો જ હાથ હતો; તેમ એક વિધવાને સુખિત અપા-
વવા સાથે તેણીના સસરાને તેના કટાં વેરી લેખે પ્રભુ જ ઉત્પન્ન કરે છે. કુવલ્લની
મોક્ષગતિ કરવા માટે તેની ખુદ માવતરને જ જેમ તેની વૈરી બનાવી હતી, અને
મુઠ્ઠાદણની સુખિત માટે જેમ ત્હેના બાપને જ ઇશ્વરે શત્રુ બનાવ્યો હતો, તેમ
મંગલાગૌરી જેવી વિધવાને પોતાની ગોદમાં લેવા થકી જ પ્રભુએ તેણીની ભોળાઈએ
અને નબળાઈને વૈરી બનાવી હતી. સુવર્ણબાઈ જેવી વિધવાને ઉચ્ચપદ આપવાના હેતુથી
જેમ તેને પૂછી પૂછીને તેના બાઈ પ્હેનો મારફતે પ્રભુએ કપ્ટો આપ્યાં હતાં, તેમ
મુધન્વાને તેના પિતા મારફતે, અને પાન્ડવોને તેમના પિત્રાઈ બાઈઓ મારફતે
દુઃખો આપી ઉચ્ચ પદ પ્રભુએ જ હીધું હતું. નરસિંહ મહેતાનું તારણ તેના બાઈ
ભોળાઈને શત્રુ બનાવી તેમની મારફતે, મહેતાને વિપત્તિઓ આપવાની નેમ જે રીતે
પરમાત્માએ તેના તારણ થકી જ તાકી હતી, તેવી જ નેમ સુદરાણાઈ વિધવાને
ઉગારવાને તેના દિયરને વેરસી બનાવવામાં, પ્રભુની જ ઇચ્છાથી દિયરે તેણીના
ધણીનું સર્વસ્વ પચાવી પાકી વિધવા ભોળાઈને રવડાવવા અને રખડાવવામાં જિત
માગી હતી.

પોતાનો ધણી માલિક સાચો ગણાથી અપુત્રવાન વિધવા સાસરિયાંના શત્રુઓ
વચ્ચે હાથ ઝોળતી થઈ પડે છે ત્યારે ત્હેને જે દુઃખ લાગે છે, પોતાના પતિની
જ માલ મિલકત ઉપર તાગડધિરા કરતા દિયરો કે જ્યેષ્ઠોને જ્યારે તેણી દેખી
દેખીને પાછા પાછાં વેવળાં મારે છે, ત્યારે તેને આ ધરતી ઉપર એક ઘડી પણ
જીવવા ગમતું નથી. અરે બહેનો ! વિધવાવસ્થાને નિભાવવામાં જ તમારી બહાદુરી
છે. શીથલ સાયવીને સળુરી પકડી પ્રભુને જ પતિ માનનારી વિધવા તો સઉ પાપોથી
સુક્ત થઈને, દુઃખોના સર્વ અનુભવો લઈને પવિત્ર થઈને, જે પુન્યશાળી પરલોકમાં
જાય છે તે સ્વર્ગલોકના હજારો પવિત્ર જીવાત્માઓ આકાશ ઉપરથી બેઠેલા બેઠેલા
દોડી આવીને હાથેસેર ઉદ્દારો કાઢે છે કે : “આ સાધવી તો મહારા જ હાથ
ધરવા આવી છે ! હે પવિત્ર સાધવી ! તું મહારી પ્રિયા થયો ! “ હે બહેનો !
તમારાં અંતઃકરણમાં તો એવું, કે માથે વાંસેથી રાજા જેવા ધણી ઉઠી ગયા એટલે
આસપાસનાં સર્ગાં સ્થેનીઓ તમારી દયા અને કહર ખાતાં થઈ તમારી વૃત્તિને
અનુકૂળ રહીને આથડે તમને સુખમાં જ રાખશે. આટલી જ ઉમેદમાં તમે
તમારું સામાન્ય દુઃખ ટળી ગએલું હોવાનું માનવાથી, હેમેશાં તમે શુભામલીની
હાલત લોગવી છે; અને નિરાશા, નાચીપાસી, અને નાઉમેરીમાં જ જન્મારો

વર્ધ ગાળ્યો છે. ભોળાઇભો, નણુદો, દેરાણી કે જેઠાણી સર્વ તમને અતુલ્ય થાય અને તમારી મરણ મુગળ વર્તે, એ લાલસાએ જ તમારી શાન્તિનો ભંગ કરી તમને દુઃખ લગાડ્યું છે. દિયરો કે જ્યેઠા વીરો ઉઘો નીચા મત બાંધવાથી જ તમને વિધવાવસ્થા સાજો છે.

શક્તિનાબુઃ—ધણીની છતી હોલતે વિધવા ધણિયાણી પાંઠ પાંઠની ઓશિયાળી શંકુ ત્યારે તે દુઃખી ન થાય તો શું પોતાને સુખી દેખાવે ? પોતાના ધણીનું દ્રવ્ય છતાં શું દેર જેઠની આગળ હાથ ઓળવાને વિધવા સરનાયત્રી છે ? ના, હું એ કાંઈ દિલાસો માનતી નથી.

મરા બી નયાહી દેહ અઝ હીમરાન;

બ એહસાને તુ હાર દર હર જમાન.

હે અદલા માલિક ! તું મૂકને બીજાઓ આગળ હાથ ઓળનારી, હાજત વગરની, ઓશિયાળા અવતાર વિનાની કર ! હે બક્ષીશના ખાવીદ ! હરદમ મૂકને તકારા એકલાના જ ઉપકારમાં રાખ, બીજાની ઓશિયાળી નહીં કર ! હે દિલાસા દેનાર મોલથી ! સેખ સાહેબે દલીલ સમજાવતાં કહ્યું છે કે; તાતારની જંગી લડાઈમાં કોઈ નૌજવાન મરણુતોલ ધાયલ થઈ પડ્યો હતો, તેને કોઈએ જણાવ્યું કે; “ઝિયા-કેલ નામના કંબુસ શ્રીમંત પાસે “નોશદાદ” એટલે અમૃત છે; તે જોઈ અતિશય કંબુસ છે તો પણ જરાક જેટલો નોશદાદ જો ત્હને તે આપશે તો તું તૂટ જ ટટાર થઈશ; પરંતુ તે એવો તો કૃપણ છે, કે તેના સુદરા ઉપર જો નાન (શીટી) ને ઠેકાણે ચંદ્રમાને મૂકવામાં આવ્યો હોત તો રાત્રે રસ્તાખીઝ સૂધી, ચાને કે કિપામતના દહાડા સૂધી, તેણે ચંદ્રને પણ છુપાવી રાખ્યો હોત !” આટલું સાંભળતાં જ પેટો ધાયલ જવાન પોકારી ઉઠ્યો:—“હું ત્હેના પાસે અમૃત માગું અને તે કદાપિ આપે કે નહીંએ આપે, તે નોશદાદથી મ્હારો ધા રૂએ કે નહીંએ રૂએ, મગર તેના પાસેથી અમૃત માગવું એ જ હું તો કાતીલ ઝેર સમાન સમજું છું. મ્હારા કારી ધા કરતાં પણ જાનુન ધા તો હું ના—કદર નિર્દય માણસ આગળ હાથ ઓળવો એ જ વધારે દુઃખદાઈ સમજું છું.”

હરએ અઝ હુનાં બ મિસત ખાંસતી;

દર તન અફઝુદી એ અઝ નાં કાસતી.

પાછા અને ના—કદર માણસ કનેથી જો ઉપકાર ખેંચીને તું કાંઈ પણ વસ્તુ લાગ્યો તો તું જરૂર જ જાણ્યો કે, તે તે વસ્તુથી તકારા ચરીરને તો લાલ કર્યો, પરંતુ તકારા પાક જાનને તો તે ઝેરલાલ જ કર્યો. કંકાશ અને કુટુંબ કલેશ કાપી નાંખવો, દુઃખી થઈ પડેલી વિધવાને દિલાસો આપવો, પાપીને પણ પસ્તાવો ન કરાવવો, અને દર્દી કે રોગી થઈ પડેલી વિધવાઓની વ્હારે ધાવું, એ નિયમો જેના ધર્મમાં નથી તે પાખંડ ધર્મ છે. તમે વિધવાને શોક કે ભરી ન કરવા કહો તેણે કરીને કાંઈ શોક

છાડાતો નથી, પરંતુ દિલાસો અને હિમ્મત મળે એવું તદ્દમે કાંઈ કરતુંય કરે! તો જ વિધવાના દુઃખી જીવરને શાન્તિ મળે; બાકી મોઢેના દિલાસા અને જીવાનના ઉપદેશો એ તો સૌ હીક જ છે. આપણા પાક રસુલ મોહમ્મદ સાહેબની જ્યાં ત્યાં ફતેહ ફિરોઝીની સુબારક ખબરો થતી સંભળાઈ, ત્યારે તે પાક નખી સાહેબ ખુશ ખુશ અને મગ્ન મગ્ન થવા લાગ્યા હતા; એવામાં તેમને કારી જખમનો ઝટકો લાગ્યાથી પોતે દુઃખી થઈ પડ્યા હતાને? મરિયમખીને પોતે અવતરેલા તેમના એકપૂરા બેટા હાદિમ માત્ર પંદર મહિનાની જાંઘી ભોગવી શુજર પામ્યા, જેમનાથી તે પાક પેગમ્બરની જોલાઈનો શીલશીલો ચાલુ રહેવાની હિમેઠ હતી, તે વારસ-બેટાના મોતનો ગમ તેમના બાપને કાંઈ થોડો લાગ્યો હતો? જ્યારે આ દુઃખનો ધા તેમનાથી ન જ ખમણે ત્યારે તેઓ પજુ રડી પડ્યા હતા, શોક અને ભરી કરીને કહ્યું હતું તે મૃત દેહને કે:—“હે મ્હારા ચેરાગ! તું ખુત્રાઈ ગયાથી મ્હાંજે જીવર અંધકાર પામ્યું છે! હે નૂરેચરમ બેટા! ત્હારાથી છુટો પડતાં તો મ્હારી ચરમો આંતુના રેલાથી એવી તો ભરાઈ ગઈ છે, કે જાણે આંતુઓના જે ચરમા થયા છે!” એક તો એકપૂરા બેટો શુમાબાનો ધા, અને બીજું તો કાઈબાર તરફ ભોજન બેળું ઝેર ખાધામાં આબ્યાનો ધા. આમ જે ઘાથી પાક નખી સાંઢબને જો બિચેની અને ગમખારી લાગી હતી, તો ખાપડી વિધવાનું છત્ર શુભ ચયાથી તેણી હવે એશિયાળા અવતારને રહે નહીં તો શું હશે મોલવી સાહેબ! ખુદાને જો આંખ અને કાન હોય તો જેરઈનશાહ ખમનારાંની કાંઝી નજરે જુઓ ના? પડ્યા ઉપર પાટું મારતો અવાજ સાંભળે ના? અલ્લા તો કોણ જાણે કયારે મળશે, પણ વિધવાને ત્હોનો મરનાર ખાવોડ પજુ શું પાછો મળવાનો છે? અને તેણીના દુઃખોની ફરિયાદો સાંભળવાનો છે?

—ૐૐૐૐૐ—

૫૦ મું દુઃખ નિવારણ.

—ૐૐૐૐૐ—

જ્ઞાન કથે સો જ્ઞાનહી, પ્રકાશન સો જ્ઞાન;
ગોળા છૂટે જ્ઞાનકો, તવ સખ કરે મેદાન.

ભવી સાહેબ:—આપણા પાક મઝહબમાં તો વિધવાને શોક અને ભરી કરતી એવા છતાં ત્હોને દિલાસો ન આપવો એ શુન્દા છે. જેઓ મોહમ્મદી મઝહબમાં ન માનવા છતાં મોહમ્મદિયાન કહેવડાવે તેમને ધિક્કાર છે. એના કરતાં તો મૌરમન પંથ સ્વીકારે તે બહુ.

શક્તિનાથુ:—મોલવી સાખ! જો એક દુઃખી વિધવાના દુઃખનું નિવારણ થઈ

શકતું હોય તો તે પંથનાં સિદ્ધાંતો સમજાવે; કોઈની રવેશે હુમારે છવ ઠરે એટલું જ બસ છે.

માલવી સાહેબ:—ભૌરમન પંથવાળાનાં આઠ ધાર્મિક ફરમાનો એક સોનેરી પૃષ્ઠ ઉપર કોતરેલાં છે, અને તેના ઉપદેશો ખાસ કરીને દુઃખી વિધવા, દુઃખી રાંદેલા, દુઃખી અનાથો અને દુઃખી યતીમોને દિલાસો દેવાને જ રચાયેલાં છે. એ સિદ્ધાંતો એ છે કે:—

(૧) ઈશ્વરને આકાર છે, અને માણસના જેવો તે માંસ અને હાડકાંને બનેલો હોવાથી ફરિયાદ સાંભળનારો, ઝેરછંનશાફ્ર થતો જ્ઞેનારો, અને દયાળુ હોવાથી દુભાયેલાં દુઃખાયેલાંને અતે સહાયભૂત થાય છે, અને જીલ્લમગારોને ઘટિત તે સજા ફરમાવે છે જ.

(૨)—માણસ એ પરમેશ્વરના તત્વોનો એક ભાગ છે, અને તે પણ પરમેશ્વર થઈ શકે છે, જેથી દુઃખી કે સુખી પોતે જ થાય છે, અને પોતે જ પોતાનું પિછાની લે છે.

(૩)—મનુષ્યને કાંઈ ઈશ્વરે સરજેલું નથી; તે તો છેક છેક સૃષ્ટિની શરૂઆતથી જ હયાત છે, અને આ હયાતિ તે કદી પણ ખતમ કરનાર નથી.

(૪)—આદિકારણ (Original), પ્રારંભ, મૂળ, ઉત્પત્તિ જેવું કાંઈ છે જ નહીં. જન્મ-પાપ, જન્મ-કરણી, જન્મ-પુન્ય જેવું કાંઈ છે જ નહીં. ખુદા એકલો સત્યને રક્ષણ આપે છે. (આ ઉપરથી ચર્ચિલ, લીટન, સીટન, અને રોબર્ટસન ખાનદાનોએ પોતાનો એ જ સુદ્રાલેખ રાખ્યો છે કે; “ખુદા ખરોનો બચાવ કરે છે.”)

(૫)—આપણી આ પૃથ્વી તો એવી એવી પુષ્કળ વસાયત થયેલી પૃથ્વીઓમાંની એક છે. પરમાત્મા કાંઈ નવું પેદા કરતો નથી, માત્ર ફેરફાર કરે છે.

(૬) ઈશ્વર બની ચૂકેલાં માનવીઓનો, ફિરેસ્તાઓનો; બાલા પવિત્રાત્માઓનો અને દેવી શક્તિઓનો પ્રમુખ પરમેશ્વર છે. (અર્થાત, દ્વૈતમતવાદીઓના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઈશ્વર કરતાં પરમેશ્વર અડતા દરજ્જાના છે). સંસારના મુખ દુઃખની લગામ અને ચાવી તે જ અધ્યક્ષના હાથમાં છે.

(૭)—મનુષ્યનો ઘર સંસાર, બાયડી છેકરાં, માટી ઝેવર જે સમજાં આ પૃથ્વી પર ઘરબાર કરીને સૌ માંડી મૂકીને રહ્યાં છે, તેવો જ સંસાર પરલોકમાં પણ સર્વદા કાયમ રહેવાનો છે. વાસના તો ભેળવાઈ જ રહેવાની હોવાથી, બાયડી મરી ગઈ તો હમેશના રંડાઈને તેનાથી સદાના છુટા પડયા, અથવા બાયડો મરી ગયાથી સર્વદા રંડાપો લઈને નિરંતરનાં વિખુટાં પડયાં, એવું એવું કાંઈ માન્યો જ મા; પાછાં બીજે સંસારે, બીજે રૂપે, અને બીજે શરીરે તે ને તે જ કુટુંબીઓ જોડાઈ જવાના છે.

(૮)—મૌર્મીનિઝમ એ સત મત છે, અને એ જે પંથ છે તે આ ધરતી ઉપર પ્રભુત્વ જ રાખ્ય છે. મુખ દુઃખ તો માત્ર નામો છે.

શક્તીનાણુ:—અમ જેવી વિધવાઓને આ મત સધિયારે આપનારું જ છે, પરંતુ અમોને મહા મહા સંતાપ અને મહોટામાં મહોટી પીડાકરી તો એ જ થઈ લાગે છે, કે હમારા ખાર્વાદે જીવતાં જીવત જે મા-આપની સેવા ચાકરી શરે અશમથી ઉઠા-વેલી, જે જાઈ બહેનોને સુખ આપવા સારૂ પોતાનું તન બદન રંગટાળીને પાળેલાં, તેઓ જ તેની વિધવા અને તેના દીકરાઓને જેવકા અને નિમકહરામ થાય છે. અલ્લાને જે આંખ અને કાન હોય, તે માંસ હાડકાં અને આમડાંવાળો જ હોય, તો દુઃખીઓની મદદે આવવા સારૂ દેખાવ પણ કેમ ન હે ?

ઐસલવી સાહેબ:—જોતની ચાદ અને અજલનું ચાહુ સ્મરણ આ સંસારને નીતિના પાયા ઉપર ટકાવવાને જેમ અવશ્યનાં છે, તેમ અસહ્ય દુઃખ અને ચોકખો અન્યાય આદર્શીના શરીર રૂપી મહેલને સફા રાખી ટકાવવાને ઘણું જરૂરનાં છે. અલ્લાતાલાના ચોકખા ન્યાયમાંથી કેઈપણ ધનશાન છટકીને નાસી છુટતો નથી; બહેને તે ચાહે તો ઉંચે ઉડીને આકાશમાં જઈ ભરાય, કે નીચે ઉતરીને પાતાળમાં ભરાય.

કેસ અજ દાદે ચઝદાં નેયાબદ શુરીગ;

અગરચે બે પરદદ બર આયદ બમીગ.

સંસાર એ એકે લાંબું સ્વપ્નું જ છે. ધન દોલતની કિંવા પુત્રાપુત્રિની તૃપ્તિ રાખવી, અને તે ગુમાવ્યાની બજારા કરવી એ પણ સ્વપ્નામાં જ હોય છે. જીવતાંઓ રહે છે કે, એક ચાલકા ગયાથી હમારું બધાંનું શું થશે ! હમે સ્વડી મૂઆં ! ધણી મરી નહીં ગયા પણ કહેતીને તો મારી જ ગયા ! જાપા નહીં મૂઝા, બચ્ચાં મરી ગયાં ! આમ સ્વપ્નાવસ્થામાં રડવા ટળટળવાનું કારણ એ જ છે કે, જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ પડયો નથી જેથી અજ્ઞાન રૂપી અધિકાર પૂર્ણપણે જ્યાં ત્યાં વ્યાપી રહ્યો છે. જ્ઞાન થશે ત્યારે આ અધારૂં પણ નાશ પામશે, અને આ સંસારી સ્વપ્નામાંથી શો કેઈ જાગી પણ ઉઠશે. આ બધાં વિધવ્યનાં સંકટો પણ કેવળ કલ્પનાથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં છે. જેમ અસ્ત અને ઉદય, જેમ શુકલ પક્ષ પછી વદ પક્ષ, જેમ દાદ પાછળ તાપ, જેમ રાત પાછળ દિવસ, જેમ ચઢવા બાદ પાહું ઉતરવું, અને ઉતરવા પછી પાહું ચઢવું; દાદર ઉપર ચઢતી વેળાએ પગથિયાં જેમ ઉંચે દેખાય ને ઉતરતી વેળાએ તે જ પગથિયાં જેમ નીચે દેખાય તેમ, હે દુઃખચારી બહેન ! સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી પાહું સુખ જ તું અનુભવશે. ધીર ધર. સજુરી જ આ વિધવ્યને મારશે.

“અંદ્રકળા બહે ઘડી ચડતી, રાતે દિસે રોજ રે;

પંદર દિવસ પછી ચાચ પડતી, બીબાનો શો બોજ !

કો દિન નથી સરખા.”

બહેન ! દુઃખ ટાળવાનાં મૂખ્ય મંત્ર એ છે કે; ૧-આ દુનિયામાં તું માત્ર એકે મુસાફર છે. બીજા મુસાફરો સાથે એકે અબાણા મુસાફરને તે વળી કેટલા

હઠાડા લોગવવાના હોય ! ૨-પ્રભુ હમેશ માઠાંમાંથી સાફ જ કરે છે એમ નહીં માનવું. જો તેમ ના હોત તો ટેલીરેન્ડ જેવા મહાન પુરુષના વિચારમાં તો લઘાયક સિપાઈ બન્યા હોજો નામના કરવાનું રમ્યા કરતું હતું, પરંતુ પ્રભુએ તો લેને એકદમ લૂંટી લંગડો બનાવી દીધો ! લંગડી અવસ્થામાં તેણે શોધ શોધને હબરો પુસ્તકો વાંચી નાંખ્યાં, અને પાછળથી હસી હસીને તેનાં મધુશં કૃષ્ણ આખ્યાં, અને પોતાના કાલનો તે મહાન રાજપ્રછંદી નરે-જમાન ઘડી ગયો. ૩-પ્રભુ જે સ્થિતિમાં રાજે તે સ્થિતિમાં રહેવું, અને લેની ઘટનાથી ઘડાએલી જે ચાલે સંસાર ખીકે તેમ ખીકાવવો. આ ગ્રંથ સુત્ર જો તું ધારણ કરીશ તો આ રંડપો લેને પુત્રવી મારશે નહીં.

૫૧ મું દુઃખ નિવારણ.

તે તો ત્હારા ગળાંની નસથી પણ પાસે છે.

ભૂદેન ! દુઃખની મારી તું પુઠાની હસતી વીશે પણ શંકાશીલ ના થઈશ. તે લેને દુઃખના વખતમાં મદદનો હાથ આપવાને તો આવીને ઉભો જ રહે છે, પણ લેને જોવાને સાફ ત્હારી આંખો જ ક્યાં બળી છે ! લેને તે દેખતો નથી તેથી લેની હસતી જ નથી, તેને ત્હારી દયા ને કદર જ નથી એમ નહીં માનીશ. એ તો ત્હારું અજ્ઞાન છે. ત્હારી આંખે દુઃખના અંધકારનો પડદો ફરી વળ્યો છે. રાતે આકાશમાં જે તારાઓ ચકચકી રહે છે, તે દિવસે સૂર્ય ઉગવાથી સૂર્યના યેહક પ્રકાશમાં ઠંકાઈ જાય છે ખરા, આપણી આંખે તે તારાઓ દિસે દેખાતા પણ નથી એ વાત પણ ખરી; તેથી કાંઈ આમ કરતું નથી, કે તે તારાઓ નાશ પામ્યા, અથવા તારાઓની હસ્તિ છે જ નહીં. તે જ પ્રમાણે પ્રભુ દેખાતા નથી તોપણ આ સુપ્તિની અંદર સર્વમાં એકરસ થઈ તે તો જરાઈ જ રહેલા છે; માત્ર સંજોગ જ સૌ મનુષ્યોને સારી માઠી સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. સુખી દુઃખી, ઉંચી નીચી, સારી માઠી સ્થિતિ એ બધું સમય અને સંજોગ જ આણી આપે છે; માટે ભય કે ચિંતામાં નિરાશ ન થતાં, “કાલે પ્રભુ હઠાડો ફેરવી નાંખશે,” એવી ને એવી આશામાં ત્હારે ત્હારા જીવને ધારવવો જોઈએ. સુખવાળી ચડતી સ્થિતિ જો ઈશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થાય તો છડી બકી ન જતાં દુઃખી વખત કરતાં પણ વિશેષ દીનતા રાખવી, કેમકે બારે હઠાડા એક સરખી સ્થિતિ આણુ રહેતી નથી. છુટાં પડવાનું દુઃખ કાંઈ જેવું તેવું

હોતું નથી; ત્યારે મૃત્યુથી સદાનાં વિજીતું પડવાનું છે, એવું તો સમજનારાને કેવું મહા દુઃખ થાય છે એ સોના જ અનુભવમાં આવે છે. રામચંદ્રજી જેવા ઇશ્વરી અવતાર, માત્ર વનવાસ જવા નિકળ્યા તો તેટલું છુટું પડતું પણ તેઓશ્રીના માતાજીથી સહન થયું નોતું; જેથી તે માતા પણ આમ જ રહી ઉઠી હતી કે;

“નેણમાં નિદ્રા ના’વે જરી,
મ્હારો રામ ગયો વનવાસ રે !—નેણમાં.
હંસ વિના મ્હારાં સરોવર સુનાં રે,
સિંહ વિના સુનાં વન વાટ રે !
રામ વિના મ્હારાં મંદીરિયાં સુનાં રે,
કૃષ્ણ વિના સુન્દર ગોકુલ ગામ રે—નેણમાં.
માતા કૌશલ્યા એમ કહી રહ્યાં રે,
સમીપે રહો મ્હારા સ્થાન રે !—નેણમાં.”

વિધવા જો સાથે સાચાં પ્રેમ બંધનથી પોતાના પતિ જોડે જન્મારા ભર જોડાયલી રહી હશે તો તેણીને જોડલો તો દિલ્લાસો મળે જ છે કે, પોતાના ધણીને મટીને દેહ તેનાથી નિરંતર અળગો થયો છે ખરો, પરંતુ તેણે લડાવેલા લાડ કોડતું સ્મરણ સર્વદા આપણા ઘરમાં યાદ રહેશે. તે પ્રેમીના પ્રેમના ઉદ્ગારો ને પડયા ત્હેને કાને પડતા જ રહેશે. તેનાં સુનાં પડેલાં ઘરનાં ખુણે ખુણામાં ત્હેના સંકુલના સાદ અને જોડોજલાલીની યાદ સંભળાયા જ કરશે. એક ચોપાનિયામાં મ્હારા વાંચવામાં આવ્યું હતું કે, મહાન સિકંદર બાદશાહ મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે ત્હેને માટે સોનાની જ કબર બનાવવામાં આવી, અને જ્યારે ત્હેને હફનાવવામાં આવ્યો ત્યારે કેટલાક તત્ત્વવેત્તાઓ ભાં કાજર હતા, તે પૈકી એક બોલ્યો કે; “કાલે તો સિકંદર પોતાનો ખજાનો સોનાથી ભરતો હતો, અને આજે ! આજે તો તે જ સોનું ત્હેને પોતાનો ખજાનો બનાવે છે !” બીજો તત્ત્વજ્ઞાની તૃત્ત જ બોલી ઉઠ્યોઃ “ગઈ કાલે તો સકળ જગત્ ત્હેની તુજ્જાની તુષિ કરવાને પૂરી પડી નો’તી, અને આજે ! આજે તો ત્રણ ચાર વાર કપડું જ ત્હેને માટે પૂરતું થઈ પડ્યું છે.” આ સાંભળીને વળી ત્રીજો કહેવા લાગ્યોઃ “આ પૃથ્વી ઉપર કાલે તો સિકંદરનું રાજ્ય ચાલતું હતું અને આજે ! આજે તો આ થોડીરી મટી ત્હેના ઉપર અમ્મલ ચલાવે છે !” વળી ચોથો પોકારી ઉઠ્યોઃ—“કાલે તો આ સિકંદર હજારો લોકોને છુટાપણું આપી શકતો હતો, પણ આજે ! આજે તો તે જમડાના પંઘમાંથી પોતે જ છુટી શકતો નથી.” ત્યારે પાંચમો શિલસુદ્ધ કહે; “સઘળી પ્રજા ગઈ કાલે તો સિકંદરથી બિહ પૂણ રહી હતી, અને આજે ! આજે તો એક પણ શખ્સ ત્હેની પરવા કરતો નથી !” હવે છેલ્લો તત્ત્વવેત્તા કહેવા લાગ્યો; “અને કાલે તો પારકા મુલકો સર કરવાને મોકલું લશકર લઈ તે લડવા જતો હતો, ત્યારે આજે ! આજે તો તે જ લશકર ત્હેને ઘેરમાં બાંધવાને લઈ આવે છે !” માટે હે દુઃખી જાહેન ! સિકંદરની

પેઠે આપણા કોઈનાથી પણ આ ક્ષણભંજર જગતમાં સર્વદા તો જીવી શકાશે જ નહીં, ત્યારે કળકળાટ કરવા કરતાં કીર્તિવંત અને જશવંતુ' નામ માત્ર પણ આપણે આપણી પાછળ મૂકી જઈએ તો બસ છે. પ્રભુની કુદ્રતના બધા કાચદાને અપવાદ હોય છે, પણ મૃત્યુના કાચદાનો અપવાદ જ નથી.

અગર નીરત ઇંદર કરાવાન હેરંજ;

હમાન નામ બેહતર કે માનદ ન નંગ.

વિધવા પોતાને મળેલી આ હાલતને પણ યુષ્કિર્ણક માન્ય રાખી, પોતે હવે પછી કરવાની ફરજે બલાવવામાં જો શકાઈ જાય તો તેણીને અને તેનાં બાળ બચ્ચાંને ઘણા જ લાલ આયદે મળવાનો છે. જો વિધવા અવસ્થામાં પોતાની ફરજે બલાવવામાં તૂટેલું દિલ અને બડબડાટ ચાલુ રહેશે તો જમાનો તેણીનો શત્રુ થઈ પડશે. બાપ વગરનાં બચ્ચાંનાં દુઃખે દુઃખી થતી વિધવા-માતા સમભાવ યુષ્કે વળગી રહેશે તો ઘરમાં એક બેને બદલે ઘણાં દુઃખીઓ જોવાં પડશે, પિતાનાં મોત વીશે રહતાં બાળકોને દેખીને તેમની માતા પણ જો સાથે સાથે રેવા લાગશે, તો તેણીને ધણીના મરણ જોડે વળી પિતાના મરણનો એક વધુ ખેડ ભેગડશે. આથી કરીને સંતાપનું પ્રમાણ કમી થવાને ઠેકાણે બેવડું વધી પડશે, બેવડાનું ત્રેવડ ને ત્રેવડ દુઃખનું ચોગણું દુઃખ વધી જશે. સુલેસ્તાન છોડતી વેળાએ યુક્તયુક્તને બળાપો થયો કે.

ચેહ હસરત રેહ ગઈ,

કીસ કસ મળેસે છોડગી કરતે !

બગર હોતા અમન અપના,

સુલ અપનાં બાગબાં અપનાં !

તે બાપડાં યુક્તયુક્તના જીવરમાં જો જ ડાઘ રહી ગયો, કે હું કેવા કેવા આનંદથી મ્હારી છોડગી ચુગરતો, જો આ પુલવાડી મ્હારી પોતાની જ થતે તો સુલાબો પણ મ્હારા જ થાત, અને આ બાગબાન પણ મ્હારો જ થઈને રહેત ! માણસ ગમે એવી ઇચ્છાઓ કરીને ગમે એટલી કોશીશો કાં નહીં કરે તો પણ તે મ્હા પ્રભુ આપણી સિમા સુકર જ કરી આપે છે. મનુષ્ય બહુ બહુ વિચાર ચલાવે છે કે, તે મ્હાન બાપે મ્હારા માટે શી શી ચોજના ને શા શા સંકલ્પો કરી રાખ્યા હશે ! તે મ્હાન શક્તિ હવે પછી પણ મ્હાને કીયાં કામો ઉપર કામો લગાડશે ! પરંતુ, તેની સુખ સકેતવાળી દરબારમાં કેવી કેવી ચોજનાઓ દર પળે આલી રહી છે, તે ભવિષ્યની વાતો તો છેવટ સુધી છુપી જ રહેવાની છે. જો કે આદમીમાં સોળે કળાએ સંપૂર્ણ એવા યુદ્ધતાલાના યુદ્ધાઈ શુણો પૈકી પા આનીબાર પણ યુદ્ધાઈ શુણ હોય, તો પણ સોળે સોળ આનાની કમાઈ કરવા માટે કદગી તો જરૂર પડવાની જ છે. આપણુ દરેક ઇનશાનમાં ન્હાનાં મ્હોટાં પ્રમાણમાં જો કે યુદ્ધાઈ શુણો તો ભરેલા છે જ છે, તો પણ તે શુણોને વધારે બિલવવા સારુ, અને યુદ્ધાનં જોટલી પૂરેપૂરી લાયકાત મેળવવાને દુઃખ અને સંકટના અનુભવો મેળવવા જ પડશે. હે શાકીના !

ત્હને જેઠા કે દિવસે આગળ હાથ ઝોળવાનું જ દુઃખ થતું હોય તો તેટલું દુઃખ તું હાથ જ ચલાવજે, પણ પાપી પેશાનો પૈસો માત્ર કરવાનો તો વિચાર સુધાંએ કરીશ નહીં. નીતિને વળગી રહી, પાક હાથનને પકડી રાખી, પ્રમાણિક નિષ્ઠાથી ત્હારું વૈધવ્ય ભોગવી હાથ, તો તે જ ત્હને વફા કરશે. બીજા માગીને ઉઠર પોપણ કરતું બેઠતર છે, પણ લગાડી કરી નબળો વહેવાર કરવાની લગાડે તમા કે તથા રાખીશ મા. એક ચોરે એક બિખારીને મહેલું માર્યું કે; “શું ત્હને રૂપાના એક નળવા દુકકા સાડે હાથ ઝોળતાં લાજ કે શરમ લાગતી નથી ?” ત્યારે તે બિલુકે શુર્ખર જવાબ કયો કે;

હસ્તે દશક અઝ પચે ચક હુખએ સીમ,
બેઠ કે બોખરનં બહાંગી હુ નીમ.

એક નળવા રૂપાના સિક્કા સાડે તું જેવો ચોર કોઇક નિહોપના હાથ જ કાપી નાંખે છે, તેના કરતાં તો હું કોઇ હાતારની આગળ હાથ ઝોળું તે જ બહુ છે. ત્યારે હે બહેન ! સંતોષના મધુર રસ પી લે; અગુરીનો મિઠો ગોટ ગળી જા; અલ્પતાલા હયાળું ને કૃપાળું છે. ત્હારા ખાવીદની મીલકત કોઇ દિવસ પણ જતી રહેવાની હતી તે આજ જ જતી રહી, અને બાકી રહેલો માલ ખમનો પણ કાયમ રહેવાનો નથી, માટે આ સંસારમાં તું માત્ર આનંદ જ ભોગવી લે. સિદ્ધાર્થ રાજનો કરોડો રૂપીઆનો વારસો, અને રાજપાટ તથા સુખ સંપત્તિ ત્યજી હાથે, વિવધ વિલાસનો ભોગ આપીને, મહાવીર સ્વામીએ દુઃખો અને કષ્ટો જ પસંદ કરી ખસ ત્યાગ-ત્યાગ-અને ત્યાગ ધર્મ સ્વીકારી, કોઇથી પણ સહન ન થઇ શકે એવાં કડક દુઃખ વેડવાનું પ્રયોજન માત્ર “પરમેશ્વરને ત્યાંનો બહોળસ્ત કરી રાખવામાં જ તેણે આનંદ આનંદો હતો.” તે ત્યાગ-ધર્મ અંગીકાર કરીને તું પણ પરમેશ્વરના ઘર વીથેનો બહોળસ્ત કરવાના કામે હવે લાગી જા !

પર મું દુઃખ નિવારણ.

દેવતાઓ નાચે સુશીલ વિધવાની પુબધી.

“What ignorance attends the human mind !

How oft we are to our misfortunes blind !” —OVI.

દુઃખચારી બહેનો !

ધવા અવસ્થામાં તમે દુનિયાંને પિછાની ચૂકયાંનું જે અભિમાન ધરાવતાં હતાં તે તમારું અભિમાન તકલીલી હતું, પણ જ્યારે વિધવા અવસ્થા તમે ભોગવી ત્યારે જ તમે દુનિયાંને બરાબર રીતે ઝોળખી. નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ જ્યારે વિજયનો વાવટો

દુકકાવતો હતો ત્યારે પોતે અનંત સુખોમાં અભિમાન કરતો હતો કે; માણસ

જાનનો મેં ખરાબર અનુભવ લીધો; પરંતુ જ્યારે તહેના ઉપર વ્યાક્રોધ અને વિપત્તિઓના વર્ષોદ વરસ્યા ત્યારે જ તહેને જ્ઞાન આવ્યાથી તે પોકારી રહ્યો હતો કે; માણસજાનનો સાથે સાથે અનુભવ તો મેં આ દુઃખી હાલતમાં જ મેળવ્યો. માણસ માત્રનાં અળભે અળજ દુઃખોનો જો એક ઠેકાણે હગલો કરવામાં આવે, અને તે હગલામાંથી સરખે દિસ્સે જો નવેસર વહેંચણી કરવામાં આવે તો જે દુઃખીઓ પોતાનાં સંકટો, કષ્ટો, અને મુશીબતોને કૌથી અસહ્ય તથા નહીં જ ખત્રી શકાય એવું માનતાં હોય, તેવાં અત્યંત દુઃખીઓ પણ તે એક સરખો દિસ્સો લેવાની ના જ પાડીને પોતાનાં જીનાં ટેવાયલાં દુઃખોની જ માંગણી કરશે. વિધવા-પણાંમાં જે મ્હોટામાં મ્હોટું કર્મ-સંકટ નહે છે, તે લોકોની જીભહીથી થતી નિન્દા, લોક-વાયકાથી વિધવા પ્રત્યે મૂકાતા આક્ષેપ, અને લોક-લુલીથી વિધવા માટે ચર્ચાતાં તોલ્કમતોનાં દુઃખો જ તેમનાથી ખમેલાં ખમાતાં નથી. આ શરીરે કરીને એક વિધવા નીતિ વિવેકથી ગમે એવા વહેવાર કરતી હોય, બહારનાં આચરણો ગમે એવાં શુભ દેખવામાં આવતાં હોય, શારીરિક વ્યભિચાર પણ થતો ન હોય, પરંતુ માનસિક-વ્યભિચાર, માનસિક અત્યાચાર, અને માનસિક અનર્થ કે અનીતિ નથી જ થતી એવું કોઈ પરખી શકતું નથી. વળી જે વિધવા બહારથી ગમે એ અનર્થ કે અનીતિ કરે છે એમ ખીજાં ત્રાહિતોને જણાતું હોય, તેણી જો પોતાના અતઃકરણથી શુદ્ધ હોય તો કદિયે તેણી દુષ્ટ કર્મ કરશે પણ નહીં, અને પોતે શુભ ચારિત્ર્યવાળી છે એવું છતી પડીને કોઈને જણાવશે પણ નહીં. શુદ્ધ અને નિષ્કલંક વૈધવ્ય જીવનસારી વિધવા કઈ, અને દુષ્ટ આચરણવાળી વિધવા કઈ તે પરખવાની શક્તિ કૌ જનોને જાયે જ હોય છે. પરીક્ષા અને તપાસ કરીને સાચું અવલોકન કીધા વિના ખરેખર જુખી સી કઈ, અને સાથે સાથે દુઃખી બાઈ કઈ, તે દેવદૂતો પણ એકાએક પરખી શકતા નથી. માટે જેઓ વિધવાઓનું દુઃખ નિવારણ ઇચ્છતાં હોય, તેઓ જલે તેમને ખાતાને રોટલો અને રહેવાને ઓટલો પણ ના આપી શકે, પરંતુ તેમના ઉપર શંકા લાવીને નિન્દક જીભહીથી તેઓને દુઃખી તો નહીં જ કરે. વિધવા નિંદ્યાનું પાપ કારે હોય છે.

જીવનિ જીવતિનાથે મૃતે મૃતા વા મુદાયુતા મુદિતે ।

સદજ સ્નેહ રસાલા કુલજનિતા કેન તુલ્યા ક્યાત્ ॥

જેણી પોતાનો પતિ જીવતો હોય ત્યારે જ પોતે પણ જીવતી છે એમ માનવાવાળી, જે પોતાનો ધણી મરણ પામ્યાથી પોતે પણ મરી જ ગઈ છે એવું જાણવાવાળી, જેણી પતિના આનંદમાં જ પોતાનો આનંદ સમજવાવાળી, જે પતિની સેવા એ પ્રભુની જ સેવા છે એવું પિછાનવાવાળી, અને જેણી જીવતે કે મરતે પતિને શરણે રહેવું એ પરમેશ્વરને જ શરણે જવું એમ વિચારવાવાળી કુળવાન સી છે, તેની તુલના તો કોણ જ કરી શકે !

એક પ્રસંગે નારદજીએ મહાદેવજીને પ્રશ્ન કર્યો કે; “જગત્માં કોઈ સુખી પણ હોય અને સખી પણ હોય, સતી પણ હોય અને પડિતા પણ હોય, અકુળિન પણ હોય અને મહાત્માની માતા પણ હોય એવી વિધવા વસતી હશે?” મહાદેવજીએ ઉત્તર દીધો: “હે મૂનિ! વગર કાંટાનો શુભાળ, વગર ઠગિયાનો બાંધુ, કલેહી ઉપર જેને નિમાળા હોય એવી સ્ત્રી, અને અમાસનો ચંદ્રમા દેખતો હોય એવો પુરૂષ તમે જો જગત્માંથી આણી આપો તો હું તમે માંગો છો એવી વિધવા દેખાડું; બધા નગરવ્યથી જોવા!” નારદજી પોતાની સીતારી વળકડતા વળકડતા એક નગરમાં આવ્યા અને સાંજને છેડે નાગરસેરીમાં પેઠા. એક કલેહીમાં કોઈ સ્ત્રીનો રકવાનો સાઠ સાંભળીને કુળિયાના લોકોને પૂછતાં લોકો કહેવા લાગ્યા:—“આ કલેહીનો માર્ગિક એક ધનાઢય નાગર પ્રાણલુ હતો, અને ભૂલેચકે પ્રાણિણી બાણીને ગવરીબાઈ નામની આ શુદ્ર બતિની કાછિયેજી જોડે લગ્ન કર્યા હતાં. પ્રભુ ઇન્છાથી એને પેટે મહાત્મા પ્રાણલુ લેખાતા સિદ્ધનાથનો જન્મ થયો, જે ઉન્મદે પછોંચ્યા પછી વનવાસ વેઠવા આવ્યો ગયો છે તે આજ સૂપી પરત આ નગરમાં દેખાયો જ નથી. આવા મહાત્મા પુત્રના વિયોગથી નાગર શેડિયાને શોક થયો અને તેના ગમથી ગુરી ગુરીને લાખોની પુંછ મેલી શેઠ તો સ્વધામ પછોંચ્યા, પણ તે જ દિવસથી આ ભલી વિધવાએ મ્હોં પર અજ મૂકવાતું છોડી દીધું છે, સઘળી પુંછ જાન દક્ષિણમાં ખરચી ખાય છે, અતીથિ અવ્યાજતની સેવા કરે છે, દૂધ માત્ર પીને જીવે છે, કબ્જતિ છતાં સન્નતિ હોય એ રીતે યજ્ઞ યાગ કરાવી, અપ્તાહ બેસાડી પુન્ય કરે છે, રાત્રે કથેકરી પાસે કથા કરાવે છે, અને રાત્રિ ને દિવસ દુઃખી રહીને સારો સમય ગસ રડવું, રડવું, ને રડવામાં જ વ્યતિત કરે છે. બહુ પુન્યશાળી. એવી સતી તો ન જોતો ન અવિધ્યતિ!”

નારદજીએ પાડું જ માગી લીધું કે; આ એક જ સતી મહાદેવજીના આશ્રેષ્ઠ ઉત્તરના પ્રતિ ઉત્તર આપી શકશે. દહાડાઓ ગણતરી તેઓ આ સતીનો બતિ અનુભવ લેવા ત્યાં જ થોભી ગયા. છેવટ પ્રસંગે એક દિવસે કલેહીમાં પેશી ગવરીબાઈ સમઘ જઈ ઉભા, સાકાંગ નમસ્કાર કરીને યાચના કીધી: “હે પાર્વતિમૈયાં! આ તમારા વ્યવસાયતું ફક્ત શું? રાત્રિ ને દિવસ ગસ રોયા કરો છો ત્હોતું કાંઈ ઉત્પન્ન બતાવશો?” આટલું સાંભળી લાધને ગવરીબાઈએ પોતાના ખોળામાં મૂકેલી સીસી કાઢી બતાવી કહ્યું: “હે ભક્તજી થી નારદ! યોગી પુત્રના વિયોગ અને પ્રભુ જેવા પતિના મૃત્યુના દુઃખે દુઃખે રોઈ રોઈને હું જે આંસુઓ ટપકાઉં છું, તે આંસુઓથી દર રોજ આ સીસી બરાબ રહે છે, અને દરરોજ પ્રભાતમાં આ કલેહી પાછળની મહાશ ધણીની શુભાબલાદીમાં તે ઠાળવી દઉં છું. જે કચારીમાં આ આંસુઓ રેડાય છે તે કચારડામાં ઉગેલી બાજુડી ઉપર, વગર ઠગિયાના બાંધુ પાકે છે, અને ભોંયમાંથી વગર કાંટાના શુભાળ ઉગે છે! શ્રી શંકર પાસે પાર્વતિજી વગર ઠગિયાના બાંધુ

અને કાંટા વગરના ગુલાબ માંગે છે તે આપ લેતા જાવ ! મહારાં રૂડનતું રૂળ એ જ છે, કે શી શકરની આ નિમિત્તે મજ પ્રત્યે કાંઈ કૃપા ઉતરે, હું મહારી વિધવા-વસ્થાનાં દારૂણ દુઃખોમાંથી છુટું, અને તે માલિકના ચરણે જઈ પડું !”

નારદજી:—“હે સાધ્વી ! ત્હમે મ્હને ઝોળખીને મહારૂં નામ લઇને શા ઉપરથી ઝોલાવ્યો ? વળી પાર્વતિજી પોતાના પતિ શ્રી શકર પાસે જાંબુ તથા ગુલાબ માંગે છે એમ શા ઉપરથી ત્હમે જાણી લીધું ?”

ગવરીબાઈ:—“સીતા, હમયંતી, દ્રૌપદી, અહલ્યા, અને તારા એ પાંચેવ સતીઓ જેમ મહા સંકટો વેડીને સતીઓ લેખે અંકિત થઈ ગઇ છે, તેમ હું છઠી સતી લેખે લેખાંમાં લેખાવા માટે બધાં શુદ્ધ આચરણો કરી મહારૂં વૈધવ્ય રડી રડીને ગાળું છું, તો શું પરમાત્મા મ્હને એટલું જાણવાની પણ બક્ષીશ ના કરે !”

ઉપર નારદજી થોડાંક જાંબુ અને થોડાંક ગુલાબ લઇને રસ્તે પડયા. રૂળીઆને નાકે આવતાં વળી એક ઘરમાં બહુ જ આનંદથી મેઢાટે મેઢાટે કોઈ સ્ત્રીને હસવાને અવાજ સાંભળી ઉભા રહ્યા, અને ત્યાં રમતાં છોકરાંઓને હકીકત પૂછતાં માલુમ પડયું કે; જે દિવસથી આ આનંદીબાઈના પડિત ધણી મૈયત થયા છે તે દિવસથી એણી દહાડો અને રાત બસ હસે છે, ગાનતાન કરે છે, અને રાત્રિએ ઘરનાં બારણાં વાસીને રસિયાઓ સાથે રંગબોગ તથા વિલાસ કરે છે. હે મુસાફર ! તું જે સ્ત્રીના ઘરમાં જાય તો એક વાતનો ખુલાસો માંગજે, કે તું ત્હારા હાથે મોજાં કેમ ધાલે છે ? આ છાની વાત તે કોઇને પણ કહેતી નથી. આ આશ્ચર્યકારક હકીકત સાંભળીને નારદજી સાધુ પેઠે પોકારતા પોકારતા ત્હેની સીડીએ જેવા ચડયા, કે આનંદીબાઈ આવકાર દેતાં બોલી ઉઠી:—“આવો નારદજી ! મહારા હાથનાં મોજાં ઉતારવાનો આજ જ પ્રસંગ છે, અને આજે વળી અમાસ હોવાથી તમને અંદરમા દેખાડવાનો સમય પણ ઠીક આવ્યો છે !”

નારદજી:—“હે બા ! ત્હમે તો કોતક જ કયું. મહારૂં નામે જાણ્યું અને વળી શીવજીને સંકેત પણ પરખ્યો. હે રૂપિણી પંડિતા ! ત્હમે વિધવા છતાં સોળે શબ્દગાર સજીને વળી રંઘવાને બદલે હસ્થ જ કાં કરેા છે ? તમે સૌભાગ્યવતી હો તેમ સૌભાગ શા સાડું ઉતારતાં નથી ? આમ કરવાનું કાંઈ રૂળ બતાવ્યો ?”

આનંદીબાઈ:—“હે મૂનિરાજ ! હું એક પંડિતની વિધવા છું. મહારા પતિએ પાંડિત્ય બજાવી મ્હને પંડિતા કરી છે. વિપત્તિ અને સંકટોથી જરૂર એવાં અસંખ્યમાં શરીર ઉપર માત્ર આમડું પહેરીને દુઃખોના સમુદ્રમાં ડોળા ખાતી સીતાને પણ મેં જાણી લીધી છે; પોતાના પતિના મરણ પામેલા શબ્દને ઝોળામાં લઈ આંસુ-ઝોળી ધારા ચલાવનારી વિધવા સાવિત્રીની વિપદથી ભરેલી સુશીબતોનું પણ મ્હને જ્ઞાન થયું છે; જ્યાનક જંગલમાં શિકારીઓના હાથ ઉપર સપડાયલી હમયંતીની

વાતોની પણ મુને માહિતી થઇ છે; અને હજારો સ્ત્રીઓને પોતાના મિત્ર પતિની ધનધન્યતા ચિતાઓ ઉપર બળતી પણ મેં જાણી છે; આ ઉપરથી મેં ઉલટો જ કમ આપ્યો છે. રાબતે કે ફરીને પણ મૃત્યુ કાંઈ મૂકતું નથી. પૂર્વ જન્મમાં જે કાંઈ સારાં માટાં કર્મ કર્યાં હશે તેને અનુસરીને સુખ દુઃખ હોવા આવે છે, અને અવધ પૂરી થાય ત્યારે ચાલ્યાં જાય છે; માટે પરમેશ્વરે જે કાંઈ નિર્માણ કર્યું હશે તે જ થવાનું ને થાય છે. તેમ જ માણસનું જીવનું શોડું ને હાથપિટ કરવી ઘણી, તેમાં મેં કાંઈ સાર તકિ: નથી, જેથી પોતાના જોગામાંથી એક સીસી કાઢી બતાવીને કહેવા લાગી) હસતાં હસતાં ને આનંદના અશ્રુ પાડતાં દરેક જ હર્ષના આંસુથી આ સીસી બરાથ છે, અને શત પડતાં એ જ આંસુથી મહારા હાથે ધોઈ, આંખમાં એ જ આંસુના ફડકા મારું છું, જેથી (હાથનાં મોઝાં ઉતારીને કહેવા લાગી) મહારી હથેલી ઉપર આ નિમાળા ઉગી નિકળ્યા છે તે જુઓ, અને ચાલો ચોથી મેડીએ, હું તમને પણ અમાસનો આંદ બતાવું!" આટલું કહી હથેલી દેખાડીને શોડાં હર્ષ-આંસુનાં ટીપાં નારદજીની આંખમાં છાંટી ચોથા માળે ઉપર લઈ જઈ ચંદ્રમાના દર્શન કરાવ્યાં.

"હે પંડિતા! આપનું તપ અને પાંડિત્ય દેખી મહારે અભિમાન તો ઉતરી જ ગયું છે. હવે હું આપને એક પ્રશ્ન પૂછું છું કે, આ જિજિયામાં રહેતી સાધ્વી અવરીબાઈ તો શુદ્ધ છે, અને એની કૃપે સિદ્ધતાય જેવા મહાતા પ્રાણજી તપસ્વીનો જન્મ થયો કેમ સંભવે?" નારદજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

"હે મૂનિરાજ! આપ મહાતા બ્રહ્મકાર થઈને ઇતિહાસથી કેમ અજાણ જણાવો છો?" આનંદીબાઈ કહે; "જે પુરૂષ અપમાન પામવા સટે કોપ ના કરે, દુઃખમાં પણ સુખ માને, ઇશ્વર ઇચ્છાને આધીન રહે, કોઈ બહુ સ્તુતિ કરે અને બહુ માન આપે તેથી હર્ષિત નહીં થાય, સર્વ પ્રાણી માત્રમાં સમભાવ રાખી બધ પામવાને નિર્ભય કરે, ચિંતા પામવાને ઉપદેશો કરીને ઉગારે, અને દુઃખીઓને દિલાસો દે તે જ પ્રાણજી, તે જ શુદ્ધ, અને તે જ મહાત્મા છે. જે વિદ્યા બળીને ઇશ્વરને જોગળે તે જ મહાત્મા. શુદ્ધ કે બીજી હલકી જાતિમાં મહા મહા રૂપિઓ ઉત્પન્ન થયાના ઇતિહાસ શાંકરસ્વામીએ કહ્યા છે તે સાંભળી થોડા શૂનિરૂપિનાં મા-બાપ કોઈ જણામાં જ ન હતાં, રસ્તામાં જ કોઈ નાળી ગયું હતું. જેથી તેઓ મૃગલીને પેટે ઉત્પન્ન થયાનું ઉપનિષદમાં કહ્યું છે, તેનો મર્મ સમજી લો. તે પોતાનાં ઉત્તમ આચરણથી જ રૂપિદ પામ્યા હતા. દ્રોણાચાર્યનાં મા-બાપ પણ જણાયેલાં ન હોવાથી તેઓ એક પડિયામાંથી ઉત્પન્ન થયાનું કહે છે, તેનું ન કહેવાય એવું રહસ્ય સમજી લેવ. જ્ઞાતમને માટે કહે છે કે, સસલાંના હરમાંથી ઉત્પન્ન થયા હતા, તેનો એક બળી થયો. કૌશિકરૂપિ પણ કોઈ હરામ ઇલતના ફરજદ હશે, જેથી મા-બાપ ન જણાયાથી હર્ષ જેવાં હિંદુઓએ પવિત્ર ગણેલાં ધાસમાંથી તે પેદા થયાનું જણાવ્યું છે, તેનું શુદ્ધ સમજી લેવ. વાલ્મિકિ રૂપિ ઉપેવના રાક્ષસમાંથી થયાનું કહ્યું છે, તેમાં

ઉંડી કલ્પના કરે. વ્યાસજી જેવા મહારૂપિ ખારવણને પેટે જન્મ્યા હતા તે વળી શું? વશિષ્ઠ જેવા મહારૂપિ તો વેશિયા માતાને પેટે અવતરેલા, એટલે તો હવે થઈ. પરાશર રૂપિ તો એક ચાંદાળણીની કૂંચે અવતરેલા તે કેવી અજ્ઞયણી! અને આધા કયાં જાવ છો! આપ નારદજીને માટે કશું છે કે, આપ તો પોતાની જ દીકરીના દીકરા છો! જોકે એ વાત તો અશક્ય છે, તોપણ આપ દાસી-પુત્ર છો એ વાત તો સિદ્ધ છે.”

પડ મું દુઃખ નિવારણ.

સાધવી વિધવા એ સ્વર્ગની નિસરણી.

આ હકીકતો સાંભળી નારદજી તો આશ્ચર્ય થઈ ગયા. નીચું મ્હોં કરીને જટ જટ ચાલવા માંડ્યું, અને હાંફતા હાંફતા શંકરની દરબારમાં જઈ અડધા આનંદમાં અને અડધા શોકમાં બેઠા. “અરે! નીચ ચોનીઓથી રૂપિ મૂનિઓ અને મહાત્માઓ શું જન્મે! અરે! જે જે શુભોવાળાં ખાણસો હોવાની મ્હને શંકા હતી, તે તે મહારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તો શ્રી શંકર મહાદેવે મ્હને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી દેખાડી જ દીધો.”

હે દુઃખી વિધવાઓ! હું આખી વાર્તા પૂરી કરવા પહેલાં નવા યુગોમાં ફલકી સ્ત્રીઓને પેટે ભારખમ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ કેમ ઉત્પન્ન થયાં તે હકીકત જણાવું છું; જેથી તમે પૈકી ઘણીક દુઃખચારીઓનાં વિમાસણાનું સમાધાન થશે. વિધવા તે શું છે? કંઈ જણતી નથી? વિધવા તે શું રતનની ખાણ નથી? નારી નર્કની ખાણ કહેવાય છે, બ્યારે કે ત્હેને પેટે કુછંદી અને દુષ્ટ બચ્ચાં પેદા થાય છે. નારી રતનની ખાણ પણ કહેવાય છે, બ્યારે કે ત્હેની કૂંચે ઉત્તમ આચરણોવાળાં બચ્ચાં ઉત્પન્ન થાય છે. નવમી સદીમાં કુછંદી માતા શિવોદારને પેટે તેણીના જેવી જ કુછંદી વ્યભિચારિણી પુત્રિ મૈરાગિયા પેદા પડી, અને તેની માતા નર્કની ખાણ કહેવાઈ. મૈરાગિયાના છંદ પ્રછંદ અને ફંદ ફરેળથી તે પોતાની માથ કરતાં પણ સવાઈ કહેવાઈ. તેણીના માટીઓની સંખ્યા જ ગણી શકાઈ નથી. તોપણ પરમેશ્વરનો કેવો અમત્કાર થયો, કે તેણીના પેટે ગર્ભ રહેા અને આ કુચાલની છાડીને પેટે પોપ જ્વન ૧૧ મો જેવો નામદાર અને પવિત્ર સાધુ પુરૂષ પેદા પડ્યો. હવે કહો, તેણીને નર્કની ખાણ કહેશે, કે રતનની ખાણ કહેશે? મહાત્મા રામાનંદ સ્વામીનો એક

બ્રાહ્મણ શિષ્ય મરણ પામ્યો, અને તેની વિધવા શ્વેતી કન્યા જ્યારે સ્વામીના દર્શન કરવાને ગઈ ત્યારે સ્વામીના મુખમાંથી તેને અચાનક એવા આશિષ આપી દેવાયા કે; “પુત્રવતી ભવ !” એટલે ત્યારે પેટે પુત્ર પેદા થાય ! વખત પૂરો થવાથી તે બાળ વિધવા બ્રાહ્મણીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો ! લોક નિન્દાથી બીહુને, લોક અપવાદના ડરથી લોકશાળા ધરીને, આ વિધવાએ આ પુત્રને વગડામાં છોડી દીધો. નુરી નામના એક મોમના વણકર અને તેની સ્ત્રી નીમાના હાથમાં આ બાળક આવ્યું, જેમણે તેણે નામ કબીર પાડ્યું, જે મહાત્મા કબીરજીના નામથી પ્રખ્યાત થઈ ગયા. પેઝમ્બર કાર્પન્ટ એ પ્રભુના પુત્ર કહેવાયા છે, અને મેરી તથા જોશફ તેા કરી લીધેલાં પાલક માતપિતા કહેવાયાં છે. સતી સ્ત્રીતા કાંઈ જનક રાજના ખરાં પુત્ર નેતાં, પણ પાલિતા પુત્રી હતાં. એક વેળાએ યશસ્વરમાં જનક રાજ હાથમાં હળ પકડીને જમીન ખેડતા હતા, એવામાં ખેડતાં ખેડતાં ભોંપમાંથી એક કન્યા મળી આવી હતી, તે જ આપણાં સતી સ્ત્રીતાજી હતાં. એવા એવા પુષ્કળ ભેટી તથા ઉઘાડી રીતે નહીં વર્જવી શકાય એવા દાખલાઓ નાણવા પછી, જે વિધવાઓને પેટે ધણી સુઆ પછી યોગ્ય સમયે પુત્ર પુત્રી પેદા થાય, તેમણે આ પ્રકારનું દુઃખ માની સંતાપ કરવાની કાંઈ જ જરૂર નથી; માત્ર આવડે માટે તેમણે પોતાનું શીયલ સાચવ્યું એટલે તેઓ પવિત્ર જ છે. હવે આપણે શંકરની દરબારમાં પાછાં જઈશું.

“કેમ નારદજી !” શંકરે પૂછ્યું; “તમે માંગેલી સુખી દુઃખી વિધવા શોધી આવ્યા છો ? અને મેં માંગેલી વસ્તુઓ પણ લાવ્યા છો ?”

નારદજી:—ગરીબ પરવર ! દુનિયામાં ભલાભલી સતી વિધવાઓ વસે છે. મવરીબાઇ અને આનંદીબાઈ જેવી સતી વિધવાઓનાં શુદ્ધ અને ઉચ્ચ આવરણોથી જ જગત અધર લટકેલું ટકેલું છે. લો આ કાંટા વગરનો શુભાષ, અને ડાંગિયા વગરના બાંધુ ! હથેલીમાં નિમાળા અને અમાસનો ચંદ્ર જેવો હોય તો ચાલો મ્હારી ભેટે. મેં તો મ્હારા પ્રશ્નનો પણ ઉકેલ કર્યો, અને વળી આપે મંગાવેલી ચીજો પણ આણી !

“હિ નારદ ! આપ લોળા છો; મ્હારના દેખાવથી આપ ડંભાયા છો;” શંકરે કહ્યું; “બલ પાછા, અને જો તમારી બેઠ સતી વિધવાઓ ગુપ્તપણે કેવાં આવરણો કરે છે તેની બારીક તપાસ કરો !”

મહાદેવજીનાં આ દિલ ઉતારનારાં વચનોથી દુભાઈને પાછા મવરીબાઈની હવેલી પાછળ આવીને નારદજી સંતાપા પ્રભાતમાં એક પુરૂષ હવેલીનાં દાર પીમેથી ઉઘાડી બહાર નિકળ્યો, જેનો હાથ પકડી નારદજીએ શેડીને ટકેને કહ્યું:—“જગતના સર્વ પાપોનો ભાર તમારે શીર છે, જે લઈને મ્હને સાચી વાત ન કહો તો ! હું શંકરનો પુત્ર ભક્ત નારદમૂનિ છું, જેથી મ્હારા આપ લંભારી સાત સાત પેઢીનાં પિત્રોને

નર્કમાં આપશે. સાચી હકીકત કહેા, ન તો આપ આપીશ ?” પેલે કહ્યું:—“હું દર રાતે આ વિધવા સમક્ષ કથા કરું છું. કથા પૂરી થયા પછી બાર વરસે હું મ્હારે વિધવા તૃપ્ત કરું છું. હે મૂનિરાજ ! મ્હારાં પાપની ક્ષમા આપો !” આ નકારી વાત સાંભળી નારદજી નિરાશામાં ડૂબી અકેસાસ કરતા ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, અને બેઠબેઠા છે; “જગત્ આવી દુષ્ટ ઠગારી વિધવાઓના પાપોથી જ દુઃખી છે !” પછી સારેા દહાડેા બેટકી બેટકીને સાંજ પડતે આનંદીબાઈની હવેલી પાછળ જઈ આખી રાત રંગરાજ અને ચેનબાજી કરતા રસિયાઓના તમાસા જેવા સાંભળવા ઉભા, અને પ્રભાતમાં જ્યારે તે પાંચ વિલાસીઓ બહાર નિકળ્યા ત્યારે તેમને ફોકીને નારદજીએ સાચી વાત કહેવા જણાવ્યું; અને વાત છુપાવે તો કંઈક આપ દેવા કહ્યું. પાંચે જણ બોલી ઉઠયા:—“આ તુખી આનંદી વિધવાનો રક્ષ હમે સારી રાત લીધો છે, એ રક્ષની લુટાલુટની મળ તો શકરને જ ખબર છે; જાવ રૂપિય બહારના દેખાવથી છેતરાશેા મા, અને કોઇની નિન્દા કરીને તમારી જીન્દાને અપવિત્ર કરશેા ના. ભૂલે ચૂકે હાં પાછા આવો તો હમારી સાથે આવા રંગ રસમાં જોડાજો !”

પ્રથમ જે બહુ ધોળું ધોળું દેખાતું હતું તે તો સૌ કાળું કાળું જોઇને ખિન્ન થએલ મુદ્રા સહિત નારદજી શકરની દરબારમાં આવતાં બરાબર જ શકરે પાર્વતિજી તરફ જોઇ રિમત હાસ્ય કરી નારદજીને પૂછ્યું:—“કેમ હે નારદ ! સતી વિધવાઓની બરાબર તપાસ કરી આવ્યા ?” “હે પ્રભુ !” નારદજી કહે:—“એકમાં બાર શુણ્ણની વાર્તા મેં સાંભળી હતી તે આજે ખરી પડેલી મેં અનુભવી. પ્રથમ તે વાત સાંભળેા. એક બાદશાહે પોતાના અતુર પ્રધાનને એકવાર કહ્યું કે; જગત્માંથી સર્વથી સુરવીર, સૌમાં કાયર, બધામાં જે નિર્ભજ, અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ લક્ષ્મણબાજો, એવાં બાર માણસો યોધા લાવો ! બીજી સવારે પ્રધાનજી એક જ સૌને સાથે લઈ દરબારમાં ગયા, એટલે રાજાજીએ આશ્ચર્યથી કહ્યું; “બાર માણસોને બદલે ત્હમે એકને જ કાં લાવ્યા ?” પ્રધાનજી કહે; “જ મહારાજ ! આ એકમાં જ આરેવ માણસો સમાએલાં છે. જાણે; જ્યારે સૌ પોતાનાં સાસરાં ઘરમાં રહે છે ત્યારે ઉઘે સાહે બોલતીએ નથી, અને સાસુ સસરાની એવી તો લાજ ધરે છે, કે જાણે લક્ષ્મણજી બાંક કોય નહીં છું ! જ્યારે વિવાહ કે લગ્ન પ્રસંગે ગીત રાગ ગાય છે, રૂટાણાં ગાય છે, અને બિજલ્સ શરૂં શરૂં બોલે છે ત્યારે તે જ સૌ એવી તો નિર્ભજજ અને છે, કે સાસુ સસરા કે મા-બાપનો પણ મુલાયમ સખતી નથી. વળી પોતાના ધણી દેખતાં અથવા નજીક લોજાઈમાં બળીને બેઠેલી હોય ત્યારે પાછલે બારણે કે પડ-શાળમાં જતાં પણ “મ્હને તો બહીક લાગે છે !” એમ કહી કાયરપણું બતાવે છે; પરન્તુ પર પુરૂષ સાથે ચારી હોય ત્હને ત્યાં માર મારના મુશળધાર વર્ષોદમાં, અંધારી કાળી મધરાતે પણ નિદ્રપણે ચાલી જવાતું ચુરાતક બતાવે છે, તે પ્રસંગે

તો ચાર કે ચૂંટણી કિંવા ભૂત કે ડાકેલુથીએ તેણી ડરતી નથી; જોટલે શૂરાટન, કાયરપણું, લાજબ, અને નિર્ભયપણું એ ચારેવ વસ્તુ માત્ર એક સ્ત્રીમાં જ સામટાં બરેલાં હોય છે, જેથી ચાર માણસનું કામ એકલી એક સ્ત્રી કરી શકે છે, માટે હું એને આપની હુકુમમાં લાવ્યો છું !" હે શ્રી શંકર ! પેલી બન્ને વિધવાઓ કુછંદી ઠરી છે, અને હું પણ છેતરાયો છું. પરંતુ મ્હને વિસ્મય લાગે છે કે; આવી દુષ્ટ વિધવાઓનાં એવાં તે શું પુન્ય છે કે, કાંટા વગરનો શુભાગ-હળિયા વિનાના જાંબુ-ફથેલીમાં નિમાળા અને અમાસના અંદ્રના દર્શન તેઓને પ્રાપ્ત થવાં !"

શંકર:—હે નારદ ! વિધવા નિન્દા નહીં કરો. વિધવા જેવી દુઃખપારી પણ કોઈ હોતી નથી, તેમ તેના જેવી સાધ્વી પણ કોઈ હોતી નથી. અજ્ઞાન લોકો બાહ્ય સ્વરૂપ ઉપરથી વિધવા પ્રત્યે તોહમતો અને આળ મૂકી તેઓ તેમનાં પાપમાં જ ખૂડકી મારે છે, અને તમ જેવા મૂનિ પણ કાને સાંભળેશું તો ખોટું પાડો છો પણ આખે દીઠેકું પણ અસત્ય ઠરાવી આપો છો. હે લોળા ! તમે બીજી વાર પણ બહારના દેખાવથી ઠગાયા છો, માટે જાલ બીજી વાર, અને હવે તો બરાબર જ ખાતરી કરો. બરાબર ચોકસી કરીને જ એ વિધવાઓની પરીક્ષા કરો.

૫૪ મું દુઃખ નિવારણ.

બહેકું ધીરજ બહોત છે, જોછેકું ઉત્પાત.

શંકરની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને નારદજી પાછા બડબડતા બડબડતા નાગરવાડામાં આવ્યા. એક ઘરમાં એક કોપી છોકરો નામે કેને-ચાલાલ પોતાની માતાને સોટે સોટે બડકાટતો હતો, અને લોકોનું ટોણું ત્યાં ભેજું મળ્યું હતું. આ તમાસો દેખી નારદજીને દુઃખ થયું. હાય હાય ! શ્રી કેનેચા જેવો ભગવાનનું નામ ધરાવનારો પુત્ર પોતાની જનેતાને નિર્દયપણે માર મારે છે; આ કળયુગ નહીં તો બીજું શું ! દિલ્લગીર થઇને થોડેક ચાલ્યા તો લાહીરામ નામનો એક સમજી જવાન ખાટલે પડેલી પોતાની માતાનો બરડો શેકતો હતો, પગો આંપતો હતો, શુંક ઝીલતો હતો, અને બધા પ્રકારની સેવા આકરી કરતો જણાયો. બહાર ઉભેલાં લોકો જોડે નારદજી પણ તમાસો નિકાળતા ઉભા. પોતે વિચાર કર્યો, કે જે પુત્ર નામે તો લાહીરામ છે છતાં તે માત્ર-સેવા તો કેવા બાવથી કરે છે ! એવામાં શંકરના વચનોનું તેમને જાન આવ્યું કે; બહારનો

આ દેખાવ હશે, જિત્તરમાં કેણુ બાણે કાંઈ જુદું જ હશે. આથી તેહકીક કરવા સાડે ઘરમાં પેચી લાડીશમની માતાને દિલાસો દઇ સાચી વાત કહેવા જબ્બાબાથી ખાટલે પટેલી ડાસી બોલી:—“પીટિયો આ નહારો લીકરો પેટે પેદા પડયો, નહારી સંગતમાં પડી નિશોપાણી કરવા લાગ્યો, અને ગઈ રાત્રીએ મોંઠેથી આબ્યો એટલે મેં શિખામણુના એ બોલ કહેતાંની સાથે જ મ્હને માર મારવા લાગ્યો. હું મેડા ઉપરથી નીચે ઉતરીને નારી જવા કરતી હતી, એવામાં એણે મ્હને હડસેલો મારી આખા હાથર ઉપરથી હેઠળ ગળડાવી પાડી. મ્હારા હાથ પગ ભાંગી ગયા, વાંસામાં જખ્ખર લાગ્યું છે, અને સવાર પડતાંમાં નિશો ઉતરી ગયાથી લોક અપવાદથી ખીહને હવે આ મૂંઝો બહેલો બહેલો ચોકપોટ કરવા મંડી ગયો છે. એવા પુત્ર પેદા કરવા કરતાં તો વાંઝણી રહી હોત તો સાડે. ન્યાતિ કુળાડી હમાસાં સાત પેઢીનાં પિત્રેને એણે નકમાં ઘાલ્યાં છે!” હાથ અફસોસ કરતા નારદજી પેલા કેનૈયાલાલને ઘરે ગયા, અને કેનૈયાને કોરે લઇ જઇને પૂછ્યું કે; “રાંડી માવતરને તું શા સાડે બઠકાટે છે?” કેનૈયાલાલ નવધાર આંતુ પાડી કહેવા લાગ્યો:—“હે રૂપિ! નથી બોલી શકાતું, કે નથી છુપાવી શકાતું. આ મ્હારી સંટેલી માતાએ ગઈ રાત્રે એવું કુકર્મ કર્યું, કે જેથી કરીને મ્હારી એકોતર પેડી નરકમાં જશે. લોક બાણું ન કરવા થકી, અને આયદે અનીતિ કરી કુળને લાંછન ન લગાડે એ કારણથી મેં ઘરનાં બારણાં વાસીને એને શિખામણુના ડામ દીધો તો ચીર બકોર કરીને, બારણાં ઉઘાડી મ્હારી ફેળેતી કરાવી અને કુટુંબને કલંક લગાડ્યું; હવે માર મારું નહીં તો ખીણું શું કરે! હું કાંઈ બશિષ્ટજી નથી, કે આટલું કુકર્મ છતાં એણીને આયદે પાધરી રંદવાને ઠંડો કોથ પજી નહીં બતાડું? હું કાંઈ શિખિષ્વજ સભ નથી, કે જેમણે પોતાની રાણી સુઝાળાને કુકર્મ કરતી નજરે દેખવા છતાં કોથ ન કયો.”

નારદજી (સ્વગત):—“અરેરે! જગતમાંથી તો કાંઈ કાંઈ નવું નવું શિખવાનું મળે છે.” હવે સાત પઠવાથી ગરવી ગવરીબાઈની હવેલી નજીક ગયા. પેલો જ કથેકરી બગલમાં પોથી મારીને આબ્યો. એને શેકીને પૂછ્યું:—“ગવરીબાઈ કુકર્મ કે સકર્મ સાધ્વી?” કથેકરી કહે:—“હે મૂનિ! મોડું સાંભળીને બોલો. એ સાંભ્વીને કુકર્મ કહેનારની જીભમાં કાંટા લોકાએ. એ તો પાર્વતિજીને જ અવતાર છે. કુકર્મ કહો તો મ્હને કહો. કુકર્મ તો હું. જયારે કુકર્મની હું મ્હારા મનથી ઈચ્છા માત્ર કરું છું, કે એણી પોતાને જીવાતમા તો શીવાર્પણ કરી શબવત યધને મહાં જેવી પડી રહે છે, અને બાર વરસે હું જ નરકનો અધિકારી તો થઉં છું. એ તો માત્ર મ્હારા મનની વાત બાણી લઇને પોતાનો આત્મા દેહથી જુદો પાડે છે. સાચી વાત તો શીવજી જ બાણે છે!” આ હકીકત સાંભળી છઠ્ઠ બજ યધને નારદજી પાછા ફરીને આનંદીબાઈના ડેહલા પાસે આવી બસાયા. પ્રભાતમાં

જ્યારે પેલા પાંચ રસિયાઓ નીચે ઉતર્યા ત્યારે તેમને રોકીને પૂછ્યું:—“આનંદીબાઈ ! મજણી કે બકતાણી ?” પેલાઓ કોપથી છેડાઇને બોલી ઉઠ્યા: “બકતાણી માતાને ! મજણી કહેનારની છાંદામાં કીડા પડે ! આ તો રૂપાણનો જ બીજો અવતાર કે. કૃષ્ણનાં બજનોના રંગ વિલાસમાં તેણી આળી રાત તલલીન થઇને ઇશ્વરની વસ્તીમાં એવી તો એકતાર થઇ બચ છે, કે પરોડિયું પડતાંમાં તો પ્રભુના વિષયમાં એકતાર થએલી એ રૂપણી રાગવત થઇને મઠમાં માફક ધુંધમાં જ પડી રહે છે ! કાંઈ નહારે શોધડિયે એ કુદરિ કરી પાપના અધિકારી થયા હૃદયું તો હમે જ. હમે માત્ર એકવાર માત્ર કુદરિ કરતાંમાં તો હમારે હાથે જ હમારી આંખોમાં સોયા મોંકી હમે પાંચિવ જણા આંધળા સુરદાસ થયા છિયે. આપને હમે દોષતા જણાતા છેયે પણ હમે તો આંધળા જ છીએ. સાચી વાત તો રીવજ જ બજો છે ! કોઇનાં મહારનાં આચરણથી કદીએ ઠગાયો મા.”

નારદજી વિચાર વિમાસણ કરતા પાછા શ્રી શંકરની હરખારમાં આવ્યા. શંકરે પ્રથમ પ્રથમથી બજેલું જ જોવાથી બોલ્યા: “નીજીકર પણ તમે છેવરાયા છે. નારદજી ! મજરીબાઈને મુક્તિ મળવાને હજી નવ જન્મની વાર છે, અને મોક્ષ મેળવતાં તો હજી ૬૬ નંબાલું જન્મ તેણીને લેવા પડશે, અને તે પણ વિધવા અવસ્થાથી જ તેણી પ્રાપ્ત કરી શકશે. હજીએ તહેનામાં શોકસ વાસના છુપાએલી છે. વળી આનંદી-માઈને મુક્તિ પામવાને તો હજી ૧૦૧ જન્મ લેવા પડશે, અને મોક્ષપદ પામવાને તો હજી ૧૦૦૧ જન્મ પારણ કરવા પડશે. કેમકે મ્હાણું બજન કરતે કરતે પણ તહેને ખનદીક વિષય વાસના પાંચ દશ વર્ષે હજીએ થઇ આવે છે. મુક્તિ પછી મોક્ષપદ પણ એણી અનેક રંડાપા લઇને જ મેળવશે. કાંકે એ પણ કોઇ પ્રસંગે માનસિક વ્યભિચાર કરે છે. એટલા માટે જ એક સાધ્વી વિધવા થવા માટે કહ્યું છે કે:—

અક્રોધ વૈરાગ્ય જિતેન્નિવરત્ત્વં । ક્રમા દયા સર્વજન પ્રીયત્વં ॥

નિર્લોભ દાતા મય શોક હરતા । જ્ઞાનસ્થ ચીનં દશ લક્ષણાની ॥

ક્રોધ વિના રહેનારી, વહેવારમાં રાગ દ્રેષ વિના વૈરાગ્ય પકડનારી, દશે દશ ડ્રિયોને છોતેલી, ક્રમા શાન્તિ રાખનારી, દયાવાન, જગતના સર્વ જનોને પ્રીય, ક્રોધ તૃષ્ણા વિનાની, દાનધર્મ કરવાવાળી, ભય શોક કે ચિંતા નહીં કરનારી, એવી વેધવા જ મુક્તિને પામે છે, અને સત્વરે મોક્ષપદ પામવાને પણ અધિકારવાળી થાય છે. એવી વિધવાને જ ધન્ય છે. એવી વિધવાને દુઃખે મૃતું નથી અને તહેના દુઃખનું નેવારણ કરવાનું પણ હોતું નથી; પણ એવી વિધવા મગવી દુર્લભ છે.

૫૫ મું દુઃખ નિવારણ.

ઘાયલક્રી ગત ઘાયલ જાને, બીન ઘાયલ કયા ધા પિછાને !

"Mishapn are mastered by advice discreet,
And counsel mitigates the greatest smart."

-SPENCER.

દુઃખી બહેનો !

હિં શું કે તહિં શું, સ્વર્ગમાં શું કે નર્કમાં શું, બધે ઠેકાંક જ સુખ્યારાંનો અને મોટો ભાગ દુઃખ્યારાંનો મળી આવે છે. આ લોકમાં જ રંડાપાનાં, કુહરાપા ગુરાપાનાં દુઃખો હોય છે એવું કાંઈ નથી; પરંતુ પરલોકમાં પણ વિધવાઓનાં અને રંડેલાઓનાં ધકકધુનરનાં, બચ અને સંતાપનાં દુઃખો ઠેરઠેર હોવાનું કહેવામાં આવે છે. આપણે જાણે કે, આ ધરતી તણને આજ્યાં જઈએ તો મુખી થઈએ; એ પણ મિથ્યા મન મનાવવાની બ્રમણા જ છે. એક વાર ધર્મરાજ સ્વર્ગ અને નર્કમાં પડેલાંઓનું નીમતાનું લેવાને ફરવા લાગ્યા હતા. બધે બધ તપાસ કરતાં નર્કમાં (હાજબમાં) એમણે એક પુરુષને દીઠો, જેના ઉપર એની કશી પ્રમાણે રાક્ષસો અસહ્ય સીતમ ગુનરતા હતા, તોપણ તે આજુ ખુશખુશાલ હસ્યા કરતો દેખાતો હતો ! આ તમાસો એક ધર્મરાજ વિસ્મય પામી ત્યેને પૂછવા લાગ્યા, એટલે તેણે કહ્યું:—“મહારા મુલા પહેલાં મહારી સી પોતાના હાથે બે બે બંગડી પકેરતી હતી, પણ રાંડયા પછી જેમ બીજી વિધવાઓ ધોરલાં ફાડી નાખી સોહાગ ત્યજી દે છે તેમ તેણે ચિતળો ભાંગી ન નાખતાં ઉલટી હવે બન્ને હાથોમાં ચાર ચાર બંગડીઓ પહેરીને મુકાસણ પેઠે ફરે છે તેનું શું કારણ છે, તે આપના ફતને મૃત્યુલોકમાં મોકલી શોધી કઢાવશો, ત્યારે હાજબમાં રહીને પણ હું શા માટે આનંદથી હસ્યા કરું છું ત્યેનો કોઈ તમને જણાશે !” તાલુમી પામીને ફરતા ફરતા ધર્મરાજ સ્વર્ગમાં (બેહિસ્તમાં) જઈને જુએ છે તો એક સુંદર રૂપાળી સી સ્વર્ગમાં સર્વ સુખો સોગવતી હતી છતાં, એક પૂણે પડોને બસ જર જર રાયાં કરતી દીઠામાં આવી. ધર્મરાજએ વધારે અચરજ પામીને ત્યેને રડવાનું કારણ પૂછતાં તે કહેવા લાગી:—“પરમેશ્વર જો આ સ્વર્ગ જેવું બાગે બેહિસ્ત બનાવી જાણતા હતા, તો પછી દુઃખ, દુઃખ, અને દુઃખથી જ ભરેલું મૃત્યુલોક સરજીને પોતાની નાલાયકી કાં કરી હશે ! હું પાપીણી છાં બધા વેલવો સોગવું, અને મહારા પુનશાળી માટીટો મહારા વિયોગથી, બન્નેમાં છોકરાં જુએ મરતાં હોવાથી, અને સંસારના અનેક સંતાપોથી હેબતાયલો હેબતાયલો, પાછળ આવતા બધો અને પછવાડે આવતી

બહાઓથી શા સારૂ ચિંતામાં ને ચિંતામાં દહાડા કાઢતો હશે ! એ વિમાસણમાં હું સ્વર્ગમાં રહ્યા છતાં બારે દહાડા રોયાં જ કરું છું, તેનો બેઠ તમારા કોઇ દૂતને મૃત્યુલોકમાં મોકલી ઉઠેલા અને પૃથ્વી ઉપરનાં દુઃખોની બાળ કઠાવી ત્યાંના દુઃખો કાંઈ કરી કરાવો ! મ્હારો માટીકો રાજની દીકરી સાથે પણ પુનર્વિવાહ કરવાની ના જ પાડે છે તેનો બેઠ ઉઠેલાવો !”

ધર્મરાજએ એકાંતનો ઉપયોગ કરીને છેવટે પોતાના વિન્ધાસુ દૂત બદલવ-
સેનને આ પૃથ્વી ઉપર દુઃખ સુખની વસ્તી ગણત્રિ કરવાને મોકલ્યો. પ્રથમ
વારણાવતમાં આવી તેહેલ કરતાં જણાયું કે, બધાં જુએ ત્યાં “હું” વડો ધવાની
ધમપછાડમાં સૌ લોકો વડવાડ કરી અકસોસમાં નિરાશ થઈ બેઠેલાં. ત્યાં કોઇ પણ
ઘરમાં પ્રુથાલી કે રંગરાગ દીકામાં નોતું આવતું. ગાયન જેવી કોઈ ચીજ ત્યાં કોઈ
જાણતુંએ નહીં. કોઈ ઘરે બહુ બેટીઓ કુમારી અવસ્થામાં દુઃખે દહાડા કાઢતી. કોઈ
ઘરમાં લક્ષ્મી દીકરાઓથી કાઠમાર થતાં મા-બાપ દીકામાં આગ્યાં. બેરોજગાર, નવરા
પટેલા ધણીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને માર મારતા જણાયા. પોતાનું પારણું ન ધવાથી
વિમાસણમાં માથે હાથ દેઇને બેઠેલી અબળાઓ રાત્રી આહુમ પડી. ત્યાંનો મહારાજ-
ધિરાજ નહાના રાજથી કારીને ખાંડીઓ રાજ થઈ પડવાથી મોટાઇના બંગને લીધે
દુઃખે પાપે દહાડા કાઢતો. સુખ સમવડ ન જળવાયાથી પોકે પોકે રડતા જવાને
ગાંડાની પેઠે બમતા. મહેલમાં શું કે કુપડાંમાં શું, દુઃખતું વિકોળ સ્વરૂપ દીસતું.
ટોંચા ટપલા અને ઠપકા મેળેલા શિવાય કોઇનો સારો શબ્દ સંભળાતો નથી. જેઓ
બહાં માણસો હતાં તેઓ ઉપર તરકતો, તોફમતો, અને જોહતાને રાજાં જોડી
કાઠનાશ શત્રુઓ રૂઠેલા હતા. સૈને દુઃખ નોતું ગમતું, તોપણ પરાણે તેઓને
આંગણે તે આવી ઉભું રહેતું. પોતાની મરણ પ્રમાણે બીજાઓ ન વર્તતાં હોવાના
સંતાપ પણ જોછા ન હતા. મા બેઠેન ઉપર ખોટાં આગે મૂકાયાથી શોકાતુર બેઠેલા
બાપ બેટાઓ નજરે પડતા. નગરશેઠો અને શ્રીમંત નાગરીકો ઈજત આજી સુમાવી
બેડાના સંતાપમાં પડેલા હતા. કોઈ કુટુંબમાં રાજાએ મીલકતો અને વતનો પચાવી
પાઠયાની તથા ખાલસા થયાની ગમખારી જણાતી. બાપીકો હક્કનો વારસો હુંટાઇ
આટ્યાની હાથ હાથ થતી રેખવામાં આવી. દુઃખ કોઇને નોતું ગમતું છતાં પોતાના
સ્વભાવ, પ્રકૃતિ, અને મરણ વિરૂદ્ધની ખટપટમાં સંડોવાયાથી બહુ લોકોનાં કાળજી
બળી જતાં હોતે દીકાં. કોઈ ઘરમાં જવાન જેત પહાડ જેવા દીકરાઓના મૃત્યુથી
કાયર થએલાં ડોસા ડોસી જુરી જુરીને દાવાનળ અગ્નિથી દાહતાં રેખાયાં. કોઈ ઘરમાં
મંદબાડના ખાટલા એટલા બધા પડેલા, કે કોઈની પણ સારવાર કરનાર કોઈ પણ
મળે નહીં. કોઈ તો ભવિષ્યમાં આવી પડનારા ભયની ચિન્તામાં ધડકપૂતરે દહાડા

† વારણાવત તે જુના વખતનું પ્રયાગ સમજવું.

કાઠતાં. મહાશ્વાઓમાં ટંટા ફિસાદ જોઈને નગર બહાર વાસો કરેલાં લોકો રાત્રે ઉંઘ નહીં ને દિવસે ભૂખ નહીં જોવાં નમાલાં, નાચાર, હાથ જોડીને ઘેટેલાં, અને હવેલીઓ ખાલી દીડી. નીમકહરામી, નાફરમાની, બેવફાઈ, તથા વિશ્વાસભંગથી હેરાન પરેશાન શબ્દોમાં દુઃખીઓના પશુ શુમાર ન હતો. ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળવામાં આવેલો, જોવી ફરિયાદ કરનારાંને જ્યાં ત્યાં ફૂતને ભેટો થતો. જે પિતાઓ પોતાને આશરે પટેલાં ન્હાનાં મહેટાં આશ્રિતોનું ઉદરપોષણ પશુ કરી શકતા ન હતા, તેમને આછા-વિકાના સાધન વગર હાથ ધસતા જોયા. કોઈ ઘરમાં જલ પાણીથી ટળવળતી વિધવાઓને તેમના જેઠા અને દિયરા તેમને લાતો મારી છુંદી છુંદીને ઇજા આપતા દેખ્યા. ફૂત તો આલો જ બની ગયો. માનસિક અને શારીરિક રોગોથી પીડાતા દરદીઓની રકમ બહુ મહેટી. ધણીની દોલત ઉડાવી ઈર્ષ વિધવા માતાને આખા-વળખી કરનારા દીકરાઓનાં દુઃખે દુઃખી થયેલી રાંઠેલી સ્ત્રીઓના પાર ન દેખાયો. ધધે રાજગાર કરી જાણનારાઓની બેરોજગારી, સદગુણી સ્ત્રી શુભાવી ઘેટેલા વિધુરોના કળકળાટ, રેઠેલા ન્યાતિલાઓથી ત્રાસ પામનારા ગુણીજનો, સાચા પુરૂષોને સંતાપનારા દુષ્ટોથી વારંછાવત નરું છવાઈ રહ્યું હતું. રાત્રીની ઉચ્ચપાંચલ કરાવનારા હોંસિલાઓ કોઈને ઠરીને બેસવા નોંતા હેતા. ધાર્મિક અને સાંસારિક સુધારે કરાવવાનું મિથ્યા અભિમાન રાખનારા આડંબરીઓ કોઈને જ'પીને બેસવા નોંતા હેતા. કહેવાતા સમાજ સુધારકો, રાજકારિ સુધારકો, અને ન્યાતિ સુધારકો ગરીબ ગામડિયાઓને ખુબારે હાલ કરીને પીડતા. સરકારના જુલમી કાયદાઓથી કાયર થયેલી પ્રજાના પોકારો પુકળ સંભળાતા. અંતે કાયર થયેલાં કાયલી લોકો આકાશ ઉપર ટોકાં કરીને બોલતાં:—

“હે પ્રભુ ભગવાન ! આ કંગાલ ભૂમિ ઉપરથી ઉઠાવી લે, અને સુખધારી આનંદપૂરીમાં અમને લઈ જઈ નાંખ !”

અગર હૈત કેથર બ શાહી તુરાસ્ત,
ચેરા રંજે સખતી હમી બેહરે મારસ્ત ?

હે પ્રભુ ! ત્હારી સઘળી સુધિમાં ધણી પૃથ્વીઓ તેં ઉત્પન્ન કરેલી છે, તે પછી હમારે સાફ જ સીતમ અને સંકટો તેં શા સાફ સરજ્યાં છે ? ઉવટે ફૂતે આનંદપૂરીનો અતુલ્ય લેવા માંડયો. આનંદપૂરી તો ખરેખરી જ રંગરાગ, અમન ચમન, તથા વિલાસ વૈભવવાળી નગરો હતી. મોજમજ અને સુખ આનંદની જ ભૂમિ દેખાતી હતી. પરંતુ ઘણે દેખાવ બહારનો હતો; અંદર તો કાંઈ જાદું જ હતું. કોઈ ઘરમાં નહીં જાણી શકાય જોયો અકુદ્રતી જોટો વહેવાર. કોઈને ત્યાં માતા અને દીકરાની નાલેસ્તી છતાં તે બહુજોઈ તરફ બેપરવાઈ. કોઈ ઘરમાં સોનાં ઉછળે અને કોઈમાં જવાહિરે ઉછળે, પરંતુ પાંડ પાટોશીઓ એકબેકની ચઢતી ન દેખી શકવાથી દુઃખમાં દેખાતાં. કોઈ તરફ આગ, રેલ અને ફુલાળના કમકમાટ

ઉપજવનારા અકસ્માતોથી શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનાં રૂઢન ચાલતાં છતાં પાસેનાં ધરવાળાં નાચ રંગ ઉડાવતાં. આજી અને દ્રવ્યની લૂટો ચાલે તે તરફ બીજાંઓની બેઠરકારી. એક ઘરમાં મૈયત થાય, દરદીઓ રિખતાં હોય, તોપણ આસપાસેનાં કોઇ મદદે ન ધાતાં બાકી વન્તરે નિકળી જાય. દુશ્મનની ચઢતી તથા શત્રુની ક્રોધથી હેરાન થતાં લોકોની વ્હારે જવાનું તો રહ્યું, પણ સામા બીજાં લોકો કહા મશકેરી ઉડાવે. ધરતીકમ્પ, દરિયાઇ તુફાન, અને મરકીના કુદ્રતી દુઃખો પ્રત્યે પણ લોકોને એકાંત જ તમા. એકાએક સંસારની ઝુંસરી માથે પડે તોપણ બેઠરકાર બની ક્રોધાચ્છે. વહેર ઉડાવતા હીઠામાં આવે. બાલેબાલ કરજમાં ડૂબેલાં પણ વહેરી. કખીલો હળીમળી રહેલો છતાં જાદુ કોટલ ચલાવી વહેમમાં ચક્રવૂર થએલી હેરાણી જેઠાણીઓ પુષ્કળ. વેપાર પિકતો તોપણ કેટલેક ઘરે રાંધ્યાં ધાન પણ ના ખવાય. લગ્ન પ્રસંગો અને શાદી સમયનીમાં પણ હેઠાં કેતતરી ખવાતાં. કોઈ ઘર દૂધે પૂતે ભરપૂર હોય પણ ત્યાં પડેલા અંધ પિતા, સોસાર કરતી માતા, અને દુઃખી થઇ બેઠેલી વિધવાને કોઇ પાણીએ ના પૂછે ! હીકરી બચિસારી અને માતા વડકળી હોય તેની પણ ઠરકાર નહીં. એક ને એક પ્રકારના વૈભવોથી કંટાળી ગયાનાં દુઃખો પણ રડવામાં આવતાં ! આજી એક સરખાં સુખોમાં વધારો ન થવાનાં દુઃખો આનંદપૂરીમાં નજરે પડતાં. આમ હોવાથી સૌ કોઈ પરમેશ્વરને માથે જ દોષ મૂકતાં. દિલમાં બૂઝી બૂઝી જાતના વહેમો, રકમ રકમના સંકલ્પ વિકલ્પ, અને નાના પ્રકારના ખતસથી લેભાં ચક્રભ્રમ થએલાં જણાતાં. કલ્પના અને વિચાર વિમાસણોથી રાઇ જેટલાં દુઃખને પહોંચ જેવાં સંકટો લેખે ઉભાં કરવામાં આવે. કલ્પના ચલાવી ચલાવીને એક દુઃખ ઉપર પડ ને પડ ચલાવી આફત વધારી મેલવામાં આવતી. અવિધ્યમાં આવનારા ખચાલી જાય અને મિથ્યા ચિન્તાને લંગાવી લંગાવીને લોકો રડતાં પણ જાય, ને રંગરાગ પણ કયાં જાય !

“અમણામાં ભૂલ્યો તું પ્રાણિયા,
શોધ્યો નહીં તત્ત્વ સાર !

અજ્ઞામર અવિનાશીનું, સુંદર શુભ સ્વરૂપ;
પામર જન કયમ પેખશે,

પડી કાંતિને રૂપ ?—અમણામાં
ભૂપ જાણે બીખારી થયો, બીખારી સ્વપ્ને ભૂપ;
જગતાં બૂલ તે કાંગરો,

જેઈ નિજનું સ્વરૂપ.—અમણામાં.”

ભૂપ સ્વપ્નામાં થયો બીખારી, ઘર ઘર હિંડે ભ્રમતો.

પક મું દુઃખ નિવારણ.

સુખની હાલત તે વેકુંઠ; દુઃખની હાલત તે નેકં.

આ

પ્રમાણે માંહેથી નાના પ્રકારનાં સંકટો છતાં બાહ્ય સ્વરૂપે આનંદપૂરી તે આનંદની જ ભૂમિ જણાતી. ત્યાં આટલાં આટલાં સુખો સરજેલાં તોપણ લગાર જેટલાં દુઃખો પણ નહીં ખમી શકાવાથી લોકો ઇશ્વરને ગાળો આપી કહેતાં કે; “હે પરમેશ્વર ! આ બધી દુઃખપાટ સૃષ્ટિ સરજવામાં ત્હારી શી મતલબ, ને શી મહોટાઈ ? ત્હને જ હપકો થટે છે. આવી રચના રચવાનું પ્રયોજન શું ? એવી કુદ્રત કરવામાં ત્હને તો આનંદ થતો હશે, પણ હમારાં તો બેવડી રીતે કાળજી કપાય છે; કેમકે હમે દુઃખી છતાં બીજાં નગરા હમને સુખી લેખે છે. પ્રત્યક્ષ વેદના વેદયે છિયે, અને દોઢ ડાહ્યા જ્ઞાની કહેવાતાઓ કહે છે કે, એ તો મિથ્યા માયા છે; ખાલી જમણા છે; વ્યુહું સ્વપ્નું છે, કાંઈ જ સાચું નથી ! આવાં વચ્ચેનાં આંતરણીને તો ઉલટો અભોને કહેર થટે છે. હે પ્રભુ ! જો ત્હારું આલસું હોય તો બીજાં કોઈ નગરના લોકો સાથે હમારી ફેરબદલી કર !”

વારણાવત (પ્રયાગ) અને આનંદપૂરીના લોકોના ફેરબદલીના આવા એક જ રીતના ઉદ્ગારો, ત્રાહિત્રાહો, ગાળો અને હપકાથી પરમેશ્વરને કંટાળો થયો, અને બન્ને નગરીનાં લોકોનાં દુઃખ સુખની અદલાબદલી કરવાનો શ્રીજીએ સંકલ્પ કર્યો. ધર્મરાજને બોલાવી પોતાનો ઇરાદો જણાવ્યો. એટલામાં બહુવચને હાજર થઈ મુત્યુ લોકના હાથ સોસારા, વિધુર અને વિધુરા વિગેરેનાં સંકટોની હકીકત કહી ફેરફારી કરવાને વાસ્તુદેવને વિનંતિ કરી. આ ઉપરથી ધર્મરાજએ અદલા બદલીનો હંડેશ બહાર પાડ્યાથી બન્ને નગરનાં લોકો એક બીજાંના નગરમાં જઈ મહોલાઓ અને ઘરોઘર ફરી પોત પોતાને અનુકૂળ આવતાં સુખોવાળાં ઘરો શોધવા પડ્યાં. “આ તો નહીં ને પેહું;”—“પેહું નહીં ને ઓહું;” આમ કરતે કરતે કોઇને જો એક ઘરનું સુખ પસંદ પડે તો તે ઘરનાં દુઃખો જોઈને ગલસય. આમ કરતાં કોઇને પણ કોઈનું સુખ દુઃખ અદલાબદલ કરવા ગરમું જ નહીં. વારણાવતવાળાં કહે કે; “જે છે તે જો જ; મેલ કરવત મોચીના મોચી ! આપણે તો બા આપણાં જ દુઃખ સુખથી ટેવાઈ ગએલાં છિયે; આપણાં દુઃખ આપણને સોહવાઈ ગયાં છે, ને આપણાં દુઃખોની પણ આપણને માથા હાગી છે. આ દુઃખ સુખ જ આપણને ખારાં છે. બાપા ! આનંદપૂરી તો બહારના દેખાવ અને નામ માત્રથી જ આનંદપૂરી છે,

માંડેથી જોવા જઇએ તો બચાવક અને બચકર દુઃખો તથા આફતોની આ તો પાપી દુઃખપૂરી છે; આપણને અહલા બદલી નહીં પાલવે! નહીં જોઈતાં ભાંનાં કહેવાતાં સુખ ને કહેવાતાં આનંદ !” એ જ પ્રમાણે આનંદપૂરીવાળાઓએ પણ અહલા બદલીને બળે હાથે ના પાડી. દિવાળીના પ્રસંગે જ્યારે નગરોની ફેર બદલી કરવાને ધર્મરાજના હતો આવી ઉભા, એટલે જન્મે નગરના લોકો કરગરીને કહેવા લાગ્યાં; “હિ હતો ! જે સુખ દુઃખ હમારાં છે તે હમને સુખારક; એ જ ન્યામત ને ઝનીમત છે, અમોને હવે કાંઈ બીજું નવું જોઈતું જ નથી; પરમેશ્વરે જે સરજ્યું છે તે જ અરહક અને શસ્ત છે; પરમેશ્વરને હમે ઠપકો આપી ગાળો ભાંડી અન્યાય કર્યો તેની માફી આપો !” અસાંસતીએ ઠીકરો જણ્યો તો કહે નાળ કાપું કે પૂછડું ? તે વાળી વાત ઘઈ જેમ જે માણસને સંતાપ કે વિપત્તિ મળ્યાં નથી તેને સુખની ઢાઝ હોતી નથી, જેમ છાંયડે બેઠેલીને તડકે બેઠેલીની કદર હોતી નથી, તેમ સધવા સુવાસણને વિધવા વિપત્તિની ખબર હોતી જ નથી.

નિંદો વંદો કોઈ કહ્યું, સુખ દુઃખ વિધન અનેક.

હતોને વારણ્યાવતમાં રહેતો એક સંઢેલો જડી આગ્યો, જે પોતાની સ્ત્રી જીવતી હતી ત્યારે ધરતું કે બાળખચ્યાનું કાંઈ પણ ધ્યાન ન કરતાં ધધો કરવામાં જ શેકાયલો હતો; પરંતુ જ્યારથી બચ્યાંની મા મરી ગઈ ત્યારથી બાળખચ્યાને ફાંટમાં લઈ તેમને કેળવવા અને સારે માર્ગે મૂકવામાં એટલો બધો તો લિપ્ત રહેતો, કે બિહારસિંગ રાજાની રાજપુત્રી સાથે પણ પુનર્વિવાહ કરવાની ના પાડી, ધધો શેજગાર પણ છેડીને ખસ રડમસ અને ચિન્તામાં રોયા કરીને કાયલી ઘઈ પડ્યો હતો. હવે આનંદ-પૂરીમાં એવી પણ એક વિધવા વસતી હતી; જેણી સોદ્ધાગ તજ્યા વિના હાથમાં ચાર ચાર બંગડીઓ બાલી બચ્યાંઓનું આનંદથી સંરક્ષણ કરતી હતોના દીકામાં આવી. આ ઉપરથી ધર્મરાજે જણાવ્યું કે; જે વિધુરાનો વિધુર તથા તેનાં બચ્યાં બલાં નિવડી લોક કથાણનાં કામો આનંદથી કર્યાં જાય, અને ડૂંડી સખાવત કરી ઢાન ધર્મ કશે તેમનાં માળાપ વિગેરે હોઝખ કહેતાં નકંમાં રહ્યા છતાં હસી હસીને આનંદ જોગવે છે; અને જે માળાપનાં ફરજદો દુષ્ટ નિકળે, જે મૂંએલી સ્ત્રીનો પતિ પોતાનાં બચ્યાંને હેશન કરી કુછંડમાં પડે, તેનાં માળાપ તથા સ્ત્રી બેઠેલત કહેતાં સ્વર્ગમાં રહેવા છતાં દુઃખી દુઃખી ઘઈને રડયા કરે છે. પૃથ્વી પર બલાં બલાં નર રત્નો પેઢા તો થાય, પણ ઉઘાર દિલનાં, સળુરીવાળાં, સંતોષી, દાતાર રત્નો પેઢા પડવાથી જ પોતાની સાત પેદીનાં મૂંચાંઓને ઉજ્જવળ કરે.

જીવતો પ્રેમ જ પળે પળે પુણ્ય પેટે ખીલે.

દુઃખચારી વિધવાઓ ! દુનિયામાં અહંકાશખાઈ, તારાખાઈ, જમનાખાઈ, શાધાખાઈ, મહાલક્ષ્મીખાઈ, જેવી વિધવા રાણીઓએ ધૈર્ય અને શાંતિ રાખી વિધવા ધર્મ પાળ્યો છે, માટે તમે પણ તે ધૈર્યવાન વિધવાઓના ઢાખલા લઈ ધૈર્યવાન થાવ.

સપુરીવાળી વિધવા એન બોલેલ વિધવા થઈ હતી તો પણ ૧૦૨ વર્ષ વેર જીવવા પામી હતી, અને સારે ભવ બોલતી હતી કે; “સંસારમાં મ્હાડે રાજ્ય આપ્યું, સર્વ ઉપર સત્તા બોગવી, પણ ભરથારના મૃત્યુને અટકાવવાની સત્તા જ્યારથી ન ચાલી ત્યારથી હું પ્રભુને જ મ્હોટો માની, તેના ઉપર જ વિશ્વાસ રાખી, ડોક્ટરોને પણ ત્હોના દાસ સમજી, સર્વને તુચ્છ સમજી છું.” કહ્યું છે કે; ભલભલા તબીબો અને હકીમોને તબબની કેતાબમાં મોતનો દાડ નહીં જ મળ્યો ત્યારે અદ્ધ-સોસનો હાથ મારી હાથ કરતા ચાલી ગયા.

બડે બડે હકીમો તબીબો,

જાલીનુસ—અદ્ધલાતુન—શુકમાં;

અજલ આગે ન ચલા ચારા,

બએ છોડ જેહાંકા પસારા.

બીજી વિધવા શાલોટી સ્ત્રીય પોતાના ભરથારના ધંધામાં મદદ કરનારી હતી, પણ જ્યારે વૈધવ્ય આવ્યું ત્યારે સ્વિચ્છેસ્તરનાં એક ગામડાંમાં ન્હાનું સરખું ઘર બાંધે લઈ પોતાનાં બચ્ચાંને ઉધારવાના રોકાણમાં હમેશાની રોકાઈ ગઈ. કુરસદ મળતાં બાઈબલ વાંચતી, અને વાંચન પૂરું કરતે સર્વદા બોલતી કે; “પ્રભુ ત્હારી ઇચ્છાને આધીન છું.” પ્રાણી માત્રની ચઢતી પડતી યવં જ કરશે. મ્હારો તેમ સૈનો એક સરખો વખત રહેતો નથી. પૃથ્વીની અસંખ્ય રજમાંની હું એક રજ છું, ત્હોના પ્રત્યે પણ હૃદયની કૃપાદ્રષ્ટિ છે જ છે; મ્હારી શી ગણત્રિ? માટે હું સતો-પથી જ મ્હારી વિધવાવસ્થા આનંદથી સમાપ્ત કરીશ!” કહ્યું છે કે;

ફલક હમચુ ખાલીસ્ત આસારે ઉ,

પુઅદ શમ્સ ચક ઝરેદ્દ જનવારે ઉ.

તે મ્હોટા પરમેશ્વરની પેદાશોમાં આકાશ તો માત્ર એક તલ બરાબર છે, અને તેની ઉત્પત્ત કરેલી સઘળી રીશનીમાં કિંવા સર્વ પ્રકાશમાં સુર્ય નારાયણ પણ એક ઝીણી રજકણ બરાબર છે, તો પછી માણસનો શો હિસાબ? દુઃખના વખત પર જો કોઈપણ વિસરામણનું સાધન સરભળ્યું હોય તો તે રોકાણ કે વૈષ્ણ જ છે.

૫૭ મું દુઃખ નિવારણ.

પ્રીત સંસાર વિષયોસે, અગર તૂટે તો તૂટન હે !

એક ક્ષીટીને પોતાનાં મ્હોંમાં લગરીક પૂજા લઈને ખીલ બાલુએ

દગલો કરતી દેખીને ત્યાં ઉડતાં એક બાજ પક્ષીએ કહ્યું:—“તું આ ફાકડનાં વૈત્રાંમાં કાં ફાંફાં ભારતી હશે વારું ?” ક્ષીટી કહેવા લાગી:—“હું એક ક્ષીટ ઉપર કુરબાન છું; અને તેની ચંગી ચક્ષુની જ્યારે મેં ત્હોને વિનંતિ કરી ત્યારે તેણે શરત કરી છે કે; માણસોએ ભેગો કરેલો પૂજનો આ મ્હોટો મસ દગલો જો તું માર્ગમાંથી ખસેડીને બાલુએ

કરે, તો હું ત્હારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ! જેથી હું આ શ્રમ ઉઠાવવામાં રોકાયાથી મ્હને આનંદ થાય છે !” બાજ કહે; “હે ગાંડી ! લણ્ણા મલ્લુરોએ એકઠો કરેલો આ દગ ત્હારાથી ખસેડી શકાયે જ નહીં; અમરથી કાં પટકાઈ મરે છે ?” ક્ષીટી કહે:—“ભાઈ ! કામ થયું તો ઠીક જ છે, પણ ન કરે નારાથળ ને કામ પાર નહીં પડશે તો મ્હારો પ્રયત્ન તો મ્હારા વ્હાલાને દ્વારે માન્ય રહેશેને !” પ્રભુએ માણસને કે પશુ પંખીને રોકાણુ ના આપ્યું હોત તો આખો ભવ ઝુરી ઝુરીને જ પસાર કરવાનું મ્હો દુઃખ કેમ ખમાત ?” આ કથા ઉપરથી પણ રોકાણુ વીશે તમો પઠો લઈ શકશો, કે દુઃખનું વિસરામણુ વેતું જ છે. સેવા ધર્મ અતવવો એ જ ઇશ્વરને માન્ય છે, અને દુઃખી કે સુખી હોવોને માટે સેવા એ જ રાહત છે.

મીસીસ કેમ્બેલ જ્યારે વિધવા થઈ ત્યારે ધણીના લાડમાં ઉધરેલી છતાં એટલું કલા કરતી કે; “હું મ્હારાં હથિયાર હમેશાં ઘસેલાં જ રાખું છું. ખીલી નિકળેલું મ્હારું સાડું નસીબ પણ મ્હને તો ધડક ખુલ્લરો જ કરાવ્યા કરતું હતું. ‘Tis not calamity in any shape, from which it is possible to escape. આપત્તિ પણ એવાં સ્વરૂપની હોતી નથી, જેમાંથી સહી સલામત બચી જવું શક્ય ના હોય. મ્હારે પણ મોંઠે વહેલે મ્હારા ધણીની પાસે જવું જ પડશે, અને મૃત્યુ જ્યારે મ્હને મ્હારા માલિક સોડે લઈ જશે ત્યારે પ્રભુ કાઈસ્ત પણ આડા હાથ કરી શકનાર નથી !” કહ્યું છે કે;

નજલીક થા, કે પહોંચે સેકંદર લખે હયાત;

અથ જેજર વ્હાં તક જલા કયું રેહબરી ન કીઇ !

ઉકે નહીક હતું, કે બાદશાહ સિકંદર આખે હયાતના કિનારા ઉપર જઈ પહોંચે, પરંતુ જેજર પયગમ્બર ત્યાં સૂધી તેને લઈ ગયો જ નહીં. બ્રજાણી વિધવા

રતનબાઈ ન્યારથી વિધુરાવસ્થાને પાત્રી ત્યારથી ઇશ્વર ભજનમાં અને આત્મજ્ઞાનનાં આરાં ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચવામાં દુઃખી મનને વિસારતાં બોલતી હતી કે; “જગત જ મહારં કુદ્દેશ્વર છે. જે ઓળો બધો ભાર ઇશ્વર ઉપર નાંખીને જગતની મિથ્યા જાળો તથા અટપટીઓની સામે નબી શકતી નથી, તેમનો જ રંડાપો બહુ સાળે છે. વિધવાએ અચુલ્ય પેદાંતનાં પુસ્તકો વાંચીને ઇશ્વરની મરજીને આનંદથી આધીન રહેવાથી મનને અશાંતિ કે ચિન્તામાં રહેવાનું સ્થાન જ મળતું નથી.”

પ્રેમ ખ્યાલો મેં પીધા રે, સુણો રે સતો !

પ્રેમ ખ્યાલો મેં પીધા.

અરિ જગતડાને કોઈ નિવારો રે,

અમર પછેટા કેણે લીધા રે !—સુણો રે સતો !

મારાં શરીરનાં સર્વેં સુખડાં રે,

તે અમે ત્યાગી લીધાં રે !

મારા મનડાને બહુ રે સમજાવું મેં,

શોધ જગલનો મેં લીધા રે !

ગુરૂના પ્રતાપે બોલે રતનબાઈ;

કનકાપૂરીનો માર્ગ લીધો રે !—સુણો રે સતો !

આવાં ભજનો ગાઈને રતનબાઈએ પોતાનો રંડાપો વિસારે પાડવાથી દુઃખ કેમકું નોતું. ઝંઝરી કવીન બોલે રોકોટ્સને “ગુદેશ રાણી” એ રીતે કહેવામાં આવતી, તેણીએ પોતાના ધણીના મરણના શોકમાં હંમેશ ધોળાં વસ્ત્ર પહેરવા માંડ્યાં હતાં; અને કહેતી કે; “આપણે અસાની પ્રાણીઓ પ્રભુ પાસે કેટલુંક એવું પણ માગ્યે છીએ, કે જે મેળવવાથી આપણને લાભ કરતાં હાનિ વિશેષ થાય છે. જે કાંઈ સ્થિતિ આપણે કરગરીને પ્રભુ પાસે માગ્યે છિયે, તે આપણું બહું હજીબા સાફ જ પ્રભુ આપતા નથી; માટે ઇશ્વરને નારાજ કરવા હોય તો રંડાવાનો પાડ અઢાવવા સાફ કાળાં કંઈનો પહેરો !”

આ સઘળાંનો સાર એ છે કે, પરમેશ્વરે ન્યારે આપણને અનુકૂળ અને બંધ બેસતી છાંદગી આપી છે ત્યારે બહારની છાંદગીની જાળો અને સંકટોથી જ જો આપણે બેબાકળાં થઈને ગભરાઈ જઈએ તો પછી છુપી બાતેનની છાંદગીની અટપટીઓમાંથી આપણે કેમ જ તારી શકીશું ? વિધવા અવસ્થામાં પણ જ્યાં સુધી છાંદગી ત્યાં સુધી સુજે મોઢે બસ કામ કામ ને શેકાણમાં જ રમડાગાઈ જવું જોઈએ. જેને કશું કામ કે શેકાણું નથી તેને વૈધવ્ય પસાર કરવો એ જ મહાભારત કામ થઈ પડે છે. ન્યારે કાર્ય અને ફરજ બળવતે બળવતે મોત આવી લાગે છે ત્યારે જ તે મધુર લાગે છે. આહે તેવી હાલત આવી પડી હોય તોએ જો એક વિધવા ધારે તો પોતાનું જીવન સુખી કરી શકે. ઇતિહાસકાર જૈન સ્થિર્ ઝીનની એ જીવતે

તો પોતાના પતિનાં પુસ્તકો લખવામાં સહાયભૂત થતી હતી, પરંતુ ધણીની ગેર હાજરીમાં પણ પતિનાં અધુરાં રહેલાં પુસ્તકો પૂરાં કરવામાં એવી તો શુદ્ધાઈ રહી હતી, કે પાછલા દહાડાનાં દુઃખો ત્હને લગારે માલુમ પડયાં ન હતાં. વિધવાએ સતસંજ સાંધવો અને પોતાના કરતાં ચંદિયાતી સખીઓની સંગત રાખવી, પુસ્તકો પણ ચંદિયાતાં, આત્મજ્ઞાનનાં, ધર્મનીતિનાં જ વાંચવાં, અને નવલકથા કે નાવેલોને પડતાં જ ઓકવાં. બનતાં સુધી ઈશ્વર સ્મરણમાં વખત પસાર કરી ભક્તિ કરતાં રહેવું. મહાન પુરૂષો મહાન બાળતોને જ પકડી રાખે છે, અને નીચ માણસો નીચી વાતોને જ વળગી રહે છે; એટલા સાફ ઉત્તમ વાંચનો વાંચનારી વિધવાઓ જ બહુ સદાચરણી થઈ શકે છે શુદ્ધ બાળતનાં પુસ્તકો વાંચવાં એ પણ સારી સંગત કીધેલી કહેવાય. સો સખીઓના દિલાસા અને દિલસોગી કરતાં માત્ર એક પુસ્તકનો દિલાસો અને ઉપદેશ ઉત્તમ થઈ પડશે. કુરસદ મળે તો ભરવા શુદ્ધવામાં મન લગાડવું એ પણ વિધવાઓનો ધર્મ છે. ગ્રીસ અને જર્મનીની પ્રખ્યાત રાણીઓએ જ્યારે પતિનું છત્ર શુભાશુભ ત્યારે તેઓ શુદ્ધલોકનામાં એવો તો વખત પસાર કરવા લાગી, કે દહાડાઓ કેમ પસાર થયા તેનું એ તેમને જ્ઞાન નોતું રહ્યું. વિધવા જીવનનું મધુર ગુણ તે સારી સોબત, સારાં પુસ્તકો, અને બારે રોઝાણુ છે. ઈશ્વર તરફની જે ઉત્તમ બંધેશ વિધવાને પ્રાપ્ત છે તે ઉમદા વાંચન છે. “આજે મહાઈ” મગજ બાજુ કે કાંઈ ખોરાક ખાઈને તર થયું હોય, અને મરનાર ધણીનું વિસરામણ થયું હોય, એવું મ્હને લાગે છે !” એવા ઉદગારો ઈંગ્લેન્ડના પ્રધાન સર મેથ્યુ બ્લાઈટ રિંદલીની સ્ત્રીએ દુઃખના વખતમાં કાઢયા હતા. હા પહેનો; રંડાપાનાં સંકટો, રંડાપાની મુશીબતો, અને રંડાપાની જાનણો ભયંકર તો હોય, જેનો ખ્યાલ કે કલ્પના છાંયડામાં બેઠેલી સધવાઓને ના જ આવે. વિધવા દુઃખી થાય તેની સાથે સાથે ત્હનાં માખાપ કાંઈ જોછાં દુઃખી થતાં નથી. ઇસાએલા વીન્ગે અને જીન ક્લાઉડે વિધવા જીંદગી એક સદીની લાંબી વયે એટલા જ સંતોષથી પસાર કરી હતી કે; ચૂરોપમાં ૨૭ લાખ વિધવાઓ સખુરીથી ભલ ગયો છે તેમાં મહારો એક વધારો છે; એ કાંઈ નવાઈની વાત નહીં કહેવાય. જો પરમેશ્વરે કરોડો વિધવાના નસીબમાં રંડાપાની મુશકેલીઓ સરજી હશે તો તેનું કોઈ પણ અનુગ્રહથી નિવારણ થવાનું નથી. કહ્યું છે કે; “ચું બા ઉ જફા કર્દ ગદી” સપહેર; ન બાયદ કે ખૂઈ અજુ દારો મહેર.” ફરતા ફલકે જ્યારે ત્હને સંકટમાં જ નાખી છે ત્યારે તે જ ફલક સોરે હવે તું દયા ને ન્યાય કાં માંગી શકે ! ધણીને કે ધણિયાણીને એકવાર મરવું તે છે જ છે, ધણી પહેલાં ધણી મરે કે ધણિયાણી. શરીર પેદા થયું તેની સાથે જ મૃત્યુ પણ સરખાયું છે. જેનો બહાલો ખર્ચાઈ ચાલ્યો ગયો તેણે દુનિયાની સુદૃશતા જોઈને પણ જીવ ધારવૈ, અને “પોતાના જેવી બીજી કોડો વિધવાઓ મહામહા દુઃખોમ સબંદે છે, હું કાંઈ નવાઈની એકલી જ રંડાપો બોગવતી નથી;” એવું વિચારીને પદ

મન મ્હોટું રાખી સંતોષ પકડવો. જેણીને સંતોષના કારણે ખુદાની કુદ્રતનો પ્રેમ લાગે છે તેણીને એકવચનું પડયા જેવું જણાતું જ નથી; પરંતુ સંતોષ અને સખુરી કાંઈ શિશી જ રખાતી નથી; લોભ અને માયા આવીને વચમાં ઉભાં રહી વિધવાનાં વૈરી થઈ રહે છે; માટે પડવાનું હશે તે મોટું વહેંછું પડશે જ. પડું પડું કર્યા કરતાં દુઃખને એકવાર કહી દેવું, કે સદાવડું પડ ! કાંકે છેવટે તો તમારુંજે મોત આવી ઉભું રહેવાનું જ છે. સરળ પ્રકૃતિ: શરીરિણાં વિકૃતિર્જાં વિત મુચ્યેતે શુધિ-મિત તો મનુષ્ય માત્રની પ્રકૃતિ જ છે; જેનો જન્મ પણ માણસના જન્મની સાથે જ થયો હોય છે. એટલા માટે રાઈમર કુટુંબમાં પતિનું મરણ થતાં ત્હોની રાંઠેલી બોરતે એવું બોલવાનો સ્વેચ્છ છે કે; “મહારા ધણીની તકવાર કરતાં મહારી હિંમતની હું વધારે કઠર કરીશ !” આ પ્રમાણે હિંમત રાખવી એ જ દરેક વિધવાનો મુદ્રાલેખ થાય એવું હું કહું છું.

૫૮ મું દુઃખ નિવારણ.

દુઃખ મધું નાશી રે, ગુફાએ આપી જ્ઞાનની આંખો.

“A contented spirit.—This alone makes a man pass through fire and not be scorched; through seas, and not be drowned; through hunger and nakedness and want nothing.”

આજે તો આપણાં મ'ઠમાં ઝોબેદા, પોરશિયા, મીનાબાઈ, હીરાબાઈ, તારાબાઈ વિગેરે જૂઠા જૂઠા ધર્મ પાળનારી વિધવાઓનું પ્રદર્શન થયું છે, અને સૌ વિધવા પોતાના દુઃખોનું છેવટનું નિરાકરણ કરાવવા માંગે છે. પરમ આત્મા શિવાય સૃષ્ટિમાં બીજું કાંઈ જ નથી. એ જ્ઞાનનો નિવૃત્તિ માર્ગ એ દેખવામાં આવે તો દુઃખ સુખ જેવું કશુંજે નથી, એ સિંધ થાય. હમણાં સુધી આપણે લૌકિક વહેવારથી વિધવા દુઃખ નિવારણનો બોધ આપ્યો છે, હવે અલૌકિક દ્રષ્ટિએ વિધવાનાં દુઃખોમાં દિલાસો દેવાનો રહે છે. બિશપ ટેલરે પણ એવું જ કાંઈક કહ્યું છે કે; તૃપ્ત થયેલું ચૈતન્ય એવું છે કે, પોતાનો આમરિયો ઠેકાણો (મનુષ્ય દેહ) લઈને ધગધગતા અંગારામાં કાં ન પડે તોયે ત્હોને અગ્નિની આગનું દુઃખ થતું નથી; મહાસાગરમાં કાં ન ડૂબે તોયે તેને ખૂડી જવાનું દુઃખ થતું નથી; અને જૂળ, તરસ, કે નાગાં ઉધાડાં વગર વિનાના

દુઃખતું ત્હને જાને થતું નથી. આ મનુષ્ય દેહમાં જે એક કંઈ બસાયો છે તે મહા બળવાન, અજરા અમર છે, અને ત્હના શિવાય બીજું કંઈએ આ સૃષ્ટિમાં છે જ નહીં. તે જ “હું” પણ છે, અને તે જ “તું” પણ છે. માત્ર અવિદ્યા અને અજ્ઞાનને લીધે ખીજે એક ખોટો “હું” અને જુદો “તું” આપણે જ ઉભો કીધો છે; અને તેથી જે જે દુઃખ સુખ થાય છે તે આપણા ખોટા ઉભા કરેલા “હું” અને “તું” ને જ થાય છે, ખરેખરા “હું” કે “તું” ને કંઈએ દુઃખ સુખ થતું નથી. આ સુખ દુઃખની હુનિયાં તો માત્ર આપણી નજરની જ ઉભી કરેલી છે. દ્રષ્ટિથી જ સૃષ્ટિ છે, દ્રષ્ટિ બંધ થાય છે ત્યારે સૃષ્ટિ પણ ગૂમ થાય છે. જે ખરેખરા “હું” છે ત્હને જે મનુષ્ય પિછાનતો નથી ત્હને દુઃખ લાગતું જ રહેવાતું, પણ ત્હને એકવાર પિછાની લીધી, કે દુઃખ તો ક્યાં ને ક્યાં આવ્યું નય છે. કોશને શરીરમાં કહ્યું છે કે; “**વ ક્ષી અનર્હસેકુમ અર્હલા-તુભસેઝન**” એટલે કે; પરમેશ્વર તો તમારા હિમે દમમાં છે, તમારા શ્વાસે શ્વાસમાં છે, પરંતુ તમે જ ત્હને જોતાં નથી, અને ત્હને તમે પિછાનતાં નથી તેથી જ તમને દુઃખ થાય છે. જે સ્ત્રી કે પુરૂષને એવું જ્ઞાન થાય, કે આ જગત્ સરજાયું તે પહેલાં માત્ર એક જ પરમેશ્વર હતા, અને પરમેશ્વર પોતાની લીલા માટે પોતે જ પોતાના સંકલ્પથી આ સૃષ્ટિ રચી છે, અને સંકલ્પ કરતો જ્યારે તે બંધ પડ્યો ત્યારે પોતાની કુદ્રતની આયદે સમાપ્તિ પણ તે જ કરનાર છે. જેને આપણે લય, નાશ કે કયામત કહ્યો છીએ; તે શ્રી સૈનો કર્તા લોગતા તે જ છે, અને આપણા શરીરના અણુએ અણુમાં, દરેક પરમાણુઓમાં પણ તે જ સાહેબ સમાયલો છે, એવું સમજનાર સ્ત્રી કે પુરૂષને દુઃખ સુખ કંઈ લાગતું નથી. મોહથી અને માયાથી તે માલિક અને કહેવાતાં આપણે, એ જે વચ્ચે માયા જળનો પડદો રહેલો હોવાથી, અહંકાર આપણામાં આવ્યો છે, કે હું દુઃખ લોગવું છું, હું સુખ લોગવું છું. આપણા જુદા “હું” અને “મહાત્મા” કરવાથી જ આપણા શીર ઉપર સારાં માઠાં કર્મોના બાર આપણે પોતે જ થઈને ઉપાડી લીધા છે. એ ત્રિધ્યા બોલે, હે બ્રહ્મા ! તમારે માથેથી નાખી દેશો તો તમને તમારા આ પારકા દેહતું દુઃખ નહીં લાગે. કર્મોના બાર ફેંડી હાથ વચમાંનો પડદો ઉંચકી લેશો તો તમે ભવસાગર તરી જશો. શ્રીમંત હો કે સુખી હો, પરંતુ આત્માતું જ્ઞાન ન થાય તો તેઓ બિખારી અને દુઃખી જ છે. જ્ઞાનવાન એકલો જ સુખી છે.

ગર મે હુનર બ માલ કુનદ કે ગર ગર હકીમ;

કુને ખરશ શુમાર ગર ગાવે અમ્બરસ્ત.

કદાપિ એક અજ્ઞાની માણસ દ્રવ્ય સંપાદન કીધાથી જ જો એક આત્મજ્ઞાની ઉપર મ્હોટાઈ લોગવે તો, આહો તે અંબર લાપેલા બેલ સરખો કાં ન હોય, તો પણ ત્હને તમે મધિડાનાં કુલાં સમાન જ સમજી લેજો. જ્ઞાન એટલે પરમાત્માને

ઐજાખવો તે. અજ્ઞાન એટલે તે માલિકે પાકને નહીં ઐજાખવો તે; અને વિપરીત જ્ઞાન એટલે રસ્તામાં ઘટેલી દોરીને સર્પ સમજીને બિહવું તે. આ વિપરીત જ્ઞાન-વાળાને અતિશય દુઃખ થાય; અજ્ઞાનવાળાને ઘણુંક દુઃખ લાગે, પરંતુ જ્ઞાનવાનને ન હોય દુઃખ કે ન હોય સુખ. જેમ સમુદ્રમાં પાણીનું એક ઘુંટ સમાયું છે, તેમ એક ઘુંટમાં મોટો સમુદ્ર સમાયો છે; જેમ વૃક્ષમાં બીજ સમાયું છે, તેમ એક બીજમાં મોટું વૃક્ષ સમાયું છે; જેમ પાણીના એક કતરામાં એક મોટું માણસ સમાયું છે, તેમ માણસમાં એક કતરા સમાયો છે; જેમ પિંડ (માણસના શરીર) માં મસ મોટું ગ્રહાંડ સમાયું છે, તેમ ગ્રહાંડમાં પિંડ સમાયો છે. ત્યારે દુઃખ એકઠું કેને લાગે ? દુઃખ એકને લાગે તો સારી સૃષ્ટિને લાગે.

ઝોબેદા:—આપણા આટલા એક દેહમાં સૃષ્ટિ સમાયલી કેમ સંભવે ? જો પિંડે તે ગ્રહાંડે હોય, તો એક સધવા સુખી કાં, અને બીજી વિધવા દુઃખી કાં ?

ગુરૂજી:—વિચાર કરો બેન, કે તમારી આંખ એક ન્હાનીશી લખોટી જેવડી છે, તેમાં પણ વળી સૃષ્ટિ જોનારી જે કીકી છે, તે તો શરૂના દાણા કરતાંએ ન્હાની છે; છતાં તે ન્હાનીશી કીકીમાં આખી જગત્ જો સમાઈ જતી ન હોય તો કરાંટો માંધલ દૂર રહેલા સૂર્ય, ચંદ્ર કે તારાને ત્હમે કેવી રીતે દેખી શકો છો ? એ દેખનારાં પણ ત્હમે નથી; દેખનારો પણ જુદો જ છે. ત્હમે દેખો છો તે પણ તે મહાન શક્તિ વડે જ. તમારી માંસ અને આમડાં હાડકાંની બનેલી પખાળ (દેહ) ને એક ગમથી બીજી ગમ ચલાવી લઈ જનાર પણ તે જ મહા શક્તિ છે.

नवेजति तनैजति तनुरे तद्वन्तिके । तदन्तरस्थ सर्वस्य तनु सर्वं ह्यास्य बाह्यत ॥

તે મહા પ્રભુ ચાલે છે પણ ખરો, અને ચાલતોએ નથી. તે તમારાથી બેઠક દૂર છે, અને તમારી છેક પાસે પણ છે. તે જેમ તમ સધળાંઓનાં અંતરમાંએ છે, તેમ તમે સધળાંની બહાર પણ તે છે. એટલે કે અંદર અને બહાર બધે તે જ બરેલો છે, તો અંતરનું કે બહારનું સુખ દુઃખ જો લાગે તો ત્હને લાગે, તેમાં તમને શું છે ? તમારી કંઈ બલને ! તમારે લેવા દેવા શું છે ! વિધવા કહો તો તે, અને વિધવાનાં દુઃખો કહો તો તે પણ તે જ છે, તેને જ સુખ દુઃખ લાગવાં જોઈએ.

હીરાંબાઈ:—જ્યારે તે જ બધે બધે વ્યાપી રહેલા છે તો તે આપણને દેખાતા કેમ નથી ? વિધવાબી તે જ છે તો વિધવાના દુઃખો પણ ત્હને લાગવાને બદલે હમોને કાંય લાગે ?

ગુરૂજી:—જો બેન ! માંછલાં સારો જન્મ પાણીમાં કાઢે, પાણીમાં રમે, પાણીમાં ફરે, છતાં ખોલે કે; “પાણી ક્યાં અમે શોધું, બતાવો કોઈ દયા લાવી !” તો તે અજ્ઞાન સિવાય બીજું શું છે ? પક્ષીઓ સારો દહાટો હવામાં ફરે, હવામાં ફરે છતાં, “પુછે પક્ષીઓ કોઈ વાયુ બતાવો, છે હવા ખાવી !” તો તે

તેમનું અજ્ઞાન સિવાય બીજું શું છે ? તેમ માનવીઓ પ્રભુમાં હરે, પ્રભુમાં ફરે, તોય “હંદર કયાં શોધું; બતાવો કોઈ દયા લાવી; પુછે જ્યાં ત્યાં જનો સડોને, હૃદય હીનતાથી કરમાવી;” તો માનવીનું તે અજ્ઞાન જ છે, તેની એ અવિદ્યા અને માયાબળ જ છે. એક વાર તમને એવું જ્ઞાન થાય, કે એક માટલાંને તળાવ કે દરિયામાં આપણે આપું ને આપું ડૂબાડી જોતાં તે માટલાંની આસપાસ અને અંદર બધે પાણી જ પાણી ભરાઈ રહ્યું છે, તે જ પ્રમાણે માટલાં રૂપી માણસની આસપાસ અને અંદર બધે બધ પાણી રૂપી પરમાત્મા, સૃષ્ટિ રૂપી મહાસાગરમાં ભરાઈ જ રહેલો છે, તો પછી દુઃખ તુષ્ટના પાસ માણસને નહીં પણ પરમાત્માને જ લાગવા જોઈએ એવો વિચાર આવશે. એટલા માટે સ્ફારા તરફનો તમ વિધવાઓને દિલાસો એટલો જ છે, કે વિધવાવસ્થાના દુઃખોનું જો નિવારણ જ કરવું હોય તો આત્મજ્ઞાન મેળવો; ત્યારે જ તમારી સુખની તરસ છિંમાશે; અને માટલાંની ઘડા-ધવાળો ભાગ જેમ અંદરનાં અને બહારનાં પાણીની વચમાં રહેલો છે તેમ બહાર અને શરીરની અંદર ફેલાઈ રહેલા પરમાત્માની વચમાં રહેલો માયાનો પડદો ઢર થશે.

“મોઢે દેખત આવે હાંસી,

પાનીમેં મીન પ્યાસી:—

આત્મજ્ઞાન બિના સખ બટકે,

કોઈ મથુરાં કોઈ કાશી;

એગન બનકે બસે જંગલમેં,

બન બન ફિરે ઉઠાસી—પાનીમેં.

કસ્તુરી મૃગ નાભી બસત હે,

હુંડત હે બન ધાસી;

પોથી પદ પદ પડિત મરે હે,

તોય ન મીલે અવિનાશી—પાનીમેં.

જમ રાજા હય ધર્મ રાજ પણ,

અધર્મ બાત બિકાસી;

બલા બલા બ્રમમેં હી ભુલ્યા,

વિષય વિષ અબિલાપી—પાનીમેં.

લક્ષ્મીજી પ્રભુ ચરણ નિવાસી,

હૃદય બસે અવિનાશી;

તો બી રાગ દ્રેષ ના છુટે,

એ માયાકી ફાંસી—પાનીમેં.”

જૂઓ બેન ! પાણીમાં રહેનારી માછલી તરસ ઘણી જ લાગ્યાનું દુઃખ વેઠતી જણાવે તો આપણને હસવું જ આવે. કસ્તુરીમૃગની નાભીમાં જ કસ્તુરી તો પાકે

છે, છતાં જો તે જગલે જગલે બેળાકળી થઈને ભટકે, અને પોતાના દુઃખને નામે રડે કે: “અરે! કેઈ મૂઢને કરતુરી મેળવી આપો,” તો આપણે ત્હેની હાંસી જ કર્યે; તેમ જ પરમાત્મા તમારાં નાબી કમળમાં જ ભરાઈ રહેલો હોઈ તમારૂં રક્ષણ કરે છે, અને રાત ને દિવસ ત્હેને જ તમારી કાળજી છે, છતાં તમે દુઃખી થાવ તો જ્ઞાનીને તો હાંસી જ આવે.

૫૯ મું દુઃખ નિવારણ.

માયા મેલી રે મરી જતું છે, છોડી દે છોડી દે માયા.

ન હીરાંગાધ ! આપણને આપણા અહુરમઝદ તો કહે છે કે:—

“પાયુશ્ચ અક્ષિ-હાતાચ માતાચ અક્ષિ-ખ્યેષઞચ નામ અક્ષિ-અહુર નામ અક્ષિ-પોઉરે દરેત નામ અક્ષિ-સ્પરેત નામ અક્ષિ-હાત નામ અક્ષિ-પાત નામ અક્ષિ-માત નામ અક્ષિ-દ્રુમાઓ નામ

અક્ષિ દ્રુપો માથ નામ અક્ષિ-ધરે ક્ષત્રો નામ અક્ષિ-પદ્ધતિ પાયુશ નામ અક્ષિ-સેવિરેત નામ અક્ષિ” ભાવાર્થ કે: અહુર કહો છે કે: “હું જ આદ્યતમાંથી ગથાવનાર છું-તમને પેદા કરનાર અને તમારૂં પોષણ કરનાર પણ હું જ છું-તમને તંદુરસ્તીભર્યાં ને આરોગ્યમાં રાખનાર હું જ છું-તમારો પ્રાણ બક્ષનારે હું જ છું-હું તમ સપ્તર્ષિઓ ઉપર રહેમ નજરે જોનારો છું-હું જ તમારી નીજેકળાની અને પાશળાની કરનારો છું-તમારા ઉપર બધી જાતની બક્ષીશો કરનાર પણ હું જ છું-હું જ તમને સુરકેલીના વખત પર રક્ષણ આપનાર છું-તમારૂં ભિકાતીમાં પાળણ કરનાર હું જ છું-તમારી વૃદ્ધિ કરનારાં મંત્રો મ્હારાં જ છે; હું એકલો જ મ્હારી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સઘળું કરનારો છું-મ્હારાં પેદા કરેલાં સર્વને હું એકસરખી રીતે ગથાવી લઉં છું અને હું સર્વને બહુ જ લાભ કરનારો છું.” આ પ્રમાણે આપણે માલિક અહુરમઝદ આપણને ધેર્યાં આપી કહે છે.

અર્થાત, જે કાંઈ કાળજી આપણા વિષે રાખે છે તે તો આપણા શરીરમાં રહેલો પુદા જ રાખે છે, આપણને હાય હાય કરવાની કશી જ જરૂર નથી. તે જ મહાન શક્તિ એવી એક અનઘીક ચીજ છે, કે જે વિચાર ચલાવે છે, જોય છે, જાણે છે, શંકા ઉત્પન્ન કરીને તેણે સમાધાન પણ તે જ કરે છે. ઉદ્ધત, ડીમાડી, તિરસ્કાર ભરેલા, મગફર એવા જે જીવો આપણી ઇચ્છાની વિરુદ્ધ જે કાંઈ કાર્ય સંસાર વહેવારમાં આપણી સામે જઈને કરે છે, તે પણ આપણને મ્હુલાયલાં અને ખ્યારાં કરવાને માટે

પ્રુદા જ કરે છે. કૃત્તિના રાજા જ થા હોતીનો નામચીન વડો પ્રધાન શ્રીલીપ રી ભારને જ્યારે અનેક દુઃખ હર્દની અસહ્ય વેદના ખાટલે પડયો પડયો વેઠતો હતો ત્યારે, “એ વેદના પશુ પ્રભુ પોતે જ ભોગવે છે” એમ હસી હસીને કહેતો હતો. જ્યારે મરણની ઘડી આવી લાગી ત્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે; શું પ્રભુ જ સુખ દુઃખ ભોગવે છે, અને ભવિષ્યની આશા રહેના ઉપર જ રાખવાનો હજીએ તમારો દ્રઢ વિશ્વાસ કાયમ રહ્યો છે કે કેમ? આ વખતે તેણે પ્રુદાલ જીવે છેલ્લા શબ્દો આ બોલ્યા હતા કે:—“પરમાત્માની અવિચળ અને નિર્બિવાદ સામેલી વીશે મહને છેવટની ઘડી સૂંધી એવો તો બરેસો છે, કે ભૂમિતિની નહીં તૂટી શકે એવી એક ને એક બે જેવી, ચુકલિક જેવા શાસ્ત્રની ગણિતપ્રાય સંસ્થાઈ જેવી જ સંસ્થાઈથી હું માનું છું કે, પ્રભુ જે કાંઈ કરે છે તે બહુ જ કરે છે.” આવો વિશ્વાસ સૌ કોઈ રાખે તો દુઃખ લાગે જ શેનું?

“એમ સમજે નર પામે પાર,
જે તું પ્રથમ હતો કિરતાર;
મુજ ખતે જે રહે છે તે હરી,
વચ્ચે “હું” રહ્યો માથે કરી;
અખા એમ વિચારી રહે,
શીશ પોટલો નાંખી વંક.”

અંગ્રેજી મુળાક્ષરના છવીસ અક્ષરો છે; જેમાંથી લાખ સવાલાખ શબ્દો બનેલા છે; પરંતુ આખી ભાષામાં માત્ર બે જ અક્ષરો એવા છે, કે માત્ર એકેક હરફથી એક શબ્દ થયો છે. I (આઈ) અને A (એ). એ અક્ષરોથી બનેલા શબ્દોના અર્થ “હું” અને “એક” એવા થાય છે. અર્થાત, જે એક છે તે હું છું. હું તે પરમેશ્વર છે, અને તે એક જ છે, અને બીજા હરફોનો વચમાં પડેલો આવ્યાથી જ અનેક થયા છે. એ પડેલો તે માયા છે. માયા એટલે જે કાંઈ છે જ નહીં, જેની હરતી કિંવા અસ્તિત્વ નથી, જેથી જગત્ મિથ્યા છે અને પ્રલય જ સત્ય છે, એમ આપણે જાણ્યે છીએ છતાં, જે કાંઈ ખરું નથી, જે કાંઈ સાચું નથી રહેને સાચું માની બેઠાં છીએ, તેનું જ નામ માયા. દુઃખ સુખ જેવું કાંઈ છે જ નહીં, છતાં દુઃખ સુખ જણાય છે તે જ માયા છે; તે જ ઈંદ્રજાળ છે; અને તે જ મોહ-પ્રપંચ અવિદ્યા (Illusion) છે. જેઓ કાયાને માયા સમજે છે તેમને દુઃખ થતું નથી. જેઓ અનને મિથ્યા માને છે તેઓને દુઃખ થતું નથી. મોહ, અને પ્રીતથી જે સ્ત્રીને લાગણી ન થતાં પશ્ચર જેવાં અંતઃકરણ રાખી વૈધવ્યને પાલુ હસી નાંખે છે, તેમનાં કિલ જળમાતાં નથી. એવા દુઃખવાળી ખાઈ પોતાનાં જ્ઞાનથી પોતાનાં કર્મને જ જુએ છે. તેણી પોતાના દિવ્ય અમરપણા વીશે સ્થિર રહી દુઃખ સુખ કાંઈએ માની લેતી નથી. અજ્ઞાનથી પીડાતો જીવ તો મહને આમ જ કહેશે કે; હે

પુરૂષ ! મહારા કારી જખમના ચઘડાટમાં તમારી નશિયતો અને ફિલસુફી તો મહારાં દુઃખ હર્ષને રૂઝ લાવવાને બદલે મહારા ઘામાં બળે કે મરચાંની ભૂકી બજારાવે છે; માટે તમારી પંડિતાર્થ જવા દો, મહને તો મહારા જીવની પડી છે તેમાં તમારું પંડિત્ય તો ઉલટું મરચાં વાટે છે ! હે જીવ ! ખરું જી કે; સ્વપ્ના ભુકા અને ખાલી છે, થોડા વારમાં પસાર થઈ જાય છે, અને અજ્ઞાન જીવો પણ માને છે કે, સ્વપ્ન તે સ્વપ્ન જ, ખોટું જ છે, તોપણ એક રાતે લપાનક અને મૃત્યુવનારા સ્વપ્ના જવારે આવે છે ત્યારે બીજી રાતે રાજેને જીવ મૃત્યુવનારા સ્વપ્ના પાછા આવે ! એવા નહારા ભયાનક સ્વપ્ના ન આવે એવું તેઓ પણ ધમકે છે. અને મુંદર મુશનુમા સ્વપ્નો પણ એકે જૂઠો છે, એમ ખાતરીથી જાણુવા તથા માનવા છતાં તેવા મનહર સ્વપ્ના પાછા ને પાછા એવાની તેઓ જેમ ધમકા કરે છે, તેમ જાગૃતાવસ્થામાં આપણે જો કે બરાબર સમજ્યે છિયે કે; આ તો બધો માયાનો પચારો છે, આખ વિચાર્યો એટલે આમાંનું કશુંએ નથી, તોપણ આપણે દુઃખે દુઃખી થઈએ છીએ, અને પોતાને સુખે મુખી માન્યે છિયે; અને યશ્વજ્ઞાન તો નિરાશું જ રહે છે.

એક જિજ્ઞાસુ થોડો ઘણો એવમ મળવાથી કુલાઈ ગયો. તેણે હવામાં ઉડતાં રમતાં ચઢ્યાંને મંત્રના બળથી જમીન ઉપર તોડી પાડ્યાં, અને કુગારો કે મેં ધમ્વરી જ્ઞાન મેળવ્યું, પ્રભુને જોળખ્યા, મહારૂં તો કલ્યાણ થઈ ગયું, અને મહને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું ! જેથી એક નગરમાં જઈ પાદરે આવેલાં પહેલાં જ ઘરે ઉભો રહી તે માંગવા લાગ્યો કે; “અરછે અરછે પકવાન બેજ દે, ના તો આપ દુંગા.” અવાજ સાંભળીને ઘરમાંથી એક બાઈ બહાર આવી ત્હને જવાબ કરવા લાગી:—“હે બોડકા સાધુડા ! આ પણ કાંઈ ચીડિયાં બીડિયાં સમજે છે શું ? સંત આપ દે નહીં, ને પૂતારના લાગે નહીં. આપ દેવાનું કે દુઃખ દેવાનું અભિમાન ભૂલી જા; છું તો વિધવા, પણ ત્હારા જેવા કાયર પુરૂષથી કાંઈ હું ટરી જઈશ નહીં !” ઠગવ બરેલા આ ઉત્તરથી તો સાધુના ગાત્ર દીલા જ થઈ ગયાં, જેથી હવે તે નમી જઈને પૂછવા લાગ્યો:—“હે બેટા ! તું પોતાને વિધવા કહે છે, પણ વિધવા તો દુઃખી હોવી જોઈએ, ને તું તો આનંદી જણાય છે ! વિધવાને હાથે સાંકાગ (ખંડી) નહિ હોયો જોઈએ, અને ત્હારે હાથે તો ચીતળ પહેરેલાં છે ! માટે ત્હારો કાંઈ એક કહેશે ?” “ત્યારે સીધો સકુકનો પ્રશ્ન કાં નથી કરતો !” બાઈ બોલી; “એ ગધ્યા ! હું ૧૧ વર્ષની ઉમ્મરની છું, મહારો દીકરો મહારાથી બે વર્ષે મહોટો છે; અને મહારો ઘણી જીવતો છે તોપણ હું તો રાંઠેલી છું. મહારી સાસુ મહને ધાવે છે, સસરા પાશુમાં પોદીને રોતો રોતો ફિંચકા ખાય છે; અને તુતો મહને ગધેટો જેવો જ દેખવામાં આવે છે !” સાધુ કહે:—“બાઈ, તું તો ૫૦ વર્ષની ડાસી જેવી લાગે છે, અને ૧૧ વર્ષની ઉમ્મર શી રીતે સંભવે ? વળી ઘણી જીવતો હોય છતાં રંડાપો કેમ સંભવે ? તું મહોટી કે સાસુ ? સાસુ કાંઈ નહોતું બન્યું છે કે, ત્હને ધાવે વાર ? સસરા કાંઈ નહોતું બાળક છે કે, રહે છે ને પાલણમાં પોટે છે ? એનો કાંઈ

મર્મ સમજાવ, અને મ્હારા જેવો બાળકાર ત્હારી દ્રષ્ટિએ ગણેડા કેમ દેખાય છે, તેનું કંઈ સફર્ય હોય તે કહે ! માતા કરતાં દીકરા બે વર્ષે મ્હોટો શી રીતે હોય ! એ તો કાલક જ કહેવાય ! માટે આનો પણ જે કંઈ ઉંડો અર્થ હોય તે કહે.”

“હે સાધુ !” બાઈ સમજાવવા લાગી; “હા; હું ૫૦ વર્ષની વયની છું ખરી, પરંતુ ડહ બરસ તો આ સંસારની મોહમાયામાં, સુખ દુઃખના પછાડામાં જ મેં વ્યતિત કર્યાં, અને છેલ્લાં ૧૧ વર્ષથી જ મ્હોં આત્માનું જ્ઞાન મેળવવા માંડી ઈશ્વર ચર્ચામાં હું વખત ગાળું છું, જેથી મ્હારી સાચી ઉમ્મર તો માત્ર ૧૧ વર્ષની જ ગણાય, બાકીની તો મ્હોં ખાળિયામાં નાંખી. મ્હારા દીકરા વિધવાથી આજ ૧૩ વર્ષ થયાં સંસાર મિથ્યા સમજી સુખ દુઃખ સાં જોડાં મानी, આત્મજ્ઞાન મેળવવા માંડ્યું છે, માટે તે મ્હારાથી બે વર્ષે મ્હોટો કહેવાય. મ્હારો ધણી પોતાના બાપની દુકાને બેસે છે, અને જે દહાડે ઘરાકી ઘતી નથી તે દહાડે ઉઠાસી રહીને બળાપા ને સંતાપ કરી કરીને કંઈ ખાતો પીતો પણ નથી; પરંતુ જે દહાડે વકરો સારો થાય છે તે દહાડે એના હર્ષનો પાર રહેતો નથી; એવું એ જ્ઞાન બાળક જીવતું છતાં મૂએલા બરાબર છે; માટે જ હું સંડેકી જેવી અવસ્થા ભોગવું છું. મ્હારી સાસુ ૮૦ વરસની વય ધરાવે છે તોપણ હજી સંસારની માયામાં પુષ્કળ લાગી રહી છે; કોઈ તો જેવો ને તેવો; દેવનો પાર નથી; અને વહુને કેમ રંબડવી તે જ હુન્નર તે બરાબર જાણે છે. પોતે ઘરકામમાં અસલથી જ આખે હાડકેની રહી ગઈ છે, અને હું પ્રભુ સ્મરણ કરતી હોઉં, ગીતા ભાગવત બાંચતી હોઉં, એટલે એને તૂર્ત અદેખાઈ લાગતી હોવાથી, નહીં ઉતું કામ સોંપે છે; હું જ્યારે ઘરનું વૈતું બહુ કડું છું ત્યારે જ તેને પેટે ટાઢક પડે છે, કરાર થાય છે, અને ત્યારે જ એ પેટ બરીને ધરાય છે; જેથી હું કહું છું કે, તેણી મ્હને જ ધાવે છે. વળી મ્હારો સસરા ૮૫ વર્ષનો થયો છે તો પણ ખાટલે પડયો પડયો હાથ સોસારામાં જ સારો દહાડો પસાર કરે છે. કોઈ અતિથિ અભ્યાગતને મૂકી જોખા એ હું આપું છું તો બરાડા પાડીને રૂવે છે કે; મ્હાઈં ઘર મ્હારી વહુ છુટાવા બેઠી છે. ઈશ્વરી જ્ઞાનની કોઈ અમસ્થી વાતો કરે તે પણ એને ગમતી નથી; જેથી મ્હારો સસરો પાલણામાં જ હજીએ પોલી રહેલાં બાળક જેવો હું સમજું છું. અને ત્હારો ચહેરો મ્હને ગણેડા જેવો જ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે; કેમકે ત્હારામાં હજી જીવનવરી સ્વભાવ રહી અએલો હોવાથી જરાક જેટલો એટલ મળ્યો એટલામાં તો તે નિર્દોષ ચલિયાંઓ, જે સુખમાં ફરતાં, આનંદે ફરતાં ઉડતાં હતાં, તેમને ત્હારા એટલના અભિમાને કરીને તેં તોડી પાડયાં, એવું મ્હોં પરખી લીધાથી ત્હને હું ગણેડો જ દેખું છું !”

૬૦ મું દુઃખ નિવારણ.

કુશકા કુટેથી શું થાય, કણુ ન જડે તે માંહિથી.

દુઃખી બહેનો ! ઉપરના દ્રાખલાથી ત્હમે સમજી લ્યો, કે આત્મ-જ્ઞાન મેળવ્યા શિવાય તમારું મન સુખ દુઃખના અનેક ભાગોમાં ભટવાયા કરે છે, તેમાંથી હુડીને ત્હમે ઇશ્વરને ઓળખવાનું કરો. તમારું મન જ આ બધો સંસારનો હિમાલય રચી રહ્યું છે. મણુ તો એક, પણ તેના શેર થાય ૪૦, અને તોલા થાય ૧૬૦૦; તેમજ તમારું મન તો એક, પરંતુ તેના ભાગ થાય સેંકડો, અને વિભાગ થાય હજારો. માટે તમારાં મનને અને તેના વિભાગોને તમે પ્રથમ તો રોકી પાડો, ત્યારે જ તમને તમારાં તનની સમજ આવશે. હજારો કાયમહીન સાહેબે ગાયું છે કે;

તન ખીચ હગી સો ચેહી માયા;
ઉસે કહેતે હય કઓરે અખીક દરિયા.
તનમેં લોભ સો હય સોદાગર;
જહાઝ નામ હય સુરતકા મગર.
તનમેં સફર કરના ચેહી હય જાન;
સુરતકો લે જાના હક પાસ માન.
તનમેં ફહેમ હીલ, ચેહી લોહ વ કલમ;
તનમેં ફેયલ એ ગરીબકા હે દમ.
તનમેં બાગ સોહી મન ઠેર રહે;
તનમેં જ્ઞાન સોહી બઝાર હએ.
તનમેં હેગા ચેહી ઝર વ માલ;
વસ્તુ હય હીલમેં સોહી હક જલાલ.
તનમેં આડિયા હય લાલચ જાન;
તનમેં તલાટી સો ડહાપણુ પિછાન.
તનમેં દેસાઈ સો હયગા બિચાર;
ગુસ્સા બિછકુ, કુડ સાંપ માર.

આ શરીરમાં માયાનો દરિયો બરેલો છે, અને ત્યાંનો સોદાગર તે લોભ છે. એ સોદાગરનાં બહાણનું નામ સુરત છે; એ સુરત વડે શરીર રૂપી સમુદ્રમાં સફર કરવી છે, અને છેવટે એ સુરત રૂપી જાઝને પરમેશ્વરની પાસે લઈ જવાનું છે.

શરીરમાં સમજ શક્તિ તે પથ્થર પાટી (સ્લેટ) છે, અને તે જ કલમ કે પેન પણ છે. શરીરમાં રૈયત તે દીનતા એટલે ગરીબી છે. શરીરમાં મન છે તે બાગ છે, તેને વ્યવસ્થેશીર રાખવો, એટલે મન સ્થીર રાખી આપણી મનોવૃત્તિને ડર પાડવાની છે. આ શરીરમાં જ્ઞાન છે તે જ મ્હોટું બજાર છે, જ્યાં જરૂર ગવેરાત અને ખરો માલ મળી આવે છે. શરીરમાં એ કાંઈ પણ સાચે સાચી શુદ્ધ વસ્તુ હોય તો તે એકલો એક ખુદા જ છે. આ દેહમાં જે વ્યાકિયો વસે છે તે લાલચ છે, અને આ હરખારનો તલાટી તે કહાય છે, અને દેસાઈ તે વિચાર છે. આ તનમાં શુરસો અને કોષ છે તે વીંછી છે, અને અસત્ય તથા જુઠાણું એ ઝેરી સાંપ છે. આ નકારાં જનવશને મારી નાખ્યા શિવાય સુખ દુઃખ, જન્મ મરણ, શોક સંતાપ, અને સંકટ વિષત્ત દૂર થતાં નથી.

જગત્ મિથ્યા અને માત્ર એક ખ્યાલ છે, સ્વપ્ન છે, ખોટો આભાસ છે; અને બ્રહ્મા જ સત્ય છે. પરમેશ્વર શિવાય બીજું કાંઈ જ નથી. આ સિદ્ધ વાત સમજાવવા સાડ, તથા જ્ઞાન માર્ગે દોરી લઈ જઈ સુખ દુઃખને ફાકટનાં સમજવા સાડ, જ્યાં જ્યાં ત્રણ વચનોથી ત્રણ પ્રકારના ઉપદેશ, લૌકિક વહેવારમાં એટલે કે સંસારના સળન્ધમાં આપણને આપવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે અલૌકિક વહેવારમાં એટલે કે, ખુદાઈ જ્ઞાન આપવામાં પણ ત્રણ પ્રકારનાં બોધ વચન આપીને આ બધંકર દુઃખી જન્મને આનંદમય અને શાન્તિભર્યો બનાવવાનો છે. પહેલું વચન તે જ્ઞાનનક વચન છે. આ વચન જય આપનારા શખ્તો વડે કહેવાતું છે. ન્હાતું બાળક મસ્તી તુકાન કરતું હોય, રૈયા કરતું હોય, ત્હને શાન્ત પાડવાને સાડ ત્હેની માતા ત્હને જય આપીને કહે કે; “ચૂપ રહે! નહીં તો મકોડાની કોડીમાં ઘાલીશ! જે પેલો બાહુ આપ્યો!” આ જ્ઞાનનક વચન કાંઈ સત્ય નથી હોતું; બાહુ જેવો કોઈ શક્તિ હોતો નથી, તેમ મકોડાથી ભરેલી કોડીએ હોતી નથી; તથાપિ બાળકને શાન્ત પાડવા થકી આવું જ્ઞાનનક વચન કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન મેળવી દુઃખના રગડામાંથી મુક્ત કરવા સાડ જ્ઞાનનક વચનો શાસ્ત્રોમાં કહ્યાં છે કે; “તમારા મરનાર ધણી પાછળ જેટલાં આંસુ ત્હને પાડશે, તથા જેટલી લીંટ અને જેટલાં બળખા નાંખશે, તેટલી મ્હોટી લીંટની તથા તેટલા મ્હોટા બળખાની નહીં તમારા મરનાર ધણીને પસાર કરવી પડશે! અને નર્કમાં તે હેરાન થશે!” ખરેખર કાંઈ લોહી કે પડની નહીં હોતી નથી. નર્ક કિંવા દોળખ જેવું કોઈ સ્થાને નથી; તો પણ સંસાર મિથ્યા છે, અને વિવેક વડે માયાનો પડદો દૂર કરવાનો હોવાથી મોતનું પણ દુઃખ માનવાનું નથી, તેમ જ રડવા ફૂટવાની કાંઈ જ જરૂર નથી, આ રીતે આત્મજ્ઞાનમાં અજ્ઞાન રહેલા પછાત છવેને જ્ઞાનમાર્ગે દોરવવા સાડ જ આવાં જય-વચન આપવામાં આવે છે. બીજું રૂચક વચન છે. ન્હાનાં બાળકને રૂચે એવા શખ્તો કહી ત્હને સારે માર્ગે મૂકવામાં આવે તે રૂચક-ઉપદેશ કહેવાય. જેમકે; એક પિતા

પોતાના ન્હાના હીકરને કહે છે; “તું વહેલો વહેલો આંકના પારા મેડિ કરીશ. અને મા-બા-છે ઉતાવળે શીખીશ તો હું ત્હને વહેલો વહેલો બેરીસ્ટર કરીશ !” ખરેખર કાંઈ માત્ર આંક ભણવાથી અને ફક્ત “મા-બા-છે” શિખવાથી જ બેરીસ્ટર થવાતું નથી; તોપણ લૌકિક વહેવારમાં ઉત્તેજન આપવા સાડે રૂચતું રૂચતું જવાન છોકરાને કહી વિદ્યા તરફ ત્હને જોશવામાં આવે છે. આ રીતે અલૌકિક વહેવારમાં એક જિજ્ઞાસુને, એક ઇશ્વરી જ્ઞાનના તલજળગારને રૂચતું રૂચતું પ્રથમ કહેવામાં આવે છે કે; “જે અડધી ઘડી તું ઇશ્વર ભક્તિ કરીશ, પા ઘડી જો તું પ્રભુત્વ સ્મરણ કરીશ, તો ત્હને પ્રભુ ભગવાનના તૂત જ દર્શન થશે !” સાર્થ વાત એ છે કે, અર્ધી ઘડી ભજન ભક્તિ ક્રીધાથી જ કાંઈ ભગવાનનાં તૂત દર્શન થતાં નથી; અને પા ઘડી ખુદાતું નામ લીધાથી જ કાંઈ ખુદા મળતા નથી; પરંતુ એ રીતે આત્મજ્ઞાનના ઉત્કુક જવાનને એ માગે જોશવામાં આવે છે. હવે ત્રીજું વચન તે ચથાર્થ વચન છે. ચથાર્થ એટલે જેવું હોય તેવું સાચે સાચું જ કહી ઈર્ષ્ય છેવટતું સમજાવવું. જેમ કે; એક ડાહ્યા પંડિત પોતાના દુઃખી શિષ્યને કહે કે; “જ્યારે દુઃખ પડે; પૃથ્વી ઉપર દુકાળ પડે, શરીરે પીડાય, માથે શત્રુની ભીતિ ગાળ રહી હોય, રાજ દરબારની આપત્તિ આવી લાગી હોય ત્યારે, અને સ્મશાન ભૂમિએ પણ જે સહાયભૂત થાય ત્હને જ ખરેા મિત્ર કહેવો.” આજ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાન વિષે, અત્રે ક્રિક વહેવારમાં સાચે સાચું જેવું હોય તેવું જ્ઞાન આપીને દુઃખમય સંસારમાંથી છુટા થવાને એક સદ્ગુરૂ બોધ દે કે:—“આ સંસારનો વેશભ્ય ધરીને, એટલે સંસાર ઉપર અરૂચી કરીને તું ત્હારી કાયા વડે કહિ ભોગવીને શુભ કર્મ કર. જૂઠો ત્યાગી ન થતાં માયાનો ખરેખરે ત્યાગ કરીને સાચો ત્યાગી થા. સ્વાર્થ ત્યજીને નિસ્વાર્થ કામ કરે તો ત્હને ભગારે દુઃખ પડવાતું નથી. કાયા છે તે જ માયા છે; આ દેહ પંચ ભુતોનો બનેલો, ઉપધના ણનાવેલો રાક્ષા જેવો છે. સત્સંગ થયા શિવાય, સદ્ગુરૂ સંતને ગુરૂ કર્યા શિવાય આત્મજ્ઞાન પૂરું તો મળવાતું નથી; અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા શિવાય દુઃખ અને સંતાપ મટવાનાં નથી. ઇશ્વરના સ્વરૂપને ચથાર્થ સમજીને પૂર્ણ પ્રેમ લક્ષણથી ઇશ્વરતું સ્મરણ ક્રીધાથી મૃત્યુનો ભય ટાળી શકાય છે. ઋતે જ્ઞાનાન્ન મુક્તિ: એટલે આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિ મળવાની નથી.” આતું આતું ચોકખું જ્ઞાન આપવું તે ચથાર્થ જ્ઞાન છે. એટલા માટે હે વિધવા ખ્ખેનો ! તમારી વિધવાવસ્થા ઇશ્વર ચચામાં ગાળશે તો તમને વૈધવ્યતું દુઃખ ઝાંઝવાનાં જળ જેવું મિથ્યા બાસશે. રણોમાં ફરથી પાણીના જળાશય જેવું આગેહુળ દીકામાં આવતું દેખીને તરસાં પ્રાણીઓ અને પ્યાસા ઝુસાફરે ઉતાવળે ઉતાવળે પોતાની તરસ છિમાવી શાન્તિ મેળવવાને દોડે છે; પણ તે જળાશય તો ફર ને ફર જ ખાલી માત્ર દેખાવા જ કરે છે; કેમકે ત્યાં કાંઈ ખરેખરું પાણી હોતું જ નથી; જેથી અજ્ઞાન પ્રાણીઓ ત્યાં દોડી દોડીને જ ખરે છે. તે જ પ્રમાણે તમ દુઃખી છવો સુખની ચોધમાં અખીસાં પડીને હાય હાય

કરીને દોડતાં કરે છે તેથી કાંઈ તમારાં સંકટ વિકટ દૂર થવાનાં નથી. તમે ખાત્રીથી માનજો કે; ઇશ્વર, જીવ, અને સારી સૃષ્ટિ એ સૌ પરિપૂર્ણ પરમાત્માથી જ ભરપૂર ભરેલાં છે, તેના વિના બીજું કાંઈ છે જ નહીં, બધું જ પરમાત્માનું માત્ર સ્વરૂપ-રૂપ રૂપ માત્ર છે, ત્યારે તમે અને પરમાત્મા જુદો કયાંથી આવ્યો? માટે બસ તમારી હાલની પ્રાપ્ત સ્થિતિ સંતોષી આનંદમાં ભોગવો; કાંકે પ્રભુ આનંદમય છે.

જેહાં ચાહ્યારસ્તો મા રક્તની;
જ મહુમ ન માનહ જ જુઝ મુરહની.
મ બાશીહ બતીહ જુઝ રાહો શાહ;
જે મન જુઝ જ નેકી મ બીરીહ ચાહ.
હમે શાહો ખુરરમ, જ ચઝહાં શવીહ;
સુ રક્તન જુઝહ શાહો ખંહાં શવીહ !

આ જગત્ તો જ્યાંનું ત્યાં સ્થિર રહેવાનું, અને આપણે તો ત્રહિને ત્યજી દઇને ચાલ્યાં જ જવાનાં છીએ. માત્ર શિવાય કોઇનો છૂટકારો થવાનો જ નથી. માટે જ્યાં સૂધી તહીં જીવે ત્યાં સૂધી મ્હોટું દિલ રાખજો; મ્હોટું મન કરીને આનંદમાં જ તમારો ભવ પસાર કરતાં રહેજો; અને મ્હને પણ શુભ ઇચ્છાથી જ ચાહ કરતાં રહેજો. પરમેશ્વર જે પણ કાંઈ કરે તે ઉપર નિશ્ચિંત રહી ખુશી બધી રહેજો; અને તે માલિક જે સ્થિતિમાં રાખે તે સ્થિતિ ઉપર સંતોષ પકડજો. પછી જે વેળાએ તમારો પણ છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત આવી પહોંચે તે વેળાએ આનંદ સ્વરૂપમાં રહીને હસી ખુશીથી વિદાયગીરી લેજો !

૬૧ મું દુઃખ નિવારણ.

ખૂણે બેસીને ગમ પીઓ, જે ગગન દોહીને દૂધ પીઓ.

"Believe me, upon the margin of celestial streams alone
those simples grow which cure the heart-ache."

"From the barred visor of Antiquity,
Reflected shines the eternal light of Truth,

As from a mirror!"—Longfellow.

દુઃખચારી મ્હારી બહેનો !

તમારાં મનની વેદના, દિલગીરી, હૃદય સંતાપ, મનોબ્યાધિ, બ્યથા, બળાપા, શોક, ઉદાસી, ચિન્તાજ્વર, હૃદયરોમ, મનોદુઃખ એ સર્વના ઓસડની વનસ્પતિ તો દિવ્ય અને સ્વર્ગીય ઝરાઓની પાળ ઉપર જ માત્ર ઉગે છે, એમ ખાત્રીથી માનજો. જેમ આરસામાંથી

દરેક વસ્તુ આબેહુળ દેખવામાં આવે છે, તેમ છેક છેક જુના જમાનાના દિવ્ય દર્ષીજી-

માંથી અખંડ સત્યના અવિનાશી પ્રકાશના પ્રતિબિંબ ચળકે છે. તે પ્રકાશ, દિવ્ય પ્રકાશ, તે કોણ ? તે મહાન પ્રકાશ મહાન જ્ઞાનથી બનેલો સ્વયંપ્રકાશ, તે જ પ્રભુ, તે જ પરમેશ્વર, તે જ અતુરમંજર, અનહીક અને અનાહી છે; ત્હેને જે જોળખે તે સુખી અને જે નહીં જોળખે તે દુઃખી. પરમેશ્વરને જોળખવાનો જ્યારે આવો કોઈ અલક્ષ્ય લાભ અને ઇશ્વર પ્રાપ્તિ થવાનો સમય આવી લાગે ત્યારે માણસને પાશ્વત ભુદ્ધિ ન થવી જોઈએ, છતાં પશ્ચિમ ભુખિ જ થાય છે. ઘણીવાર આપણે મોટા માણસને જ પિછાનતાં નથી, જેથી પાછળથી પસ્તાવો થઈ આપણી હાનિ જ થાય છે. જેમ કે; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન તો વિપ્લુ ભગવાનના જે કે સાક્ષાત્ત અવતાર હતા, તોપણ યાદવ કુળના જ કુટુંબીઓએ તેઓ શ્રીને જોળખ્યા નહીં, જેથી તેઓને ધેકુંક કહેતાં ગરેશ્વમાન બહેસ્તની પ્રાપ્તિ નોતી થઈ; અને દુઃખી થયા. એટલા માટે જ કહ્યું છે કે;

ઇસ દુનિયામે' આય કે, સળસે મીલ્યે ધાય;
ના જાણે કેન બેસમે', નાશયજુ સમાય.

ઉદય અકૂર જેવા કેટલાકોએ તેઓ શ્રીને પિછાની પાડવાથી તેઓ મુક્તિ પામ્યા હતા.

પ્રાપ્ત સમય બડ બસ્તુકો,
ગ્યાન ન તિહિ બડ હાનિ;
કૃષ્ણ બિપ્લુ હિ બ્રખ્મિ કુલ,
સળ જ્યોં શકે ન જાનિ.

આપણે પ્રથમ કહી ગયા, કે પિંડે તે પ્રસાંડે; એટલે આદમીનો દેહ છે તે જ સૃષ્ટિનું એક ન્હાનું રૂપ છે. તે જ અર્થે 'પૌરેકલિખસનો સુક્ષ્મદર્શક વિશ્વ (Microcosm) નો સિધ્ધાંત છે. પ્રાચીન કાળના લોકો આમ જ માનતા હતા કે, જગત્ત એ જીવતું પ્રાણી જ છે; સૂર્ય અને ચંદ્ર તે આ જગત્-પ્રાણીની આંખો છે; ધરતિ તેનું શરીર, ઇશ્વર તે ભુદ્ધિ, અને આકાશ ત્હેની પાંખો છે. આ અર્થે મનુષ્ય એ પણ ન્હાની (Miniature) પૃથ્વિ જ હોવાથી, પૃથ્વિ અને માનવીની ગતિ એક બીજા સાથે મળતી જ આવે છે. જો એકની ગતિ પરખાય તો બીજાની ગતિ પણ સહેલથી પરખી શકાય. આ ઉપરથી જ મોટાની માણસોનાં સુખ દુઃખ ઉપર થતી અસરોનું પ્રમાણ નક્કી થયું હતું, તેમ જ પૃથ્વિની ગતિ ઉપરથી માનવીનાં દુઃખ ઠઠું કે રોગ રાઈ સહેજે સમજવાનો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો; અને અધિષ્ટાતા કહેતાં ભવકલ્પ અહમી શાંતિ કરવાથી સંતાપ અને સંકટ દૂર કરી માણસોને સુખી કરી શકતાં માનવામાં આવતાં હતાં. આ રીતે જે પરમાત્મા એકલો જ, જે સત્ય, ત્હેને ન માનનાં એક આદિને માની લઈને માયા ઠગણીથી સતો તથા સાધુઓ શિવાય સૌ કોઈ ઠગાયા, અને જો કે પોતાના અંતરમાં અને આસપાસ એક જ

ધર્મવર શક્તિ વિલસી રહી છે, તો પણ ત્હની શોધમાં બીજી જ બાજુએ ભટકવા માંડયાથી જ્યારે તે ન જ મળ્યો, એટલે કે, જ્ઞાન ન થતાં અજ્ઞાનમાં જ રૂપી રહ્યાં, ત્યારે અને તેથી જ તમે બધાં સંતાપમાં પડ્યાં છો. સાદાજીવ રીતે બને છે કે: તમે તમારા જોરડામાં હો છો, અને કોઈ બારણું અડાળી તમને સાદ આપે છે, અને ત્હમે સવાલ કરો છો કે; “કોણ છે?” તો ત્હનેો અણુચિત્તો જવાબ આ જ મળે છે કે; “કોઈ નહીં!” જ્ઞેન તમે કયાં બંધ છો? તો એકબેક બોલાઈ બંધ છે કે; “કેટે નહીં!” ભાઈ એ શું થયું? તો ઓથિંતું બોલાઈ બંધ છે કે; “કાંઈ નહીં!” કેમ આવ્યાં બેન? તો આપમેળે જ બોલાઈ બંધ છે કે; “સહેજ જ અમસ્થી જ આવી.” અને કયાંથી આવો છો? તો કહે; “કેટેથી નહીં.” એવા ઘણા જવાબો જે અનાયાસે આપણાથી દેવાઈ બંધ છે, તે ખરા જ જવાબો અંદાંથી અપાઈ બંધ છે, આપણે કોઈ જ નથી, એમ આપોઆપ બોલાઈ બંધ છે, અને પછી જ દુન્યવી અથવા લૌકિક વર્ણવારના ખુલાસા આપવા પડે છે. સાચી જ વાત છે કે, પરમેશ્વર શિવાય આપણે બીજાં કોઈ જ નથી; મૃત્યુ પામીને પણ જે ખરાં આપણે તે કેટે દૂર જતાં જ નથી; દુઃખ સુખ કાંઈ પણ આપણા ખરા હું ને થતું નથી; આ જગતમાં આપણે માયાને લીધે સહેજ જ અને અમસ્થાં જ આવ્યાં છિયે; અને આપણે કેટેથી આવ્યાંએ નથી, ને કેટે જવાનાંએ નથી. આ રીતે જ્યારે અલૌકિક દ્રષ્ટિએ તો કોઈ છે જ નહીં ત્યારે વિધવા શેની, ને વિધવાપણુના દુઃખ જ શેનાં? વળી સાધ્વી બનીને તે એકલા એક માલિક ખુલાને જોવાની અને તેનાં દર્શન લઈ ત્હનામાં મળી જવાની ઇચ્છા કર્યા કરવી એ પણ તમને છેવટે તો કૌતુક જ જણશે; કેમકે તે સાહેબ એકલો એક છે ખરો, પરંતુ જુદે જુદે સ્વરૂપે તે અનેક બન્યો છે. નથી ત્હનું કોઈ હદ બાંધેલું સ્થાન; નથી તે કોઈ એક જ સ્વરૂપનો, કે નથી તે જુદો; અસીત, પ્રત્યેક વસ્તુમાં તે જ વિલસી રહ્યો છે, એક હતો ત્હનેો અનેક થયો છે, અને અનેક થઈને પણ જે એક રહ્યો છે, અને તે પણ પોતાના જ સંકલ્પ વટે છે, તો ત્હને ઓળખો એટલે ત્હમને જ્ઞાન થયું કહેવાશે.

એક એક તુમ કીઆ કરો, કાં એકનકો બ્રાહ્મ;

એક અનેકમેં રમ રહ્યો, કા કરો એકકી બ્રાહ્મ ?

મહાકા:—અમોને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શું? માયા શું? અને શુદ્ધિ શું? તે સમજાવીને હમારાં દુઃખનું હલે છેવટનું જ સમાધાન કરો તો ઠીક કહેવાય મુનશીજી.

મુનશીજી:—માયા એટલે પુંજ, માયા એટલે કયા, માયા એટલે મમતા એવું કાંઈ તમે સમજશો જ મા. ખુદતાલા એક છે, તે જ સર્વત્ર પ્રસરી રહેલો છે, જે કાંઈ કરે છે તે તે જ કરે છે, બીજું કોઈ ત્હના શિવાય છે જ નહીં; આ સંસાર જુદો, આ જગત સ્વપ્ના જેવી, અને આ શુદ્ધિ સ્વના માત્ર એક ખપાલ છે, કૌતુક

છે, આભાસ માત્ર છે, “હું” જેવું કંઈ નથી, એવું ચૈાક્ષસ બલ્લવા છતાં, તેના ઉપર અમલ ન કરતાં આપણે વર્તણૂક તો એવી રાખ્યે કે, સંસાર પશુ સાચો છે, અને જગત્ પશુ મિથ્યા નથી, તેનું નામ આયા. અને એ આયા જ તમારાં દુઃખનું કારણ છે. ત્હમે ગર્ભવાસી હતાં ત્યારે દુઃખોથી એવાં ગુંગળાયાં હતાં, કે ત્હમે એ આયાને બૂટી ગયાં, અને જન્મરાજ્ય ત્યારે તમારો જન્મીન થયો ત્યારે જ તમે છુટવા પામ્યાં; અને એવાં છુટવા પામ્યાં તેવાં જ આય (માયા) ને પાછાં વળઆથી તમે પાછાં ને પાછાં દુઃખમાં પડ્યાં છો; એ જ માયાનું સ્વરૂપ છે. અલ્લાતાલા કહેા કે પ્રભુ ભગવાન કહેા, તે તો માયાતિલ એટલે માયાથી પર છે; ત્રિશુલી માયા જે નજરખંધી અથવા ગારૂડી વિદ્યા (Magglery) એટલે માત્ર દ્રષ્ટિખંધન છે, તેના લેપ કંઈ પરમેશ્વરને લાગેલો નથી. પરમેશ્વર કંઈ એ ડગળી માયા (Ducant) થી અંજાયા નથી. તે તો જ્ઞાન અને જ્ઞાનવાળી એક મહાજળી શક્તિ છે, અને જ્ઞાન એ જ તેનું સ્વરૂપ છે. તે જ નિરાકાર છતાં આકારવાળી સૃષ્ટિ રચીને સાકાર રૂપે દેખાય છે. તે પોતે નિર્મળ અને આનંદરૂપ સત છે. આખી જગત્થી ન્યારો પશુ છે, અને ચિત્તન્ય સ્વરૂપે સર્વમાં ભળેલો પશુ છે. પોતે અકતાં હોવા છતાં પોતાની ગતિથી સર્વ કંઈ કરી રહ્યો છે. જ્યારે માણસ પોતાને “હું” કહેતો બંધ પડે ત્યારે જ તેના ઉપર સુખના વાધુ વાય છે, અને જ્યાં સુધી મેં-મેં; તથા મ્હાઈ-મ્હાઈ કરતો જ રહે છે ત્યાં સુધી તેના ઉપર દુઃખના ઘા પડતા રહે છે.

મેનાને મેં-ના કહી, જળ મૂલ ભયો દસ બીસ;
બકરીને મેં-મેં કહી, તળ તૂર્ન કટાયો શીસ.

મેનાએ મેં-નહીં (મે-ના) એવું નામ રાખ્યું, જેથી તેની દશ વીસ રૂપિયા કિંમત થાય છે, અને સોનાના પાંજરામાં સુખ ભોગવે છે. પરંતુ બકરી તો જ્યારે સારો દહાડો મેં-મેં કરીને આરડયા જ કરે છે ત્યારે સવારના પંઢારમાં કસાઈ તેનું ગળુ તૂર્ન જ કાપી નાખી તેને મરણના સંકેતમાં નાંખે છે. તે જ પ્રમાણે,

માફે માફે કરીને રે મનખો હારિયો રે,
ચડી ગયું સંચિત કિયમાજી બ્યાજ;
હટવાડામાં રે સર્વે વસ્તુ હારિયો રે,
જ્ઞાન વિના સરિયું ન એકે કાજ.

મ્હાઈ-મ્હાઈ કરીને, અખો કહે તેમ, માનવી મરી ગયો ત્યાં સુધી તેનાથી આંગણાં એકડાં થએલાં તથા ચાલુ જન્મનાં મુદ્દલ કર્મના કરજ નહીં જ દેડાયાં, પણ તેનું બ્યા જ પણ ભરી શકાયું નહીં; અને આ ભવસાગરના હાટવાડામાં બધી વસ્તુ ગુમાવી બેઠો, તથાપિ જ્ઞાન નહીં મેળવ્યાથી તેનું તો એકે કામ સધયું નહીં. જ્યારે કે, લુગડાની પેઠે માંહેથી હુપ્પાનો બધો ગર સુકવી નાંખી “હે

પ્રુહા ! તું-ખટો” એવું તુંખટાએ પોતાનું નામ રાખ્યું, અને અસલતું ખોટું નામ ત્યજી દીધું ત્યારે તે પણ તરી ગયો, અને ત્હને લઇને જેઓ સાગરમાં પેઠાં તેઓ પણ તરી ગયાં. તુંખટો માંહેથી મરે, જે લઈ પેચે તે તરે. ટુંકમાં કહો તો દુઃખનો અટકાવ પરમેશ્વરને યોગજબાથી જ થાય છે; માટે જે જંહેનોએ વૈધવ્યનાં સંકટોથી છુટવું હોય તેમણે સર્વદા પરમેશ્વર રૂપ થવાની કોશીશો કરવી જોઈએ. સુખથી સંપૂર્ણ અને આનંદથી ભરપૂર તે જ સાહેબ છે; માટે સુખ પ્રાપ્ત કરવાને તો માણસે તંહેના જેવાં થઇને રહેવું જોઈએ. આમ કહેવાય છે કે, ઇનશાન ઉપર એક જ દુઃખ હોય છે તે તો શયતાન તરફનું હોય છે, અને જે અનેક દુઃખો હોય તો તે પરમેશ્વર તરફની કસોટી હોય છે. એ કહેવતનો શુદ્ધાર્થ એ છે કે; ખરેખર એક દુઃખ, પહેલી મુશ્કેલી, અને સંકટની શરૂઆત એ તો આપણા અશુભ નકારા શેતાનરૂપી વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઇશ્વરી કાયદા પ્રમાણે એક જૂઠી વાસના તથા એક મુશ્કેલી અનેક મુશીબતોની વૃદ્ધિ કરે છે. એટલા માટે સુખ દુઃખનો ઉત્પન્ન કરનાર શયતાને નથી, અને પ્રુહાએ નથી; એ સુખ દુઃખનું ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્ય પોતે છે; અને મનુષ્ય એટલે અન જ સમજવું. ત્રિગુણી આદ્ય-માયા, જે ઇચ્છા શક્તિ, તેણે આ ઋષ્ટિ અને તેની સુખ દુઃખની કહેતાં બેહેસ્ત દોળખ, સ્વર્ગ નર્ક, અને જેહાનમ જીજ્ઞત તથા હેલ હેવનની સારી માઠી સ્થિતિ સમજવા સાહે, રમેશુલુ-તમોશુલુ-અને સત્વશુલુના મ્હોટા દેવો ઉત્પન્ન કર્યા; જે ઉપરથી બ્રહ્મા, શીવ, અને વિષ્ણુની ઉત્પત્તિ પણ થઈ. આ જગત અને આ સંસાર સત્વશુલે એટલે બ્રહ્માએ રચ્યો, રમેશુલે એટલે વિષ્ણુએ તેનું રક્ષણ કર્યું, અને તમોશુલે એટલે શીવે તે સમાપ્ત કર્યું; જેને આપણે બૂલથી સંહાર અથવા નાશ કર્યો કહ્યો છીએ. એ ત્રણે દેવો પણ મનુષ્યની વિચાર શક્તિમાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલા છે, ધણી તો ભુદો જ છે. તમ વિધવાઓ કાંઈ ખરેખર ધણી વગરની થઈ નથી. ચૈતન્ય વસ્તુ જે આત્મા, અને જડ વસ્તુ જે માયા, એ બેનાં લગ્ન થયાં છે; માયા તે સ્ત્રી જાતિ અને ચૈતન્ય તે પુરૂષ જાતિ સમજવામાં આવી છે. માયા મરી જાય તો ચૈતન્ય કાંઈ રંડાતું નથી; અને ચૈતન્ય તો કઠિ મરતું જ નથી, એટલે માયાને રંડાપો સંભવતો જ નથી. ત્યારે આપણી વિધવાઓ ખરેખર તો રંડાતી જ નથી. કેમકે તેમને માથે ચૈતન્યાત્મા ધણી પરમેશ્વર તો સદા કાળ જીવતો જ છે, માટે રંડાપો તો સંભવતો નથી. દ્રષ્ટિ વડે જેટલું દેખવામાં આવે છે તેટલું માયા છે. એટલા માટે, એકવાર મરવા પહેલાં તમ વિધવાઓએ, બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાનો આ મોકો અને આ હાથ આવેલી વિધવાવસ્થાની તક, રડી બળીને અજ્ઞાનપણે શુભાવવા કરતાં, આ જગત, આ સંસાર અને આ બેલ સર્વ ખોટો સમજી, ખરે તો એકલો પરમેશ્વર જ છે એવું જ્ઞાન અવરણ કરીને મેળવી લેવું જોઈએ. એ આ ખ્યાલ તમને મરતી વેળાએ પણ ન આવતાં બીજી કોઈ પણ જડ વસ્તુમાં એ તમારી વાસના

ભરાઈ રહેશે, અને તમારો જીવ તેવી વસ્તુમાં જ બે ભરાઈને લાગી રહેલો હશે, તો તે વસ્તુમાં જ તે તમારો જીવ અથડાયા અને અટવાયા કરશે. જ્યારે જાગૃતા-વસ્થામાં જે કાંઈ બનાવ તમે દીઠાં કરતાં હોયો, અને જે કાંઈ સાંભળ્યા કે સ્પર્શ કર્યા કરતાં હોયો, કિંવા જે બનાવ વીશે વિચાર આચાર કર્યા કરતાં હોયો ત્યારે ત્હેના જે સંસ્કારની જેવી છાપ તમારાં મન ઉપર પડી હશે, તેવા જ તમને સમજાં પણ આવશે. તેવી જ રીતે જીવતી જીવંતીમાં બે તમે હાથ હાથ કરી બળાપો. ઝુરાપો કર્યા કરશો તો તેવા જ સ્વપ્નાવત જન્મો ફરી ફરીને તમને લેવા પડશે, અને વિધવાપણના જૂઠા સંસ્કારોની છાપ તમારા મનના ગોટા ઉપર પડી રહેલી હોવાથી ફરી ફરીને વિધવા-જન્મ તમે લેયાં કરશો.

૬૨ મું દુઃખ નિવારણ.

છોતી જીહાહમાં ફેતેહ મેળવો, મોટી જીહાહમાં રણુ રહી.

શ્રી કૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

યો યો વાં વાં તેનું મક્કઃ જવ્ વા ચિત્તુ મદ્વચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્ય બલં જજ્ઞા તામેષ વિદ્ધ ધામ્ય દમ્ ॥

જે કોઈ નર-ભગત કિંવા નારી-ભગત મ્હારાં કોઈ પણ સ્વરૂપને ઉપાસવાને ઝંઝુમી રહે છે, તે ભક્તની તે સ્વરૂપ ઉપરની ધન્યતા-શ્રદ્ધા હું દ્રઢ કરીને તૃપ્ત કરું છું. જ્યોત્ષ્ણા કે, જનક વિદેહી રાજા પાસે જ્યારે શુકદેવજી બ્રહ્મજ્ઞાન લેવાને ગયા હતા ત્યારે જનકે તેા સંયામાં યુતેલા હતા; અને તે વેળાએ તેમનો ડાબો હાથ પોતાની ઓળા સ્તન ઉપર પડેલો હતો, અને જમણો હાથ તે પાસે પડેલી ધન્યમતા અંગારાની સગડી ઉપર પડેલો હતો.

આ બલકાર ઉપરથી સર્વ શ્રી પુરૂષે સમજી લેવું બોધ્યે કે, મોટી યૈયર બન્નેએ આ સંસારમાં શ્રી રૂપી જે માયા તેના ઉપર તો ડાબો જ હાથ રાખીને ત્હોને હલકી સમજીને વર્તવું; અને અગ્નિરૂપી જે માયા વિનાનો ઐતન્ય આત્મા તેને જ મુખ્ય સમજીને ત્હોના ઉપર તો જમણો જ હાથ રાખવો. એક જીવ જે હલકી વૃત્તિનો છે તેને જ ઘર સંસારમાં રહેવા દઈ જે જીવ ઉચ્ચ વૃત્તિનો છે ત્હોને આત્મિક કહેતાં મીનોઈ દુનિયામાં દ્રઢ કરવો. અથૌત; હજારો ઉપાધિમાંથી જે ઉપાધિ આપણને બહુ પ્રિય હોય છે તે ઉપાધિ તરફ જ સારો દઢાટો ને શત જેમ આપણે જીવ લાગી રહે છે, અને મૂખ્ય કામ જેમ આપણે ત્હોને જ ગણી

તહેના પ્રત્યે જેમ વધારે વખત રોકાયે છીએ, અને બીજી આયુગમતી વાતો ઉપર આપણે થોડું જ ચિત્ત ચાંટાડયે છીએ, તેમ જ્યારે આપણી વૃત્તિ એવી થશે કે, ઘરકામ તથા સંસાર વહેવારમાં થોડું ચિત્ત, અને પ્રજ્ઞાસાનમાં ઘણું ચિત્ત, ત્યારે સંસારનાં સુખ દુઃખ ઓછાં લાગશે, આત્મિક સુખ તરફ વૃત્તિ વધારે ગશે; અને અસાર જેવો જે સંસાર, તેમાં પણ સ્વર્ગના જેવું સુખ જણાયે.

સાંક હર્ષ મય ક્રોધ લોભ મોહ સ્પૃહાદયઃ ।

અહંકારસ્ય દ્રવ્યતે જન્મ મૃત્યુષ્ચ માત્મનઃ ॥

દુઃખી થઇ થઇને શોક કર્યો કરવો, હર્ષથી પ્રબુલિત થઇને હસતાં રહેવું, ભય પામીને ડરતાં રહેવું, ગુસ્સા ચઢાવીને ખિન્ન થવું, લોભ કરીને છિન્ન બિન્ન થવું, મોહ પામીને માયાવશ રહેવું, દ્રવ્ય કે અદેખાઈની ઈચ્છાથી સુકાયા કરવું, જન્મની ખુશાલી અને મરણની દિલગીરીથી સુખ દુઃખ પામવાં, એ સા તમે “હું ભોગવું છું, હું વેકું છું, અને હું કેઈ છું” એવા અહંકારને લઇને જ ભોગવો છો; આત્મામાં તેવું કંઈ જ નથી. જેનો આત્મા સમાધિ અવસ્થામાં પડ્યો પડ્યો અહંબ્રહ્મિમ એટલે હું તે તો હું બ્રહ્મ છું, અને તત્ત્વમપિ એટલે તે તું જ છે, એમ કહેનારાનો અહંકાર કહેતાં “હુંકાર” જ્યારે જતો રહ્યો ત્યારે તેનાં દુઃખો પણ જતાં જ રહે; પરંતુ જાગૃતમાં રહી અવિદ્યાથી હુંકાર કરનારને તો થોડો વાર સુખ ને ધણો વખત દુઃખ, એમ વારાફરતી આન્ધ્રા જ કરે છે. સાંભળો. જ્યારે આ દુનિયા અને આખી સૃષ્ટિ જેવું કંઈ હતું જ નહીં ત્યારે બધું સુખકાર જેવું જ હતું, અને તે વેળાએ પણ નિરંજન નિરાકાર રૂપે સઘળે બસ પરમેશ્વરનો પ્રકાશ જ હતો; પછી “હું” એવો અવાજ નિકળ્યો, જે સર્વદા કાયમ રહ્યો છે. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવા પહેલાં અવાજ જેવું કંઈ ન હતું, અને તે અવાજ સૃષ્ટિમાં જ એવો એકાએક નિકળ્યો, પછી તે અવાજનાં પડ બંધાઇને વિચાર ઉત્પન્ન થયો, અને પછી વિચાર અને અવાજનાં પડ ઉપર પડ ચઢવાથી આકાર પેદા થયો. પરમાત્માની કલ્પના માત્રથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ, અને તે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પહેલાં તહેના નિયમે પણ પરમેશ્વરના સંકલ્પથી જ ચોક્કસા. પિતાએ બાપેલા ખોરાકનું પરિણામ તે વીર્ય થયું, અને માતાએ બાપેલા ખોરાકમાંથી લોહી ઉત્પન્ન થયું; જેથી કરીને પાંચ મહાભૂતો અને તે પાંચ મહાભૂતોમાંથી બીજાં પચીસ તરવો થયાં, જેથી તમારો આ દેહ બંધાયો. પરંતુ એ જડ દેહથી આત્મા નિરાળો રહ્યો, અને તહેને આ દેહ સાથે લેવા દેવા રહી નહીં. દેહ એ પણ નામ દેવાને ખાતર છે, બાકી એ પણ માત્ર કલ્પના જ છે. કોશેટાનો કીડો જેમ કોશેટો તૈયાર કરીને અંદર ભરાઇ રહ્યો છે, તેમ આત્મા પોતે જ દેહ બનાવીને માંહે રહેલો છે. માટે દેહ ધારણ કીધાથી કુચ્ચ આત્માને તહેનો પાસ લાગવો ન જ બેઇએ. હાખલા તરીકે, બ્યાસ સુનિ જેવો

મહા આત્મા વિસરાઈથી ગંધ મારતી મચ્છગંધા નામની કુંવારી માછલુના દેહમાં રહી જન્મ પામ્યો હતો, પણ તે ઉચ્ચ આત્માને કાંઈ ગંધાતી દેહનો લેપ લાગ્યો નો'તો. શુક્રદેવજી જેવો મહાત્મા, કહે છે કે, પોપટીને પેટે અવતર્યો હતો, પણ તેને કાંઈ પોપટ-દેહનો પાસ લાગ્યો ન હતો. માંડવ્ય રૂપિ મેંડકી કહેતાં દેહકીના ગંદીલા દેહમાંથી નિકળ્યા હતા, પરંતુ કમળ કુલને જેમ સારા કાળ પાણીમાં રહેવા છતાં પાણીના દેહનો પાસ લાગતો નથી, તેમ આ ઉચ્ચ આત્માને દેહકી-દેહનો પાસ લાગ્યો નથી. નારદજી હલકામાં હલકી દાસીના દેહમાં ગર્ભ તરીકે રહ્યા છતાં તે આત્મા ઉચ્ચ હોવાથી મૂનિ કહેવાયા. સજનો ભગત એક નીચ કસાઈ માતાના દેહમાંથી ઉત્પન્ન થયો, તે બ્રહ્મજ્ઞાન વડે પુનઃઈ ગયો. રામાયણ જેવાં અમુક્ય પુસ્તકના રચનાર વાલ્મિકિ રૂપિ એક બીલની ઈર્ણધી આંધેલી ધ્રુપટીમાં બીલકીને પેટે અવતરવાથી તેઓ ઈર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થયા કહેવાય છે, તેઓને બીલકી માતા કે બીલ પિતાના દેહનો પાસ નો'તો લાગ્યો; કેમકે મહા આત્મા તો સર્વદા પવિત્ર જ હોય છે. વશિષ્ઠજી જેવા મહારૂપિ તો વેશિયા-પુત્ર કહેવાયા; કેમકે તેઓએ યુધિષ્ઠિરાના દેહમાં દેહ ધારણ કર્યો હતો, પણ આત્મા તો ઉત્તમ કોટિનો હતો. એકલશ્રુંગી રૂપિ હરણીના દેહમાં દેહ ધારણ કરતે સટે અંતર્જાની થઈ ગયા. મહાત્મા સુતપુરાણી એવાં બીજી અને એવાં પાત્રથી પેદા થયા, કે તે વર્ણસંકર કહેવાયા; કાંકે તેમના પિતા વૈશ્ય જ્ઞાતિના હતા અને માતા ક્ષત્રી કુળની હતી; પરંતુ તેમનો આત્મા પ્રપ્રુહિત જગ્યાયાથી બ્યાસજીએ તેઓને પોતાના શિષ્ય કર્યા હતા. બ્રહ્મા કમળ કુલના દેહથી પ્રાપ્ત થયા, અને પરમાત્માની ઇચ્છાથી તેઓ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ગણાયા.

હે વિધવા પહેનો ! આ ઉપરથી સાર એ જ ખેંચીને સજુરી ધરજો, કે તમારા આ દુઃખી હર્ષો દેહ સાથે તમારા સ્વચ્છ આત્માને કશું કામ નથી. દેહના દંડ ને દેહનાં દુઃખ તો દેહને જ ભારી; તે તો તે જ ભોગવે; પરંતુ આ દેહનાં દુઃખ એ જ આત્માને ઝોળખવાનો ચરમો છે. અહંકારને હેડળ નાખનાર તે દુઃખ નીતિ ધર્મમાં પ્રેરનાર તે દુઃખ. હો જીવો સાથે હળીમળીને ચલાવનાર તે દુઃખ. વહેમો અને આલોને દૂર રાખનાર તે દુઃખ. નાસ્તિક કરનાર તે પણ દુઃખ, અને આસ્તિક બનાવનાર તે પણ દુઃખ જ છે; માટે તમારા ધણીનું પાંખડું પકડીને લઈ જનાર, તથા તમારો જોતજોત પકડીને જે દહાડે તે દહાડે તમને પણ ખેંચી લઈ જનાર મોત આવીને ઉજું રહે તે પહેલાં તમે આત્માને ઝોળખી લો; તકલીદી સુખ માટે તળશી નહીં રહો. વૈભવ વિલાસ ને એશ આરામથી તો ઉલટાં તમે અભિમાની, અહંકારી અને અજ્ઞાન રહી જશો. વિપત્તિ અને મુશ્કેલીઓથી જ તમારામાં માણુ-સાઈ આવશે, અને બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાની જિજ્ઞાસા થવે સંસાર ઉપરથી તમારું દિલ ફેરી જશે. ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સની રાજગાદી ઉપર જે રાણીઓ અને રાજાઓ દુષ્ટ

કર્મો કરીને લોકો ઉપર દુષ્કર્મ ઝુલારી ગયાં, જે રાજા રાણીઓ રોમ અને ગ્રીસના તખ્ત ઉપર અમન થમન કરી રૈયતને દુભવી ગયાં, તેઓ જો તમારી પેઠે ગરીબી, અને સંતાપવાળા સંસારમાં દુઃખી જન્મ ધારણ કરતે તો સાચું સુખી તથા પોતાને અને બીજાને ઉપયોગી બોલું જીવન ગાળી અતે પ્રહ્મજ્ઞાનની તલજ કરીને આલ્ખ્યાં ગયાં હોત. બેઠક દુઃખોના પ્રસંગો પર તમને વિચાર આવતો હશે કે, પ્રભુએ આવી ઠગારી દુઃખમય જગત્ કાં રચી હશે ! શું સુખ શાન્તિવાળી છુંદર સૃષ્ટિ રચનાનો સંકલ્પ કરવાનું પરમાત્માને નહીં સુઝ્યું હશે ! ત્યારે તો હું તમને કહું છું કે; તમે ઠગાર એકાંતમાં બેસીને તમોને મન ગમતી દુનિયાં રચવાની કલ્પના કરી જુઓ; નવેસર નવી જ સુખી સુખ્યારી દુનિયાં ઉત્પન્ન કરવાની કલ્પના કરી જુઓ; આખરે તમને જણાયે કે, આમ કરવા જતાં તો તેમ થઈ જાય છે, અને સવળું કરવા જતાં તો અવળું થઈ જાય છે; અને છેવટે તો જે બાંધણી પરમેશ્વરે બાંધી છે તે જ સત્ય છે, શસ્ત્ર વ હરસ્ત છે, એવા જ નિર્ણય ઉપર તમે આવશો. માટે

સંકલ્પ વિકલ્પ રોમ નિવારે,
શુદ્ધ નિરંતર મૂળ વિચારે;
ભવસાગરનો આબ્ધો આરે,
તો બેખમ ભાગે જીવનું રે !

૬૩ મું દુઃખ નિવારણ.

જુઓને વિચારી રે, બહાલો નથી વેગળો રે જી !

૭, ઇશ્વર, અને માયાથી આ જગત્ બન્યું છે, અને બાકી જે જે કથાઓ શાસ્ત્રકારોએ કહી છે, તે બધી તો અલંકાર રૂપે અજ્ઞાની જીવોને સમજાવવા ખાતર જ કહી છે; પ્રહ્મ વિના બીજું કંઈ છે જ નહીં. મનનો બંધાયેલો વાસનાનો ગોટો જન્મે જન્મ ધારણ કરે છે, અને છેવટે તો તે જીવનો વાસના દેહ, કારણ દેહ, રચુણ દેહ અને સૂક્ષ્મ દેહ સૌ નાશ પામવાના; અતે તો એકલો પરમાત્મા પોતાની લીલા કરતો સત-ચિત્-અને આનંદમાં આખંડાનંદ ચિરંજીવી અક્ષયી રહેવાનો. થળી ઇશ્વરને તમે પરમેશ્વર નહીં સમજશો; ઇશ્વરથી જે પર તે જ પરમેશ્વર છે, અને ઇશ્વર એટલે તો પરમેશ્વરની મહાન દિવ્ય દેવ-સક્રિત છે. જગત્માં પ્રસરેલી દિવ્ય મહાન શક્તિ જે દેવ અથવા ઈશ છે, અને તે ઇશના પછી યાને વર તે ઇશ્વર કહેવાય છે, અને તે

ઉપરથી પણ જે શ્રેષ્ઠ છે તે પરમ-ઉપર, પરમ-આત્મા મહોટામાં મહોટા છે. આ લક્ષણ સમજવાને સારૂ જ્યોત્સ્ના કાયમહીન સાહેબે નૂરે રોશનમાં કહ્યું છે કે:—

ઐન જૈનકી સુરત હે એક,
તુકતે અંદર હુધ હેખ.
હેખ એ મિસ્લાલ અખ્ત મઅખુદ,
પિછાન ખુદીકો હુધ હય જાન.
જાનો સહી કર જો આપા ગયા,
બાકી ઇસમે કોન રહ્યા ?
રહ્યા આપા આપ જાન રહેમાન,
કહે કાયમહીન તુકતા જાન.
ખુદીકો હાજર જુજે જો,
કહ્યા હુદીસમે કાફર સો.
કાફર જો ખુદ ખુદા કહેલાય,
સાહેબકે ગજબમે રાના જાય.
હેજે બીન આપ ખુદા કહે,
કેહ કાયમહીન વોહ શેતાન હયે.

ફારશી તથા અરબી ભાષામાં ع અને ه (ઐન અને જૈન) નામના બે અક્ષરો આખડુંબ એક જ સુરત એટલે આકારના આવે છે. ઐન તે એક અહ્મતાલા છે, અને જૈન તે માથા છે: કેમકે જે ઐન એક હતો તેમાં માથે એક મિંદુ (તુકતુ) વધવાથી બે જુદા જુદા હોવાયા. બે જ પ્રમાણે મઅખુદ એટલે એકલો એક પેદાનો કરનારો અહ્યા પાકે હતો, તેણે પોતાની જ સુરતનો શબ્દ એટલે બંદો પેદા કરીથી બે થયા. એમાંથી આપ પોતે ચાક્યા ગયા તો બાકી કોણ રહ્યું ? અર્થાત, જૈનને માથેતું તુકતુ જતું રહે તો એક નામ અહ્યા ઐન રહી જાય, અને જૈનમાંથી ઐન નિકળી જાય તો ખાલી ખોખું એટલે માત્ર મિંદુ રહી જાય. ભાવાર્થ કે; બંદાના ખોખામાંથી ત્હેની અંદર વસનારો જે પેદાનો કરનારો તે જ ચાક્યો જાય તો માત્ર ખાલી મૃત હેહ એકલું રહી જાય; અને વગર અર્થતું તુકતાં રૂપ ખોખિયું પડી રહે. એટલા માટે જ્યો પોતાને “હું-હું” કહેતા અને કરતા હોય તેઓ ખુદીને પકડી રાખનારા કાફરો છે. જોવા કાફરો જો પ્રજ્ઞાજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા શિવાય પોતાને ખુદા કહેવડાવે તો તેમના ઉપર શાપ પડે છે. સમજ્યા વગર જે કોઈ પોતાને ખુદા કહે છે તે તો શયતાન છે, જેના ઉપર કુદ્રતી ગજબ જુજરે છે.

મનીબાઈ:—હે ગુરૂ ! જ્યારે પરમેશ્વર જ હમો વિધવાઓના શરીરમાં વસે છે, તો પછી કોઈ વિધવા સુખી તો કોઈ વિધવા દુઃખી કેમ ? કોઈ વિધવા અને

અનીતિમાન તો કેાઈ વ્યાધિવાળી અને દર્દી કાં ? સોળે કળાએ સંપૂર્ણ પરમાત્મા આવેા દુર્ગુણી, અધુરો, અને અપૂર્ણ તથા ખંડિત કાં હશે ? તે તો સર્વ દેહમાં એક સરખો જ હોવો જોઈએ. નીતિ અનીતિ પણ તે જ કરાવે છે, તો પછી કર્મ કેવું ?

ગુરુજી:—હા ખેન; તું અને ત્હારાં વિધવા-મંડળની સર્વ વિધવાઓ તો કુલ આત્મા જ છે; તે આત્માની પ્રકૃતિ કાંઈ નળળાં નામથી કે નળળાં કામથી નળળી થતી નથી. ત્હારું મનીબાઈ નામ છે, અને ત્હને ઘર સંસારની ઉપાધિ છે; ત્હારો દેહ દુઃખી છે, તે દેહ, તે ઉપાધિ, તે સંસાર, અને તે નામ એ કાંઈ ખરેખર પદાર્થ નથી, એ સૌ માત્ર કલ્પિત છે. તું પોતે કાંઈ આ દેહ નથી; દેહના વિકાર દેહ જોગળ્યા કરશે; તો ત્હારે પોતે શા માટે દુઃખ માની લેવું બા ! જોરાક પાછી મળવાથી ત્હારો દેહ જોછો વ-તો થશે, કાંઈ અંદરના આત્માનો પ્રકાશ વધઘટ થવાનો નથી. હાડસેલા અને હાડમારીથી ત્હારા અંદરના ધણીને કાંઈ દુઃખ થવાતું નથી. ત્હારું કામ તો જે તું અંદર રહેલી છે ત્હને આનંદે રહેવાતું છે, ત્હારા તે તું ને જોગળ્યાવાતું જ ત્હારે તો બાકી કામ રહેલું છે, અને ત્હને એકવાર તેં પિછાની લીધી, એટલે આ જડ સંસારનો તું ત્યાગ કરીને ત્હારા સાચા તું સાથે તું અખખઈ સુખ જોગવીશ. મૂર્ખાં વિધવાઓ જ સંસારી વિધવાપણાના દુઃખો દૂર કરીને માયાવી સુખોની શોધમાં ખાલી બટકવાતું કરે છે. તું તો અજિત સુખોને નિવારી અઅજિત અને સ્વાઈ સુખ જોગવી લે. ખેનેા ! ત્હમે સુખી જીવન ગાળેા એ જ તમારું પુન્ય છે, અને દુઃખી જીવન ગાળેા એ જ તમારું પાપ છે. દરેક જીવે, એટલા માટે જ, એક સાચા સંતને સહજ કરવો જોઈએ અને ત્હનાથી પ્રજ્ઞાજ્ઞાન ગાળી લેવું જોઈએ. ગુરુ શિવાય ત્હમે માગેાં લાગશે જ નહિ. એટલા સારૂ

પડા રહો દરબારમે, ધણીકા ધોકા ખાવ;

એક દિન એસો આવશે, આપ હી ધણી હો બવ.

અહિંમાં ત્રણ અર્થ સમજવાના છે. ૧ હું તો એ, કે એક સ્ત્રીએ પોતાના ધણીના ધોકા ધોકા ખાઈ ખાઈને પણ પોતાના ધણીના ઘરમાંથી પગ ખદ્દાર કાઢવો જ નહીં; વિધવા થવા છતાં સાસરા ઘરને પકડી જ રાખવું; પછી એક દહાડો એવો આવશે, કે ઘર ધણિયાણી જ ઘરની માલિક થઈ પડશે. ૨ જો અર્થ એ કે, ગુરૂના સ્થાને ગમે એટલા ધણા ધોકા ખાવા પડે તોપણ સહજરૂતું મકાન છોડવું જ નહીં; એક દિન એવો આવશે, કે તમે પોતે જ ગુરુ થઈ શકશો. ૩ જો શુદ્ધાર્થ એ છે કે; ધણી પરમેશ્વરને પ્રથમ તો કર્મકાંડ અને સેવા ચાકરી કરીને રાજી રાજી રાખવા, પછી ભક્તિ કરીને બાવ બધારવો, અને છેવટે પ્રજ્ઞાજ્ઞાન મેળવતાં ગમે એટલા ધોકા ખાવા પડે તો ખાવા. પછી એક દિવસ એવો આવશે, કે તમે પોતે જ પરમેશ્વર થઈ જશો, અને કર્મકાંડ કે ભક્તિ પણ કરવાની તમને જરૂર રહેશે નહીં. ગમે

તો અવજા વિચાર અને ખોટી ખોટી કલ્પના કરો, પણ તે તમે જાતે પોતે કરો. જેમ જ્યોત્સના ઝાડ પોતાની માંહેલી શક્તિથી વૃદ્ધિ પામીને વધે છે અને મોટાં થાય છે, તેમ જ તમારી બુદ્ધિ પણ વૃદ્ધિ પામવી જોઈએ. ધીમે ધીમે આ બધું જે કાંઈ કર્યું છે તે પાલન કરજો; પણ કામ સંગીન કરજો; સુખ દુઃખને ખાખેરી નાખવાનો વિચાર તથા કલ્પના કરવાની ટેવ પાડજો; જોમ કરતે કરતે તમારી બુદ્ધિ વહેલી થશે; અને પછી મંદીર, મશાજી કે કેળલાની પણ તમને જરૂર રહેશે નહીં. શુરૂ કરો તો પાપાણુ જોટલે પરચરના જેવો નહીં કરશો; જોવો શુરૂ પોતે તરી શકતો નથી, તેમ જેઓ તહેને વળગ્યાં હશે તેમને પણ તે ડૂબાડશે. તેમ જ પત્ર જોટલે પાંદડાં જેવો પણ શુરૂ કરશો ના: કેમકે પાંદડું પાણીમાં તરે છે ખરું, પરંતુ જે કોઈ તહેને વળગ્યું હોય તેને સાથે લઈને ડૂબે છે, અને પોતાને વળગેલાંને છેક નીચે લઈ જઈને ખૂડાવી મારી પોતે તો પાણું ઉપર તરી આવે છે. પરંતુ શુરૂ કરો તો કાપટ કહેતાં લાકડાં જેવો કરજો. લાકડું તો પોતે પણ તરે છે ને તહેને જે કોઈ વળગ્યું હોય તેને પણ તારે છે. ત્યારે જવ સાગર તરવા સાડૂ મુતિકા જોટલે મટ્ટી જેવાં, પાપાણુ જોટલે પરચર જેવાં, અથવા ગળડયા કરે જોવી લખોટી જેવાં મન રાખવાને બદલે, બુણ જોટલે ગીડાં જેવું મન, જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં રાખેથી ગીડાંની માફક તમારું મન જળરૂપ જ્ઞાન સાગરમાં જ્ઞાનરૂપ થઈ ભિન્નિત થઈ જશે, અને તમે જ કહેશો કે:-

હવે મને હરિ નામથી નેહ લાગ્યો,

ભાગી બીડ બવનો બય ભાગ્યો રે !

માયા મંદીર મારા મનથી મેં મુક્યાં ને,

દંદ્રિની જોગખાણ મૂકી;

હેમ હીરાથી હાર મટેલા તે,

ચાલી તે ઉપર મૂખે મુકીરે.

કોના સુત તાત, કોના માત ને બાત;

સર્વે સ્વાસ્થનાં સગપણ રાખે;

પ્રાણ ગયા પછી પાસે ન આવે જોન,

કાંકો કાંકો મુખે બાખે રે !-હવે મને.

૬૪ મું દુઃખ નિવારણ.

હજીએ તમને શાન્તિ ન થતી હોય તો જાવ એક ગુરૂને શરણે.
પડો ગુરૂના ચરણે.

“Thy learned precepts shall call me back and set my footings straight.”

દુઃખી બહેનો !

મનુષ્ય માત્રને આ જીવન-યાત્રામાં સુખ શાન્તિ માટે બે પ્રકારની સામગ્રીની આવશ્યકતા રહેલી છે. ભૌતિક વહેવારની, એટલે સંસારિક, શારીરિક, અને જડ જગતને લગતાં સાધનોની; અને બીજી અધૈાકિક વહેવારની, એટલે કે આત્મિક ઉન્નતિની, આધ્યાત્મિક વૃદ્ધિની, અને

પારમાર્થિક. મનુષ્ય ઉપરાંત, પ્રેરણા બુદ્ધિવાળાં પ્રાણીઓ તથા પક્ષીઓને પણ સુખ એક માટે વહેવારિક સાધનોની જરૂરિયાત રહેલી છે. ભૌતિક જગતમાં વિદ્યા, હુશર, અને ધંધાની કળ-કુશી શિખી સુખ પ્રાપ્તિ માટે જેમ માસ્ટર કે મહેતાજી અને પ્રૌદ્ધસરની અવશ્ય જરૂર પડે છે, તેમ ‘રૂઢાની એલમ’ જેને “આત્મિક જ્ઞાન” કહેવામાં આવ્યું છે, તે મેળવવાને અને દુઃખ રડવાને સારૂ એક ગુરૂ, સદ્ગુરૂ, અને રાહબરની અવશ્ય જરૂર પડે છે. મહારી પાસે ન્હાનાં મોટાં છ હજાર પુસ્તકો પડેલાં છે, મેં આ શાસ્ત્રો સાથે ૬૦ વર્ષની વય સુધી સાઠીનું દિગ્દર્શન કર્યું છે, પરંતુ માત્ર એક સદ્ગુરૂ વિના અજ્ઞાનનો અમ્મલ હજીયે ઉતર્યો નથી, અને દુઃખી જીવનનું નિવારણ કરી શક્યો નથી. કેમકે, સદ્ગુરૂ વિના ગુરૂબાવાળી માણક હજી પ્રસન્ન થઈ નથી.

ગુરૂ વિનાનાં તરફેડિયાં.

વિદ્યા એ જુદી જ ચીજ છે, અને જ્ઞાન એ જુદી જ વસ્તુ છે. વિદ્યા બહેલો પડિત એ જ્ઞાની ન કહેવાય. સુખની પ્રાપ્તિ માટે તથા જ્ઞાન મેળવવાને તો મોટા પડિતોને પણ ગુરૂને શરણે જવું જ પડે. જેમ ગ્રીક ભાષા શિખવાને માટે કેટોને, અને લેટીન ભાષા શિખવા સારૂ પ્લુટાર્કને ૬૦ વર્ષની ઉંમરે પણ એક ગુરૂ શોધ્યા વિના ચાલ્યું નોતું, તેમ વિદ્યા સંપૂર્ણ સંપાદન કરી ચુકેલા એવા પ્લેટો (જેને આપણે અફલાતુન કહીએ છીએ) તેને પણ “એલમે એલાહી” નું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા થકી એરિસ્ટોટલ (જેને અરસ્તુ અથવા અરસ્તાતાલિસ કહીએ છીએ) તેને પણ ગુરૂ કરવા પડ્યા હતા. જવાની એ વિદ્યા-પ્રાપ્તિ માટે છે, અને તરૂણવસ્થા એ જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ માટે છે. માટે જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં ઉમ્મરનો બાધ મિથ્યા સમજવો. હેત્રી રૂપેલોને વિજ્ઞાન પ્રાપ્તિ તરફ યુવાવસ્થામાં બીન કાળજી કરી, જેથી ૫૦ વર્ષની વયે તે જ પ્રાપ્તિ માટે તહેને ગુરૂ કરી દેવાની કઠિન દુઃખોએ જ ફરજ પાડી

હતી. પાલામેન્ટરી પાર્ટીને હોરવનારો આગેવાન ફેરફેશ પોતાને સોંપાયલાં કાર્ય માટે મોટી ઉમ્મરે પોતાને જ નાલાયક જણાવે, અને પોતાને દુઃખી માન્યે; જેથી ઍક્સર્ટ જઈને કાયદાનું જ્ઞાન મેળવવા સાડે ત્રેને ઘણી જ ન્હાની ઉમ્મરનો શુરૂ કરવા માટે મોટી જબ પડ્યું હતું. સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે સ્વામી રામતીર્થ કહે, તેઓ એમ. એ. એટલે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં એ કે નિપુણતા પામેલા શુરૂ થયા હતા, પરંતુ આધ્યાત્મિક વિષયમાં બાળક હોવાથી, બાપા શાસ્ત્ર કે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં બાળક રહેલા શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, જેઓને લખતાં વાંચતાએ ઝાઝું આવડતું ન હતું, તેઓશ્રીને સદ્ગુરૂ કરવા પડ્યા હતા. એ કે જગતમાં પ્રકાશ પાથરવા સાડે અઢોનિશ સૂર્યને શ્રમ વેઠવો પડે છે, તેમાં સૂર્યનો કાંઈ પણ સ્વાર્થ કે લાભ રહેલો નથી, તોપણ પરમાર્થ તથા પરોપકારને લઈને તે સઘળે પ્રકાશનો વિકાસ જગતનાં દુઃખ હરવા થકી જ કરે છે, તે જ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પ સમાધીની સ્થિતિને પહોંચેલા એવા સત્પુરૂષો પરોપકારાર્થે, અજ્ઞાન દુઃખી જીવોને આત્મિક પ્રકાશનાં દર્શન કરાવવાને જ પોતાના શિષ્યો તરીકે આલ્સ કરવાની કૃપા કરમાવે છે. ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પ્રધાનપદની કીર્તિ કરી પરવારેલા દ્રેન્થ પ્રધાન ફેલ્ડનને કાયદાનાં અને ભેટીન ભાષાનાં જ્ઞાનને સાડે ૬૦ વર્ષે પ્રધાનપદ છોડીને પણ એક સાધારણ શાખસને જેમ શુરૂ કીધા વિના નોંતું આલ્યું, તેમ ઈશ્વરને પહોંચી સુકેલા એવા સદ્ગુરૂ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવાને નિર્વિકલ્પ સમાધીની હાલતના ઉચ્ચ પદ ઉપર ચઢીને, પરમાત્માના દર્શન કરવા થકી ટોટાપુરી નામના શુરૂને સદ્ગુરૂ સ્વીકારવા પડ્યા હતા. ફ્રાન્સના આન્સેલર ટેલિયરને તેનાં પૌત્રાં મોડિત્રાંઓ તકરારમાં ખાત કરવા લાગ્યાથી દુઃખ લાગ્યું, જેથી વૃષ્ઠ વધે પણ તક શાસ્ત્ર શિખવનારો જુવાન શુરૂ ત્રેને કરવો પડ્યો હતો, અને પ્રસિદ્ધ કેપીર સાહેબને પણ રામાનંદજી જેવા મહાત્માને શુરૂ કીધા વિના જેમ આલ્યું ન હતું, તેમ શુરૂ હત્તાત્રેયને તો જામર, પતંગીઓ, અધમાખી, હરિજી, આછડું વિગેરે રજ શુરૂ વખતો વખત સંજોગોને અનુસરીને કરવા પડ્યા હતા. અર્થાત, સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે તેમ, The guru is the sine qua non of progress in the path of spirituality. દુઃકમાં, આત્મ સ્વરૂપતાના વિષયમાં જેમ શુરૂ અથવા રાહબર વિના સઘળું નકામું છે, તેમ પોતાની વિધવાવસ્થાનાં દુઃખો દૂર કરાવી ઈશ્વરને જોળખવા ખાતર દરેક દુઃખી વિધવાએ શુરૂ પાસે જ્યાં શિવાય આલવાનું નથી.

અવિશ્વળ શ્રદ્ધા.

આ વાત કહિયે ભૂલવી જોઈતી નથી, કે માનવી માત્રે જેને પણ શુરૂ સ્વીકાર્યો, તેના ઉપર પરમેશ્વર સમાન શ્રદ્ધા રાખ્યા શિવાય કહિયે સફળતા થતી નથી. પરલોકમાં પરમશુરૂ પરમેશ્વર અને આ લોકમાં પરમશુરૂ પોતાનો પયગમ્બર, રાહબર, અને ઇંજ મિત્ર પોતાના સદ્ગુરૂને સમજીને દૃઢતાથી ત્રેના ચરણે માથું મુકયે જ દુઃખનો છુટકો છે. ઉપર જે જે દાખલા આપ્યા છે તે તે એટલું જ બતાવવા, કે જે સુબકો, સુવતિઓ અને વિધવાઓ

કળિયુગની પ્રજાલિકાએ વહીને સુવાવસ્થામાં ચુર કરવાની જરૂર ભેતાં નથી, તેઓને ઘડો મળી શકે, કે તરૂણવયે અથવા નિહાન વૃદ્ધ વયે પણ રંડાપાના વખતે પોતાના કુળ-ચુરને બસ વશ પડયા શિવાય ચાલવાનું નથી, એમ સમજીને દીલ ન કરતાં, પ્રારંભમાં જ “જીવમાની એલમ” મેળવવાને માટે માસ્તર કિંવા મહેતાજી પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમભાવ રાખવાની જેમ આવશ્યકતા છે, તેમ ત્યાગી યદને “રૂઢાની એલમ” પ્રાપ્ત કરવાને ધર્મચુરની અવશ્ય જરૂર રહેલી છે. “Late learned” અર્થાત, વૃદ્ધ નિરાશ્રયિયા થવામાં સાંસારિક દ્રષ્ટિએ ઘણા હોષ રહેવા પામે છે, પરન્તુ રંડાયા વખતે આદ્યાર્થિક વિષયમાં “લેટ લર્નેડ” થવું મહા કઠિન કામ છે. ગમે એટલાં પોતાં વાંચેથી પણ ચુર પિતા દુઃખ મટાડનારૂં અને આર્થિક તરસ છિમાવનારૂં અમૃત જળ મળી શકતું નથી; જેમ સસુદ્રતું ખાડે પાણી સૂર્યને ચુર કરી વાઢળી રૂપે વરસવા શિવાય મીકું લાગતું નથી. જે રીતે સાંસારમાં એક ઇષ્ટ મિત્ર ઉપર પ્રેમ અને શ્રદ્ધા રહેલી હોય તે કમાનુસાર દુઃખ નિવારણ માટે એક પારમાર્થિક ચુર-મિત્ર પ્રત્યે દૃઢ ચુર ભુધિ, ચુલ્લુબુદ્ધિ અને પ્રેમ ભક્તિ અવશ્ય ખીલવવી જોઈએ. ત્યારે જ તમે સુખી થશો. બિશપ એમ્મ-નનનો મત પણ એ છે કે; Divine friendship is the very acme of bliss: and there is no rank equal to that involved in this sublime prerogative. All human friendship is but a shadow of the divine. ઇશ્વરી પુરૂષની મિત્રતા એ જ આપણી પરમગતિ, પરમસુખ, તથા પરમ આનંદનું શિખર છે, અને આ ઉચ્ચ સત્તામાં સમાયલાં ઉચ્ચ પદની બસબરતું બીજું કશું સુખ હોતું નથી. સાંસાર વહેવારની દોરતી તે ઇશ્વરી મિત્રતાનો માત્ર પડછાયો છે. અનુબ્ધ જીવનનું મધુરૂં ફળ, અને દુઃખી સમયે પરમેશ્વરની કૃપાની સાક્ષત તે સદ્ચુરની મિત્રતા જ છે. સદ્ચુર ઉપરનો ગાંઠો પ્રેમ જ દુઃખમાં રાહત અને પરમેશ્વર પ્રત્યેનો પ્રેમનો રાહબર છે. સદ્ચુર સર્વ શક્તિવાન હોવે કોઈ પણ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હાલત આપી શકે છે, પછી તેનો શિષ્ય મ્હોટો યુનેકોગર કાં ન હો, તકેની શિષ્યા મ્હોટી પાતકી કે સંકટમાં સપડાયલી કાં ન હો.

વિધવા સ્ત્રીને સદ્ચુરની જરૂર.

ચાંડાલી, સ્વપચી વાપી માતંગી ગણિકા તથા;

પતિતાપી મહા સાધ્વી સત સંગાત પાવની સ્વરી.

ચાંડાલી=નીચમાં નીચ ચાંડાળછી; સ્વપચી=પુતરાં ખાનારી હલકી; માતંગી=માગીન (મહાં ખાનારી); ગણિકા=વેશિયા; પતિયા=મહા પાપી, ગમે એવી સ્ત્રી હો, તોપણ તેણી સદ્ચુરને શરણે જવાથી, તેમના સત સંગથી તે સાધ્વી, પાવન કરનારી, અને ઇશ્વર રૂપ બને છે. નીચમાં નીચ, અને મહા પાપી વિધવા સ્ત્રી પણ સદ્ચુરના શરણે શરણે જવાથી રૂપિ કન્યા કારી કિંવા ગંગામૈયા બને છે. માત્ર અવિચળ શ્રદ્ધા સદ્ચુરમાં હોવી જોઈએ. દુઃખથી ઉગારી બવસાગર પાર ઉતારનારી નાવ તે સદ્ચુર

છે. તે નાચનો માલમ તે પણ તે જ છે; અને શિષ્યનો હાથ પકડીને ઇશ્વર પાસે ઉભો રાખનાર પણ તે જ છે.

શુરૂની આજ્ઞા અને શરણું.

જે શુરૂ પોતાના શોકાતુર શિષ્યોને શાંતતા આપે, દુઃખમાંથી ઉગારવાનો ખંડોબસ્ત કરે, આત્માની ઉન્નતિ કરી મોક્ષપદે પહોંચાડવાની યોજનાઓ ઘડે, પાપમાં દુબતાં આઠા પડે, શિષ્યોની છાની એવો છાની રાખી સારે માર્ગે જ દોરે, અને પોતાના સુરીદો ઉપર આવેલી આફતો શુભપણે ટાળે એવા જ્ઞાનના ભંડાર રૂપ સદશુરૂની આજ્ઞા કદિયે ઉત્થાપવી ન જ જોઇએ. જો કે અજ્ઞાનતાને લીધે જીવાત્મા મંદ સ્થિતિમાં હોય તોય તે ઇશ્વર છે, જો કે અંતો પતિ વહેવાર દ્રષ્ટિએ તેનો ઇશ્વર જ છે, જો કે એક બાદશાહ પોતાની રચતના રક્ષણ અર્થે રચતનો ઇશ્વર જ છે, તોપણ અલૌકિક વહેવારમાં અને રંડાપ કાળે તો સદશુરૂ એ ખરેખરે ઇશ્વર જ છે. પોતાના પંથમાં પોતાનો શુરૂ પ્રભુ સમાન બેઠેલો છતાં જે અજ્ઞાન શિષ્યો હોય તેઓ જ તેની પ્રભુતા બાબી શકતાં નથી, અને તેની આજ્ઞા પાળવાને બદલે દુઃખ વેડીને ત્હેને બહાર દુડે છે.

બાગોળે ગંગા ઘરમાં જ્ઞાની, પાસે ઠાકોર સેવ;
એ ત્રણને કૈા વિરલા વરતે, વાણુ વહે શુકહેવ.

કપ મું દુખ નિવારણુ.

ફરી પરણો તો ખુદાના આશક સાથે પરણો.

સદશુરૂ મહિમા.

મને પાદરે ગંગા છતાં, પોતાના ઘરમાં જ્ઞાની શુરૂ રહેતા છતાં, પોતાની આગળ જ ઠાકોરજીની સેવા કરવી પડેલી છતાં, એ ત્રણેય વાતોને જે ડહાપણવાળાં સેવક સેવકીઓ હોય તેઓ જ વરતી શકે છે. વગર શુરૂના મેલા એ તો નાથ વગરના ગોધા જેવા છે. અને શુરૂ વિનાની મેલી લગામ વિનાની મસ્તાન થોડી જેવી છે. શુરૂ પાસે દિલાસો લેવાને નહીં જનારી વિધવાના મનમાંનો દુઃખ રૂપી મેલ કાંઈ પોવાશે નહીં.

ધોળી ધૂએ પટ પારકાં, નીજ પટમાં મણુ મેલ.

વિધવાવસ્થાના દુઃખોનો કપટ પકડેલો મેલ, શુરૂ-ધોળી વિના જેમ નેતમ રહી બચ. એવાં લોકોને માટે કહેલું છે કે; “મન લા શયખ લહુ તશખીહુશ શયતાન.” જેને માથે સદશુરૂ જેવો કોઈ મુરશીદ નથી ત્હેને માથે શયતાન એ મુરશીદ ઘઈ લાગે છે.

જેવી અવદશા ભરવાડ વગરના ગોવાળાંની ઘાય છે, અને જગદી પ્રાણીઓના ભક્ષ-
માંથી ભરવાડ વિનાનાં નિર્દોષ ગાય ઠોર બચવા પામતાં નથી, તેવી અવદશા શુદ્ધ
વિનાનાં મનુષ્યોની ઘાય છે. સદ્ગુરુ યતું એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. સદ્ગુરુને તો
પોતાના બધા અનુયાયીઓના પાપોનો અને દુઃખોનો ભાર ઝીલવો પડે છે. એક
સદ્ગુરુ પોતાના શિષ્યો તરફથી ઈર્ષિયા, ભેટ, નમસ્કાર કિંવા આશીર્વાદ મેળવે તેના
બદલામાં તેણે તે સર્વના કલ્યાણ કરી તેમને દુઃખ મુક્ત કરવા માટે જવાબદારી માથે
લેવી પડે છે. એક કુલ કે કુલનો એક હાર પણ સેવક સેવકી તરફથી પામી, એકવાર
અરણ્યપર્યટન કે પ્રણામ પણ જો તે ગ્રાહ્ય કરે, તો તેણે પોતાનાં કાયર સેવક સેવિકાને સા-
ગળો બદલો શુભ બક્ષેશથી વાળવાનો જ રહે છે. જો શુદ્ધ અર્થ કાંચો હોય છે, તો
તે પોતે પણ ગંભીર પડે છે, અને પોતાને વળગી રહેલા દુઃખી છવોને પણ ગળકાવી પાડે
છે. માટે શુદ્ધ તો ભારખમ, બળવાન, અને જ્ઞાની જ હોવો જોઈએ, જે પોતાના બળ
વડે જ્યાં પોતે જવાનો છે ત્યાં પોતાને વળગેલાંને પણ લઈ જઈ શકે છે; માટે દુઃખી
બહેનો ! દુઃખના પ્રસંગે તમે લાયક શુદ્ધને પહેલેથી જ શોધી કાઢો. એક ગહોટી
સ્ત્રીમરને પાગરે બાંધેલું ન્હાતું હોડકું કલકત્તાથી રૂ. ૨-૨૫ દિવસમાં પહોંચી
શકશે, પરંતુ શુદ્ધ-સ્ત્રીમર વગરનું ન્હાતું એકલવાયું હોડકું તો અથડાતું કુટાતું અને
હાડમાર યતું ૫ દિવસે પણ પહોંચે કે નહીંએ પહોંચે, અથવા અર્ધ વચ્ચે જ દુખી
પણ બચ. એ જ પ્રમાણે ન્હાની કોટીના દુઃખી છવોને તો સદ્ગુરુ વિના પરમાત્માને
મુકામે પહોંચવાને બહુ જન્મો લેવા પડશે. પરંતુ જે છવો સદ્ગુરુના નાવને
આધાર પકડશે તેઓ બહેલા દુખી થઈને પરમેશ્વરના દર્શન પણ વહેલા લઈ શકશે.
દુઃખ ટાળીને, આ તમારો સ્વપ્નવત્ રંડાપો વિસારે પાડીને પ્રભુને પામવા સાદું
પ્રથમ શુદ્ધને જ નમસ્કાર, શુદ્ધની જ આજ્ઞા, અને શુદ્ધનું જ શરણું સર્વોત્તમ
સમજી લેવું. એક ઉચ્ચ કોટીના શિષ્યે ગમે એવાં કડક સંકટો સહન કરીને પોતાના
શુદ્ધની સતત પચાસ વર્ષ સુધી અખંડિત સેવા બજાવીને આજ્ઞા ઉઠાવ્યા ફીધી. ઘણી
ઘણી ઠઠિન કસોટીઓ શુદ્ધને કરી, બહુ બહુ બિઠ પરિક્ષા લેતે લેતે દુઃખોથી દાઝેલો
શિષ્ય એક વાર કડક આજ્ઞાનું ભજન ગાવા લાગ્યો કે:—

“તુંબડી ભર કે લાના રે ! મેરા શુદ્ધને મંગવાયા !

પેહલી ન્યામત પાની લાના,

બહેતે જલ કે પાસ ન બના,

તાલ તલેયાં છોડ કે લાના રે !

તુંબડી ભર કે લાના !

દુસરી ન્યામત ભોજન લાના,

શહેર નગર કે પાસ ન બના,

ખેતી બાડી છોડ કે લાના !

ઝોલી ભરકે લાના રે ! મેરા શુદ્ધને મંગવાયા !

કુવા, તળાવ, વાવ કે કોઈ પણ ઝરણું પાણી નહીં હોય એવું પાણી મ્હારા ગુરૂએ તુંબડી ભરીને મંગાવ્યું છે, અને ભોજન મંગાવ્યું તે પણ કોઈ શહેર કે નગર તરફ જઈને કે ખેતીવાડીમાં જઈને લાવવાની પણ મનાઈ ફરમાવી છે; તો “હે કોઈ ઇશ્વરના લાલ હોય તે મ્હારા ગુરૂએ માટે અશક્ય જળ અને અશક્ય અન્ન આપશે, જેથી મ્હારું ધર્મ-સંકટ ટાળી શકાયે!” આમ ભજન ગાતો ગાતો ભક્ત ભૂંડા ખાસો જંગલે જંગલ ભટકવા લાગ્યો. પંદર દિવસના કંઠક અપવાસથી તે હવે એવો પડ્યો પડ્યો પણ ઉપડું ભજન હલસે હલસે ગાવા લાગતાં એક વૃદ્ધ સાધુ ત્યાં આવી ચડ્યો, અને ભક્તને કહ્યું: “ચાલ ત્હારા ગુરૂ પાસે; ઝાઝાં દુઃખો હવે ત્હને નડવાનાં નથી; હવે ત્હારાં સંકટોની પણ હલ આવી છે. ત્હારો ગુરૂ જે જળ અને જે ભોજન માગે છે તે હું ત્યાં જ હાજર કરીશ!” ભક્ત કહે: “મ્હારાથી એક ડગલું પણ હવે હઠાતું ચઢાતું નથી, માટે ઉપકાર જ કરતો હોય તો મ્હારા ગુરૂના નામ પર લે મ્હને ત્હારી ખાંધ ઉપર, અને હું ત્હને મ્હારા ગુરૂ પાસે લઈ જઉં!” વૃદ્ધ સાધુ તેને પોતાની ખાંધ ચઢાવી લઈ ગુરૂના આશ્રમ ઉપર આવી ચડતાં જ ગુરૂ આશ્ચર્ય પામીને ઝટઝટ પળુંકુટિમાંથી બહાર આવી ઢી. નારાયણના દર્શન લઈ નમી જ રહ્યા. એકો પણ હવે વૃદ્ધ સાધુને ઠેકાણે શ્રી. ગોવિંદને જ ભેટો ઉભો રહ્યો, અને નમી નમીને કહેતો;

“ગુરુ ગોવિંદ હોતુ ખડે, કીનકું લાગું પાય ?

ખલિકારી ગુરુ દેવકી, દીયો ગોવિંદ ખતાય !

ગુરૂ અને છુદ ગોવિંદ (ભગવાન) બન્ને હાં ઉભા છે, તો હવે હું પ્રથમ નમસ્કાર કેને કરું ? આમ કહી પોતાના ગુરૂને પગે પડ્યો, જેણે શ્રી. ભગવાનનાં દર્શન કરાવ્યાં. ખીલે અર્થ એ પણ થાય છે કે, ગુરૂ અને ગોવિંદ બન્નેને સાથે ઉભેલા દેખીને શિષ્ય તો ખનચાઈને સ્તબ્ધ ઉભો જ રહ્યો, કે હવે હું પગે તે કેને પડું ? એટલે ગુરૂએ પોતાનું પ્રાણ્યત્વ અને શ્રી. પ્રભુનું પ્રાધાન્ય સ્વીકારીને મ્હને ગોવિંદનો જ પગ ખતાવ્યો, કે તું એ જ પાયને પકડ !

અર્થાત્, ખડેનો ! ગુરૂની આજ્ઞાનું હમેશાં પાળવું કરવું; અને આ વિધવાવસ્થાના આપત્તિના સમયે ત્હનું જ શરણું તમાએ લેવું. તેની જયંતિમાં પોતાની જયંતિ, ત્હના સુખમાં તમારું સુખ, અને ત્હના દુઃખમાં જ સમાયું તમારું દુઃખ, એમ દ્રઢતાથી માનવું. એ શુદ્ધ દિલાસાના રહસ્યને સર્વ વિધવાએ સમજવું જોઈએ. એક સો સાધુ કરતાં એક સંત વિશેષ છે, જે લાગો દુઃખી જીવોને આત્માનો ઉપદેશ આપી શાન્ત પાડી શકે છે. એક હબાર સંતો કરતાં એક સંતગુરૂ વિશેષ છે, જે કોટો દુઃખી જીવોની આત્મિક ઉન્નતિ કરી દુઃખ મુક્ત કરી શકે છે. એક લાખ સંતગુરૂ કરતાં એક સદગુરૂ વિશેષ છે, જે તમામ જીવોનું તારણ ધમ્મ છે, અને સારી જગતની વિધવા-બોનાં સંકટો સમાવી શકે છે.

ગુરુની પ્રેમ-પ્રસાદી.

પોતાના ગુરુની શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવા બળવવાનું ચાહુ રાજવાણી કોઈવાર ગુરુ પ્રસન્ન થઈ પોતાના સેવક સેવકીને આત્મિક વારસો પાલુ અનદીક રીતે આપી દેવાની કૃપા કરે છે. ગુરુને વળગી રહી તે જ પોતાનો ઇશ્વર છે એવું સાબીત ગુમાન રાજવાણું ચાહુ રહે છે તો નર-શિષ્ય કિંવા નારી-શિષ્ય પોતે શ્રેષ્ઠ સુખી થઈ જાય છે. જે જેનું ચિંતન કરે, તે તે મથ થઈ જાય; ગુરુ ચિંતી ગુરુમય થયું, ક્રિટ જમરને ન્યાય. દ્રષ્ટાંત કહું. દુઃખથી કાયર થયેલા ભક્ત નાભાળના ગુરુ અમદાસજીએ પોતાના દુઃખી સેવક નાભાળને આશા કરી કે; “ભક્તજનોના તમે યશ માવ, કેમકે તમારાં દુઃખ ટાળવાનો કે ભવસાગર તરવાનો ખીજે કોઈ ઉપાય નથી.” નાભાળ આ આશા સ્વસંતોષથી પાલવા લાગ્યા. એકવાર સદગુરુ અમદાસજી માનસિક પુલામાં સંપૂર્ણ સમાધિ ચઢાવીને પરમાત્માના ધ્યાનમાં મસ્ત થઈ બેઠા હતા, અને શિષ્ય તો ભક્તજનોના યશ માન કરતા ગુરુને પંખો નાંખતા ઉભા હતા. આ પ્રસંગે અમદાસજીનો ખીજે કોઈ એક શિષ્ય દૂર દરાજ સમુદ્રમાં સફર કરતો હતો, અને વહાણુ ડુબવાની આશંકમાં સપડાઈ ચુકેલા હોવાથી આ એવળના વિપત્ત પ્રસંગે તે શિષ્યે પોતાના ઇષ્ટ ગુરુ અમદાસજીનું ધ્યાન ધરી તેમનું સ્મરણ કરી સંકલ્પ ર્યો કે; જે હું મ્હારી માલમીલકત અને ધનદૌલત સહ સહીસલામત બચવા પામીશ, અને આ મહા વિકાળ ભયમાંથી ઉગરીશ તો આ તમામ માલ અને દૌલત શ્રી ગુરુ-દેવને ચરણે ધરી સર્વસ્વ તેજોશ્રીને જ અર્પણ કરી દર્શશ ! આ વખતે ગુરુશ્રીને પણ દેવીજ્ઞાનથી પ્રતિનિ થઈ, કે મ્હારો પ્રિય શિષ્ય મહા વિકટ સંતાપમાં સપડાયો છે; જેથી કરીને પોતાના પ્રાણના ચલનથી પાશંડના વાયુને ખેંચીને ડૂબતાં ગાઝને પેલે પાર સહીસલામત તેરવી હીધું. પરન્તુ બરાબર વહાણુને પેલે પાર થયાનો હજી પણ શક રહેવાથી ગુરુજી પાછા ધ્યાનમાં બેસવાની દીલ કરતા જણાયા. આ ગુપ્ત સંકેત પામી જઈને પવન નાંખતાં નાંખતાં દુઃખી નાભાળ બોલી ઉઠ્યા:—“ગુરુજી, તે વહાણુ તો ઘણું વખત ઘણે પેલે પાર સહીસલામત ઉતરી ચુકયું, આપ હવે કાંખે પાછી સમાધિ ચઢાવો ! પાછા આપની માનગી છળીનું ધ્યાન કરો !” આ અવાજ સાંભળી અમદાસજીએ આંખોએ ઉઘાડી પ્રશ્ન કર્યો કે: “એ કોણુ બોલે છે રે ?” એટલે શિષ્યે ઉત્તર કર્યો કે: “જેને આપ દુઃખથી છોડવીને સિદ્ધ પુરોવાની પ્રસાદીના કકડા બવરાવીને આપે પોતાના દીકરા માફક પાળ્યો છે તે હું નાભાળ !” ગુરુજીને આશ્ચર્ય થયું કે, નાભાળ પાકો થઈ ચુક્યો, એણે મ્હારા હૃદયની અને નાભીની ગુપ્ત વાત પણ જાણી લીધી, એ કાંઈ જ નહીં પણ ગુરુ પ્રસાદનો પ્રભાવ છે; જેથી તે જ સત્યે તેમણે શિષ્યને કહ્યું કે; “મ્હારી નાભીની છાતી વાત પણ તેં જાણી લીધી, માટે આજથી તું નાભા સ્વામી કહેવાઈશ, ત્હાશ ઉપર સિદ્ધ પુરોવાની કૃપા ઉતરી ચુકી, તું હવે કદિયે દુઃખ પામીશ નહીં; માટે હવે તું તેમના જ સુણે હૃદયમાં આણીને કહેતો રહે !”

નાભાજી નમતાથી જાણ્યો; “હિં શુરરાજ ! શ્રી રામ કૃષ્ણની ભક્તિદાવની વાત પણ ગાવાને જ્યારે હું” શક્તિવાન થયો નથી તો પછી ભક્ત લોકો ક્યાં થયા, ક્યારે થયા, અને તેઓ કેણુ હતા તે હું” શ્રી રીતે બાણી શકું ?” શુરજી—“જેમણે ત્હને સમુદ્રમાં વાત બતાવી દીધી તે જ ભગવાન ત્હને શુભ વાત સમજાવી દેશે” આવી શુર પ્રસાદની બહુ વાતો ભક્તમાળા પ્રસંગમાં આવેલી છે, તે કહેતાં બહુ થઈ જશે. દુઃખમાં, હારીસમાં એવું સમજવી દીધું કે; મન લા શયોજી લહુ, લા દીના લહુ વલા ધરદાના લહુ, લા જગ્યા લહુ, વલા ઉન્સા લહુ વ કાલલ કુદુસો, યોહીયાઓ તહતા કબાઈ, લાયઆરેફોહમ ગએરી”=ભાવાર્થ કે; જેને સદ્શુર પીર નથી ત્હને દીન (ધર્મ) નથી; જેને દીન ધર્મ નથી ત્હને સુખ નથી, તેમ ત્હનામાં આકર્ષણ શક્તિ પણ નથી; તેમ જ ત્હનામાં પ્રેમભાવ પણ નથી. વહી યોહીયાઓ મ્હારા જીવ્યા નીચે છે, મ્હારા શિવાય તેમને કોઈ પિછાની પણ શકતું નથી. ત્યારે શયતાન બડાઈ લઈને કહે છે કે; જે પોતાના શુરને નમતો નથી તે દુઃખ પામીને છેવટે મ્હને નમે છે. શુરની પ્રસાદી પામવા પહેલાં શિષ્યે દુઃખોની ઘણી કસોટીમાંથી પસાર થઈને લાયકાત મેળવવાની તૈયારી કરવી પડે છે; તે એવી રીતે કે; બ્હાઈટરીફ્ટ જ્યાં કાચના વાસણો બનાવવાનાં કારખાનામાં ગયો ત્યાં તેણે એવું દીઠું કે, એક મજુરે કાચનો મ્હોટો ટુકડો એક ભૂટીમાં મૂક્યો. થોડીવાર તપાવીને વળી બીજી ધગધગતી ભૂટીમાં તેને નાંખ્યો. વળી ત્યાંથી ઉપાડીને વિશેષ ધગધગતી ત્રીજી ભૂટીમાં નાંખ્યો. આ ક્રિયા જોઈને તેણે પેલા મજુરને પ્રશ્ન કર્યો કે; આ જુદા જુદા અંગારામાં એક જ ટુકડાને આટલો ગયો કેમ તપાવવામાં આવે છે ? પેલે જવાબ દીધો; સાહેબ ! પેલી પહેલી ભૂટી પૂરેપૂરી ગરમ નથી; બીજી પણ સંપૂર્ણ તપેલી નથી, અને આ ત્રીજી ભૂટી એવી તો કકડા પડતી તપી ગયેલી છે કે, આ ટુકડાને હવે જ તે યોકબો પારદર્શક કરી શકશે. આ રીતે જ શિષ્યોને ત્હના સદ્શુર કસોટીએ ચઢાવી ચઢાવીને, સંપૂર્ણ પરીક્ષા કરી કરીને, જૂન તપાવી તપાવીને ઘણા અંગારામાં નાંખી જુએ છે, પછી શિષ્યના અંતરનો મેલ તથા તેના દુઃખોનો પણ મેલ બાળી નાંખીને ત્હને પોતાના જેવો લાયકાતવાળો અને શુષ્કારો બનાવે છે. શુરની પ્રસાદી તે આ છે. સુ” કે કરદી આતે સુરશદરા કેજુલ, હમ ખુદા દર આતશ આમદ હમ રસુલ=સદ્શુરને જો તે સ્વીકાર્યા, તો ત્હારે સમજી લેવું પડે, કે તેની ભાતમાં ખુદા પાક અને પયગમ્બર પાક બન્ને સમાયલા છે, જેથી ત્હને વૈધવ્યનાં તો શું પણ જગતની તમામ વિધવાઓનાં ગદ્યાં દુઃખો સામટાં આવી મળે તોપણ ત્હારો એક બાલ પણ વાંકો થશે નહીં.

હાંસલે મતલબ; દરેક વિધવાએ શુર કરવો જોઈએ; શુરને સર્વસ્વ અર્પણ કરી બાણુ” જોઈએ, ત્હના પ્રત્યે અખંડ પ્રેમ જમાવી અચળ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ, અને છેવટે શુરને પ્રસન્ન કરી ત્હની પ્રસાદી મેળવવી જોઈએ, એટલે પછી આપોઆપ વિધવાઓના દુઃખનું નિવારણ થઈ જશે.

હિન્દુસ્થાનની દરેક કોમમાં ૧૦૦ સ્ત્રીમાં ૧૦ વિધવા પોતાનાં દુઃખોને રડે છે તો એક વિધવાને વસતું શા સાડું લાગતું જોઈએ? વળી હિન્દની સઘળી સ્ત્રીઓમાં તો એ સ્ત્રીઓ સાડા સત્તર વિધવાઓ ધણી વિના ટવળે છે તો એક વિધવાની ગળુત્રિ જ રી? જુઓ: હિન્દની ૩૩ કરોડ વસ્તીમાં ૨ કરોડ અને ૬૮ લાખ વિધવાઓ વસે છે તેમની માત્ર સંખ્યા જોઈને જ છવ ઠેરવો. જોટલે કે, આપણી વસ્તીમાં ૬૨૧૨ માણસે એક વિધવાની રાસ આવે છે તો તેમનું પોષણ પ્રભુ કરે જ છેને? આપડી પાંચ વર્ષની અંદરની ઉંમરે રંડાયલી ૧૫૩૯ વિધવા તો વૈધવ્યનું દુઃખ હજી તો સમજીતીએ નથી; અને ૧૦ વર્ષની અંદરની ૧૦૨૨૬૩ વિધવા છે તે પણ શું સમજે છે, કે ભવિષ્યની સ્થિતિ કેવીક થશે! બંગાળા, મદ્રાસ, બિહાર અને મોરારીસાના પ્રાંતોમાં દુઃખી વિધવાઓનું પ્રમાણ વધુ છે, અને ધરમા તથા વાઘ્ય પ્રાંતમાં કાંઈક ઓછો સંખ્યા દુઃખ ભોગવે છે. પહેનો, તમે જાણીને અચરજ પામશો, કે આપણા દેશમાં ૮ કરોડ પુરૂષો અને સાડા પાંચ કરોડ જેટલી સ્ત્રીઓ તો કુંવારી છ'ઠગી ભોગવીને પ્રથમથી જ વિધુર અવસ્થા અને રંડાપો ભોગવે છે. બાયડી મરી ગયાથી રંડાપો ભોગવનારા આપણા ૧ કરોડ પુરૂષોના સંકટોનો પણ સાથે સાથે જ વિચાર કરીને તમારું એકલાંના દુઃખને સમાવી દો. હિન્દ દેશ જ એકલો આખી દુનિયામાં વિધવાઓની સંખ્યામાં અને વિધવાઓની હાડમારીમાં વિશેષ હેમતાયલો છે. આ સંકટો ભોગવવાથી સુક્ત થવાનો ઉપાય એ જ છે કે; નાના પ્રકારના હુન્નર ઉદ્યોગમાં આપણી વિધવાઓને રોકાયલી રાખવી જોઈએ. પુનર્વિવાહથી એક લાભ એ છે કે, ૮ કરોડ જેટલા કુંવારા પુરૂષો અને ૧ કરોડ વિધુરો મળી ૯ કરોડ પુરૂષો જો માત્ર અઢેકી વિધવાનું પોષણ કરે તો પોતે પણ સુખી થાય, અને ૨ કરોડ ને ૬૮ લાખ વિધવાઓ તથા પાંચ કરોડ જેટલી કુંવારી સ્ત્રીઓ મળીને ૮ કરોડ ને ૧૮ લાખ દુઃખી સ્ત્રીઓ કેંકાણે પડે, અનીતિથી અટકે, તેમની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે અને તેમનાં અસહ્ય દુઃખોનું નિવારણ થઈ તેઓ પણ સુખી થાય.

વિધવાની વહારે.

ફિધવા માતાઓ, વિધવા પહેનો, અને વિધવા બેટીઓ! આ સંસારમાં પરમાત્માએ માયારૂપી કાયા જોટલે એક કાચું ઘર બનાવ્યું છે, અને તેમાં પોતે રમવાને માટે આ તો એક માત્ર ખેલ ઉલો કર્યો છે. આ ઘરમાં અન રૂપી એક માન્યા કરનાર અજ્ઞાન મૂકયું છે, જે ઘડી ઘડી નવનવા તુરંગો ઉઠાવીને, મોહમાં ફસાવીને આત્માનું જ્ઞાન પણ તેણે ભુલાવી દીધું છે. કાયા રૂપી માયા જો કે જુદી

ફ મહાત્મા ભક્તથી પુરોષોત્તમ એવરારને એક પારસી સન્નારીને લખેલાં બોધ વચનો ઉપરથી આ છેવટના બે ભોજ કહેવા છે.

છે તોપણ તેમાં એવાં તો દુઃખાવી દીધાં છે કે, મોટા મોટા દેવ દાનવ, રૂપિ મૂનિ રૂપિણી કે સાધ્વીઓ તથા દેવીઓ અને મહાત્માઓ પણ માયાનો જ્ઞાનંદ મિથ્યા છે છતાં, મોઢ પામીને પ્રાણબ્ધ લોગવી લોગવીને ગયાં અને આપણે પણ તે પ્રારબ્ધ હાલ લોગવ્યે છિએ, અને તે લોગ પૂરા થયે આપણે પણ મોઢે વહેલે આદ્યાં જ જઈશું. છવની આશ હુંગર જેવડી, મરણ પગલાંને હેઠ. કાયા સુત્રે સર્વ જગ બંધાય, કોઈક જ સતી છુટે; તોપણ જે સેવક સેવકી ઉપર સદ્ગુણની કૃપા ઉતરી છે તે જ આ કાયા માયા ખોટી છે, માત્ર કાયામાં તો મ્હારે રામ રમે છે, આ તો સઘળી આત્મારામ રમત કરે છે, એમ સમજી લઈને પોતાનું ઘર, પોતાનું ધામ, પોતાની સ્થિતિ, અને પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલ્યાં નહીં, તે જ સેવક સેવકીઓ પોતાના ધાર્મિક પંક્તિથી ગયાં. ખરે જ્ઞાનંદ કોનો છે ને તે કોણ લોગવે છે તેનો વિચાર સદ્ગુણના લાડલાંઓ અહોનિશ કરે છે, અને વિધવાવસ્થાના કે અનાથાવસ્થાના કહેવાતાં દુઃખને માનતાંએ નથી ને ગણતાંએ નથી. તેમનું મન તો એમ માને છે કે; “હે મન ! ત્હારે જ્ઞાનંદ ને ત્હારે શોક સંજોડો છે, પરંતુ જ્ઞાનંદ ને સુખ તો મ્હારા આત્મારામનાં જ છે. જો હું આત્મા, આ દેહમાં ના હોઈ તો તું શેનો જ્ઞાનંદ લોગવે ? માટે હે મૂખં મન તું મિથ્યા જ છે, અને ત્હારે માનેલો જ્ઞાનંદ અને શોક પણ મિથ્યા જ છે. મ્હારા આત્માનો જ્ઞાનંદ જ અખંડ છે; તેમાં તો દુઃખ કે સુખ કાંઈ છે જ નહીં, ને ત્હારે તો હે મન ! ઘડીમાં સુખ ને ઘડીમાં દુઃખ છે. એવા સ્વપ્ના સરખા મોટા જ્ઞાનંદને સંત પુરુષો જ્ઞાનંદ માનતા જ નથી. આ જ્ઞાનંદ તો દેહનો ને મનનો જ છે. અને જ્યારે આ દેહ પણ ખોટો અને તું માનનારું અજ્ઞાનરૂપી મન પણ જ્યારે ખોટું જ છે, ત્યારે ત્હારાં સુખ દુઃખ પણ ખોટાં જ હરે છે.” માટે જ્ઞાનંદ છે તે પણ આપણા આત્મા વડે જ છે. આત્મારામ ન હોય તો મન પણ કયાં છે, ને જ્ઞાનંદ પણ કયાં છે ? વાસ્તે જ્ઞાનંદ તો મ્હારા આત્મારામનો જ અખંડ અને અખણ્ડ (અક્ષય) છે. મિથ્યા સુખ અને મિથ્યા જ્ઞાનંદને શું કરે ? એવો તમ દુઃખી પુત્રીઓ વિચાર કરીને, સવારે ઉઠતાંને વાર કહો તે માલિકને, “હે આત્મારામ ! આજથી હું મ્હારા કુલ સુખત્યાર તમને જ નિમીને કુલ સુખત્યાર પર તમને જ અર્પણ કરું છું, તમારામાં મ્હને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, જેથી મ્હારું સર્વસ્વ તમને આજથી અર્પણ કરું છું.” બહેનો ! તમે આ સાચો માર્ગ સુકીને હવે જુલ્યાં પડશો જ ના. જગત્ અધકારમાં હોવાથી જ દુઃખી છે. છવતાંને જ જાણ છે, મૂંઝાંને કોણ મારે ? મૂંઝા ધણી વીશે હવે બહુ પેલી કયાં નહીં કરો. સદ્ગુણના ચરણે પડો, ત્હને ચરણે જીવ, ત્હની શાન પકડો, અને પછી વિચાર કરો, કે આપણો આત્મા જ જ્ઞાનંદ લોગવે છે, અને તે વળી મોઢ પામતે નથી. આત્માને જન્મ મરણ કાંઈ છે જ નહીં; તેને કશુંએ લેપન લાગતું નથી. માય પણ જડ છે, તે પણ ચૈતન્ય વડે જ ચાલે છે, નહીં તો એની શી સત્તા છે કે

આનંદ જોગવી શકે ! આ અનુભવ તમ બહેનોએ હવે દ્રઢ કરવો જોઈએ. દેહનાં સુખ દુઃખનો આનંદ મનને થાય છે, પણ આત્માનો આનંદ કોણ જાણે છે ? કેઈ નહીં. મનને આનંદ થાય છે તો દેહને પણ સુખનો આનંદ થાય છે; પણ આત્માના આનંદની તો મનને પણ ખબર હોતી નથી. સાચો પતિ અને સાચી સતી બન્ને મરતાં નથી, એ તો એક સ્વર્ગમાંથી નિકળીને બીજા સ્વર્ગમાં જાય છે. સખળ, મરો તુમ મૂવે કે પેહલે જળ, દર્શન દેવે તુમકો રખ. બીજું ઘર કરવા પહેલાં પ્રભુનું ઘર શોધો; અને તમારાં વિધવાપણાના દુઃખોને કયાં કેમાં ફેંકી દઈ 'ધરતુ' સ્મરણ કરતે કરતે ધરતુ જ્ઞાન મેળવો.

“હરિ હું શું કરું રે, મ્હારો માયો ન મુકે કેડો;
કોટી કલ્પ સુધી એણે ભભાવી, ભમું હજી નહિ છેડો;
મુજબી ન છુટે ન આપ છોડાવે, મ્હારો કીધે કાળ નિવેડો ?—હરિ.
સેવા સમરણ કામ કરું, મ્હારો ધણુ એ ન છાંટે હેડો;
શું મલું મ્હારું એ અવિદ્યા છતી, કરું ચરણ કમળે નેડો !—હરિ.
આપ વિના એના સહુ સેવા, કેને કહું દુઃખ ફેડો ?
દાસી તમારી જાય પેશે ત્યાં, પાછી ફરે જ્યારે તેડો.—હરિ.
કરગરી કહું છું પ્રભુ કૃપાનિધિ, ચરણે પડી ન ખસેડો;
માયા કાળ અગ્નિથી બચે દયા, પ્રભુ કૃપાજળ રેડો રે !—હરિ.”

સુનો સૌ સજ્જનો, સુનો હવે સૌ સન્નારીઓ ! પ્રભુને શણ શણ શખવા હોય તો તમે વિધવાઓની વ્હારે જાવ, વિધવાઓની વ્હારે ધાવ. કારમી માયા તેમને છોડતી નથી, માયા તેમને કેડો મૂકતી નથી, અને પ્રભુ પાતાની એ દાસીને પાછી યાલાવી પણ લેતા નથી, એટલે એનાથી તેમને કેણુ છોડાવે ? એ માયાકાળની જાળથી જલજલા રૂપિ મૂનિઓ બચી શકતા તથી, તો એનાં લીધેલાં દુઃખોથી આપણી બાપડી વિધવા કેમ જ છુટે ! પુન્ય પ્રાપ્ત કરી ઈશ્વરની કૃપા મેળવવી હોય તો ધાવ દુઃખી વિધવાઓની વ્હારે, અને છોડો તેમની શુભામી બંધનની જાંજીર !

પ્રભુ પ્રાર્થના.

હે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર ! અમારા હાલ તરફ જુઓ, અહાલ તરફ નહીં જુઓ ! સુખના પછી દુઃખે અને સંપદના પછી વિપદે આવીને હમારી આશાઓનું ઘર બાંગી નાખતું છે તે તરફ નિગ્રહ કરો ! હે પ્રભુ ! તમારા નિગ્રહને અને અમારાં કર્મની ક્રિતિને બમે અટકાવી શકતાં નથી, તમે જ તમારી પ્રત્યક્ કાળક્રિતિને યોજાવો, હવે દુઃખ ખમી શકતું નથી. હમે કાંઈ તમારી પાસે ત્રિલોક્યનું જ્યૈશ્વર્ય માંગતાં નથી, કેવળ તમારો સહવાસ જ પ્રતિજ્ઞાએ છિયે. તમને છોડીને હમાને સ્વર્ગનું સુખે જોઈતું નથી, હમે આ વૈષ્ણવમાંથી ઉગરે જોઈતું જ તમે હમાને આપો હમારા આપ ! હંસી કાંઈ

કામગા પર રૂચિ કરે નહીં; હમે પણ પર પુરૂષ ઉપર રૂચિ કરતાં નથી, તમે નહીં માનવને પ્રભુ, પ્રાણુ જતાં સુધી હમે હમારે સીધજ કહી બંધ કરીશું નહીં, હમેને આ અસભ્ય દુઃખોમાં જ ઉનારો ! હે પ્રાણુનાથ ! હમારા પ્રાણુપતિને તો તમે માયા, હમે પતિત્વા સ્ત્રીઓને તમે વિધવાઓ કરી, હમારા રાણુગાર ઉતાર્યા; હવે પતિ વિનાની બો તો પ્રાણુ વિનાની પ્રત્યક્ષ થઈ છે. અને પતિ એ જ પ્રાણુ હતા, હવે તે પ્રાણુ ચાલ્યા ગયા, હવે તો ઉનારો ! જળ વિનાની નદી જેમ સુકી થઈ પડી છે તેવી હજી હમારી થઈ છે, હવે તો હમેને સહાય થાય ! જળ વિના તરફડી માણસી જેવા હમારા હાથ થયા છે, હવે તો હમેને બચાવો ! તમે કહેશો કે; શા સારે ચિંતા કરે છે, નીચ કે ઉંચ, રામ અને રોકે કોઈને પણ મરણ મુકતું નથી, પૂર્વે જે કર્મ કર્યું હશે તે પ્રમાણે સંસારમાં સુખ દુઃખ ભોગવ્યે જ છુટકો છે; એ તો જે થયું હશે તે જ થશે, નાપણુ તમે કાંઈ શકેન કશું, અને આ દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ આપો ! હમારા રચનીનાથે તો પોતાના પ્રાણુ તમને સોંપી પોતાનું કલ્યાણુ ઇચ્છ્યું, હવે હમે તમારા શિવાય કોને શરણુ જઈએ ? હમારા નાથ તો આ બપોકર આપાની નદી જોળીંગી ગયા છે, હવે હમે તે જોળવવાની વાટ જોતાં જોઈં છીએ, તમે આવીને હમેને તરાવી લઈ જાવ ! આ દુઃખરૂપ સંસાર સાગરને તરવાને હમે હવે તમારે જ શરણુ આવ્યાં છીએ, તમે હમારે રક્ષણુ કરો ! હમારે એક દિવસ એક યુગ જેવો થઈ જાગ્યા છે, હાડવો આ પાપમાંથી ! પ્રભુ ! આ દુઃખના વખતે ધીરજ આપનાર, દુઃખ રૂપી શેષ મહાગનાર, હમેને દિશાસે દેનાર હે તમ હયાનિધિ ! હવે તો હમારી બાહિ પકડો ! હમે હમારા પ્રાણુના હવે ત્યાગ કરીશું, તમારો નહીં. પતિ વગરનું ઇવન થયા છે; પતિ જ હમારે બાળણુ હતા; વિધવાપણુના સંકટો કેવાં દુઃખદ અને બચાવક છે, એ સર્વ તમેા સર્વજ્ઞ છે તે જણી જ છે, તો હમે તમારા શિવાય હવે કોની મદદ માંગે ? ! દુઃખ ભોગવ્યાથી પાપનો નાશ થાય છે, પછી પુનર્નું ફળ ભોગવ્ય છે, એટલુ મન મનાવીને હમે હમણા રાધાના દુઃખ ભોગવીને પાપનો ક્ષય કર્યો છીએ, લાર પછી સુખ ભોગવે કે નહીંએ ભોગવે, પણ હમારી કાકપુટીમરી અરજ વાંચીને હમારી હમણાની જ મિડ બાંચી નાખો ! હે પ્રભુ ! જમનુ કરડી નજરે જુએ તો જોવા દો, તમે કરડી નજરે નહીં જુએ ! જમનુ હિણુ તો હણવા દો, તમે હિણુને હડસેલા નહીં મારો ! બુદ્ધિ બ્રહ્મ થતી બધ છે, ચિત્ત વ્યથ રહે છે, કોઈ સુઝ પડતુ નથી, હવે તમે તમારા આશીર્વાદ ઉનારો ! સંસારમાં કાંઈ અમર નથી, તો હે બ્રહ્મા ! તમારા ચરણે પડેલાને હવે તમે જ ઉઠાડો ! સંસાર લગ્નિના લગ્નથી તો ઇવનું બંધન થયું, હવે તમારાં સહાય થઈ હમેને મુક્તિ મળે ! ચિત્તરૂપ આટું મારું શેડતી હોવાથી તમારા પ્રત્યે હમારો વિશ્વાસ દઢ કરો, અને દઢ બક્ષિત, સંપૂર્ણ જ્ઞાન, અને વેરાગથી તમે જમનુથી તમનપણં હિણુપણં જે હમે તેમોને વશ કરો !

પ્રભુ આજ્ઞા.

હે પુત્રીઓ ! મિત્રા શેષ શા માટે કરો છો ? 'મ્હે' જે કોઈ ક્યું' અને કરીશ તે તમારાં કલ્યાણુનું જ સમજવું. મારાથી તમ પીડા પામેલાને, એકલાં મ્હારા જ ઉપર જોઈલાને ધીરાં પાડીને હું 'મ્હારે' સર્વરૂપ અર્પણુ કરીશ ! તમે અહોનિશ મ્હારો સેવા ઉઠાવો, હુ તમારાં વૈધવ્યના તપમાં મદદ કરીશ. તમે જે રીતે પ્રસન્ન થશો તે રીતે હું કરીશ. વિશ્વાસ રાખો, લગ્નરે ચિંતા ન કરો ! મ્હારા આશીર્વાદ છે કે તમારે સર્વદા કલ્યાણુ થાય !

તથાસ્તુ !

“ બહો અને બંદગી ” વીશે અભિપ્રાય.

નવસારીવાળા લેખક મી० શેઠ ૨૦ દેશાઇ તરફથી અભિપ્રાય અરથે ૨૫૦ પાનાનું આ દળદાર પુસ્તક હમોને મળ્યું છે. આ બીજી આવૃત્તી છે, કેમકે પેહેલી આવૃત્તી પારસી કુટુંબમાં થાંકી મુદતમાં આવી મએલી છેવાથી શેઠ શીવાચ્છા શોરાબજી કમદીન દસતુર વીએરે ચુસ્ત પારસી અક્ષરોએ ઉત્તેજન આપી એકજ વરસમાં બીજી આવૃત્તી કઠરાની જરૂર એજ છે. આ નવી આવૃત્તીમાં ધણેજ સુધારો વધારો કરેલા એવામાં આવે છે. પરમેશ્વરની દસ્તી અને તેની બક્તી વીશે આ એક સુંદર વાક્ય લખાયતું આ પુસ્તકમાં નજરે પડે છે.

(સાંજે મિત્ર. તા. ૧૪-૯-૧૯૨૪.)

વિરાજ અને નસર નામના બે બાઇબ્લી વચ્ચે ધર્મ સંબંધી વાદવિવાદ ચાલે છે. વિરાજ ધર્મિ અશી નર છે, નસર નાર્તિક વિચારનો છે. તેવા એક અધર્મિ બાઇબ્લી કુદરતની કરામતનો ખ્યાલ આપવા વિરાજ દાખલાઓ આપી બંદગીના બળની બેઠાઇ સમજાવે છે. તે આપામાં અને તે ઉમદા નર્મીયોમાં બાઇ સો. મ. દેશાઇએ ગોયા સારી દુનિયાના જ્ઞાનનો ખજાનો રજુ કરી દીધો છે ! ૪૨ સુબકો એકજ એક એવા કિમતી છે કે આવાં એક સાદિપના બાગના ખુણે ખુણાની ખબર લેવી કેવળ અશક્ય છે સિવાય કે તેને વાંચક વગેરે વાંચીને જાનેજ તપાસ કરી લેવી. આ પુસ્તક વાંચા બાજુના મુક્તતાં દરેક વાંચનારના મુખમાંથી બાપ સોદરાબજીની વિદ્વતા માટે આફીનનો ઉદગાર નિકળ્યા વગર રહેશે નહિ. એવાં એક જ્ઞાનના બંદારનો રીંચુ તે શી રીતે લેવાય ? કયા કુદરતે પકડીએ અને કયા પાનાને છોડી દહમ્મ ? કેવા બોલો અને કેટલી તારીફમાં રીંચુ લખાય ? સિવાય કે હાથમાં લઇને વાંચો.

(હિંદી મારીક.)

કુદરત ઉપરથી કરવાની દસતીવાળો હ મો સવજ ખુદાની દસ્તીનું જ્ઞાન જરાજર સમજાવે છે. એકે શીક્ષુશી નજરે લખાયેલા એ બાઇ સાધારણ વાંચનારને સમજાવે અધરો પડશે, પણ ધ્યાનથી જો તેનો અભ્યાસ કરીને તે ઉપર વીચાર દોઢાવવામાં આવ્યા કરશે તો નવુજ અજવાણું પડતું જણાશે. આવી ચોપડીઓ જેમ અને તેમ નીશાળોમા ઉઘા કલાસેના વીચાર્યોએ ઇનામમાં આપી ઘેરઘેર તેનો ફેલાવો કરવાની હમે બલામજુ કરીશું.

(બંને જમશેદ. તા. ૩૦-૮-૧૯૨૪.)

એક કેકાણે મી० દેશાઇ અર્થ જ્ઞાનના વગરની બંદગીની કોમકમ કરતાં લખે છે કે:— “આપણા પેગમ્બર સાહેબનાં વચનો અને મંત્રા તે તો જેવાં ડેક્ટરોનાં પ્રીસક્રીપશન હોય છે તેવાંજ સમજી લેવાં. દરદી જાણ્યો નથી કે ડેક્ટરે પ્રીસક્રીપશનમાં શી શી લખાઈલા લખી, ને કમ્પાઉન્ડરે શીશીમાં શી શી લખાઇ બરી આપી, પણ ડેક્ટર ઉપર એતેકાદ સંખ્યાને સાદું થવાની ઉમેદમાંજ દરદી તે એસડ પીએ છે. તેમજ આપણુ મનોવીકાર દુર કરવાને ડેક્ટર જરૂરિયાત સાહેબનાં આપેલાં મંત્રા યજ્ઞીદારીથી બજુવાથી આપણુ મનોવીકારવાળા દરદીએને આરામજ થાય છે. અધરો આવ તોએ જોળ કે સાકર તો ગળ્યાંજ લાગે, ને મર્યાં મરી તીખાંજ લાગે. તેમજ વિદ્વાં એસડ અને પેગમ્બરોનાં ગોઠવી આપેલાં મંત્રા અજાણ્યોએ પણ લાભ જ કરે.”

આવાં આવાં ખુદાનુમા વીચારોથી આ પુસ્તક બરપુર છે. પારસી બાઇબ્લીને તો હ ખાસ રીતે કહીશ કે પોતાની પાસે આ પુસ્તક જરૂર જાળવી રાખે અને વારંવાર તેનો અભ્યાસ કરતા રહે.

(સાંજ વર્તમાન. તા. ૩-૯-૧૯૨૪)

પાક પરવરદેગાર સાહેબ પોતાની મરજીના માથેક છે, તે મજકુર કર્તાએ અવરતામાંથી જ ભતાથી આપવા ઉપરાંત આ દુન્યામાં બનતા અજબ જેવા ઉલટા સુલટા બનાવોથી ગુસ્તાકર્ષણના કાપલા કાનુનોમાં ગજુમથા અપવાદોના દખલતથી સમજાવવું છે. કર્તાએ પોતાના પુસ્તકમાં ઠેર ઠેર કુપકાઓ, મન ઝટ આકર્ષી શે એવી નાની નાની રસ ગળે ને કટકા પડે, એવી એવી વાર્તાઓ, ફરસી, સરફત તથા સુઝરાની કહેવો તથા અલકારો આપેલાં જણાય છે કે ઉપરું પુસ્તક એકવાર વાંચવાને શરૂ કર્યા પછી તે અંદરું મુકવાનું મન કદી થતું જ નથી. મી. દેશાધનાં અનેક પુસ્તકો મે અત્યાર સુધીમાં મનની મોજ સાથે વાંચ્યા છે, અને આજે મને કહેવા વિના આશનું નથી કે એકાદ દીસ ઉરકેરનાર વાર્તા કરતાં પણ મને આ પુસ્તક વધારે હોંસથી વાંચવા ગમ્યું છે.

(દુરસદ. જાનેવારી ૧૯૨૫.)

નસર વીરાદને ધણા ધણા પ્રતો પુછતો જાય છે અને વીરાદ તેની સરળ સમજ આપતો જાય છે. તેમ કરતાં અનેક પ્રતોતો, દાખલા દલીલ, દાંચણ, કહેતથી વીધમ જરૂર થતો વાંચકને આકર્ષી રાખે છે. કોક દેકણે દાંચણો અને કાળો અને કવેનો એટલાં સુંદર અને એવાં રહસ્ય સાધનાં હેવ છે કે ફરી અને ફરી વાંચવા ગમે છે. પાને ૨૭ મે આવેલું કાવ્ય:—“અજબ દયરાન હલ્લ બગવાન તુમે” કહ્યું કરે રીઝાતું મયે.” એવું જ ઉત્તમ ભાવવાળું અને વાંચીને ફરી વાંચવા ગમે એવું છે.

(પારસી સંસાર. તા. ૧-૯-૧૯૨૪.)

બાપુદાસ ભેખક બાહ્ય સોશાળિક મ. દેશાદ, નવસારી તરફથી ઉપલા નામનું જાનના અબનારી બરપુર પુસ્તક મળ્યું છે. ૨૫૦ પાનાનું એક કાગલ અને સારી બાહ્ય-દીગવાળું પુસ્તક જેતાં જ મ. દેશના એમુલ બંકારનો ખ્યાલ આવી શકે.

બંદગી કરવાના કાવ્યોમાં અદેર ધણા છે ને તે ઘણી સારી સમજણ સાથે મે બાહ્યજાના વાંચકો એવી અસરકારક રીતે દાંડી બનાવ્યા છે, કે તે આજકાલ બંદગીને ધીકકારનાર માટે તે હાંકી નરીયત પુરી પાડશે. ધણકો બંદગી કરતી વેળા બીજા બાપુ ધ્યાન આપે છે, કાને યથા મળે વધેતો કલામ પઢી—“અરે આજે તો સરોવ રોજ છે, ધાન શાખ રવેલો ?” અર્થમ વોલ્ડ બાપુને “અરે આજે નાતો હજુર કેમ તૈયાર નહીં ?” એવા ધણક રમુજ દાખલા આપણે વારંવાર જોઈએ છીએ, ને તે કાવેલી બંદગી કહેવાય નહીં. એક મીને બંદગી કાપાથી જ, ખરી બંદગી પુલાની જનાબમાં પહોંચે છે, એ માટેનો એજ ચોપડીમાંથી એક દાખલો નીચે મેલવુ છે:—

(હીલે આશામ.)

હમેને હેલેલે જરમે સખક બહુ જ પસદ પડેલા છે, એ પોથામાં જન જાતના દુન્યાદારી દાખલા આપીને દીનદારી તરફ વલણ કરાવેલું છે. નવા નવા ટાપુકા કુચકા આપીનેથી પણ નસરની ખાતરી કરવામાં આવી છે કે ખુશ છે ને તેને માટે બંદગી કરવી જરૂરની છે. કોઈ પુછશે કે ખુશ વાતમાં રમુજ વાતો કેમ આવી શકે ? પણ હમે કહીએ છીએ કે સુકડી પુકડી ફક્ત શીસસુરીની વાતને પણ મીં દેશાઈ એવું રંગરૂપ આપી શકે છે કે, શીસસુરીની બાપરો પણ સ્વાધારણ વાંચનારાં હોંસથી વાંચે, એટલું જ નહીં પણ શીસસુરીની મતલબ તેઓ વેહેલાં સમજ શકે. ચોપડી વાંચ્યા વગર તેમાં શું બડાસ બરેલું ? તેનો ખ્યાલ નહીં આવે. મીં શાં મં દેશાધને સુઝરાતી બાપા ઉપર અજો કાણુ હોવાથી મધુર વાક્યો સરળ રીતે ગોઠવેલાં છે. દરેક પાને પાને કાંઈ નહીં ને કાંઈ નવું વાંચવાનું મળે છે.

(પ્રજા મિત્ર. તા. ૧૮-૫-૧૯૨૪.)

“સાદી છ'હોળીની શોક” વીશે અભિપ્રાય.

અને ઉઠાડપણની ફેફસાળથી વજરબદ્ધને અકેકુ ખાસડું મારીને આપવામાં આવેલી ડીખામણ તથા કુપા ઉપરની પછીભરીઓએ ફેફસાળ છોડવા સારૂ આપેલી નશીબતો આ યોગ-
્યની દીમત પુરેપુરી ચાળી આપવા વખત રહેશે નહીં. વાતમાં બીજી તરફવાર નવી નવી વાતોનાં
ણાં કરતાંએ યોગ્યતાને વાંચનારને એવાં આકર્ષી લીધાં છે કે, આખી વાર્તા ક્યારે વાંચી લેવાય
મેલી જ સાસર ચલા કરે છે. ઉપરે કઈપોણ શેડે હ બાબતો ઘણાં પોતાનાં મિકેનિકલપુરને આપેલાં
નેદી ઘણાં આપણુ કરતાં શોખનાથ તેવજુનાં બચ્ચાંઓને દવાએ કરે છે તે ઘણકાંમાંથી જે
વાદીશ નીકળી પડે છે તે છેવટ આગમાં આપેલાં છે. તે જવાબીશ ખરેખરાં બેમુલાં છે.”

(પ્રજ્ઞામિત્ર અને પારસી.)

“બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે ?” માટે અભિપ્રાય.

“યોગ્ય વખત ઉપર એઓ સાહેબના એક બની ઉપયોગી પુસ્તક “બેટી તું સાસરે કેમ
સમાશે ?” ની નેપ લેતાં અમેએ કરંચીની યુજ્જરાની વાંચનારી પ્રજાને તેની અંદર નકલ પોતાના
રમાં જરૂર સાચવવાની બજામણ કરતાં ઉમેરું” હતું કે પરજીવી છોડીને બીજી રીજ બેટની સાથે
પ્રાથે આ કીમતીમાં કીમતી બેટ પછી આપવાથી મળ્યા અને મિત્રોએ તેમણી” પછી બધું જ
કાહેરું ગણ્યું. અને અમે એકને ખુશી છીએ કે કરંચીના કેટલાંક પારસી કુટુંબોએ છોડા છોડેને
મદરાસની વેળા કે જાનના રોકણે આ પુસ્તકને ક્રૂર મખમલનું કવર ચણવીને બેટ આપવાની
રજ્યેશી બતાવવા માંડી છે.”

(પારસી સંસાર.)

“સંસારનો સુકાની” વીશે અભિપ્રાય.

બાપ થનાર પ્રથમ પોને તો કશી રીતના એવે અનુભવ બીજકલ ધરાવેના નથી, પણ પોને
જેવજા આસપાસના કોંઈક ઘણલાઓનું અનુકરણ કરે છે, ત્યારે પોને આગળ ચાલે છે. પણ ગી-
લાંબના પુસ્તકમાં એવાંઓ માટે બહુ સારું વર્ણન કરેલું છે, કે તે વાંચવાથી જવાનીઓએ સારું
ગન સંપાદન કરી શકશે. આજકાલ અનેકો જે પોતા પ્યાસથી ને દેખાડેખીની છ'હોળીથી એકેકી
કુટુંબસાગ છે, ને જ્યાં પોતાની સ્થિતી મંબીર જોય છે ત્યારે જ ખરાં જા પોતાના પ્યાસ જાણે
કે. બાપ થનારે પોતાની સ્થિતી કેમ સાચવવી ને પોતાની બાપ તરીકેની ફરજ બજાવવી, પોતાને
પોતાના કુટુંબને કેમ સુખી કરવું તેની દરેક રીતની સમજણ અદર રમુખી જોવામાં આવે છે.

(કચસરે હિન્દ. તા. ૨૬-૧૧-૧૯૨૨.)

“આજ કાલ જેઓ બાપ બદારનો ખાલી બપકો કરી અનેકો જે રીતે માર્ગ કાપે છે તે
રતાં ખરે ધરનો જ સુધારો કરવાની કળાજી રાખે તો તેઓ પોતાની સ્થિતી અનેક રીતે સુધારી
કે. આજ કાલ જેઓ નામથી બાપ થયા છે—તેઓના બાપ તરીકેના અનુભવ પુછો તો તમે યું
કામગીરી ? ધરના વડીલો જ એવા બાપ થતાને હાથ પકડી કલાએ છે, અને પોતાના અનુભવે
કોંઈક વાંતો શીખવે છે. પણ એવા હાથ પકડનાર કોંઈક સર્વને મળતા નથી, ત્યાં વઢાણ ખાંડે
મકડવાના (સંસારમાં) બહુ જ સંભવ હોય છે. અને જો સાચો શક્યતર મળે તો હોય તો ઉપરે
લાણુ કુમે છે. માટે સરતામાં સારું જાન જો બીજા અનુભવીઓને જોઈનું હોય તો આ પુસ્તક
વાંચીને સાચો જ માર્ગ દેખાડશે.”

(જામે જમશેદ.)

આને બાપ તરીકે જેઓ ઝોળવાય છે તેઓમાં બાપ જેવી હાથકાત મોટે ભાગે હોય છે કે ? નહીંજ જેવું હોય છે. કાંઈ આને બાપ ચનાર પોતાની રસીકીમાં આનંદ નથી માનતો પણ હાથ આસોસજ કરે છે, અને બાપ તરીકેની હાંમલતાન કરજ જનવવાને અનેક રીતે પાછળ જ પડે છે. ધણકા તો અધુર વાને પોતાના મગજનું સમનોલપણું પણ વખતો વખત ખોય છે. એવાઓ માટેજ મી. હેશાનિં ઉપરું નવું પુસ્તક સારી ને આવકારદાયક સલાહ આપે એવું એક ઉમદા સાધન છે.

(ખગમિત્ર. તા. ૧૮-૧૧-૧૯૨૨.).

“સંસારનો સુકાની” વીશે અભિપ્રાય.

સંસારનો સુકાની એટલે બાપ જનવાને હુન્નર નામની એક ચોપડી મી. સો. મ. હેશાનિ તરફથી ખળી છે તેની પહેલું ગ્રીકરતાં ખુશાલી ઉપજે છે. એ ચોપડી પણ એમની દરેક ચોપડી જેઓએ વાંચી છે, તેઓ કહેવાને અચકાશે નહી, કે આખી ચોપડી તમામ જ્ઞાન અને સારી સારી શીખામણથી ભરપૂર છે. તેમાં જરાબી વગર અગમ્યના તહેવારો અને કુધલા નહી હોવાથી આખી ચોપડી પુર ઉમંગથી વાંચવા ગમે એવી છે. (દીક્ષિ આરામ. જુન ૧૯૨૨.)

એક આસાનીએ જાણીથી પરણવાથી જાણીથી બાપ નો થવાય છે, પણ આ જમાનાના જવાન બાપોને ગમે કેવી બચાવક ટોક ઝોળવાય છે, તે તો જેઓ પિતા થાય છે તેઓજ જાણી શકે છે. પોતાના ગમે ઝોળવાયથી આ ટોક અને પોતાની ઉપર આવી પડેલા અકા કંઈ રીતે આશાનીથી કલાવેલા તેને સમી દરેક તરફીય તથા હુન્નર ઉપકાં પુસ્તકમાં મી. હેશાનિએ જણાવત રીતે શીખાડ્યા છે, અને જેઓને પોતાનો સુખી સંસાર કેમ ચલાવેલા તથા તેની રચના કેવી રીતે કરવી ને શીખવાની અભિલાષા છે તેઓને હું ઉપકુ પુસ્તક ખરીદીને વાંચવાની સલાહ સહ કરું છું. (પુસ્તક. જાનવારી ૧૯૨૩.)

સંસારની મુશ્કેલીઓ, વળગણો, આવી પડતી દાડમારિયા વગેરે પર કર્તીએ વાંસતાની વીચેમન ક્યું છે અને તેમાંથી કેમ પાર કાઢવું ને જતાવું છે. એકે એક પારસી ધરમાં આ પુસ્તક વંચાવું જોઈએ. બાપોને કંઈક કાવદો જ થશે, સંસારને તે વધુ મીઠો જવાવી શકશે અને પોતાના કોઈ કડકા અનુભવોમાં આમાંથી નવું જ મેળવી લેવી, સંસાર, દીકરા દીકરી તરફની દુરજમાં તે વધારે ને વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

સંસારી પુસ્તકોની ખોટ મી. હેશાનિએ પુરી પાડી ગુજરાતી સાહિત્યમાં કીમતી વધારો જ કર્યો છે, જે માટે તેઓને જેટલા ધન-વધાદ આપે એટલા ઝોળા છે.

(પારસી સંસાર. તા. ૯-૧૨-૧૯૨૨.)

“દુઃખીને દીલાસો” વીશે અભિપ્રાય.

જાણીતા ઉપયાગી પારસી મંથકારના ધણુ તાંકડાં મડગમાં નવસારીવાસી વીદાન મેખક મી. સો. મ. હેશાનિ ધણી અગત્યની જગા ધરાવે છે. તેવણે પારસી શામને સમતા જ નહી પણ ગુજરાત અને હિંદના સંબંધી તવારીખના અનેક પ્રશ્નોના આસ અભ્યાસી તરીકે આજ ધણુજ આગમજ પોતાને પુરવાર કીધા છે. તેમના અનેક પ્રયોગો “દુઃખીને દીલાસો” નામનું તેમનું રસીકું વીદતા ભરેલું મંથ હિંદી જગા લે છે. ખરું જોતાં આ કાંઈ એક જ મંથ નથી, તે તો એક જ મંથ હેંડળ એક જ મહાન વીધવની જુદી જુદી શાખાઓ અને જુદા જુદા કણાઓ રજુ કરે છે, જે આટલા ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે પાણીના રેલા મારફ વહેતા “દુઃખીને દીલાસો” ના જુદા ભાગો વધીને હાલ ધણી સંખ્યા ઉપર આપ્યા છે અને તે રેલાઓ જોઈ તરસી અને તણ જરતી જગીન ઉપર પડે છે કે તેથી તેને કાંઈ કીકીક સહન કે ટાક મળતી નથી. તેમ કરીને વાંચકના દુઃખમાં ઘટાડા કરી તેની સન્મુખ આશાના સોનેરી કારણો ધરે છે. તેવણના ઉપકાં પુસ્તકના હાલ ૫૪-૫૫ તથા ૫૬ મા ભાગ ખઠાર પડ્યા છે. (જામે જમશેદ, તા. ૧૮-૧૧-૨૨.)

મી. દેસાઈને તેઓની આ શાખાની સેવા માટે ધન્યવાદ આપતાં આપણે ઇચ્છીશું કે તેઓના આ પરમાર્થી કામમાં સખી તમેજ સાહેબો ટેકા આપશે. મને એવા મોષ છતાં દુઃખની વખતે ઇનકાર દિવાનો ચર્ચ નવ છે અને તે ખરી સિધ્ધી મમજી શકતો નથી માટે તેવાં દુઃખમાં ગિરફતાર શ્વસાંઓને આ પુસ્તકો જોઈતી શકત આપવા માટે, અને તેનું જાન પાણું દેઢણે લાવવા માટે જણા ઉપયોગી થઈ પડશે. ફોરપીટલો અને એવાં જ બોર્ડ દુઃખી દરદીઓના કામમાં પણ આ પુસ્તકો દુઃખીઓનું દુઃખ ઓછું કરવા માટે જણા ઉપયોગી થઈ પડશે એમાં શક નથી, અને તેથી તેની જાયામંથ નકશો ખરીદ કરી તેના એવાં મથકોએ ફેલાવો કરવાની જરૂર છે. આપણે ઉમેદ રાખીશું કે આ પુસ્તકો જે ખમ્મનો ધરાવે છે તેના લાભ બની શકતાં વધુ આસામીઓ લઈ શકે એવાં પરમજી સાહેબો ફોરેસ કરશે અને મી. દેસાઈના પરમાર્થી કામમાં સહાય થશે.

(પારસી સંસાર. તા. ૨૫-૧૧-૧૯૨૨.)

કપતા લેખકે છેલ્લા ત્રણ બાજો બહાર પાડી આ ઉત્તમ પુસ્તકને સંપૂર્ણ કર્યું છે. જાનના ભોમીએ તો એવું જ અનિષ્ટતા દરો કે આ સીરીઝ હજી સંભાળને તો દીક. અને માટે પણ એવુંજ આધિન મત છે. સહારણ વાંચકોને ખ્યાલ આવી શકતો નથી કે એવા લેખો સખતાં-અને તે પણ ૫૬ ભાગનું એક પુસ્તક રચનાં-લેખકને કેટલો અમાધ પરિશ્રમ પડતો હતો-કેટલું બેળનું હતું કેટલું પડતું હતો-કેટલો વખતનો ભોમ આપલો પડતો હતો ! કાખલા દલીસેને ચૂરી ચૂંદી મૂકવા-ઉઠેજ, ફાસો આદિ દોહડાઓ, બજનો, કાળો વગેરેને તેઓની લાયક જગ્યાએ જોડવાં-એ કંઈ કુલ્લીમનો જોગ આવા જેનું સહેલ કામ નથી !—અને એમ છતાં પણ આવાં અપૂર્વ પુસ્તકનાં આદરે કેલી એકેડે ને ત્રણ મીઠાં !”

(જ્ઞાન વર્ધક.)

નવસારીના પ્રસીદ્ધ લેખક મી. સોરામજી મનવેરજી દેસાઈની ફલમથી સખાપલા “દુઃખીને દીકાસો” નામના વીષયોના સંગ્રહ મુખ્યત્વેના જાણીતા બુકસેલરો મેસર્સ એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપનિએ બોજી આદરનીના રૂપમાં ચાર ભાગમાં પ્રગટ કરીએ છે. મી. દેસાઈએ લખી ભાષાએ તથા સાહિત્યોને અભ્યાસ કરીએ દેવાથી વીષયોની ચુંટણી, રચના, કાચી, અને ઉપદેશ સંબંધમાં ઉચી કીસમનો રસ, નીતી, અને શીક્ષણી આસાનીખતથી એએ સમાવી શક્યા છે. મહીને મહીને તખ્તાએ ઉપર આપીને લાંબા કાચો સાથે “દીકની કાલી”નાં ભાષણો કે વાંચજીએ કરનારા શીક્ષણ પાસેથી જેટલો દીકાસો મળી શકે, તેથી ૩૬ ગણે દીકાસો મી. દેસાઈની નાની કીતા-ભોમાંથી મળતો જ હતો. એકંદર ૪૮ પત્રોમાં નવારીખ, ધર્મ, સંસાર, રાજપાટ વગેરે દર્શાવ કરવા લાયક હકીકતો સાધારણ અક્કલાનાં વાંચકને રાંધીમ્ય નીર્મળ ખીયાલમાં નાંખીને ફાપરો કરવાની જોગતા ધરાવે છે, અને વીશેષ ગ્રાહ્ય ધરાવનારાં એ પુરોષ પણ એટલા જ દગ્ગ દીકાસા વચ્ચે તો તેમાં પ્રમાણપૂર્વક વધારો કરે. અને તો સધાગને જ આ દીકાસાથી “કાળીના ખુલાસો” કરી નેવાની બજામજી કરવા ખુશી હીવે.

(સાંજ વર્તમાન તા. ૨૪-૭-૧૯૨૪.)

“દુઃખીને દિલાસો” વિષે અભિપ્રાય.

સાહિત્યના એક અદ્યય સેખક મીં. સો. મ. દેશાઈ તરફથી અમેને અભિપ્રાય અર્થે તેઓનાં છેલ્લા પ્રગટ થયેલા દુઃખીને દિલાસાના ૫૪-૫૫-૫૬ તથા બાજો મળ્યા છે. આ બાજો આગળ જેવાળ ને વાંચનારની દ્રષ્ટિ રીતે પ્રસસા પામે તેવાળ છે. અને ૫૬ માં બાજમાં ૩૧૫ દિલાસા ખતમ થયા છે. આગળના અનેકો સહીમાં આ પુસ્તક જાળમેલા થા દુઃખમાં તે મોટે ભાગે દરો, પણ અનેક રીતે આવી પડતાં દુઃખમાં આપણા મનને કેમ સમાધાન કરવું ને આપણું કામ કેમ કરવું, આસપાસના અનેક સંજોગો વચેરે જોઈ ધીરજથી આપણા મનને આપણી ાધીતીને કેમ સુધારવી યાને કેવી યુક્તીથી કામ કરી માર્ગ કાપવો તે વીચે અંદર અનેક ઉમઠા પાડો રજી કરેલા છે. જેઓને સંસારનો મુદમે અનુભવ હોતો નથી તેઓ વારંવારની નહાના દુઃખોથી પણ મજરાય છે, પણ જેવાઓ મીં. દેશાઈના આ દુઃખીને દિલાસાના બાજો વાંચે તે પોતે પોતાની સ્થિતિથી નીચે જત ધીરજથી ટકાવી રાખી શકે. મીં. દેશાઈના સાહિત્યથી ધણાક દુઃખીઓના દિલો ખુલ્લ થયાં દરો, અને ધણાકો આવા ઉમઠાં સાહિત્ય વાંચીને તેની રીતી ને નીતી ઉપરથી વીલાપ ને અફ-સોસથી દુર થયાં દરો. દુઃખમાં સપડાયેલાંઓ માટે આવી કોસમનું જાખાણુ ખરેખર તેઓને દિલાસો હઈ શકે એમ વાંચવાથી માલમ પડે છે. આવાં ઉમઠાં સાહિત્ય આપણા હૃદિ દેશમાં મીં. દેશાઈએ રજી કરેલું છે તેવું હવે પછી કદાચજ આપણા વાંચવામાં આવે એમ જણાય છે. માત્ર ૪ આનામાં સારાં મોટાં કદમાં જાણેલા ૧૪ પેજેનું સાહિત્ય મળે એ સન્તુષ્ઠ કહી શકાય. કોઈ સાહિત્યકારની કે કોઈ અજોર પુસ્તકો પ્રગટ કરનાર આ ૫૬ બાજો સામટા જાપાવી આ કરતાંની સરતી આજની કાટે તે એ અંચ આપણા ગુર્જર સાહિત્યમાં પહેલી પંકતીને થઈ પડે ને દરેક જાગેલા સમ્બાહ રહે. આ બાજોમાંની બીજી ધણીક આજનીઓ પાછી જાપાવી છે. મીં. દેશાઈ જે પ્રમાણે ગુર્જર સાહિત્યની સેવા ગ્રપયુગ જાળવતા રલા છે ને પ્રજા સન્મુખ અનેક એવે જે કામ કરેલું છે તે ખરેખર સ્તુતીયા છે.

(પ્રજામિત્ર તા. ૧૮-૧૧-૧૯૨૨.)

“આગળના આપણે જોતા જાણિ છીએ કે આપણા ગુર્જર સાહિત્યમાં કાંઈક રીતે જોમ આપવું રહેલું છે, અને જે મોંઘજારીનો દૈત્ય નરમ પડે તે તેમાં પણ વધુ સુધારો થાય. પારસી-ઓએ દરેક રીતે ગુજરાતી જાણને વધારવાને તથા તેનો ફેલાવો કરવાને માટે ખલુ અમ ખુલા રીતે હાંધી છે, તેમાં નવસારીવાસી મીં. સોરાજી. મ. દેશાઈનો મોટો હાસો વગર શકે આવેજો કહેવાય, કાંકે મીં. સો. મ. દેશાઈએ આપણી ગુજરાતી જાણની ખલુ સારી સેવા ખુલ્લી રીતે બજાવી છે, ને કનનખંધ જાળ જાળના પુસ્તકો પ્રગટ કરેલાં છે. તેમાં ઉપલા ૫૪ થી ૫૬ ના છેલ્લા દુઃખીને દિલાસાના બાજો વધુ જોમેરા કરે છે.

(કચસરે હિન્દ.)

“સદગુણી સાસુ” વીશે અભિપ્રાય.

મી० શ્રી. મ. દેસાઈ નવસારીવાળાએ સંસાર સુખમાં પુતકોત્તરી દ્વારામણ કેટલોક વખતથી પ્રસીદ્ધ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. એ દ્વારામણનું સાતમું પુસ્તક “સદગુણી સાસુ” છેલ્લું પુસ્તક છે. સંસારમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી અમેરિકન સીરીઝ દ્વારામાં બહાર પડી છે, પરંતુ તે સીરીઝ સાથે આ દ્વારામણને કંઈ બાંધતું વળગતું નથી. આ દ્વારામણ ખાસ કરીને હિંદુસ્થાનના ભોંડાના સંસાર વહેવારને અધ્યેસ્ટી રચનામાં આવી છે. તેમાં પણ અવસ્થ કરીને પાસી સંસારને એ સીરીઝ પ્રમાણે ઉપયોગી છે. સદગુણી સાસુ અને સહુકવાળી વડુએ યવાની કુટુંબો સરળ ભાષામાં વર્ણવેલી છે. આ છેલ્લાં પુસ્તકમાં નાની નાની પુષ્કળ વાર્તાઓ દાખલા પડતી આપવામાં આવેલી છે. અંગ્રેજીમાં જેને Punning કહેવામાં આવે છે, તેવા શબ્દ ઉપર બાર આપવાથી જે સુંદર અર્થકાંતો જાણવામાં આવે છે, તેવા રસેષવાળા અર્થકારો આ પુસ્તકમાં ઘમ ઘમ જોવામાં આવે છે. સદગુણી સાસુએના દાખલા, અથવા નારી વડુના દાખલા ધણા ધણા તે ૪-૫ આપી શકાય, પણ આ પુસ્તકમાં તે નહીં જાણવામાં આવેલા સંખ્યાબંધ દાખલા, દરેક નરીએત સમજાવતાં આપેલા જોવામાં આવે છે.

(કથસરે હિન્દ. તા. ૨૪-૬-૧૯૨૩.)

વળી આ પુસ્તકની ખુબી તેની નાની બોધદાયક વાર્તાઓમાં સમાયેલી છે. દરેક આખખાના ટુકામાં એ તથા નાની નાની વાર્તાઓ આપી છે, અને દરેક વાર્તામાં સાસુ પડતી નવી નવી જાતની કહેવતો તથા નવા નવા દોહરાઓ સમજાવવામાં આવ્યા છે. ૩૭ આ આખખામાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાસુ તરીકે સૈન્યા સાસુ અને ઉમદામાં ઉમદા વડુ તરીકે સાવીની વડુને છત્રીદાસ આપેલો, તે તો દરેક સાસુ વડુએ વાંચવાની ઢબે બજામણ કરે, અને જુલમજાર સાનુને ખુદરનો કુટકા કેવી રીતે પડે છે, તથા કાઠી અને અમાઉ વડુને ખુદરત કેવી અજબ જેવી રીતે મદદ કરે છે તેનું ઘરતાન પાને ૧૦૪ ઉપર બીજી ગામના મીયાંમાઈના કુટુંબને આપેલો છે. તે ધણાજ અસરકારક મીતારેલો છે.

એક વડુને મન ઉતારો તેના ધણીને કરવા સાડ એક કપડી સાસુ કેવાં કેવાં ફેલ રમે છે. અને વડુના કમો ખુબખ જેવાં ફરાવવા સાડ તેમજ તેણીને કંઈ આપડ નથી એવું જાણાવવા સાડ એક જુલમજાર સાસુ કેવી કેવી જુલમીઓ કરે છે તેની રસીલી વાર્તાઓ વાંચવાથીજ સધળો સાર સમજી શકાય એવી દરેક આખખાની રચના કરેલી છે. દરેક આખખાને બર પડતી મથાળે એકેકી રમુછ કહેવતો આપેલી છે.

(પ્રજામિત્ર. તા. ૯-૬-૧૯૨૩.)

જાણીતા લેખક મી० શ્રી. મ. દેસાઈએ સંસારી પુસ્તકોમાંનું છેલ્લું પુસ્તક “સદગુણી સાસુ” નામનું કાલ બહાર પાડ્યું છે. આ પુસ્તક પણ આગામાં પુસ્તકોના જેવુંજ રસીલું, બોધદાયક અને નીતિવ્યવસ્થાથી બરપૂર જન્યું છે. વધુ તો એ છે કે એમાં રસેશ્વરકાર ધણા વપરાયા છે. એ અર્થકારો એ ધડી જાન સાથે ગમ્મત પુરાં પાડે છે. એક ભાવાની રમકજમક કેવી દેખે તે અમુક શબ્દોને અમુક રીતે મુકવાથી તેમાં કેવું અપસરીપણું આવી જાય છે તે આ અર્થકારો જતાવે છે. મી० દેસાઈએ આ પુસ્તકમાં કમાલ કરી છે !

(પારસી સંસાર. તા. ૨૪-૮-૧૯૨૩.)

પચ્ચ કતો પોતાની ચોપડીની પ્રતાવનામાં જોમ લખે છે તેમ પૃથ્વીના પ્રારંભથી આજ સુધી કોઈ પચ્ચ સંસાર સુખી નીવડ્યો નથી. કાલના ચુલા બધે છે. રાત્રના મહેલમાં કે મરીમની ઝુંપડીમાં બધેજ સંસારના દુઃખોનો ચીતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. આ બધા સંસારી કષ્ટઆ કષ્ટામાં સાસુવધુનો કષ્ટએ ખચીત અગ્રચાન લે છે તેમાં શક નથી. મીં દેશાઈએ આ પુસ્તકમાં “દીકરી માયમાય” ઉપર ૪૨ પત્રીકાઓ ‘આયખા’ રૂપે લખીને સાસુ-વધુના સંસારી કષ્ટઆઓની જુદી જુદી અનેક બાબુઓ બહુ રસીલી જોવારતમાં રજુ કરી છે અને સંસારના આવા નખેબલ કલેશ અને કષ્ટઆઓ ટાળવાની કીમતી સલાહ અને શીખામણોથી પોતાના પુસ્તકને બહુ ઉપયોગી બનાવી સંસારની એક વંડુ સેવા બળવી છે. આ પુસ્તક દરેક પારસી ઘરમાં રાખવાની અમે બસામણુ કરીએ છીએ.

(જામે જમશેદ. તા. ૨૩ મે ૧૯૨૩.)

નવસારીવાળા આઈંગ પારસી લેખક મીં સોં મં દેશાઈનાં “સંસાર સુખની દારમાળા” નાં સાતમા યાને છેલ્લાં પુસ્તક, “સદગુણી સાસુ” ની એક નકલ મને તપાસ અર્થે મળી છે. એ દારમાળાનાં મીં દેશાઈનાં આગલાં પુસ્તકો મેં ચીપી ચીપીને વાંચ્યાં છે, અને હું એ પુસ્તકોની તપાસ ભેતાં આગળ જાગમ કહી ગયા છું કે આપણા દેશના યોજના સંસાર વ્યવહારને દરોબરત યાને કેવળ બંધ બેસતું થઈ પડે એવી રીતે એ દારમાળા રચવામાં મીં દેશાઈએ સેદગુણી ક્યાસ રાખી નથી. મારે મજબુત માનવું છે કે મીં દેશાઈનાં આંશળાં તથા દાસનું પુસ્તક પારસી સંસારને આળાદ લાગુ પડતું છે, અને તેથી એ સીરીઝ પારસી સંસારને માટે તો ધણીજ ઉપયોગી અને કીમતી છે.

(કુરસદ.)

કર્તાનાં પુસ્તકો.

૧. પારસી આદકો અને નામો...	...	... (ઈ સ. ૧૮૬૧)
૨. આતસ બેહરામ દેશાઈ પારસીદ	...	૧૮૭૬
૩. અંબામી નૌસાહો ધિંબામી નૌસાહ	...	૧૮૭૬
૪ સીડા સંસાર...	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૨-૪-૦
૫. તવારીખ તવસારી	...	૧૮૭૭
૬. વિદુસચાનના આતસબેહરામી	...	૧૮૭૭
૭. તવસારીની પારસી પ્રાચીન અપીલ	...	૧૮૭૭
૮. માયકવાઝ અને ધિંટાનિયા...	...	૧૮૭૭
૯. એક શાયરન...	...	૧૮૭૭
૧૦. પારસીઆમાં લખેલું એકું...	...	૧૮૭૭
૧૧. મહારાષ્ટ્રી ચિકિત્સાવિદ્યાનું જીવન ચરિત્ર	...	૧૮૭૭
૧૨. બંગાળી અને માલવાળીની મૌનગરી	...	૧૮૭૭
૧૩. પારસી સુત્રો...	...	૧૮૭૭
૧૪. જમશેદની ઇતિહાસિક નિહા	...	૧૮૭૭
૧૫. મુસ્લિમોન	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૨-૪-૦
૧૬. પ્રાણી મંડળ	...	૧૮૭૭
૧૭. સુરુષની વિજ્ઞાપ	...	૧૮૭૭
૧૮. એકબેઈ નામુ...	...	૧૮૭૭
૧૯. દાદાશંકરની દરબાર તબી મુંદર આગુત્તિ છે	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૨-૪-૦
૨૦. પારસી વિષયો	...	૧૮૭૭
૨૧. બિડી નું સાક્ષર કેમ સમારે	...	૧૮૭૭
૨૨. મહારા દિકરોનું	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૧-૦
૨૩. Chinese for Anglo-American and Anglo-Indian House	...	૧૮૭૭
૨૪. આ-આપની સેવા	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૨૫. તારી છબીની કોઈ દુર્ગ દેશનની ઇતિવારી	...	૧૮૭૭
૨૬. સહુકની માના...	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૮-૦
૨૭. સંસારના સુકાની [આપ અનેવાના હુજર]	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૨૮. દુર્ગમીન દિસાસો [૧૯ બાબ]...ઈ સ. ૧૮૭૭ થી ૧૮૭૭ દરેક બાબની કિં. રૂ. ૧-૦-૦	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૨૯. સદુજી સામુ...	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૩૦. બંદી અને બંગાળી (સુધારા વધારા સાથે ૨ છ આગુત્તિ)	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૩૧. સાકારીના સદુજી (આ ૧ ભાગ)	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૩૨. સાકારીના સદુજી (આ ૨ ભાગ)	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૦-૦
૩૩. વિષયો દુર્ગમ નિવારણ	...	૧૮૭૭ કિં. રૂ. ૧-૮-૦

મીંડો કોઈ મંડો દેશાઈના રચિત ઉપલા પુસ્તકો પૈકી જેનો સમાવેશ મારી છે તેજ મળી શકશે.
 “દુર્ગમીન દિસાસો” ના કલ્યાણ લાખ મળી શકશે તરીકે; બીજી પાડવા છે તબી ૨૫=૨૬=૨૭=૨૮ એ
 પુસ્તકોની વિષય સરેરાશ રૂ. ૧-૦-૦ તબી આપવામાં આવશે, મીંડો મીંડો તથા પૈર-રંગના આગળ તબી
 લેવામાં આવશે. તબીના સરનામે લખીને મનાવશે.

બેરામજી મનચેરજી દેશાઈ.

રંગન કોડ-તવસારી

